

3η έκδοση
ενημερωμένη & εμπλουτισμένη

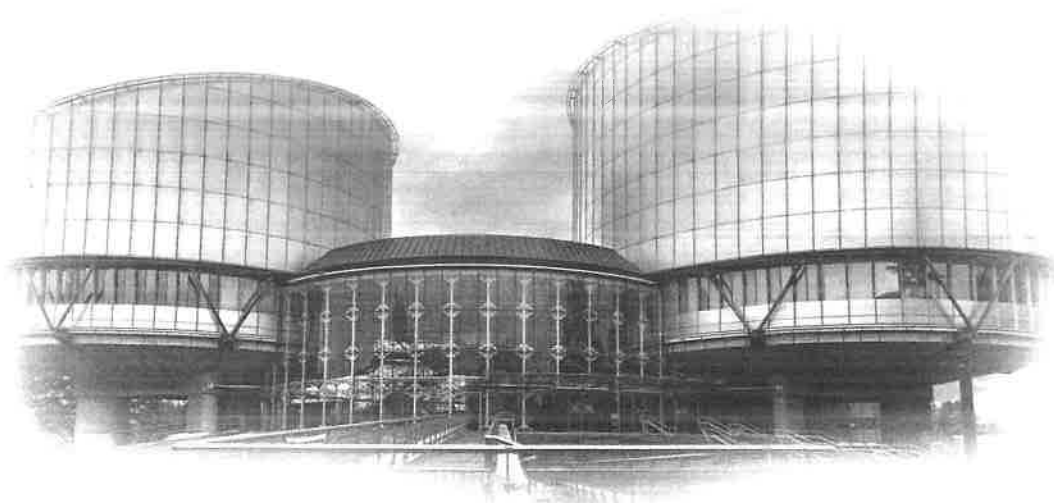
Διεύθυνση έκδοσης: Λίνος - Αλέξανδρος Σισιλιάνος
Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, πρώην Πρόεδρος του ΕΔΔΑ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Δικαιώματα | Παραδεκτό | Δίκαιη ικανοποίηση | Εκτέλεση

Πρόλογος: **Χρήστος Λ. Ροζάκης**
Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ, πρώην Αντιπρόεδρος του ΕΔΔΑ

| Σπυρίδων - Ηρακλής Ακτύπης | Πωλίνα Ασημάκη | Γρηγόριος Αυδίκος | Παναγιώτης Βογιατζής
| Αφροδίτη Γκαγκάτσι | Μαρία - Λουίζα Δεύτου | Μάρκος Καραβίας | Ηλίας Καστανάς
| Μαρία - Ανδριανή Κωστοπούλου | Κατερίνα Λαζανά | Ελένη Μίχα | Λυδία - Μαρία Μπολάνη
| Ιωάννης Πρέζας | Νίκος Σανσονέτης | Τίνα Σταυρινάκη | Ευδοκία Τραγγάλου
| Σταυρούλα Τρεκλή | Μαριαλένα Τσίρλη

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Άρθρο 6

Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης*

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα η υπόθεσή του να δικαστεί δίκαια, δημόσια και εντός λογικής προθεσμίας από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα, το οποίο θα αποφασίσει είτε ως προς αμφισβητήσεις για τα αστικές φύσης δικαιώματα και υποχρεώσεις του είτε για το βάσιμο κάθε εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσης. Η απόφαση πρέπει να εκδοθεί δημόσια, η είσοδος όμως στην αίθουσα των συνεδριάσεων μπορεί να απαγορευτεί για τον Τύπο και το κοινό για όλη ή μέρος της διάρκειας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημόσιας τάξης ή της εθνικής ασφάλειας σε δημοκρατική κοινωνία, όταν αυτό ενδείκνυται από τα συμφέροντα των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή στον απολύτως αναγκαίο βαθμό που κρίνει το δικαστήριο, όταν η δημοσιότητα θα μπορούσε υπό ειδικές συνθήκες να βλάψει τα συμφέροντα της δικαιοσύνης.
2. Κάθε πρόσωπο που κατηγορείται για αδίκημα τεκμαίρεται ότι είναι αθώο έως τη νόμιμη απόδειξη της ενοχής του.
3. Ειδικότερα, κάθε κατηγορούμενος έχει δικαίωμα:
 - α) να πληροφορηθεί λεπτομερώς το συντομότερο δυνατό και σε γλώσσα που κατανοεί τη φύση και τον λόγο της εναντίον του κατηγορίας,
 - β) να διαθέτει τον αναγκαίο χρόνο και ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισής του,
 - γ) να υπερασπιστεί ο ίδιος τον εαυτό του ή να αναθέσει την υπεράσπισή του σε συνήγορο της επιλογής του ή, εάν δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώσει συνήγορο, να του παρασχεθεί αυτός δωρεάν, όταν αυτό απαιτείται προς το συμφέρον της δικαιοσύνης,
 - δ) να εξετάσει ή να ζητήσει να εξεταστούν οι μάρτυρες κατηγορίας και να πετύχει την πρόσκληση και εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης με τους ίδιους όρους με αυτούς των μαρτύρων κατηγορίας,
 - ε) να τύχει δωρεάν συνδρομής διερμηνέα, εάν δεν κατανοεί ή δεν μιλάει τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στο Δικαστήριο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

– Αλεξιάδης, Σ., «Το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕυρΣΔΑ στην εθνική ποινική δίκη», *ΕΕΕυρΔ*, 1997, 17 (1), σελ. 63-71. – Αναγνωστόπουλος, Η., «Η παραβίαση του δικαιώματος δίκαιης δίκης: προτάσεις θεραπείας», *ΠοινΧρ*, 2004, ΝΔ, (1), σελ. 5-11. – Ανδρουλάκης, Ι., *Κριτήρια της δίκαιης ποινικής δίκης κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ*, Αθήνα: Π. Σάκκουλας, 2000. – Αργυρός, Α., *Η δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβάσεως της εύλογης διάρκειας της δίκης (Ν. 4055/2012, Ν. 4239/2014)*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2015. – Βασιλειάδης, Ν., «Τεκμήριο Αθωότητας και Δεδικασμένο: Διαπλοκή Δικαιοδοσιών (Ποινικής - Διοικητικής - Πολιτικής)», *ΠοινΔικ*, 2021, 5, σελ. 640-651. – Βογιατζής, Π., «Η εφαρμογή του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ σε υποθέσεις σχετικές με δημοσίους υπαλλήλους», *Συνήγορος*, 2007, 61, σελ. 42-43. – Βογιατζής, Π., «Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο και η ερμηνεία των κανόνων του παραδεκτού από τον Άρειο Πάγο», *Συνήγορος*, 2007, 59, σελ. 37-38. – Γαλάνης, Π./Γαβριήλογλου, Π., «Κριτική προσέγγιση διαχρονικών και επίκαιρων πτυχών του δικαιώματος υπεράσπισης του κατηγορουμένου υπό το φως της ΕΣΔΑ και η ελληνική νομολογιακή εφαρμογή τους», *ΠοινΔικ*, 2021, 7, σελ. 961-970. – Γαλανού, Μ., «Το δικαί-

* Οι απόψεις που εκφράζονται είναι προσωπικές.

ωμα του δικάζεσθαι εντός εύλογου χρόνου (με αναφορές στη νομολογία του Αμερικανικού Δικαστηρίου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)», στο Κοτσαλής, Λ. - Τριανταφύλλου, Γ. (επιμ.), *Ανθρώπινα δικαιώματα και ποινικό δίκαιο*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007, σελ. 79-153. – **Δαγκλής, Η.**, «Το τεκμήριο της αθωότητας - Η λειτουργία του τεκμηρίου κατά τη διάρκεια της προκαταρκτικής εξέτασης», *ΠοινΔικ*, 2023, 3, σελ. 283-287. – **Δελγκωστόπουλος, Γ.**, «Ο έλεγχος από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της παραβίασης του άρθρου 6 ΕυρΣΔΑ ως προς τις προϋποθέσεις πρόσβασης στο Ακυρωτικό», *Δ*, 2007, 38, (4), σελ. 393-397. – **Δημάκης, Αλ.**, «Η ακυρότητα από την μη ανακοίνωση του κατηγορητηρίου στην προανάκριση και το άρθρο 6 παρ. 3α της ΕΣΔΑ», *ΠΛογ*, 2001, Α, (2), σελ. 649-693. – **Δημάκης, Α.**, «Οι πρόσφατες εξελίξεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την αστυνομική παγίδευση και οι συνέπειες για την ελληνική νομολογία», *ΠοινΧρ*, ΝΗ', 2008, σελ. 594-605. – **Δημάκης, Α.**, «Η ρύθμιση του άρθρου 363 του νέου Κώδικα Ποινικής Δικονομίας για την ανάγνωση των ενόρκων καταθέσεων, υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ για το άρθρο 6 παρ. 3δ της ΕΣΔΑ και η νομολογία του Αρείου Πάγου επί του ζητήματος», στον τόμο *Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση και υπό κρίση, Liber Discipulorum για τα εβδομηκοστά γενέθλια του καθηγητή Ιωάννη Γιαννίδη*, Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας, 2020, σελ. 521-583. – **Διονυσιοπούλου, Α.**, *Το δικαίωμα του κατηγορουμένου στην εξέταση μαρτύρων κατηγορίας (άρθρο 6, παρ. 3δ' ΕΣΔΑ)*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2017. – **Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες - Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου**, *Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη: η ανεξαρτησία και η αποτελεσματικότητα της ελληνικής δικαιοσύνης*, Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1998, σελ. 139. – **Ευστρατίου, Π.**, *Το δικαίωμα δικαστικής προστασίας σε διοικητικές διαδικασίες και άρθρο 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: θεμελιώδεις εγγυήσεις μιας ευρωπαϊκής ρήτρας δικαστικής προστασίας σε διοικητικές υποθέσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1996. – **Ζημιανίτης, Δ.**, «Το δικαίωμα πρόσβασης στο δευτεροβάθμιο και το ακυρωτικό δικαστήριο επ' αφορμή επιλεγμένων αποφάσεων του Αρείου Πάγου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *ΕΕΕυρΔ*, 2002, 22, (4), σελ. 891-902. – **Ζολώτας, Τ.**, *Η προστατευτική λειτουργία των ατομικών δικαιωμάτων κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2018. – **Ιακωβίδης, Ι.**, *Δικαιοδοτικές Ασυλίες και Ανθρώπινα Δικαιώματα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2021. – **Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ.**, «Η πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ για την αστυνομική διεύθυνση και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη», *ΠοινΔικ*, 2011, 14, (1), σελ. 59-67. – **Κρουσταλάκης, Ε.**, «Το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕυρΣΔΑ στην ελληνική αστική δίκη», *ΕΕΕυρΔ*, 1997, 17, (1), σελ. 73-79. – **Κτιστάκης Γ.** «Η αποτελεσματικότητα του τριμελούς Συμβουλίου Συμμόρφωσης του Συμβουλίου της Επικρατείας», στο Σισιλιάνος, Λ.-Α. (διεύθυνση έκδ.), *Η εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ από την Ελλάδα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 95-110. – **Μαργαρίτης, Λ.**, «Η μαρτυρία του συγκατηγορουμένου στο δίκαιο της ποινικής απόδειξης», *ΠοινΔικ*, 2021, 10, σελ. 1360-1372. – **Μηνακάκη, Τ.**, «Η δίκαιη δίκη κατά την ΕΣΔΑ: σκέψεις με αφορμή τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου και του Ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας», *ΑρχΝ*, 2002, ΝΓ, (1), σελ. 11-19. – **Μπακόπουλος, Ι./Παρασκευασπούλου, Κ.**, «Ο εύλογος χρόνος διαρκείας της δίκης και η αποτελεσματική προσφυγή κατά την ΕΣΔΑ», *ΕΠολΔ*, 2012, (4), σελ. 432-441. – **Μυλωνάς, Ι.**, «Δύο πτυχές της αντικειμενικής αμεροληψίας κατ' άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ», *ΠΛογ*, 2001, Α, (6), σελ. 2597-2604. – **Μυλωνάς, Ι.**, *Η ποινική "δίκαιη δίκη" στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά την τριετία 2002-2004*, Αθήνα-Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 2007. – **Πικραμμένος, Π.**, «Η αρχή της ανεξαρτησίας του δικαστή στην ΕΣΔΑ», *ΘΠΔΔ* 2017, σελ. 500-503. – **Πλαγάκος, Γ.**, «Η έλλειψη διερμηνείας ή η άρνησή του να εκτελέσει τα καθήκοντά του στην κύρια ανάκριση και η αντιμετώπισή της - Ιδίως επί σπανίων γλωσσών και διαλέκτων», *ΠοινΔικ*, 2021, 5, σελ. 633-639. – **Πρωτόπαπας, Δ.**, *Το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2006, σελ. 381. – **Σαββίδης, Ν.**, «Το τεκμήριο αθωότητας στην ποινική διαδικασία υπό το πρίσμα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Αρείου Πάγου - Επίκαιρα ζητήματα σχετικά με το «βάρος απόδειξης» στην ποινική δίκη, την αρχή *in dubio pro reo* και την ανάγκη αιτιολογημένης απόρριψης (μόνο;) των «αυτοτελών ισχυρισμών», *ΠοινΔικ*, 2023, 12, σελ. 1297-1306. – **Σαρμάς, Ι.**, «Δίκαιη δίκη (άρθρο 6, παράγραφος 1 της Σύμβασης της Ρώμης)», στο Γ. Κτιστάκης (επιμ.), *Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαι-*

ωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Εθνική Σχολή Δικαστών, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002, σελ. 141-157. – Σαρμάς, Ι. / Κοντιάδης, Ξ. / Ανθόπουλος, Χ., *ΕΣΔΑ, Κατ'άρθρο ερμηνεία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2021, σελ. 242-380. – Σατλάνης, Χ., «Ο έλεγχος της εσφαλμένης εκτίμησης αποδείξεων από τον Άρειο Πάγο και το ΕΔΔΑ», *Εγκληματολογία*, 2022, 1-2, σελ. 12-33. – Σισιλιάνος, Λ.-Α., *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου*, 2^η έκδ. αναθεωρημένη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σελ. 131 επ. – Τζανάκης, Θ., «Η δικαστική αμεροληψία κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην ποινική διαδικασία», *ΠοινΔικ*, 2011, 14, (11), σελ. 1202-1203. – Τζαννετής, Α., «"Αποδεικτική βαρύτητα", "αξιοπιστία" και "δικαιότητα" των ανέλεγκτων μαρτυρικών καταθέσεων - Σκέψεις για τη φύση του δικαιώματος εξέτασης των μαρτύρων κατηγορίας με αφορμή την απόφαση της Ευρείας Συνθέσεως του ΕΔΔΑ *Al-Khawaja και Tahery κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 15.12.2011», *ΠοινΧρ*, 2012, ΞΒ, (9), σελ. 641-657. – Τζαννετής, Α., «Η ενημέρωση και προετοιμασία του κατηγορουμένου για τη μεταβολή της κατηγορίας (άρθρο 343 παρ. 2 ΚΠΔ)», *ΠοινΔικ*, 2024, 4, σελ. 319-326. – Τρεκλή, Σ., «Αίτηση δίκαιης ικανοποίησης - Κριτήρια εύλογης διάρκειας διοικητικής δίκης - Εύλογη χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης: ΣτΕ Ολ 4042/2015 (Μονομελές)», *ΘΠΔΔ*, 2015, 8, (11), σελ. 1033-1045. – Τσερτσίδης, Μ., *Το δικαίωμα διεξαγωγής αποδείξεων του κατηγορουμένου*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022. – Τσικρικάς, Δ., «Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στη διαμόρφωση της προσωρινής δικαστικής προστασίας στην ευρωπαϊκή πολιτική δίκη», *Δ*, 2001, 32, (1), σελ. 65-82. – Τσόλκα, Ο., «Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει "μάρτυρες κατηγορίας" κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 δ της ΕΣΔΑ: με αφορμή την υπ' αριθμ. 571/2004 απόφαση του Πενταμελούς Ναυτοδικείου Πειραιώς», *ΠοινΧρ*, 2006, ΝΣΤ, (1), σελ. 86-89. – Τσόλκα, Ο., «Το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση και το τεκμήριο αθωότητας: ζητήματα εφαρμογής τους υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕυρΔΔΑ», *ΠοινΧρ*, 2004, ΝΔ, (2), σελ. 97-104. – Χουλιάρης, Α., «Οι γενικές απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ στην ποινική διαδικασία: κατειθυντήριες αρχές και πρόσφατες εξελίξεις στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», *ΔτΑ*, 2008, 37, σελ. 79-196. – Χριστόπουλος, Π., «Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' της ΕΣΔΑ», *ΠοινΔικ*, 2009, 12, (11), σελ. 1283-1303. – Aall, J., «Waiver of human rights: waiver of procedural rights according to ECHR Article 6 (Part III/III)», *NJHR*, 2011, 29, (2-3), σελ. 206-278. – Alivizatos, N., "Présomptions irréfragables: une violation de l'article 6, par. 1er, de la Convention", στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives/Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 35-40. – Allena, M., Goisis, F., «"Full jurisdiction" under Article 6 ECHR: Hans Kelsen v. the principle of separation of powers», *European public law*, vol. 26, issue 2, June 2020, σελ. 287-305. – Antoniou, Th., «The right to the presumption of innocence versus the right to freedom of expression in Parliament: the European Court of Human Rights judgment in *Konostas v. Greece*», *EHRLR*, 2012, (3), σελ. 319-326. – Barkhuysen, T./van Emmerik, M./Jansen, O./Fedorova, M., «Right to a Fair Trial (Article 6)», στο Van Dijk, P./Van Hoof, F./Van Rijn, A./Zwaak, L. (επιμ.), *Theory and practice of the European Convention on Human Rights*, 5^η έκδ., Cambridge - Antwerpen - Portland: Intersentia, 2018, σελ. 497-654. – Beernaert, M.-A., Krenc F., *Le droit à un procès équitable dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, Limal: Anthemis, 2023. – Berger, V., «La jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme et le droit fiscal», *Revue de droit fiscal*, 17.6.2010, 24, σελ. 367-371. – Boucht, J., «Civil asset forfeiture and the presumption of innocence under article 6(2) ECHR», *NJECL*, 2014, 5, (2), σελ. 221-261. – Brannan, J., «Raising the standard of language assistance in criminal proceedings: from the rights under article 6(3) ECHR to directive 2010/64/EU», *Cyprus human rights law review*, 2012, 1, (2), σελ. 128-156. – Bulak, B., «Grandeur ou décadence de la présomption d'innocence», *RTDH*, 2015, 103, σελ. 623-644. – Burgorgue-Larsen, L., «La sécurité juridique dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives/Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: An-

themis, 2020, σελ. 85-100. – Cabral Barreto, I., «L'article 6 de la Convention et la procédure d'exécution», στο Mahoney, P./Matscher, F./Petzold, H./Wildhaber, L. (επιμ.), *Protection des droits de l'homme: la perspective européenne = Protecting human rights: the European perspective: mélanges à la mémoire de/studies in memory of Rolv Ryssdal*, Köln, Berlin, Bonn, München: Carl Heymanns, 2000, σελ. 135-146. – Coleman, M., *The Presumption of Innocence in International Human Rights and Criminal Law*, London: Routledge, 2021. – Costa, J.-P., «Qu'est-ce qu'un tribunal établi par la loi?», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives/Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 101-106. – Croquet, N., «The right to self-representation under the European Convention on Human Rights: what role for the limitation analysis?», *EHRLR*, 2012, (3), σελ. 292-308. – Danet, A., «A la découverte d'un droit à l'audience», *La Semaine juridique: édition générale (JCP)*, 98e année, n° 3, 22 janv. 2024, σελ. 115-117. – Davis, H., «The rights approach to the right to a public hearing», *PubLL*, 2012, (1), σελ. 11-18. – Elliot-Kelly, J., «*Al-Khawaja and Tahery v. United Kingdom*: case analysis», *EHRLR*, 2012, (1), σελ. 81-87. – Flauss, J.-F., «Les recours internes destinés à garantir le respect ou la sanction de la règle du délai raisonnable consacrée par l'Article 6 (1) de la Convention européenne des droits de l'homme: rapport», στο Cohen-Jonathan, G./Flauss, J.-F./Lambert-Abdelgawad, E. (επιμ.), *De l'effectivité des recours internes dans l'application de la Convention européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Nemesis, Bruylant, 2006, σελ. 87-124. – François, L., «L'apothéose du droit à la présomption d'innocence: Cour européenne des droits de l'homme, 6 avril 2010», *Recueil-Dalloz*, 21 Octobre 2010, 36, σελ. 2409-2413. – Fricero, N., «Le droit à une procédure civile contradictoire dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», *RTDH*, 2016, 106, σελ. 381-393. – Gabius, A., *Staatenimmunität im Konflikt mit dem Rechtsschutzanspruch des Einzelnen aus Art. 6 I EMRK*, Duncker & Humblot, 2019. – Gasimov, D., «L' "obligation" pour le jury de motiver ses décisions: un progrès ou une remise en cause de cette institution?», *CourEDH, Gde Ch., Taxquet c. Belgique*, 16 Novembre 2010», *L'Europe des libertés: revue d'actualité juridique*, 2011, 34, σελ. 12-14. – Gavouneli, M., *State Immunity and the Rule of Law*, Athens-Komotini: A. N. Sakkoulas, 2001. – Gkagkatsi, A., «The Interplay Between the Civil and Criminal Limb of Article 6 of the Convention in the Court's Case Law», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives/Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 229-240. – Goss, R., *Criminal fair trial rights: Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Oxford: Hart Publishing, 2014. – Guðmundsdóttir, G./Dan Kristjánsson, H., «The Right Against Self-Incrimination in Administrative Cases», στο Kjølbro, J.F./O'Leary, S./Tsirlis, M. (επιμ.), *Liber amicorum Robert Spano*, Limal: Anthemis, 2022, σελ. 261-273. – Guinchard, S., [et al.], *Droit processuel. Droit commun et droit comparé du procès équitable*, 12e έκδ., Paris: Dalloz, 2023. – Harris, D./O'Boyle, M./Warbrick, C., *Law of the European Convention on Human Rights*, 5e έκδ., Oxford: Oxford University Press, 2023. – Hirsch, C., «La présomption d'innocence dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme (2006-2013)», *Annales du droit luxembourgeois*, 2013, 23, σελ. 131-169. – Hirvelä, P./Heikkilä, S., *Practical Guide to Article 6 ECHR - The Right to a Fair Trial*, Cambridge - Antwerpen - Portland: Intersentia, 2021. – Hocaoglu, C., «The right to trial within a reasonable time according to the European Court of Human Rights», *Human rights review*, 2013, 3, (2), σελ. 113-141. – Jämsä, J., *Fair Trial Rules of Evidence. The Case Law of the European Court of Human Rights*, London: Routledge, 2023. – Jebens, S.-E., «Illegally obtained evidence in criminal cases: an analysis on the basis of three Grand Chamber judgments», στο D. Spielmann/M. Tsirlis/P. Voyatzis (επιμ.), *La Convention européenne des droits de l'homme, un instrument vivant: Mélanges en l'honneur de Christos Rozakis*, Bruxelles: Bruylant, 2011, σελ. 219-234. – Jebens, S.-E., «The limits of the presumption of innocence: some clarifications in the Court's recent case-law», στο Casadevall, J./Raimondi, G. [et al.] (επιμ.), *Mélanges en l'honneur de Dean Spielmann = Essays in honour of Dean Spielmann*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers, 2015, σελ. 255-262. – Kargopoulos, A.-I., «The presumption of equivalent protection rebutted: the right to a fair trial in criminal proceedings in relation to ECHR and

EU law», στο Dzehtsiarou, K./Konstadinides, T./ Lock, T./ O'Meara, N. (επιμ.), *Human rights law in Europe: the influence, overlaps and contradictions of the EU and the ECHR*, London: Routledge; Taylor & Francis Group, 2014, σελ. 102-120. – Keitner, C. I., «Jones v. United Kingdom: application nos. 34356/06 & 40528/06: European Court of Human Rights», *AJIL*, 2014, 108, (2), σελ. 302-308. – Kloth, M., *Immunities and the right of access to court under Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Leiden: Nijhoff, 2010. – Kostopoulou, M.-A., «Right to a Fair Trial (Article 6 ECHR) in Cases Concerning Sexual Offences Against Children: How to Balance the Rights of the Defence and Those of the Victims?», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives / Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 281-292. – Krenc, F., «La notion de tribunal au sens de l'article 6 de la Convention européenne des droits de l'homme», στο *Les droits de l'homme en évolution: mélanges en l'honneur du professeur Petros J. Pararas*, Athènes-Komotini: Ant. N. Sakkoulas, 2009, σελ. 305-332. – Kutty, F., *Justice pénale et procès équitable*, Bruxelles: Larcier, 2006, 2 τόμοι. – Leanza, P., *The right to a fair trial: article 6 of the European Convention on Human Rights*, Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, Law & Business, 2014. – Leloup, M., «Not just a simple civil servant: the right of access to a court of judges in the recent case law of the ECtHR», *European Convention on Human Rights law review*, vol. 4, issue 1 (2023), σελ. 23-57. – Lemmens, P., «L'indépendance du juge national vue depuis Strasbourg», *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, 2020, σελ. 785-816. – Lemmens, P., «"Disputes over rights" within the meaning of Article 6§1 of the European Convention on Human Rights, in the context of administrative litigation: back to the future?», Linos-Alexandre Sicilianos [et al.] (επιμ.), *Regards croisés sur la protection nationale et internationale des droits de l'homme = Intersecting views on national and international human rights protection: liber amicorum Guido Raimondi / Tilburg: Wolf Legal Publishers (WLP)*, 2019, σελ. 429-447. – Lenaerts, K., «The Two Dimensions of Judicial Independence in the EU Legal Order», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives / Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 333-348. – Michiels, O., «Les implications de la jurisprudence récente de la Cour européenne des droits de l'homme sur les preuves: la jurisprudence Salduz et l'arrêt Gäfgen», *Journal des tribunaux*, 2011, σελ. 153-161. – Møse, E., «The independence of international judges», στο Engstad, N. A./Lærdal Frøseth, A./Tønder, B. (επιμ.) *The independence of judges*, The Hague: Eleven International Publishing, 2014, σελ. 187-205. – Naismith, S., «Witnesses and the right to remain silent», στο Casadevall, J./Myjer, E./O'Boyle, M./Austin, A. (επιμ.), *Freedom of Expression. Essays in honour of Nicolas Bratza, President of the European Court of Human Rights*, The Netherlands: Wolf Legal Publishers, 2012, σελ. 245-256. – Paczolay, P., «Fair Trial and Due Process: Some Convergences Between European and American Jurisprudence on the Example of the Rights of Defence», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives / Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 365-378. – Petropoulou, A., «L'indépendance du juge au prétoire du juge européen: regards croisés», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives / Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 407-416. – Pikramenos, M., «Public Confidence and the Judiciary in a Democratic Society», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives / Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 417-426. – Popović, D., «Access to justice in the recent Grand Chamber judgments of the European Court of Human rights», στο Morano-Foadi, S. / Vickers, L. (επιμ.), *Fundamental rights in the EU: a matter for two courts*, Oxford: Portland, Or.: Hart, 2015, σελ. 201-217. – Puéchavy, M., «Les fonctionnaires et l'article 6, 1° de la Convention européenne des droits de l'homme», στο *Les droits de l'Homme au seuil du Troisième Millénaire, Mélanges en hommage à Pierre Lambert*, Bruxelles: Bruylant, 2000, σελ. 673-692. – Rainey, B., McCormick, P., Ovey, C.,

Jacobs, White and Ovey, *The European Convention on Human Rights*, 8^η έκδ., Oxford: OUP, 2021, σελ. 277-332. – Reid, K., *A practitioner's guide to the European Convention on Human Rights*, 7^η έκδ., London: Sweet & Maxwell/ Thomson Reuters, 2023. – Roberts, P., «Does Article 6 of the European Convention on Human Rights require reasoned verdicts in criminal trials?», *HRLR*, 2011, 11, (2), σελ. 213-235. – Rodgers, L., «The interpretation of Article 6 ECHR and access to justice for public employees», *European Law Review*, 2015, 40, (4), σελ. 563-580. – Sakowicz, A., «Suspect's access to a lawyer at an early stage of criminal proceedings in view the case-law of the European Court of Human Rights», *Revista Brasileira de Direito Processual Penal (RBDPP)*, vol. 7, n. 3 (2021), σελ. 1979-2014. – Sarmas, I., «Fair Trial and the Search for Truth in the Case Law of the European Court of Human Rights», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives/Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 499-522. – Schokkenbroek, J., «Les recours internes destinés à garantir le respect ou la sanction de la règle du délai raisonnable consacrée par l'Article 6 (1) de la Convention européenne des droits de l'homme: commentaire», στο Cohen-Jonathan, G./Flauss, J.-F./Lambert Abdelgawad, E. (επιμ.), *De l'effectivité des recours internes dans l'application de la Convention européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Nemesis, Bruylant, 2006, σελ. 125-130. – Sahinkaya, Y., «Extraterritorial effect of the right to a fair trial: how to test the flagrant denial of a fair trial in extradition cases under international human rights law?», *Human rights review*, 2013, 3, (2), σελ. [1]-55. – Settem, O. J., *Applications of the 'fair hearing' norm in ECHR article 6(1) to civil proceedings: with special emphasis on the balance between procedural safeguards and efficiency*, Cham: Springer, 2016. – Sicilianos, L.-A., «The Subjective Right of Judges to Independence: Some Reflections on the Interpretation of Article 6, para. 1 of the ECHR», στο Pinto de Albuquerque, P., Wojtyczek, K. (επιμ.), *Judicial Power in a Globalized World, Liber amicorum Vincent De Gaetano*, Cham Switzerland: Springer, 2019, σελ. 547-557. – Sicilianos, L.-A., Kostopoulou, M.-A., «Conv. EDH, Art. 6: La protection du droit à un procès équitable dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», *Répertoire de droit européen Dalloz*, janvier 2018, σελ. 1-35. – Spano, R., Bardsen, A., «On the Right to a Fair Hearing in Criminal Appeal Proceedings», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives/Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 583-594. – Spielmann, D., «Article 6 ECHR in criminal proceedings: recent developments», *Cyprus human rights law review*, 2013, 2, (1), σελ. 3-15. – Spielmann, D., «Freedom of the press, protection of privacy and presumption of innocence: Balancing competing rights», *Annales du droit luxembourgeois*, 2005, 15, σελ. 23-64. – Spielmann, D., Titiun, P., «Le droit au procès équitable et l'étendue du contrôle des décisions des autorités de régulation exerçant un pouvoir de sanction: une synthèse», στο Harles-Walch, T. (επιμ.), *Competition law within a framework of rights: applying the Charter and the Convention*, Bruxelles: Larcier, 2015, σελ. 31-38. – Stavros, S., *The guarantees for accused persons under Article 6 of the European Convention on Human Rights: an analysis of the application of the Convention and a comparison with other instruments*, The Netherlands: Martinus Nijhoff, 1993. – Stumer, A., *The presumption of innocence: evidential and human rights perspectives*, Oxford: Hart, 2010. – Sudre, F., «Le mystère des "apparences" dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», *RTDH*, 2009, 79, σελ. 633-650. – Trechsel, S., *Human Rights in Criminal Proceedings*, Oxford: Oxford University Press, 2005. – Tsampi, A., «Separation of Powers and the Right to a Fair Trial under Article 6 ECHR: Empowering the Independence of the Judiciary in the Subsidiarity Epoch», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirlis, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives/Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 693-708. – Tulkens, F., «La présomption d'innocence: les développements récents de la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme», στο W. Pintens [et al.] (επιμ.), *Vigilantibus ius scriptum: feestbundel voor Hugo Vandenberghe*, Brugge: Die Keure, 2007, σελ. 305-317. – Van Compernelle, J., «Les exigences du procès équitable et l'administration des preuves dans le procès civil», *RTDH*, 2012, 92, σελ. 729-748. – Van Dijk, P., «Article 6 § 1 of the Convention and the

concept of "objective impartiality"», στο Mahoney, P./Matscher, F./Petzold, H./Wildhaber, L. (επιμ.), *Protection des droits de l'homme: la perspective européenne = Protecting human rights: the European perspective: mélanges à la mémoire de / studies in memory of Rov Ryssdal*, Köln, Berlin, Bonn, München: Carl Heymanns, 2000, σελ. 1495-1510. – Van Drooghenbroeck, S., «Labour law litigation and fair trial under Article 6 ECHR», στο Dorssemont, F./Lörcher, K./Schömann, I. (επιμ.), *European Convention on Human Rights and the employment relation*, Oxford: Hart Publishing, 2013, σελ. 159-182. – Van Drooghenbroeck, S., «Vingt-cinq ans après Bentham: sens et non-sens d'une applicabilité limitée de l'article 6 de la Convention européenne des droits de l'homme dans le contentieux de droit public», στο P. Martens [et al.] (επιμ.), *Liège, Strasbourg, Bruxelles: parcours des droits de l'homme: liber amicorum Michel Melchior*, Limal: Anthemis, 2010, σελ. 691-716. – Van Drooghenbroeck, S., Rizcallah, C., «Nomination des juges et "tribunal établi par la loi": confirmation, évolution et révolution en marge de l'arrêt *Guðmundur Andri Ástráðsson c. Islande* de la Cour européenne des droits de l'homme», *Journal des tribunaux*, 140e année, n° 6868, 2.10.2021, σελ. 573-579. – Viennot, C., «Actualités et perspectives ouvertes par la jurisprudence récente de la Cour européenne des droits de l'homme en matière d'impartialité», *RTDH*, 2008, 73, σελ. 179-194. – Vigouroux, C., «Présomption d'innocence», στο Titun, P. (επιμ.), *La conscience des droits: mélanges en l'honneur de Jean-Paul Costa*, Paris: Dalloz, 2011, σελ. 657-666. – Vilaras, M., «The Rule of Law Milestone: Upholding Judicial Independence in the Member States Under Union Law», στο Spano, R./Motoc, I./Lubarda, B./Pinto de Albuquerque, P./Tsirli, M. (επιμ.), *Fair Trial: Regional and International Perspectives/Procès équitable: perspectives régionales et internationales. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Limal: Anthemis, 2020, σελ. 709-722. – Villiger, M., *Handbook on the European Convention on Human Rights*, Leiden-Boston: Brill/Nijhoff, 2023. – Vitkauskas, D./Dikov, G., *Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights*, Strasbourg: Council of Europe, 2012. – Voyatzis, N., «Interpreting the Right to Interpretation under Article 6(3)(e) ECHR: A Cautious Evolution in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights?», *HRLR*, 2022, 22, (1), σελ. 1-25. – Voyatzis, P., «The Right to Legal Assistance Free of Charge in the Case-Law of the European Court of Human Rights», *Cyprus Human Rights Law Journal*, 2012, 1, (1), σελ. 42-56.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΕ ΔΙΚΑΙΗ ΔΙΚΗ - ΕΓΓΥΗΣΕΙΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ (άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ)

Ι. Εισαγωγικά

- 1 Το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ ενσαρκώνει την αρχή του Κράτους δικαίου αποβλέποντας στο να εξασφαλίσει την ομαλή λειτουργία του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης. Δεδομένου ότι σε μία δημοκρατική κοινωνία η αρχή αυτή έχει θεμελιώδη σημασία, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι η συστατική ερμηνεία του άρθρου 6 δε θα ήταν σύμφωνη προς τον σκοπό και το αντικείμενο της εν λόγω διάταξης, καθώς και της ίδιας της Σύμβασης¹. Πράγματι, η τάση διασταλτικής ερμηνείας τόσο του πεδίου εφαρμογής όσο και του συνόλου των εγγυήσεων του άρθρου 6 χαρακτηρίζει όλη την ογκωδέστατη σχετική νομολογία των οργάνων του Στρασβούργου. Στο πνεύμα αυτό, το Δικαστήριο επιχειρεί πάντοτε να προσδώσει «χρήσιμο αποτέλεσμα» στις διατάξεις του άρθρου 6 προστατεύοντας δικαιώματα τα οποία είναι πρακτικά και αποτελεσματικά, παρά θεωρητικά και «απατηλά»².
- 2 Η πρώτη παράγραφος του άρθρου 6 περιέχει σειρά βασικών εγγυήσεων γενικής εφαρμογής. Με άλλα λόγια, οι εν λόγω εγγυήσεις αφορούν όλες τις δίκες οι οποίες εμπίπτουν στο πεδίο

1. ΕΔΔΑ, *Delcourt κ. Βελγίου*, 17.1.1970, παρ. 25, *Golder κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ολομέλεια), 21.2.1975, παρ. 34.

2. ΕΔΔΑ, *Sakhnovskiy κ. Ρωσίας* (Ευρεία Σύμβαση), 2.11.2010, παρ. 99-107.

(επιμ.), *Pro-
te European
n, München:
and fair trial
nvention on
– Van Droo-
e de l'article
blic», στο P.
nicorum Mi-
n., «Nominat-
ge de l'arrêt
urnal des tri-
pectives ou-
d'impartia-
n, P. (επιμ.),
v. 657-666. –
states Under
air Trial: Re-
ionales. Lib-
., Handbook
skas, D./Dik-
Strasbourg:
rticle 6(3)(e)
HRLR, 2022,
ow of the Eu-*

εφαρμογής της ΕΣΔΑ. Αντίθετα, οι παρ. 2 και 3 της διάταξης αφορούν ειδικότερα την ποινική δίκη και προστατεύουν ορισμένα βασικά δικαιώματα του κατηγορουμένου. Από την όλη δομή του άρθρου 6 καθίσταται εμφανής η ιδιαίτερη σημασία που απέδιδαν οι συντάκτες της Σύμβασης στην προστασία του κατηγορουμένου, ο οποίος βρίσκεται, κατά κανόνα, σε πιο ευάλωτη θέση³. Ωστόσο, κατά πάγια νομολογία, τα δικαιώματα του κατηγορουμένου αποτελούν ειδικότερες εκφάνσεις της γενικής επιταγής περί δίκαιης δίκης, η οποία απορρέει από την παρ. 1 και γι' αυτό ερμηνεύονται και εφαρμόζονται υπό το φως της εν λόγω αρχής⁴. Παρατηρείται επίσης ότι η προστασία του παθόντος από μια ποινικά κολάσιμη πράξη απουσιάζει εντελώς από το ίδιο το κείμενο της ΕΣΔΑ. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, η ανάγκη προστασίας του παθόντος εμφανίζεται σιγά-σιγά στη νομολογία του Δικαστηρίου, ιδίως σε σχέση προς τις διάφορες μορφές οργανωμένου εγκλήματος.

Από πρώτη άποψη, οι εγγυήσεις και τα επιμέρους δικαιώματα που προβλέπει το άρθρο 6 φαίνονται στοιχειώδη και ίσως αυτονόητα. Ωστόσο, η τεράστια νομολογιακή τους επεξεργασία από τα όργανα του Στρασβούργου επί σειρά δεκαετιών και ο συνεχιζόμενος εμπλουτισμός της εν λόγω διάταξης αφενός μεν καταδεικνύει ότι η ΕΣΔΑ είναι ένα «ζωντανό κείμενο»⁵, αφετέρου δε έχει συμβάλει στην εμπέδωση ενός σημαντικού *corpus* δικονομικών κανόνων και στη σχετική εναρμόνιση των εθνικών εννόμων τάξεων των Κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Επιπλέον, οι νομολογιακές αυτές εξελίξεις έχουν επηρεάσει καθοριστικά τη διεθνή ποινική δίκη, αποτυπώνονται δε στα καταστατικά των διεθνών (και διεθνοποιημένων) ποινικών δικαστηρίων, κατεξοχήν δε στο Καταστατικό της Ρώμης του 1998 που διέπει τη λειτουργία του (μονίμου) Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου⁶.

Η έννοια της «δίκαιης δίκης» κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ αφορά πρωτίστως το θεσμικό και δικονομικό πλαίσιο λειτουργίας του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης και όχι την ουσία των υποθέσεων που εξετάστηκαν από τα εθνικά δικαστήρια. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει κατ' επανάληψη ότι δεν συνιστά «τέταρτο βαθμό» δικαιοδοσίας. Αυτό σημαίνει ότι το Δικαστήριο του Στρασβούργου δεν εξετάζει, κατά κανόνα, τυχόν σφάλματα των εθνικών δικαστηρίων ως προς την εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών ή την ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου, παρά μόνο και στο μέτρο που τα λάθη αυτά μπορεί να παραβιάζουν δικαιώματα και ελευθερίες που προστατεύονται από τη Σύμβαση⁷ και ειδικότερα, εν προκειμένω, τις δικονομικές εγγυήσεις του άρθρου 6. Ωστόσο, ο κανόνας αυτός δεν είναι απόλυτος. Ισχύει υπό την προϋπόθεση ότι η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου δεν ήταν «αυθαίρετη ή προδήλως αβάσιμη»⁸. Κάτι τέτοιο συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν το εθνικό δικαστήριο αγνοήσει το εφαρ-

3. Όπως έχει τονίσει χαρακτηριστικά το Δικαστήριο, το άρθρο 6 είναι λιγότερο απαιτητικό ως προς τις διαφορές αστικής φύσης σε σχέση προς τις κατηγορίες ποινικού χαρακτήρα (ΕΔΔΑ, *König κ. Γερμανίας*, Ολομέλεια, 28.6.1978, παρ. 96).

4. Βλ., μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), 15.12.2011.

5. Βλ., μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Kress κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 7.6.2001, παρ. 70.

6. Βλ., Caflisch, L., «The Rome Statute and the European Convention on Human Rights», *HRLJ*, 2002, 23, (1-4), σ. 1-12.

7. ΕΔΔΑ, *Garcia Ruiz κ. Ισπανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 21.1.1999, παρ. 28, *Tejedor Garcia κ. Ισπανίας*, 16.12.1997, παρ. 31.

8. ΕΔΔΑ, *De Tommaso κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 23.2.2017, παρ. 170 και *López Ribalda κ.ά. κ. Ισπανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 17.10.2019, παρ. 149.

πο να εξα-
ομένου ότι
τονίσει ότι
αντικείμε-
ασταλτικής
ι άρθρου 6
ύργου. Στο
ια» στις δι-
τελεσματι-

φαρμογής.
/ στο πεδίο

1975, παρ. 34.

1. ΑΣΗΜΑΚΗ

μοστέο δίκαιο ή/και κρίσιμα πραγματικά περιστατικά και προβεί σε αφηρημένες εκτιμήσεις που συνιστούν ουσιαστικά αρνησιδικία⁹.

- 5 Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει, εξάλλου, ότι τα Κράτη έχουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης ως προς τον τρόπο με τον οποίο οργανώνουν τη λειτουργία των εθνικών τους δικαστηρίων, όπως παραδείγματος χάριν σε σχέση προς τους κανόνες που διέπουν την αποδεικτική διαδικασία. Εκείνο το οποίο ενδιαφέρει σε κάθε περίπτωση είναι να εξασφαλιστεί εν τέλει ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης και να γίνουν σεβαστές οι απαιτήσεις του άρθρου 6¹⁰. As σημειωθεί επίσης ότι το άρθρο 6 δεν υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα Κράτη να προβλέψουν εφετεία ή αναιρετικά δικαστήρια¹¹ αλλά όταν αυτά προβλέπονται, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 θα πρέπει να γίνονται σεβαστές¹².
- 6 Γενικότερα, ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης κρίνεται με βάση το σύνολο της διαδικασίας και τις εν γένει δυνατότητες τις οποίες είχε ο προσφεύγων και όχι με αφορμή μεμονωμένα δικονομικά αποτήματα ως τέτοια. Ωστόσο, ιδίως τα τελευταία χρόνια, το Δικαστήριο προσδίδει μεγαλύτερη σημασία σε συγκεκριμένες αποφασιστικές φάσεις της διαδικασίας, όπως, για παράδειγμα, στην πρώτη ανάκριση του υπόπτου για διάπραξη ποινικού αδικήματος¹³.
- 7 Κατά κανόνα, ο προσφεύγων θεωρείται «θύμα» παραβίασης του άρθρου 6 μόνο με την ολοκλήρωση της σχετικής διαδικασίας και στο μέτρο που έχει καταδικαστεί για διάπραξη ποινικού αδικήματος ή έχει χάσει μία αστική υπόθεση, τουλάχιστον εν μέρει. Ωστόσο, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, ο κανόνας αυτός δεν είναι απόλυτος. Έτσι, για παράδειγμα, η παραβίαση του δικαιώματος «πρόσβασης σε δικαστήριο» ή η διαπίστωση υπερβολικής διάρκειας της διαδικασίας δεν προϋποθέτουν τελεσίδικη απόφαση.
- 8 Ορισμένα από τα δικαιώματα που απορρέουν από το άρθρο 6, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁴, δεν είναι απόλυτα, αλλά επιδέχονται περιορισμούς. Επίσης, πολλά από τα δικαιώματα αυτά μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο παραίτησης εκ μέρους του προσφεύγοντος. Μια τέτοια παραίτηση, ρητή ή έμμεση, θα γίνει δεκτή από το Δικαστήριο μόνον εάν είναι αδιαμφισβήτητη ως προς την ύπαρξη και την έκτασή της, προϊόν ελεύθε-

9. ΕΔΔΑ, *Lazarević κ. Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*, 14.1.2020, παρ. 32. Ειδικότερα στην *Baljak κ.ά. κ. Κροατίας*, 25.11.2021, παρ. 41, κρίθηκε ότι τα συμπεράσματα του δικαστηρίου ήταν «προδήλως αβάσιμα» ενώ στη *Bochan κ. Ουκρανίας (No. 2)*, (Ευρεία Σύμβαση), 5.2.2015, αιτιολογία του εθνικού δικαστηρίου κρίθηκε «προδήλως αυθαίρετη» ή ότι συνιστά αρνησιδικία.

10. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Schenk κ. Ελβετίας* (Ολομέλεια), 12.7.1988, παρ. 256, *Quaranta κ. Ελβετίας*, 24.5.1991, παρ. 30.

11. Σχετική πρόβλεψη δευτέρου βαθμού δικαιοδοσίας περιέχεται υπό προϋποθέσεις στο άρθρο 2 του ΕΒδόμου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ ως προς τις ποινικές υποθέσεις.

12. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Zubac κ. Κροατίας* (Ευρεία Σύμβαση), 5.4.2018, παρ. 80. Ομοίως από τη στιγμή που το εθνικό δίκαιο προβλέπει τη δυνατότητα ελέγχου συνταγματικότητας από συνταγματικό δικαστήριο, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 εφαρμόζονται *mutatis mutandis* και στη διαδικασία αυτή βλ. ΕΔΔΑ, *Gast & Popp κ. Γερμανίας*, 25.2.2000, παρ. 65, (εφαρμογή του άρθρου 6 στη διαδικασία ενώπιον του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου).

13. ΕΔΔΑ, *Saldutz κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύμβαση), 27.11.2008, παρ. 56-62, *Panovits κ. Κύπρου*, 11.12.2008, παρ. 66-77, *Pishchalnikov κ. Ρωσίας*, 24.9.2009, παρ. 72-91, *Ibrahim κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), 13.9.2016, παρ. 255-256.

14. Βλ. *infra*.

ρης βούλησης¹⁵, με γνώση των σχετικών συνεπειών, χωρίς να αντιστρατεύεται σημαντικό δημόσιο συμφέρον¹⁶.

II. Πεδίο εφαρμογής

Το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όπως άλλωστε και το αντίστοιχο άρθρο 14 του Διεθνούς Συμφώνου 9 για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, δεν εφαρμόζεται σε όλες τις δίκες, αλλά μόνο σε αυτές που αφορούν «αμφισβητήσεις για τα αστικής φύσης δικαιώματα και υποχρεώσεις» ή «κατηγορίες ποινικής φύσης» εναντίον του προσφεύγοντος. Οι παραπάνω έννοιες είναι αυτόνομες¹⁷, δηλαδή πρέπει να ερμηνεύονται «υπό το φως των συγχρόνων συνθηκών ζωής στις δημοκρατικές κοινωνίες» και όχι με απλή αναφορά στο εσωτερικό δίκαιο του εναγομένου Κράτους. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο του Στρασβούργου δεν αποδίδει απαραίτητα στις παραπάνω έννοιες το νόημα που αυτές μπορεί να έχουν στο εσωτερικό δίκαιο των Κρατών-μερών στη Σύμβαση, αλλά τις ερμηνεύει και τις εφαρμόζει κατά τρόπο ομοιόμορφο, σύμφωνα με τα δικά του κριτήρια. Ακολουθώντας την προαναφερθείσα κατεύθυνση διασταλτικής ερμηνείας του άρθρου 6, το ΕΔΔΑ έχει επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της διάταξης σε τομείς που ξεπερνούν κατά πολύ το στενό πλαίσιο των αμιγώς αστικών και ποινικών υποθέσεων κατά το ελληνικό δίκαιο, συμπεριλαμβανομένων και αρκετών κατηγοριών υποθέσεων που ανήκουν στη σφαίρα του δημοσίου δικαίου. Η σημαντική αυτή επέκταση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 επιτυγχάνεται με τη διασταλτική ερμηνεία και των δύο παραπάνω αυτόνομων εννοιών, δηλαδή τόσο των «αμφισβητήσεων για τα αστικής φύσης δικαιώματα και υποχρεώσεις» όσο και των «κατηγοριών ποινικής φύσης» εναντίον του προσφεύγοντος.

A. Αμφισβητήσεις για τα αστικής φύσης δικαιώματα και υποχρεώσεις

1. Η «αστική φύση» των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων

Η οριοθέτηση της αυτόνομης έννοιας της «αστικής φύσης» των δικαιωμάτων ή των υποχρεώσεων 10 του προσφεύγοντος συνιστά ένα από τα δυσκολότερα και συνεχώς εξελισσόμενα ζητήματα ερμηνείας της ΕΣΔΑ. Κατά τα αρχικά στάδια της νομολογίας τους και ορμώμενα από τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, τα όργανα του Στρασβούργου έκαναν τη διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου. Στη συνέχεια, ανέδειξαν τον χαρακτήρα και ειδικότερα την οικονομική διάσταση του επίμαχου δικαιώματος (ή της υποχρέωσης¹⁸) ως καθοριστικό κριτήριο

15. ΕΔΔΑ, *Deweer* κ. Βελγίου, 27.2.1980 παρ. 48-54.

16. ΕΔΔΑ, *Sejdovic* κ. Ιταλίας (Ευρεία Σύνθεση), 1.3.2006, παρ. 96-104, *Talat Tunç* κ. Τουρκίας, 27.3.2007, παρ. 55-64.

17. ΕΔΔΑ, *Engel* κ.ά. κ. Ολλανδίας (Ολομέλεια), 8.6.1976, παρ. 81, *König* κ. Γερμανίας, ό.π., παρ. 88, *Georgiadis* κ. Ελλάδας, 29.5.1997, παρ. 34, *Ferrazzini* κ. Ιταλίας (Ευρεία Σύνθεση), 12.7.2001, παρ. 24, 30. Βλ. επίσης, μεταξύ πολλών, *Kastanas*, E., *Unité et diversité: Notions autonomes et marge d'appréciation des États dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Bruylant, 1996, ιδίως σελ. 334 επ., *Sudre*, F., «Le recours aux 'notions autonomes'», στο F. Sudre (dir.), *L'interprétation de la Convention européenne des droits de l'homme*, Bruxelles: Nemesis/Bruylant, 1998, σελ. 93-131.

18. Ειδικότερα για την περίπτωση όπου η αμφισβήτηση αφορά σε υποχρέωση και όχι σε δικαίωμα βλ. ΕΔΔΑ, *Evers* κ. Γερμανίας, 20.5.2020, παρ. 62-69.

για τον χαρακτηρισμό της σχετικής υπόθεσης ως «αστικής». Η έμφαση αυτή οδήγησε προοδευτικά σε περαιτέρω διεύρυνση της έννοιας των διαφορών «αστικής φύσης»¹⁹.

α) Η παλαιότερη διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου

- 11 Με βάση την παραδοσιακή αυτή διάκριση, δικαιώματα και υποχρεώσεις «αστικής φύσης» σύμφωνα με την έννοια του άρθρου 6 ήταν, κατά βάση, αυτά που απέρρεαν από το ιδιωτικό δίκαιο²⁰. Κατά την παλαιότερη σχετική νομολογία, η Σύμβαση δεν εγγυάται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη σε σχέση προς όλα τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που το άτομο μπορεί να επικαλεστεί με βάση το εθνικό δίκαιο, αφήνοντας έτσι εκτός πεδίου εφαρμογής το μεγαλύτερο κομμάτι του δημοσίου δικαίου. Είναι σαφές ότι ο πυρήνας των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων «αστικής φύσης» αφορά πράγματι τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών με βάση όλους τους επιμέρους κλάδους του αστικού δικαίου²¹, το εμπορικό δίκαιο²², κ.λπ.
- 12 Από την άλλη πλευρά, είναι εξίσου αναμφισβήτητο ότι ορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις που ανάγονται στις σχέσεις μεταξύ ατόμου και Κράτους και άπτονται ευθέως της κρατικής κυριαρχίας εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6. Πράγματι, σύμφωνα με πάγια νομολογία, διαφορές ως προς την ίδια τη φορολόγηση²³, καθώς και τα της εισόδου, διαμονής ή απέλασης των αλλοδαπών δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ²⁴. Σε συναφές πλαίσιο εντάσσονται *mutatis mutandis* οι διαφορές που αφορούν πολιτικά δικαιώματα και ειδικότερα τα δικαιώματα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι²⁵. Στο μέτρο που συνάπτονται με την έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας και τη συγκρότηση του νομοθετικού σώματος, οι διαφορές αυτές δεν θεωρούνται «αστικής φύσης» και, κατά συνέπεια, δεν υπάγονται στις εγγυήσεις του άρθρου 6²⁶.
- 13 Μεταξύ των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και των ζητημάτων που ανάγονται στον πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας, το ερώτημα που τίθεται, σήμερα πλέον, είναι πού ακριβώς τοποθετείται η σχετική διαχωριστική γραμμή. Πράγματι, με

19. Για μια ανακεφαλαίωση της νομολογίας βλ. ΕΔΔΑ, *Bilgen κ. Τουρκίας*, 9.3.2021, παρ. 38-43.

20. ΕΔΔΑ, *Ringeisen κ. Αυστρίας*, 16.7.1971, παρ. 94, *König κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 95.

21. Βλ., τελείως ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Pretto κ. Ιταλίας* (Ολομέλεια), 8.12.1983 (ενοχικό και εμπράγματο δίκαιο), *Kosmopoulos κ. Ελλάδας*, 5.2.2004 (οικογενειακό δίκαιο), *Negrepontis-Giannisis κ. Ελλάδας*, 3.5.2011 (οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο), *Zolotas κ. Ελλάδας* (No 2), 29.1.2013 (γενικές αρχές και ενοχικό δίκαιο).

22. Βλ., τελείως ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Barthold κ. Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας*, 25.3.1985 (αθέμιτος ανταγωνισμός).

23. Αντίθετα, η επιβολή προστίμων ή άλλων συναφών κυρώσεων, σχετικών προς τη φορολόγηση, μπορεί να πληροί τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για το χαρακτηρισμό της ως «κατηγορίας ποινικής φύσης», βλ. ΕΔΔΑ, *Jussila κ. Φιλανδίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.11.2006, παρ. 29 επ. Βλ. αναλυτικότερα *infra*.

24. ΕΔΔΑ, *Μααουία κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 5.10.2000, παρ. 35 επ. Οι δικονομικές εγγυήσεις που αφορούν την απέλαση αλλοδαπών ρυθμίζονται ειδικότερα από το άρθρο 1 του ΕΒδόμου Πρωτοκόλλου, ενώ η κράτηση αλλοδαπών με σκοπό την απέλαση προβλέπεται και ρυθμίζεται στο άρθρο 5 της ΕΣΔΑ (ιδίως παρ. 1, εδ. στ). Για περισσότερα στοιχεία, βλ. τους σχολιασμούς των παραπάνω άρθρων.

25. Τα δικαιώματα αυτά προστατεύονται με βάση το άρθρο 3 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

26. ΕΔΔΑ, *Pierre-Bloch κ. Γαλλίας*, 21.10.1997, παρ. 49-52, *Cherepkov κ. Ρωσίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 25.1.2000, *Hajili κ. Αζερμπαϊτζάν*, 10.1.2012, παρ. 63, *Communist Party of Russia κ.ά. κ. Ρωσίας*, 19.6.2012, παρ. 143, *Filini κ. Ελλάδας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.5.2014, παρ. 10-11.

την εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου, τα κενά προστασίας του άρθρου 6 καλύφθηκαν σε μεγάλο βαθμό. Έτσι, ήδη με τις υποθέσεις *König*²⁷ και *Le Compte*²⁸, το Δικαστήριο άφησε ανοικτή τη δυνατότητα διεύρυνσης της έννοιας των αστικών υποθέσεων πέραν των ορίων του ιδιωτικού δικαίου.

Ωστόσο, παρότι προσκλήθηκε από την πρώην Ευρωπαϊκή Επιτροπή να προσφέρει σχετικές κα-
14
τευθύνσεις, το Δικαστήριο αρνήθηκε να δώσει έναν αφηρημένο ορισμό της έννοιας των δικαιο-
μάτων και υποχρεώσεων «αστικής φύσης»²⁹. Πέραν του διαχωρισμού μεταξύ ιδιωτικού και δη-
μοσίου δικαίου, το ΕΔΔΑ ακολούθησε διαχρονικά μία εμπειρική προσέγγιση, διευκρινίζοντας
ότι ούτε ο χαρακτήρας της νομοθεσίας που διέπει το επίμαχο ζήτημα ούτε η φύση της αρμόδι-
ας αρχής που καλείται να αποφανθεί επ' αυτού διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο. Πράγματι,
τα στοιχεία αυτά έχουν ελάχιστη σημασία ως προς τις αμφισβητήσεις μεταξύ ιδιωτών, στο μέτρο
που, όπως είδαμε, αυτές υπάγονται ούτως ή άλλως στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6. Απο-
κτούν, αντίθετα, ιδιαίτερη σημασία σε περιπτώσεις που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ ιδιώτη και
Κράτους. Ειδικότερα στις εν λόγω περιπτώσεις, εκείνο που ενδιαφέρει είναι κατά πόσο το Κράτος
δρα *jure imperii*, δηλαδή στο πλαίσιο των αμιγώς κυριαρχικών του εξουσιών, ή *jure gestionis*
σε σχέση προς τον ενδιαφερόμενο ιδιώτη. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το κατεξοχήν στοιχείο με
βάση το οποίο αποφαινεται πλέον το Δικαστήριο είναι «ο χαρακτήρας του δικαιώματος».

β) Ο χαρακτήρας και ιδίως η οικονομική διάσταση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων

Για την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1 ο χαρακτήρας της νομοθεσίας που διέπει το επίδικο δι-
15
καίωμα ή υποχρέωση (αστικό, εμπορικό, διοικητικό δίκαιο, κ.λπ.) ή η συγκεκριμένη αρχή που
έχει αρμοδιότητα να αποφανθεί επ' αυτού (δικαστήριο, διοικητική αρχή κλπ.) δεν είναι απο-
φασιστικής σημασίας³⁰. Το αν ένα δικαίωμα θεωρηθεί «αστικής φύσης» κατά την έννοια της
Σύμβασης, κρίνεται με αναφορά όχι μόνο στον νομικό χαρακτηρισμό του αλλά και στο ουσια-
στικό του περιεχόμενο και τις συνέπειες που έχει κατά το εσωτερικό δίκαιο³¹.

Για τον καθορισμό του χαρακτήρα του επίμαχου δικαιώματος ή της υποχρέωσης παίζει σημα-
16
ντικό ρόλο η οικονομική τους φύση ή, τουλάχιστον, οι οικονομικές επιπτώσεις της κρατικής
δράσης που είναι καθοριστική για το εν λόγω δικαίωμα ή την υποχρέωση³². Εάν υφίσταται τέ-
τοια οικονομική διάσταση, η υπόθεση εμπίπτει, κατά κανόνα, στο πεδίο εφαρμογής του άρ-
θρου 6. Ωστόσο, ο κανόνας αυτός δεν είναι απόλυτος. Πράγματι, το ότι μια διαφορά μπορεί
να αποτιμηθεί σε χρήμα «δεν είναι αρκετό από μόνο του για την εφαρμογή του άρθρου 6»³³.

27. ΕΔΔΑ, *König* κ. Γερμανίας, ό.π., παρ. 95.

28. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere* κ. Βελγίου (Ολομέλεια), 23.6.1981, παρ. 48.

29. ΕΔΔΑ, *Bentham* κ. Ολλανδίας (Ολομέλεια), 23.10.1985, παρ. 34. Βλ. και την παρ. 91 της σχετικής Έκθεσης
της π. Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

30. ΕΔΔΑ, *Georgiadis* κ. Ελλάδας, ό.π., παρ. 34, *Bochan* κ. Ουκρανίας (No 2), ό.π., παρ. 43, *De Tommaso* κ.
Italias, ό.π., παρ. 145, *Naït-Liman* κ. Ελβετίας (Ευρεία Σύνθεση), 15.3.2018, παρ. 106.

31. ΕΔΔΑ, *Naït-Liman* κ. Ελβετίας, ό.π., παρ. 106 με περαιτέρω νομολογιακές αναφορές.

32. ΕΔΔΑ, *Éditions Périscope* κ. Γαλλίας, 26.3.1992, ιδίως παρ. 40, *Stran Greek Refineries and Stratis An-
dreadis* κ. Ελλάδος, 9.12.1994, ιδίως παρ. 40.

33. ΕΔΔΑ, *Ferrazzini* κ. Ιταλίας, ό.π., παρ. 25.

- 17 Το Δικαστήριο εξαιρεί έτσι τις υποθέσεις εκείνες που εντάσσονται, όπως είδαμε, στον «σκληρό πυρήνα» άσκησης δημόσιας εξουσίας³⁴. Οι εν λόγω εξαιρέσεις συρρικνώνονται προοδευτικά στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Το γεγονός αυτό ενισχύει τον προαναφερθέντα κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο η οικονομική διάσταση μιας διαφοράς οδηγεί στην εφαρμογή του άρθρου 6, έστω και εάν η σχετική αμφισβήτηση αφορά τις σχέσεις του προσφεύγοντα με το Κράτος. Είναι προφανές ότι το δικαίωμα στην περιουσία είναι αυτό που έχει κατεξοχήν οικονομική διάσταση. Κατά συνέπεια, η κρατική δράση η οποία είναι αποφασιστικής σημασίας για εμπράγματα ή άλλα περιουσιακά δικαιώματα θεωρείται ότι αφορά δικαιώματα και υποχρεώσεις «αστικής φύσης» και άρα υπάγεται στο άρθρο 6³⁵. Εδώ εντάσσονται οι υποθέσεις αναγκαστικών απαλλοτριώσεων και γενικότερα στέρησης της περιουσίας, καθώς και η ρύθμιση χρήσης των αγαθών, οι οποίες πρέπει να κρίνονται σύμφωνα με τις εγγυήσεις του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ³⁶.
- 18 Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* και για υποθέσεις που αφορούν τη δικαιοπρακτική ικανότητα για τη διαχείριση της περιουσίας του προσφεύγοντος³⁷ ή για εκείνες που σχετίζονται με δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας, πτωχεύσεις, δημόσιες συμβάσεις, δικαιώματα μετόχων, κλπ.³⁸
- 19 Το δικαίωμα άσκησης εμπορικής ή άλλης επαγγελματικής δραστηριότητας έχει προφανή οικονομική διάσταση και, άρα, οι σχετικές διαφορές θεωρούνται «αστικής φύσης» και υπάγονται, κατά κανόνα, στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 6³⁹. Το γεγονός αυτό αναγνωρίστηκε, σε μια πρώτη φάση, ως προς τη *μη ανανέωση* ή την *ανάκληση* τυχόν απαιτούμενης σχετικής άδειας εκ μέρους των κρατικών αρχών⁴⁰. Στη συνέχεια, η εφαρμογή των εγγυήσεων του άρθρου 6 επεκτάθηκε και στις υποθέσεις που αφορούσαν τη *χορήγηση* άδειας άσκησης επαγγέλματος ή συγκεκριμένης εμπορικής δραστηριότητας, υπό την προϋπόθεση, ωστόσο, ότι η εν λόγω πράξη δεν ανάγεται στη σφαίρα της (απόλυτης) διακριτικής ευχέρειας του Κράτους⁴¹. Το άρθρο 6 υπό το αστικό του σκέλος εφαρμόζεται και στις πειθαρχικές διαδικασίες ενώπιον επαγγελματικών συλλόγων όπου διακυβεύεται το δικαίωμα άσκησης επαγγέλματος, και μάλιστα το συγκεκριμένο αποτέλεσμα των διαδικασιών αυτών δεν είναι κρίσιμο αλλά μπορεί να αρκεί ότι μεταξύ των προβλεπόμενων μέτρων περιλαμβάνεται και η αναστολή άσκησης επαγγέλματος⁴².

34. ΕΔΔΑ, *Ferrazzini κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 29.

35. Ακόμα και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία που αφορά ένα χώρο λατρείας όπως κρίθηκε στη *Lupeni Greek Catholic Parish κ. Ρουμανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 29.11.2016, παρ. 69-76.

36. Βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Papachelas κ. Ελλάδας* (Ευρεία Σύμβαση), 25.3.1999, παρ. 32 επ., όπου το Δικαστήριο θεωρεί αυτονόητη την εφαρμοσιμότητα του άρθρου 6 και προχωρά στην εξέταση της σχετικής αιτίας επί της ουσίας σε υπόθεση αναγκαστικής απαλλοτρίωσης.

37. ΕΔΔΑ, *Winterwerp κ. Ολλανδίας*, 24.10.1979, ιδίως παρ. 69. Βλ. επίσης, *X and Y κ. Κροατίας*, 3.11.2011, παρ. 79 επ.

38. Βλ. ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Pafitis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 26.2.1998, παρ. 87 (δικαιώματα μετόχων), *Bassani κ. Ιταλίας*, 11.12.2003, παρ. 13-14 (πτώχευση), *Capital Bank AD κ. Βουλγαρίας*, 24.11.2005, παρ. 86.

39. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Hornsby κ. Ελλάδας*, 19.3.1997, παρ. 39 επ., *Kingsley κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), 28.5.2002, παρ. 32, *Cimperšek v. Slovenia*, 30.6.2020, παρ. 35-36.

40. ΕΔΔΑ, *König κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 86 επ. (άδεια λειτουργίας κλινικής).

41. ΕΔΔΑ, *Bentham κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 23.10.1985, παρ. 34-36, *Allan Jacobsson κ. Σουηδίας No1*, 25.10.1989, ιδίως παρ. 72-73, *Kraska κ. Ελβετίας*, 19.4.1993, ιδίως παρ. 25 επ., *De Moor κ. Βελγίου*, 23.6.1994, παρ. 42 επ., *Nowicky κ. Αυστρίας*, 24.2.2005, παρ. 37 επ.

42. Βλ. για πειθαρχική δίωξη ενώπιον του πειθαρχικού συμβουλίου συμβολαιογράφων, ΕΔΔΑ, *Peleki κ. Ελλάδας*, 5.3.2020, παρ. 39. Ομοίως σχετικά με άλλα επαγγέλματα ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De*

τον «σκλη-
τροοδευτι-
α, σύμφω-
άρθρου 6,
άτος. Είναι
κή διάστα-
ιπράγματα
ς «αστικής
κών απαλ-
ς των αγα-
ΔΑ³⁶.

ική ικανό-
είζονται με
ατα μετό-

ρανή οικο-
μπάγονται,
πκε, σε μια
ς άδειας εκ
J 6 επεκτά-
ς ή συγκε-
πράξη δεν
ο 6 υπό το
ικών συλ-
κεκριμένο
των προ-

ipeni Greek

όπου το Δι-
της σχετικής

, 3.11.2011,

ani κ. Ιταλί-
i.

υ Βασιλείου

ηδίας No 1,
κ. Βελγίου,

Peleti κ. Ελ-
ven and De

ΑΣΗΜΑΚΗ

Αξίζει να αναφερθεί επίσης η υπόθεση *Sine Tsaggarakis A.E.E. κατά Ελλάδας*, που αφορού- 20
σε αίτηση ακύρωσης της προσφεύγουσας κατά αδειών οικοδομής και εκμετάλλευσης που εί-
χαν χορηγηθεί σε ανταγωνιστικές εταιρείες για παρόμοια επιχείρηση με τη δική της σε γειτο-
νική περιοχή. Στην υπόθεση αυτή κρίθηκε ότι η «αμφισβήτηση» στην προκειμένη περίπτωση
ήταν καθοριστική για τα περιουσιακά συμφέροντα της προσφεύγουσας καθώς ετίθετο ζήτη-
μα αθέμιτου ανταγωνισμού που συνδεόταν με την απώλεια της πελατείας της και, άρα, ενέπι-
πτε στο άρθρο 6 παρ. 1⁴³.

Η οικονομική διάσταση του δικαιώματος αποζημίωσης για παράνομες πράξεις ή παραλείψεις 21
των κρατικών αρχών παίζει επίσης καθοριστικό ρόλο⁴⁴. Από το σύνολο της σχετικής νομολογί-
ας συνάγεται ότι δεν ενδιαφέρει ούτε η ιεραρχική θέση του κρατικού οργάνου, ούτε εάν αυτό
έδρασε ενδεχομένως *ultra vires*, ούτε το πλαίσιο, συμβατικό ή μη, μέσα στο οποίο εκδηλώνε-
ται η επίμαχη κρατική δράση⁴⁵. Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο δέχτηκε την εφαρ-
μογή του άρθρου 6 σε διαφορές που είχαν παραπεμφθεί σε διαιτησία⁴⁶.

Λόγω της οικονομικής διάστασης του δικαιώματος, το ΕΔΔΑ έχει επεκτείνει το πεδίο εφαρμο- 22
γής του άρθρου 6 και στον χώρο των κοινωνικών δικαιωμάτων και των συναφών παροχών.
Πράγματι, μια από τις πιο γνωστές εξελίξεις στη νομολογία του Δικαστηρίου αφορά τον χαρα-
κτηρισμό των δικαιωμάτων στην κοινωνική ασφάλιση και την κοινωνική περίθαλψη ως δικαι-
ωμάτων αστικής φύσης που εμπίπτουν στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 6. Σε μια πρώτη
φάση, το Δικαστήριο τόνισε ότι οι όψεις ιδιωτικού δικαίου της κοινωνικής ασφάλισης επικρα-
τούν των στοιχείων δημοσίου δικαίου⁴⁷. Έκτοτε, η νομολογία έχει παγιωθεί και το Δικαστή-
ριο υπογραμμίζει την οικονομική φύση των παραπάνω κοινωνικών δικαιωμάτων προκειμέ-
νου να τα εντάξει κατά σύστημα στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6⁴⁸ συμπεριλαμβάνοντας
έτσι τις διαφορές σχετικά με την καταβολή υποχρεωτικών ασφαλιστικών εισφορών⁴⁹, παρο-
χές κοινωνικής ασφάλισης αλλά και μη ανταποδοτικές παροχές (προνοιακές)⁵⁰. Στο πλαίσιο

Meyere κ. Βελγίου, ό.π., παρ. 44-51 (γιατροί), *Philis κ. Ελλάδας (No 2)*, 27.6.1997, παρ. 45 (μηχανικοί),
Blum κ. Αυστρίας, 5 April 2016, παρ. 60 (δικηγόροι).

43. ΕΔΔΑ, *Sine Tsaggarakis A.E.E. κ. Ελλάδας*, 23.5.2019, παρ. 38-43.

44. Κλασικές στο σημείο αυτό θεωρούνται οι υποθέσεις ΕΔΔΑ, *Éditions Périscope κ. Γαλλίας*, ό.π. και *X. κ. Γαλλίας*, 31.3.1992. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Z. κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 10.5.2001.

45. ΕΔΔΑ, *Assenov κ. Βουλγαρίας*, 28.10.1998, ιδίως παρ. 108 επ., *Balogh κ. Ουγγαρίας*, 20.7.2004, ιδίως παρ. 70 επ. (κακομεταχείριση από την αστυνομία), *Göç κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 11.7.2002, ιδίως παρ. 40 επ. (παράνομη κράτηση), *Pelli κατά Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.11.2003 (αποζη-
μίωση για υπερβολική διάρκεια της δίκης), κλπ.

46. ΕΔΔΑ, *Mutu and Pechstein κ. Ελβετίας*, 2.10.2018, παρ. 56-59, *Xavier Lucas κ. Γαλλίας*, 9.6.2022, παρ. 30-32.

47. ΕΔΔΑ, *Feldbrugge κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 29.5.1986, ιδίως παρ. 36 επ., *Deumeland κ. Γερμανίας* (Ολο-
μέλεια), 29.5.1986, ιδίως παρ. 70 επ.

48. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Schuler-Zraggen κ. Ελβετίας*, 24.6.1993, παρ. 46, *Süssmann κ. Γερμανίας* (Ευ-
ρεία Σύνθεση), 16.9.1996, παρ. 42, *Duclos κ. Γαλλίας*, 17.12.1996, παρ. 53.

49. ΕΔΔΑ, *Schouten and Meldrum κ. Ολλανδίας*, 1994, παρ. 47-60, με εκτενή ανάλυση των στοιχείων δημοσί-
ου και ιδιωτικού δικαίου που παρουσιάζουν ειδικά οι διαφορές που σχετίζονται με την καταβολή ασφαλι-
στικών εισφορών, ως διαφορετική κατηγορία από εκείνες που αφορούν τις συναφείς παροχές.

50. ΕΔΔΑ, *Salesi κ. Ιταλίας*, 26.2.1993, παρ. 19.

αυτό εντάσσεται και η παροχή στέγης σε αστέγους⁵¹ και μάλιστα η εφαρμογή του άρθρου 6 είναι ανεξάρτητη από την κατάσταση του προσώπου το οποίο αφορά⁵².

- 23 Είναι χαρακτηριστικό επίσης ότι οι αξιώσεις του πολιτικώς ενάγοντος, θεωρούνται ως υποθέσεις αστικής φύσης και εντάσσονται ως τέτοιες στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6⁵³. Σύμφωνα με το γράμμα του άρθρου 6, η εν λόγω διάταξη εφαρμόζεται στις «κατηγορίες ποινικής φύσης», μόνον, όμως, στο μέτρο που αυτές στρέφονται κατά του προσφεύγοντος. Η διατύπωση αυτή δεν καλύπτει τον πολιτικώς ενάγοντα, ο οποίος, κατά πάγια νομολογία, δεν έχει δικαίωμα στον ποινικό κολασμό του κατηγορουμένου⁵⁴. Γίνεται όμως δεκτό ότι η πολιτική αγωγή εντάσσεται στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 ως δικαίωμα αστικής φύσης ακόμη και εάν η αξίωση του πολιτικώς ενάγοντος για χρηματική ικανοποίηση έχει καθαρά συμβολικό χαρακτήρα⁵⁵. Εξετάζεται έτσι κατά περίπτωση αν κατά το εσωτερικό δίκαιο ο πολιτικώς ενάγων επιδίδει την προστασία ενός δικαιώματος αστικής φύσης⁵⁶.

γ) Δικαιώματα και υποχρεώσεις μη οικονομικού χαρακτήρα

- 24 Παρόλο που ο οικονομικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων συνιστά, όπως είδαμε, σημαντικότερο στοιχείο για την υπαγωγή των σχετικών διαφορών στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, η εν λόγω διάταξη εφαρμόζεται και σε σχέση προς υποθέσεις που δεν έχουν απαραίτητα τέτοια οικονομική διάσταση ή, τουλάχιστον, η διάσταση αυτή δεν συνιστά το καθοριστικό στοιχείο της διαφοράς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, στο σημείο αυτό, αποτελούν οι διαφορές όψεις του δικαιώματος στην οικογενειακή ζωή καθώς μια διαδικασία που αφορά το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή μπορεί να έχει σοβαρότατες συνέπειες για τον προσφεύγοντα στο μέτρο που διακυβεύονται άμεσα η μελλοντική σχέση με το παιδί του και τα δικαιώματά του σε σχέση με αυτό⁵⁷. Πράξεις ή παραλείψεις κρατικών οργάνων που επιδρούν ευθέως και κατά τρόπο αποφασιστικό στην απόλαυση του δικαιώματος στην οικογενειακή ζωή, όπως για παράδειγμα η ανάθεση παιδιών σε φορείς και ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας, ρυθμίζονται επίσης από το άρθρο 6⁵⁸.

51. ΕΔΔΑ, *Fazia Ali κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 20.10.2015, παρ. 59-60.

52. ΕΔΔΑ, *M.N. κ.ά. κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 108.

53. ΕΔΔΑ, *Perez κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.2.2004, παρ. 57 επ., *Louli-Georgopoulou κ. Ελλάδας*, 16.3.2017, παρ. 33-35, 42-49 (παραβίαση του άρθρου 6 λόγω δυσανάλογου περιορισμού στο δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη επειδή η δήλωση παράστασης πολιτικής αγωγής της προσφεύγουσας απορρίφθηκε για τον λόγο ότι δεν δηλώθηκε ρητά ότι αυτή παρίσταται ως κληρονόμος του συζύγου της).

54. ΕΔΔΑ, *Perez κ. Γαλλίας*, ό.π., ιδίως παρ. 70, *Mustafa Tunç and Fecire Tunç κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 14.4.2015, παρ. 218, *Μπακογιάννη κ. Ελλάδας*, 10.12.2022, παρ. 65.

55. ΕΔΔΑ, *Perez κ. Γαλλίας*, ό.π., *Gorou κ. Ελλάδας (No 2)* (Ευρεία Σύνθεση), 20.3.2009, παρ. 24.

56. ΕΔΔΑ, *Arnoldi κ. Ιταλίας*, 7.12.2017, παρ. 36-40.

57. ΕΔΔΑ, *Plazzi κ. Ελβετίας*, 8.2.2022, παρ. 58-59 και 77, όπου η υπόθεση εξετάστηκε υπό το άρθρο 6 παρ. 1 και όχι ξεχωριστά υπό το άρθρο 8. Πρβλ. και *Paparrigopoulos κ. Ελλάδας*, 30.6.2022, παρ. 49, όπου το ΕΔΔΑ σημείωσε ότι η ρητή διαδικαστική υποχρέωση, υπό το άρθρο 6 παρ. 1, ιδιαίτερης επιμέλειας για γρήγορη διεξαγωγή των διαδικασιών που αφορούν σχέσεις γονέα και τέκνου εμπεριέχεται και στο διαδικαστικό σκέλος του άρθρου 8 στο οποίο δεν προβλέπεται ρητά.

58. ΕΔΔΑ, *Olsson κ. Σουηδίας (No 1)* (Ολομέλεια), 24.3.1988, ιδίως παρ. 88 επ. (η εφαρμοσιμότητα του άρθρου 6 εν προκειμένω θεωρήθηκε δεδομένη).

Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* για τα περισσότερα από τα άλλα δικαιώματα που προβλέπει η Σύμβαση, όπως το δικαίωμα στη ζωή, στη σωματική ακεραιότητα, την ελευθερία, την ιδιωτική ζωή, το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και την ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι⁵⁹.

δ) Δικαιώματα και υποχρεώσεις που εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6

Παρά τη διασταλτική ερμηνεία του όρου δικαιώματα και υποχρεώσεις «αστικής» φύσης, το ΕΔΔΑ εξακολουθεί να αποκλείει από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 σημαντικά ζητήματα στις σχέσεις ιδιωτών και Κράτους. Μία σημαντική κατηγορία διαφορών που αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 είναι εκείνες που αφορούν την υποχρέωση καταβολής φόρων. Πράγματι, όπως επεσήμανε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ferrazzini κατά Ιταλίας* και επανέλαβε το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης στην υπόθεση *Vegotex International S.A. κατά Βελγίου*, ο δημόσιος χαρακτήρας της σχέσης μεταξύ του φορολογουμένου και της φορολογικής αρχής παραμένει κυρίαρχος⁶⁰. Ωστόσο, η τυχόν επιβολή προστίμων από τη φορολογική αρχή μπορεί να θεωρηθεί ως «κατηγορία ποινικής φύσης» και να υπαχθεί ως τέτοια στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 όπως αναλύεται κατωτέρω.

Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* για τα πολιτικά δικαιώματα και υποχρεώσεις, ιδίως δε για το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Τυχόν διαφορές ως προς την άσκηση των εν λόγω δικαιωμάτων μπορεί να εμπίπτουν στο ηρωστατευτικό πεδίο του άρθρου 3 του Πρώτου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί επανειλημμένως ότι τα δικαιώματα του εκλέγειν ή του εκλέγεσθαι στις εθνικές εκλογές δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 διότι είναι πολιτικά δικαιώματα και όχι δικαιώματα αστικού χαρακτήρα⁶¹. Σε συναφές πλαίσιο, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει επίσης ότι ούτε οι κοινοβουλευτικές διαδικασίες που αφορούν ενδεχόμενες παραβιάσεις του Κώδικα δεοντολογίας Βουλευτών συνιστούν αμφισβητήσεις ως προς «αστικά δικαιώματα» υπό την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1⁶².

Εκτός πεδίου εφαρμογής του άρθρου 6 βρίσκονται, κατά κανόνα, και οι διαφορές που αφορούν την είσοδο, τη διαμονή, και την απομάκρυνση αλλοδαπών από το έδαφος ενός Κράτους. Με άλλα λόγια, ζητήματα τα οποία ανάγονται στην άσκηση μεταναστευτικής πολιτικής εκφεύγουν, ως τέτοια, του πεδίου εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, όπως, για παράδειγ-

59. Βλ. τελείως ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Okyay κ. Τουρκίας*, 12.7.2005, παρ. 64 επ. (δικαίωμα στη ζωή και την υγεία) καθώς και *Nicolae Virgiliu Tănase κ. Ρουμανίας*, (Ευρεία Σύνθεση), 25.6.2019, παρ. 193, ειδικά ως προς τη διάκριση μεταξύ του δικαιώματος σε αποτελεσματική έρευνα υπό το άρθρο 2 και το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο υπό το άρθρο 6 παρ. 1 ως προς το δικαίωμα του θύματος να ζητήσει αποζημίωση, *ΑΡΕΗ Üldözötteinek Szövetsége κ.ά. κ. Ουγγαρίας*, 5.10.2000, παρ. 34 επ. (ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι), *Laidin κ. Γαλλίας (No 2)*, 7.1.2003, παρ. 76 (δικαίωμα στη ελευθερία), *Roşianu κ. Ρουμανίας*, 24.6.2014, παρ. 35 (ελευθερία της έκφρασης).

60. ΕΔΔΑ, *Ferrazzini κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 29, *Vegotex International S.A. κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύνθεση), 3.11.2022, παρ. 65-66.

61. Βλ. άρθρο 3 του Πρώτου Πρωτοκόλλου. Επίσης ο αποκλεισμός από πολιτικό κόμμα δεν εμπίπτει στο άρθρο 6 παρ. 1 (Βλ. ΕΔΔΑ, *Lovrić κ. Κροατίας*, 4.4.2017, παρ. 55), ούτε ζητήματα που αφορούν την υποχρέωση δημοτικού συμβούλου να μη βρίσκεται σε θέση σύγκρουσης συμφερόντων που είναι πολιτικής φύσης (Βλ. *Čađanić κ. Ρουμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.12.2018, παρ. 34-36).

62. ΕΔΔΑ, *Hoon κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.11.2014, παρ. 30.

μα, η άρνηση χορήγησης βίζας⁶³. Στην υπόθεση *Μααουία κατά Γαλλίας* το Δικαστήριο έκρινε επίσης ότι το άρθρο 6 δεν εφαρμόζεται στην απέλαση αλλοδαπών, με το σκεπτικό ότι οι σχετικές εγγυήσεις του άρθρου 1 του 7ου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ δεν θα είχαν νόημα εάν το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη ήταν εφαρμοστέο εν προκειμένω⁶⁴. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι η απόφαση χορήγησης στέγασης έκτακτης ανάγκης σε αιτούντες άσυλο και τα παιδιά τους έχει κριθεί ότι αφορά ένα δικαίωμα αστικής φύσης και όχι απόφαση που αναφέρεται στην είσοδο, διαμονή ή απομάκρυνση αλλοδαπών από το έδαφος ενός Κράτους⁶⁵.

29 Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, τέλος, η εξέλιξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ ως προς ζητήματα που ανακύπτουν από σχέσεις εργασίας στον δημόσιο τομέα⁶⁶. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης υιοθέτησε στην υπόθεση *Pellegrin κατά Γαλλίας* ένα «λειτουργικό» κριτήριο βασισμένο στη φύση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του δημοσίου υπαλλήλου κρίνοντας ότι το άρθρο 6 εφαρμόζεται στις διαφορές που προκύπτουν από εργασιακές σχέσεις στο δημόσιο, εκτός εάν τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις του ενδιαφερομένου σχετίζονται με την άσκηση εξουσιών δημοσίου δικαίου και κατατείνουν στην προστασία των γενικών συμφερόντων του Κράτους ή άλλων δημοσίων αρχών⁶⁷.

30 Με την υπόθεση *Vilho Eskelinen κατά Φινλανδίας*, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης προχώρησε ακόμη ένα βήμα, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στην καταρχήν εφαρμογή του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στις εργασιακές σχέσεις στον δημόσιο τομέα. Έτσι, το Δικαστήριο θεωρεί, πλέον, ότι τεκμαίρεται η εφαρμογή του άρθρου 6, εκτός εάν συντρέχουν σωρευτικά δύο προϋποθέσεις: α) το εσωτερικό δίκαιο αποκλείει ρητά ή σιωπηρά⁶⁸ την πρόσβαση σε δικαστήριο για τη θέση ή την κατηγορία προσωπικού περί της οποίας πρόκειται και β) ο εν λόγω αποκλεισμός δικαιολογείται από «αντικειμενικούς λόγους». Τέτοιοι λόγοι πρέπει να συνδέονται όχι με τη φύση της εργασίας του δημοσίου υπαλλήλου, όπως στην απόφαση *Pellegrin*, αλλά με το αντικείμενο της διαφοράς του δημοσίου υπαλλήλου με το Κράτος. Ειδικότερα, προκειμένου να αποκλείσει την εφαρμογή των εγγυήσεων του άρθρου 6, το Κράτος θα πρέπει να αποδείξει ότι η διαφορά συνάπτεται προς την άσκηση κρατικών εξουσιών ή ότι αφορά τον ειδικό δεσμό «εμπιστοσύνης και πίστης» μεταξύ αυτού και του υπαλλήλου⁶⁹. Επομένως, δεν δικαιο-

63. ΕΔΔΑ, *M.N. κ.ά. κ. Βελγίου* (απόφαση επί του παραδεκτού) (Ευρεία Σύνθεση), 5.5.2020, παρ. 137.

64. ΕΔΔΑ, *Μααουία κ. Γαλλίας*, 5.10.2000, παρ. 35 επ. Βλ., επίσης, προκειμένου περί της έκδοσης αλλοδαπών, *Mamatkulov and Askarov κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 4.2.2005, παρ. 80.

65. ΕΔΔΑ, *M.K. κ.ά. κ. Γαλλίας*, 8.12.2022, παρ. 104-118 και στο ίδιο πνεύμα *Camara κ. Βελγίου*, 18.7.2023, παρ. 93-94.

66. Αρχικά το Δικαστήριο θεωρούσε ότι, κατά κανόνα, το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμοστέο σε διαφορές που σχετίζονταν με την πρόσληψη, τη σταδιοδρομία και τη λήξη της εργασιακής σχέσης των δημοσίων υπαλλήλων εκτός εάν η αξίωση είχε αμιγώς ή κατά κύριο λόγο οικονομικό χαρακτήρα, όπως η καταβολή του μισθού (βλ. *Massa κ. Ιταλίας*, 24.8.1993, παρ. 26, και τις υποθέσεις που αναφέρονται στην απόφαση ΕΔΔΑ, *Pellegrin κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 8.12.1999, παρ. 59).

67. ΕΔΔΑ, *Pellegrin κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 66.

68. ΕΔΔΑ, *Grzęda κ. Πολωνίας*, (Ευρεία Σύνθεση), 15.3.2022, παρ. 292, που διευκρίνισε ως προς την πρώτη ιδιαίτερα αυστηρή προϋπόθεση, ότι μπορεί να μην προσφέρεται σε απλή εφαρμογή σε όλες τις περιπτώσεις και άρα πρέπει να γίνεται δεκτό ότι μπορεί να συντρέχει και σε περιπτώσεις όπου ο αποκλεισμός πρόσβασης σε δικαστήριο δεν είναι ρητός αλλά απορρέει από τη συστηματική ερμηνεία του εφαρμοστέου νομικού πλαισίου ή το σύνολο της νομικής ρύθμισης.

69. ΕΔΔΑ, *Vilho Eskelinen κ. Φινλανδίας* (Ευρεία Σύνθεση), 19.4.2007, παρ. 50 επ., *Baka κ. Ουγγαρίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.6.2016, παρ. 100 επ. Για παραδείγματα περιπτώσεων στις οποίες κρίθηκε ότι δεν εφαρ-

λογείται καταρχήν ο αποκλεισμός των εργασιακών διαφορών, όπως αυτές που αφορούν μισθούς, επιδόματα και άλλες παρόμοιες παροχές, από τις εγγυήσεις του άρθρου 6 και θεωρούνται, κατά κανόνα, αμφισβητήσεις δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσης οι διαφορές που αφορούν τον διορισμό, την υπηρεσιακή κατάσταση και τις πειθαρχικές διαδικασίες σε βάρος δημοσίων υπαλλήλων⁷⁰.

Τα κριτήρια της *Vilho Eskelinen* εφαρμόζονται και σε διαφορές που αφορούν τις υπηρεσιακές μεταβολές των δικαστών αλλά και πειθαρχικές διαδικασίες κατά αυτών⁷¹. Το Τμήμα Ευρείας Σύστασης στη *Grzęda κατά Πολωνίας* ασχολήθηκε για πρώτη φορά με την εφαρμογή του άρθρου 6 στην περίπτωση της πρόωρης, λόγω νομοθετικής μεταβολής, λήξης της θητείας δικαστή ως μέλους του εθνικού δικαστικού συμβουλίου, ενώ παρέμενε εν ενεργεία δικαστής. Διευκρίνισε σχετικά ότι για να συντρέχει η δεύτερη προϋπόθεση που έθεσε η *Vilho Eskelinen* θα πρέπει η εσωτερική νομοθεσία που αποκλείει την πρόσβαση σε δικαστήριο να είναι σύμφωνη με την αρχή του κράτους δικαίου και, ειδικότερα, να βασίζεται σε ένα νομοθέτημα γενικής ισχύος και όχι να αφορά συγκεκριμένα πρόσωπα⁷². Έτσι εξετάζοντας τη δεύτερη προϋπόθεση θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη αν το αντικείμενο της υπόθεσης συνδέεται στενά με τη δικαστική ανεξαρτησία, η οποία καλύπτει όχι μόνο τα δικαστικά αλλά και άλλα καθήκοντα των δικαστών, όπως συνέβαινε στην συγκεκριμένη περίπτωση με τη συμμετοχή του προσφεύγοντα σε δικαστικό συμβούλιο που ήταν υπεύθυνο για τον διορισμό των δικαστών. Ως προς αυτό θα έπρεπε να εξασφαλίζεται η ανεξαρτησία που είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση της αξιοκρατίας στη διαδικασία διορισμού⁷³. Πάντως, όπως έγινε δεκτό στην *Kamenos κατά Κύπρου*, όπου κρίθηκε ότι οι εγγυήσεις του άρθρου 6 ήταν εφαρμοστέες, το ότι δεν υπάρχει δυνατότητα δικαστικού ελέγχου της απόφασης που επέβαλε πειθαρχική κύρωση απόλυσης σε δικαστή δεν σημαίνει ότι συντρέχει η πρώτη προϋπόθεση⁷⁴.

Είναι σαφές, επομένως, ότι η νομολογία του Δικαστηρίου έχει μετεξελιχθεί σημαντικά διευρύνοντας εντυπωσιακά την εφαρμοσιμότητα του άρθρου 6 στις εργασιακές σχέσεις στον ευρύτερο δημόσιο τομέα.

2. Η έννοια των «δικαιωμάτων και υποχρεώσεων»

Με τους όρους «δικαιώματα» και «υποχρεώσεις» το άρθρο 6 αναφέρεται στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις για τα οποία μπορεί να ειπωθεί, τουλάχιστον κατά τρόπο υποστηρίξιμο,

μόζεται το άρθρο 6 λόγω συνδρομής του ειδικού δεσμού εμπιστοσύνης και πίστης Βλ. τις αποφάσεις επί του παραδεκτού *Sukūt κ. Τουρκίας*, 11.9.2007 (απόλυση υπαξιωματικού από το στρατό) και *Spūlis and Vaškevičs κ. Λετονίας*, 18.11.2014, παρ. 41-42 (ανώτεροι αξιωματούχοι της Κυβέρνησης με αρμοδιότητες σε ευαίσθητους τομείς).

70. ΕΔΔΑ, *Vilho Eskelinen κ. Φινλανδίας*, ό.π., 19.4.2007, παρ. 62, *Bayer κ. Γερμανίας*, 16.7.2009, παρ. 37-39, *Frezadou κ. Ελλάδας*, 8.11.2018, παρ. 32, *Vathakos κ. Ελλάδας*, 28.6.2018, παρ. 24, *Grzęda κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 261.

71. ΕΔΔΑ, *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας* (Ευρεία Σύσταση), 6.11.2018, παρ. 120, *Denisov κ. Ουκρανίας* (Ευρεία Σύσταση), 25.9.2018, παρ. 51-57.

72. ΕΔΔΑ, *Grzęda κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 299.

73. ΕΔΔΑ, *Grzęda κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 300-309.

74. ΕΔΔΑ, *Kamenos κ. Κύπρου*, 31.10.2017, παρ. 85 επ.

ότι αναγνωρίζονται από το εθνικό δίκαιο⁷⁵. Για την ύπαρξη αυτών πρέπει να λαμβάνονται ως σημείο αναφοράς οι ρυθμίσεις του εθνικού ισχύοντος δικαίου⁷⁶ και η ερμηνεία στην οποία προβαίνουν τα εσωτερικά δικαστήρια. Το άρθρο 6 δεν εξασφαλίζει στα «δικαιώματα» και «υποχρεώσεις» κανένα ουσιαστικό περιεχόμενο που να ορίζεται στην έννομη τάξη των συμβαλλομένων Κρατών: το Δικαστήριο δεν μπορεί να δημιουργήσει μέσω της ερμηνείας του άρθρου 6 ένα ουσιαστικό δικαίωμα που δεν έχει καμία νόμιμη βάση στο συγκεκριμένο Κράτος⁷⁷. Δεν είναι αρκετό το σχετικό δικαίωμα να υπάρχει *in abstracto*. Παρότι το άρθρο 6 δεν απαιτεί ο προσφεύγων να νικήσει, πρέπει τουλάχιστον να μπορεί να προβάλει έναν ισχυρισμό που να μην είναι προφανώς αστήρικτος, σύμφωνα με το δίκαιο που ισχύει κατά την έναρξη της δίκης σε εθνικό επίπεδο. Τυχόν μεταγενέστερη μεταβολή του νομικού πλαισίου δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι αναιρεί αναδρομικά το ότι ένα δικαίωμα είναι υποστηρίξιμο⁷⁸. Επίσης το γεγονός ότι οι κρατικές αρχές επιδεικνύουν ανοχή ως προς ορισμένες συμπεριφορές που απαγορεύονται από τον νόμο δεν σημαίνει ότι η απουσία κυρώσεων μπορεί να οδηγήσει στην επίκληση «δικαιώματος» διάπραξης των εν λόγω πράξεων⁷⁹.

- 34 Εξάλλου, η έννοια του εθνικού δικαίου συμπεριλαμβάνει το ενωσιακό δίκαιο, προκειμένου για Κράτη μέλη της ΕΕ⁸⁰. Περαιτέρω, στο μέτρο που η ίδια η ΕΣΔΑ είναι αναπόσπαστο τμήμα της εθνικής έννομης τάξης, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη εφαρμόζεται στις αμφισβητήσεις ως προς δικαιώματα που αναγνωρίζονται ρητά από τη Σύμβαση, έστω και εάν αυτά δεν απαντώνται σε άλλες διατάξεις του εσωτερικού δικαίου⁸¹. Εάν ο προσφεύγων δεν έχει υποστηρίξιμη αξίωση κατά τα ανωτέρω, το άρθρο 6 δεν εφαρμόζεται.
- 35 Λαμβάνεται επίσης υπόψη και μπορεί να είναι και αποφασιστικής σημασίας ως προς την εφαρμοσιμότητα του άρθρου 6 αν οι κρατικές αρχές έχουν κατά τον νόμο διακριτική ευχέρεια σε σχέση προς την αξίωση του προσφεύγοντος⁸². Ωστόσο, το γεγονός ότι η διοίκηση διαθέτει διακριτική ευχέρεια δεν αποκλείει την εφαρμογή των εγγυήσεων του άρθρου 6. Κατά πάγια νομολογία, οι εγγυήσεις αυτές εφαρμόζονται στο μέτρο που κατά τις γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου η διοίκηση δεν διαθέτει απόλυτη διακριτική ευχέρεια ως προς τη λήψη της σχετικής απόφασης⁸³.

75. ΕΔΔΑ, *H. κ. Βελγίου* (Ολομέλεια), 30.11.1987, παρ. 40, *Georgiadis κ. Ελλάδος*, ό.π., παρ. 27-36.

76. Βλ. επίσης και ΕΔΔΑ, *Naït-Liman κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 106 και 108, όπου λήφθηκαν υπόψη και στοιχεία του διεθνούς δικαίου.

77. Βλ. μεταξύ πολλών άλλων ΕΔΔΑ, *Grzęda κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 258-259.

78. ΕΔΔΑ, *Reid κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 26.6.2001 (τυχόν τροποποίηση του εθνικού δικαίου ή μεταστροφή της νομολογίας κατά τη διάρκεια της εκκρεμοδικίας δεν ενδιαφέρει). Βλ. επίσης *Baka κ. Ουγγαρίας*, ό.π., παρ. 110, και *Grzęda κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 285, όπου το γεγονός ότι η θητεία δικαστή ως πρόεδρου ανωτάτου δικαστηρίου και δικαστή ως μέλους εθνικού δικαστικού συμβουλίου αντίστοιχα, τερματίστηκε στη συνέχεια βάσει νόμου δεν θεωρήθηκε ότι μπορούσε να αναιρέσει αναδρομικά το ότι αυτοί είχαν υποστηρίξιμο δικαίωμα υπό το άρθρο 6 να μην απομακρυνθούν από τα καθήκοντά τους με βάση το καθεστώς που ίσχυε όταν τοποθετήθηκαν στις θέσεις αυτές για ορισμένη θητεία.

79. ΕΔΔΑ, *De Bruin κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 17.9.2013, παρ. 56-59.

80. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Papoulakos κ. Ελλάδος* (απόφαση επί του παραδεκτού), 11.1.1995.

81. ΕΔΔΑ, *Gutfreund κ. Γαλλίας*, 12.6.2003, παρ. 39.

82. ΕΔΔΑ, *Boulois κ. Λουξεμβούργου* (Ευρεία Σύμβαση), 3.4.2012, παρ. 93 με περαιτέρω νομολογιακές αναφορές, όπου εξετάστηκε το ζήτημα κατά περίπτωση.

83. ΕΔΔΑ, *Allan Jacobsson κ. Σουηδίας* (No 1), 25.10.1989, παρ. 69, *Gustafson κ. Σουηδίας*, 1.7.1997, παρ. 40.

ζάνονται ως στην οποία ώματα» και ξη των συμ-είας του άρθ-νο Κράτος⁷⁷. 5 δεν απαιτεί ισμό που να ξη της δίκης πρέπει να θε- is το γεγονός απαγορεύο- :ην επίκληση

προκειμένου παστο τμήμα βητήσεις ως δεν απαντώ- ιποστηρίξιμη

ος την εφαρ- ή ευχέρεια σε :ηση διαθέτει 5. Κατά πάγια χές του διοι- s τη λήψη της

27-36. ξψη και στοιχεία

ροποποίηση του ενδιαφέρει). Βλ. το γεγονός ότι η ιστικού συμβου- α αναφέρει ανα- ζύν από τα καθή- ισμένη θητεία.

ιμολογιακές ανα-

7.1997, παρ. 40.

ΟΣ/Π. ΑΣΗΜΑΚΗ

θα πρέπει να υπογραμμισθεί, επίσης, το γεγονός ότι το άρθρο 6 δεν κατατείνει στον έλεγχο 36 του περιεχομένου του εθνικού δικαίου, αλλά συνιστά δικονομική εγγύηση ως προς δικαιώ-ματα και υποχρεώσεις που προβλέπονται από την εσωτερική έννομη τάξη⁸⁴. Εφαρμόζεται αν η εσωτερική νομοθεσία αναγνωρίζει ένα ουσιαστικό δικαίωμα ακόμα κι αν υπάρχει έλλειψη νομικών μέσων για τη διεκδίκηση ή την ικανοποίησή του δικαστικά⁸⁵. Τα όργανα της Σύμβα-σης δεν μπορούν να δημιουργούν μέσω ερμηνείας ένα δικαίωμα που δεν έχει νομική βάση στο Κράτος⁸⁶. Στην υπόθεση *Károly Nagy κατά Ουγγαρίας* το Τμήμα Ευρείας Σύμβασης τόνι-σε ιδιαίτερα τη σημασία της διάκρισης μεταξύ διαδικαστικών και ουσιαστικών στοιχείων που, ακόμα κι αν δεν είναι πάντα ευχερής, είναι αποφασιστικής σημασίας για το αν εφαρμόζεται το άρθρο 6, και κατέληξε ότι η υπό εξέταση αξίωση αποζημίωσης πάστορα ρυθμιζόταν από το εκκλησιαστικό δίκαιο και δεν είχε εφαρμογή το άρθρο 6⁸⁷. Έτσι το άρθρο αυτό δεν εφαρ-μόζεται σε περιπτώσεις ουσιαστικών περιορισμών δικαιωμάτων της εθνικής έννομης τάξης⁸⁸.

Ζήτημα εφαρμοσιμότητας του άρθρου 6 αφορούσε και η υπόθεση που οδήγησε στη Γνωμο- 37 δότηση της 13 Απριλίου 2023 του ΕΔΔΑ κατόπιν αίτησης του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Φιν-λανδίας. Αφορούσε την υιοθεσία ενηλίκου από τη θεία του, αδελφή της βιολογικής του μητέ-ρας στην οποία αντιτέθηκε η βιολογική μητέρα. Η τελευταία εξετάστηκε ως μάρτυρας από τα εσωτερικά δικαστήρια. Δεν ήταν ωστόσο διάδικος και δεν της αναγνωριζόταν δικαίωμα έφε-σης. Το ΕΔΔΑ γνωμοδότησε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν είχαν υποχρέωση υπό το εθνικό δί-καιο να λάβουν υπόψη στη διαδικασία υιοθεσίας ενηλίκου τα συμφέροντα άλλων μερών εκτός από αυτά του υιοθετούμενου και του θετού γονέα. Υπενθύμισε ότι δεν μπορεί να δημιουργεί ερμηνευτικά ένα δικαίωμα που δεν έχει νομική βάση στο συμβαλλόμενο Κράτος και κατέλη-ξε ότι ενόψει του περιεχομένου και του πνεύματος των διατάξεων της φινλανδικής νομοθεσί-ας, η βιολογική μητέρα δεν είχε ένα «δικαίωμα» υπό το άρθρο 6⁸⁹.

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, ενώ το εθνικό δίκαιο δεν αναγνω- 38 ρίζει απαραίτητα ένα ουσιαστικό δικαίωμα, παρέχει δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια τα οποία μπορούν να κρίνουν τη νομιμότητα μιας απόφασης που αναγνωρίζει ένα προνόμιο κατά διακριτική ευχέρεια και να την ακυρώσουν. Το άρθρο 6 έχει εφαρμογή στις περιπτώσεις αυτές υπό την προϋπόθεση ότι το προνόμιο εφόσον χορηγηθεί, οδηγεί στη δημιουργία ενός δικαιώματος αστικής φύσης. Έτσι στην υπόθεση *Regner κατά Τσεχίας* (Ευρεία Σύμβαση) έγινε δεκτό ότι το άρθρο 6 ήταν εφαρμοστέο στην αμφισβήτηση της ανάκλησης της άδειας που είχε δοθεί στον προσφεύγοντα για πρόσβαση σε διαβαθμισμένα έγγραφα προκειμένου να ασκεί τα καθήκοντά του στο Υπουργείο Άμυνας⁹⁰. Οι αρχές αυτές εφαρμόστηκαν ομοίως και σε πε-

84. ΕΔΔΑ, *James κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ολομέλεια), 21.2.1986, παρ. 81.

85. ΕΔΔΑ, *Al-Adsani κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), 21.1.2001, παρ. 47, *McElhinney κ. Ιρλανδί-ας* (Ευρεία Σύμβαση), 21.11.2001, παρ. 25.

86. ΕΔΔΑ, *Károly Nagy κ. Ουγγαρίας* (Ευρεία Σύμβαση), 14.9.2017, παρ. 60-61, *Roche κ. Ηνωμένου Βασιλεί-ου* (Ευρεία Σύμβαση), 19.5.2005, παρ. 117.

87. ΕΔΔΑ, *Károly Nagy κ. Ουγγαρίας*, ό.π., παρ. 77.

88. ΕΔΔΑ, *Lupeni Greek Catholic Parish κ.ά. κ. Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 100, *Roche κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 119.

89. Sudre F., «Droits d'un parent biologique dans la procédure d'adoption d'un majeur: CEDH, gde ch., avis consultatif, 13 avr. 2023, n° P16-2022-001», *La Semaine juridique: édition générale (JCP)*, 97e année, n° 17-18 (1.5.2023), σελ. 876.

90. ΕΔΔΑ, *Regner κ. Τσεχίας* (Ευρεία Σύμβαση), 19.9.2017, παρ. 105.

ριπτώσεις προκήρυξης διαγωνισμού για ερευνητική επιχορήγηση ή για διορισμό σε δημόσιο αξίωμα. Ακόμα κι αν δεν αναγνωριζόταν δικαίωμα λήψης της επιχορήγησης ή διορισμού ως τέτοιο, ενόψει του δικαιώματος σε νόμιμη αξιολόγηση των προσφορών και σε μια δίκαιη διαδικασία διορισμού αντίστοιχα, κρίθηκε ότι το άρθρο 6 είχε εφαρμογή⁹¹. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει αντίστοιχα η υπόθεση *Frezadou κατά Ελλάδας* όπου έγινε δεκτό ότι το δικαίωμα συμμετοχής σε μια νόμιμη και δίκαιη διαδικασία πρόσληψης σε δημόσια υπηρεσία αποτελεί ένα δικαίωμα που εμπίπτει στο άρθρο 6 παρ. 1⁹².

- 39 Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση αμφισβητήσεων ως προς προβλεπόμενα ουσιαστικά δικαιώματα, η επιδίωξη των οποίων καθίσταται αδύνατη λόγω δικονομικών κωλυμάτων, όπως η δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους, οι βουλευτικές ή οι διπλωματικές ασυλίες. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι θα ήταν ασυμβίβαστο με την αρχή του Κράτους δικαίου να εξαιρεί κανείς από τη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων μεγάλο φάσμα αστικών αξιώσεων ή να αναγνωρίζει δικαιοδοτική ασυλία εις όφελος μεγάλων ομάδων ή κατηγοριών προσώπων⁹³. Ωστόσο, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, οι περιπτώσεις τέτοιων δικονομικών κωλυμάτων εξετάζονται, κατά κανόνα, υπό την οπτική γωνία της πρόσβασης σε δικαστήριο. Υπό το πρίσμα αυτό, θα εξετάσουμε και εμείς το σχετικό ζήτημα⁹⁴.

3. «Αμφισβητήσεις» επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων

- 40 Η τρίτη προϋπόθεση για την εφαρμογή του άρθρου 6 σε αστικές υποθέσεις αφορά την ύπαρξη «αμφισβήτησης» μεταξύ δύο ιδιωτών ή μεταξύ του προσφεύγοντος και του Κράτους⁹⁵. Η έννοια της αμφισβήτησης δεν πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο πολύ τεχνικό. Το Δικαστήριο αποδίδει στην έννοια αυτή ουσιαστική παρά τυπική σημασία⁹⁶. Η εν λόγω αμφισβήτηση μπορεί να αφορά τόσο τα πραγματικά περιστατικά όσο και αμιγώς νομικά ζητήματα⁹⁷. Δεν απαιτεί-

91. ΕΔΔΑ, *Mirovni Institut κ. Σλοβενίας*, 13.3.2018, παρ. 28-30 (όπου το Δικαστήριο δέχτηκε την εφαρμογή του άρθρου αφού παρατήρησε ότι αν η προσφορά είχε κατακυρωθεί στο προσφεύγον ίδρυμα αυτό θα είχε ένα δικαίωμα αστικής φύσης) και *Oktay Alkan κ. Τουρκίας*, 20.6.2023, παρ. 40-42 (όπου το Δικαστήριο σημείωσε ότι δικαστής που είχε ολοκληρώσει την πρακτική του και αιτήθηκε τον διορισμό του είχε δικαίωμα να προστατευθεί από αυθαιρεσίες σχετικές με την τοποθέτησή του ακόμα κι αν η κατάδικακριτική ευχέρεια άρνηση τοποθέτησής του από το αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο δεν υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο).

92. ΕΔΔΑ, *Frezadou κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 30. Βλ. και *Bara and Kola κ. Αλβανίας*, 12.10.2021, παρ. 55 επ. (δικαίωμα σε δίκαιη διαδικασία προαγωγής ή σε ίση συμμετοχή σε διαγωνισμό για δημόσιο αξίωμα σε υπόθεση που αφορούσε τη θέση πρύτανη), *Lorenzo Bragado κ.ά. κ. Ισπανίας*, 22.6.2023, παρ. 98 (ενδιαφέρουσα η πτυχή του δικαιώματος σε έγκαιρη εξέταση των υποψηφιοτήτων για θέση σε όργανο της δικαστικής εξουσίας).

93. ΕΔΔΑ, *Osman κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.10.1998, παρ. 136-140.

94. Βλ. κατωτέρω, ΙΙΙ Β).

95. Οι εγγυήσεις του άρθρου 6 έχουν την ίδια ισχύ και στις δύο περιπτώσεις αν και η διαφοροποίηση αυτή αποτελεί στοιχείο που μπορεί να λαμβάνεται υπόψη κατά τον έλεγχο αναλογικότητας ενός περιορισμού στην πρόσβαση σε δικαστήριο (βλ. *Čolić κ. Κροατίας*, 18.11.2021, παρ. 53, που αφορούσε την επιβολή υψηλών δικαστικών εξόδων).

96. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere κ. Βελγίου* (Ολομέλεια), 23.6.1981, παρ. 45, *Miessen κ. Βελγίου*, 2016, 18.10.2016, παρ. 43.

97. ΕΔΔΑ, *Albert and Le Compte κ. Βελγίου* (Ολομέλεια), 10.2.1983, παρ. 27, *Van Marle κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 26.6.1986, παρ. 32.

ται να σχετίζεται με την ίδια την ύπαρξη του δικαιώματος, αλλά μπορεί να επικεντρώνεται στο πεδίο εφαρμογής του ή στον τρόπο άσκησής του⁹⁸. Η αμφισβήτηση πρέπει να είναι πραγματική και σοβαρή⁹⁹. Η προϋπόθεση αυτή αποκλείει, κατά κανόνα, τις υποθέσεις που θέτουν υποθετικά ζητήματα, όπως, για παράδειγμα, τις επιπτώσεις που θα είχε στον προσφεύγοντα ένα απλό σχέδιο νόμου. Αντιθέτως, εάν η σχετική νομοθεσία έχει τεθεί σε ισχύ, η τυχόν εφαρμογή της στον προσφεύγοντα δεν αποκλείεται, ως τέτοια, από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6¹⁰⁰. Επιπλέον, για να είναι «πραγματική και σοβαρή» η αμφισβήτηση αυτή θα πρέπει να ενέχει κάποιο διακύβευμα για τον προσφεύγοντα. Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Kienast κατά Αυστρίας*¹⁰¹, ο προσφεύγων αμφισβήτησε την ενοποίηση δύο μικρών οικοπέδων που του ανήκαν. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμοστέο επειδή η ενοποίηση αυτή γινόταν για λόγους πολεοδομικής τακτοποίησης από την αρμόδια υπηρεσία και δεν επηρέαζε καθόλου την κυριότητα, τη χρήση γης ή τη δυνατότητα του προσφεύγοντος να μεταβιβάσει τα εν λόγω ακίνητα. Επίσης, το άρθρο 6 δεν εφαρμόζεται εάν ο προσφεύγων δεν στηρίζει σοβαρά την αξίωσή του, όπως για παράδειγμα εάν δεν παρουσιάζει σχετικές αποδείξεις¹⁰². Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι η ύπαρξη οικονομικής ζημίας δεν απαιτείται έτσι ώστε μία αμφισβήτηση να θεωρηθεί «πραγματική και σοβαρή». Αρκεί να επιδιώκεται η αποκατάσταση ηθικής βλάβης, έστω και κατά τρόπο συμβολικό¹⁰³.

Περαιτέρω, η αμφισβήτηση πρέπει να έχει αγωγήμο χαρακτήρα, δηλαδή να μπορεί από τη φύση της να υπαχθεί σε δικαστική επίλυση. Έτσι, για παράδειγμα, διαφωνίες ως προς την αξιολόγηση γνώσεων και εμπειρίας για την άσκηση επαγγέλματος, δεν εμπίπτουν, κατά κανόνα, στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6, στο μέτρο που οι σχετικές κρίσεις αρμόζουν περισσότερο σε πανεπιστημιακούς ή σε αρμόδιους επαγγελματικούς φορείς¹⁰⁴. Ωστόσο, έχει γίνει δεκτό ότι το άρθρο 6 μπορεί να εφαρμόζεται και σε περιπτώσεις που περιέχουν στοιχεία τόσο αμφισβητούμενης όσο και εκούσιας διαδικασίας, όπως για παράδειγμα η διανομή της κληρονομιάς περιουσίας¹⁰⁵.

Πέρα από την ύπαρξη «αμφισβήτησης», η εφαρμογή των εγγυήσεων του άρθρου 6 προϋποθέτει, επίσης, η σχετική απόφαση της αρμόδιας αρχής να είναι καθοριστική για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προσφεύγοντος. Ήδη από την περίφημη απόφαση *Ringelsen κατά*

98. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 49, *Cipolletta κ. Ιταλίας*, 11.1.2018, παρ. 31. Βλ. επίσης *Nait-Liman κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 107, όπου το Δικαστήριο δέχτηκε την ύπαρξη τέτοιας αμφισβήτησης σε περίπτωση όπου το Κράτος δεν αμφισβητούσε την ύπαρξη δικαιώματος αποζημίωσης των θυμάτων βασανιστηρίων αλλά την εξωεδαφική εφαρμογή του δικαιώματος.

99. ΕΔΔΑ, *Bentham κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 23.10.1985, παρ. 32, *Kravchenko κ. Ρωσίας*, 2.4.2009, παρ. 39, *Shapovalov κ. Ουκρανίας*, 31.7.2012, παρ. 42.

100. Βλ. *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ, *Posti and Rahko κ. Φινλανδίας*, 24.9.2002, παρ. 50 επ.

101. ΕΔΔΑ, *Kienast κ. Αυστρίας*, 23.1.2003, παρ. 33 επ.

102. ΕΔΔΑ, *Kiryakov κ. Ρωσίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 9.12.2004.

103. ΕΔΔΑ, *Helmets κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 29.10.1991, παρ. 28-29.

104. ΕΔΔΑ, *Van Marle κ. Ολλανδίας*, ό.π., ιδίως παρ. 36. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Le Bihan κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 1.6.2004, *Nowicky κ. Αυστρίας*, 24.2.2005, παρ. 34, όπου το Δικαστήριο δέχτηκε την εφαρμογή του άρθρου 6 σε υπόθεση που αφορούσε αίτηση του προσφεύγοντος για έγκριση φαρμακευτικού προϊόντος, διακρίνοντας την περίπτωση αυτή από τις κρίσεις ως προς τα ουσιαστικά επαγγελματικά προσόντα ενός ενδιαφερομένου.

105. ΕΔΔΑ, *Omdahl κ. Νορβηγίας*, 22.4.2021, παρ. 47.

Αυστρίας, το Δικαστήριο είχε αποφανθεί ότι αυτό συμβαίνει στην περίπτωση που η κρίση του εθνικού δικαστηρίου είναι αποφασιστική (decisive) για τα επίδικα δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης, έστω και αν η σχετική διαδικασία δεν έχει ως πρωταρχικό στόχο τον καθορισμό αυτών¹⁰⁶. Στην μεταγενέστερη απόφαση *Le Compte κατά Βελγίου*, το Δικαστήριο προσέθεσε ότι η εθνική απόφαση πρέπει να είναι «ευθέως αποφασιστική» (directly decisive) για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προσφεύγοντος. Μια χαλαρή σχέση ή μακρινές συνέπειες δεν αρκούν¹⁰⁷. Με βάση το κριτήριο αυτό, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης έκρινε ότι το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμοστέο ως προς απόφαση ανανέωσης της άδειας λειτουργίας σταθμού πυρηνικής ενέργειας, δεδομένου ότι η εν λόγω απόφαση δεν ήταν «ευθέως αποφασιστική» για το δικαίωμα στη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα και την περιουσία των προσφευγόντων. Παρότι διέμεναν κοντά στον σταθμό, οι τελευταίοι δεν ήταν σε θέση να προβάλουν επαρκή αποδεικτικά στοιχεία ως προς τους συγκεκριμένους κινδύνους που ενείχε η λειτουργία του σταθμού για τα προαναφερθέντα δικαιώματά τους¹⁰⁸.

- 43 Το ΕΔΔΑ διακρίνει τις περιπτώσεις όπου ο προσφεύγων παραπονείται για τις υποθετικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις παρά για μια συγκεκριμένη προσβολή στα δικαιώματά του, από εκείνες όπου οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις στα δικαιώματά του είναι άμεσες και βέβαιες και στις οποίες έχει δεχτεί την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπόθεση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz κ.ά. κατά Ελβετίας* στον τομέα της κλιματικής αλλαγής, όπου για να κριθεί αν μια διαδικασία είναι αποφασιστική για το επικαλούμενο δικαίωμα θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο κίνδυνος ανεπανόρθωτων συνεπειών και η δριμύτητα της βλάβης λόγω μη λήψης διορθωτικών μέτρων στον συγκεκριμένο τομέα. Δεν είναι απαραίτητο μια μελλοντική βλάβη να είναι άμεση, αλλά αρκεί αυτή να μην εικάζεται απλώς και να είναι πραγματική και πολύ πιθανή¹⁰⁹. Αφού το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι το άρθρο 6 δεν εγγυάται δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο για την ακύρωση ενός νόμου, έκρινε ότι οι αιτιάσεις της πρώτης των αιτούντων ένωσης κατά το μέρος που αφορούσαν την αποτελεσματική εφαρμογή μέτρων άμβλυνσης του κινδύνου (π.χ. μείωση των εκπομπών κατά 20%), ενέπιπταν καταρχήν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6, σε αντίθεση με τις αιτιάσεις που αφορούσαν τη λήψη πολιτικών αποφάσεων. Έπειτα, διαπίστωσε ότι το επικαλούμενο δικαίωμα στη ζωή και την προστασία της σωματικής ακεραιότητας των μελών της ένωσης ήταν αστικής φύσης και ενόψει του ρόλου των ενώσεων στον τομέα της κλιματικής αλλαγής και των συμφερόντων που αυτές υπερασπίζονταν, η αμφισβήτηση που ήγειρε η ένωση ήταν πραγματική και σοβαρή και η σχετική διαδικασία ευθέως αποφασιστική για αυτήν¹¹⁰.

106. ΕΔΔΑ, *Ringeisen κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 94.

107. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 49.

108. ΕΔΔΑ, *Athanassoglou κ.ά. κ. Ελβετίας* (Ευρεία Σύνθεση), 6.4.2000, παρ. 46 επ. Βλ. όμως και *Bursa Barosu Başkanlığı κ.ά. κ. Τουρκίας*, 19.6.2018, παρ. 127-128, όπου πέραν του γενικού συμφέροντος που υπερασπίζονταν οι προσφεύγοντες παραπονούνται για τη μη συμμόρφωση με αποφάσεις που ακύρωναν άδειες κατασκευής και εκμετάλλευσης εργοστασίου, υπήρχε και επαρκής σύνδεσμος της αμφισβήτησης που ήγειραν με ένα δικαίωμα αστικής φύσης.

109. ΕΔΔΑ, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz κ.ά. κ. Ελβετίας* (Ευρεία Σύνθεση), 9.4.2024, παρ. 608-614.

110. ΕΔΔΑ, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz κ.ά. κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 615-623. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ειδικότερα ότι η αμφισβήτηση που ήγειρε η ένωση παρουσίαζε έναν άμεσο και επαρκή σύνδεσμο, με την ευρεία έννοια, με τα συμφέροντα των μελών της και τις αρνητικές επιπτώσεις στη ζωή και την υγεία τους, τα

ίση του
τοχρεώ-
ων καθο-
προσέ-
e) για τα
συνέπει-
ο άρθρο
ύ πυρην-
ι» για το
ν. Παρό-
αποδει-
παθμού

κές περι-
ιπό εκεί-
s και βέ-
ιαφέρον
Schweiz
δικασία
ο κίνδυ-
ικών μέ-
π άμεση,
Αφού το
τήριο για
s κατά το
ου (π.χ.
ρθρου 6,
α, διαπί-
εραιότη-
στον το-
σθήτηση
ιποφασι-

rsa Barosu
s που υπε-
ακύρωναν
ισθότητας

08-614.

πωσε ειδι-
, με την ευ-
εία τους, τα

ΑΣΗΜΑΚΗ

Περαιτέρω, στην περίπτωση απέλασης αλλοδαπού, ο οποίος είχε σύμβαση εργασίας ιδιωτι- 44
κού δικαίου στο απελαύνον Κράτος, η σχέση μεταξύ της απόφασης δημοσίου δικαίου περί
απέλασης και των ιδιωτικών συμβατικών δικαιωμάτων του προσφεύγοντος θεωρήθηκε από
το Δικαστήριο απομακρυσμένη και, κατά συνέπεια, κρίθηκε ότι το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμο-
στό¹¹¹. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η υπόθεση *Fayed κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, στην
οποία η κυβέρνηση είχε ορίσει επιθεωρητή για να ερευνήσει τις υποθέσεις εταιρείας, ύποπτης
για απάτη. Η έκθεση του επιθεωρητή περιείχε αρνητικές κρίσεις για τη φήμη των προσφευγό-
ντων, δηλαδή ενός δικαιώματος αστικής φύσης, για τους σκοπούς του άρθρου 6. Ωστόσο, το
Δικαστήριο κάνοντας τη διάκριση μεταξύ απλής έρευνας και δικαστικής απόφασης, θεώρησε
ότι το άρθρο 6 δεν ήταν εφαρμοστέο εν προκειμένω, δεδομένου ότι οι χαρακτηρισμοί και τα
συμπεράσματα του επιθεωρητή δεν είχαν, ως τέτοια, καθοριστική επίδραση στα δικαιώματα
και τις υποχρεώσεις των προσφευγόντων¹¹².

As σημειωθεί, επίσης, ότι με την υπόθεση *Micallef κατά Μάλτας*, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης 45
μετέστρεψε τη νομολογία του Δικαστηρίου ως προς την εφαρμογή του άρθρου 6 στη διαδι-
κασία των ασφαλιστικών μέτρων και έλαβε υπόψη του τη μακρά διάρκεια της κύριας δίκης
προκειμένου να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τα ασφαλιστικά μέτρα μπορεί να έχουν, υπό
προϋποθέσεις, μεγάλη σημασία ως προς την άσκηση των επίδικων δικαιωμάτων και ότι, κατά
συνέπεια, η εν λόγω διαδικασία δεν μπορεί να αποκλειστεί αυτομάτως από το πεδίο εφαρμο-
γής του άρθρου 6¹¹³.

Σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 6 στην διαδικασία αναψηλάφησης και επανάληψης της 46
διαδικασίας το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η εν λόγω διάταξη δεν εφαρμόζεται, κατά κανόνα, ως προς
τις διαδικασίες αυτές και άλλες συναφείς έκτακτες διαδικασίες, ανεξάρτητα από τον χαρακτη-
ρισμό τους στις επιμέρους έννομες τάξεις των Κρατών μερών στην ΕΣΔΑ¹¹⁴. Ωστόσο, αν μια τέ-
τοια διαδικασία συνεπάγεται αυτόματα ή οδηγεί πρακτικά στο να κρίνεται η υπόθεση εκ νέου,
το άρθρο 6 έχει εφαρμογή σε αυτήν την «επανάκριση» και θα πρέπει επομένως το Δικαστή-
ριο να εξετάζει τη φύση, το εύρος και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας τέτοιας διαδικασίας

οποία εκείνη υπερασπιζόταν, τονίζοντας την ιδιαίτερη σημασία της συλλογικής δράσης στο πλαίσιο της
κλιματικής αλλαγής. Αντίθετα κρίθηκε ότι οι μεμονωμένοι προσφεύγοντες δεν απέδειξαν ότι τα αιτήμα-
τά τους για αποτελεσματική εφαρμογή μέτρων άμβλυνσης του κινδύνου υπό την ισχύουσα νομοθεσία
μπορούσαν να δημιουργήσουν άμεσες και συγκεκριμένες επιπτώσεις στα ατομικά τους δικαιώματα στον
τομέα της κλιματικής αλλαγής (παρ. 624-625). Σημειώνεται ότι το ΕΔΔΑ τόνισε τη σπουδαιότητα του ρό-
λου των εθνικών δικαστηρίων στην κλιματική αλλαγή και τη σημασία της πρόσβασης στη δικαιοσύνη σε
αυτόν τον τομέα. Διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος αυτού, καθώς τα ελβετικά δικαστήρια δεν πα-
ρείχαν πειστικούς λόγους για τη μη εξέταση κατ'ουσίαν των προβαλλόμενων αιτιάσεων και δεν έλαβαν
υπόψη επιστημονικά στοιχεία και την κρισιμότητα σχετικά με τις μελλοντικές επιπτώσεις της κλιματικής
αλλαγής στα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ δεν υπήρχαν άλλα διαθέσιμα νομικά μέσα ή εγγυήσεις στη δι-
άθεση της ένωσης ή των μελών της.

111. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Saleem κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 4.3.1998. Βλ. επίσης,
ΕΔΔΑ, *Μααουία κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 38.

112. ΕΔΔΑ, *Fayed κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., ιδίως παρ. 61.

113. ΕΔΔΑ, *Micallef κ. Μάλτας* (Ευρεία Σύνθεση), 15.10.2009, παρ. 79 επ., *Loquijer κ. Βελγίου*, 20.7.2021,
παρ. 34-35 (με περαιτέρω νομολογιακές παραπομπές) όσον αφορά την εφαρμογή του άρθρου 6 σε προ-
ληπτικό μέτρο προσωρινής αναστολής καθυκόντων που επιβλήθηκε μετά την άσκηση ποινικής δίωξης.

114. Βλ. μεταξύ πολλών ΕΔΔΑ, *Jussy c. France*, 8.4.2003, παρ. 18, *Bochan κ. Ουκρανίας* (No 2), ό.π., παρ. 44
(με πολυάριθμες σχετικές παραπομπές).

στη σχετική έννομη τάξη γιατί αυτά μπορεί να οδηγούν στην εφαρμογή των εγγυήσεων του άρθρου 6¹¹⁵. Όπως τονίσθηκε σε σχετική ελληνική υπόθεση, η αναψηλάφηση αποτελούσε εν προκειμένω το μόνο ένδικο βοήθημα για την εξαφάνιση της εφετειακής απόφασης που είχε κρίνει την ύπαρξη εμπραγμάτων δικαιωμάτων με βάση ψευδή κατάθεση μάρτυρα και άρα η εν λόγω διαδικασία ήταν «καθοριστική» ως προς τα συγκεκριμένα δικαιώματα. Κατά συνέπεια, το άρθρο 6 κρίθηκε εφαρμοστέο¹¹⁶.

- 47 Στο ίδιο πνεύμα διασταλτικής εφαρμογής της εν λόγω διάταξης και λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής έννομης τάξης και τη σχετική πρακτική, το Τμήμα Ευρείας Σύθεσης θεώρησε ότι το αίτημα του προσφεύγοντος προς τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου για άσκηση αναίρεσης υπέρ του νόμου σχετιζόταν με μια «αμφισβήτηση ως προς ένα δικαίωμα αστικής φύσης» - το δικαίωμα αποζημίωσης του πολιτικώς ενάγοντος - και έκρινε ότι το άρθρο 6, παρ. 1 ήταν εφαρμοστέο εν προκειμένω¹¹⁷.

Β. Κατηγορίες ποινικής φύσης: τα κριτήρια Engel

- 48 Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία υποθέσεων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 είναι οι «κατηγορίες ποινικής φύσης» που στρέφονται εναντίον του προσφεύγοντος¹¹⁸. Όπως οι «αμφισβητήσεις αστικής φύσης», έτσι και οι «κατηγορίες ποινικής φύσης» είναι έννοια αυτόνομη. Τα κριτήρια με βάση τα οποία ερμηνεύεται η εν λόγω έννοια έχουν υιοθετηθεί με τη γνωστή απόφαση *Engel κατά Ολλανδίας*¹¹⁹, η οποία αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς της μετέπειτα νομολογίας του Δικαστηρίου έως σήμερα.
- 49 Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε πειθαρχικές διαδικασίες και κυρώσεις εναντίον Ολλανδών στρατιωτικών. Το ερώτημα που τέθηκε από το Δικαστήριο ήταν κατά πόσον οι εν λόγω διαδικασίες ενέπιπταν ή όχι στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Η Ολομέλεια του Δικαστηρίου υπογράμμισε την κρισιμότητα του ερωτήματος, τονίζοντας ότι εάν τα Κράτη ήταν ελεύθερα να χαρακτηρίζουν μια υπόθεση ως πειθαρχική αντί ποινική ή να διώκουν το δράστη ενός «μεικτού» αδικήματος σε πειθαρχικό αντί σε ποινικό επίπεδο, η λειτουργία των θεμελιωδών εγγυήσεων του άρθρου 6 (αλλά και του άρθρου 7 που αφορά την απαγόρευση της αναδρομικότητας των ποινικών νόμων) θα υπέκειτο στην κυριαρχική βούλησή τους. Ένα τόσο ευρύ περιθώριο εκτίμησης θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποτελέσματα ασυμβίβαστα με το αντικείμενο και τον σκοπό της Σύμβασης. Με βάση τις σκέψεις αυτές, το Δικαστήριο προσδιόρισε τρία κριτήρια προκειμένου να χαρακτηρίσει μία συγκεκριμένη περίπτωση ως «κατη-

115. ΕΔΔΑ, *Bochan κ. Ουκρανίας (No 2)*, ό.π., παρ. 46, 50.

116. ΕΔΔΑ, *Melis κ. Ελλάδας*, 22.7.2010, παρ. 19 επ. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Bochan κ. Ουκρανίας (No 2)*, ό.π., παρ. 46 επ.

117. ΕΔΔΑ, *Gorou κ. Ελλάδας (No 2)* (Ευρεία Σύθεση), 20.3.2009, παρ. 27-36. Βλ. και *Karantalis κ. Ελλάδας* (τριμελής Επιτροπή), 31.1.2023, παρ. 7-10, όπου ομοίως το Δικαστήριο δέχτηκε ότι το άρθρο 6 παρ. 1 είχε εφαρμογή σε περίπτωση απόρριψης από τον Άρειο Πάγο ως εκπρόθεσμη αναίρεσης που ασκήθηκε από τον Εισαγγελέα μετά από αίτηση του πολιτικώς ενάγοντος.

118. Υπενθυμίζουμε στο σημείο αυτό ότι ποινικές υποθέσεις στις οποίες ο προσφεύγων δεν είναι κατηγορούμενος δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του εν λόγω άρθρου υπό το ποινικό του σκέλος. Μπορεί να υπάγονται στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη εφόσον ο προσφεύγων είναι πολιτικώς ενάγων. Σε αυτή την περίπτωση το άρθρο 6 θα είναι εφαρμοστέο υπό το «αστικό» του σκέλος (βλ. *Gorou κ. Ελλάδας (No 2)*, ό.π.).

119. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 8.6.1976, παρ. 80 επ.

σεων του
ελοούσε εν
; που είχε
και άρα η
ατά συνέ-

ψη τις ιδι-
Σύνθεσης
για άσκη-
ωμα αστι-
άρθρο 6,

άρθρου 6
;¹¹⁸. Όπως
ννοια αυ-
ηθεί με τη
ροράς της

ον Ολλαν-
/ λόγω δι-
λλομέλεια
τα Κράτη
ώκουν το
ργία των
αγόρευση
τους. Ένα
ίβαστα με
ριο προσ-
ως «κατη-

No 2), ό.π.,

κ. Ελλάδας
ρο 6 παρ. 1
ου ασκήθη-

κατηγορού-
Μπορεί να
τή την περί-
No 2), ό.π.).

ΑΣΗΜΑΚΗ

γορία ποινικής φύσης». Τα κριτήρια αυτά δεν είναι απαραίτητο να συντρέχουν σωρευτικά. Αρ-
κει να συντρέχει ένα από αυτά, προκειμένου η υπόθεση να χαρακτηριστεί ως ποινική. Επίσης,
στην περίπτωση κατά την οποία δεν μπορούν να συναχθούν ασφαλή συμπεράσματα από την
εφαρμογή καθενός από τα κριτήρια αυτοτελώς, το Δικαστήριο τα εφαρμόζει συνδυαστικά¹²⁰.

1. Ο χαρακτηρισμός του αδικήματος στην εσωτερική έννομη τάξη

Το πρώτο από τα εν λόγω κριτήρια αφορά τον χαρακτηρισμό του αδικήματος στην έννομη 50
τάξη του εναγομένου Κράτους. Εάν οι διατάξεις που ορίζουν το αδίκημα ανήκουν στην ευρύ-
τερη ύλη του ποινικού δικαίου, τότε η υπόθεση χαρακτηρίζεται αυτομάτως ως «ποινική» και
από το ΕΔΔΑ χωρίς να απαιτείται κάποια περαιτέρω έρευνα. Ωστόσο, ο εν λόγω νομικός χαρα-
κτηρισμός δεν συνιστά παρά σημείο εκκίνησης, έχει δε απλώς τυπική και σχετική αξία και το
Δικαστήριο πρέπει να αναζητήσει ποια είναι η ουσία της διαδικασίας πέρα από τον νομικό χα-
ρακτηρισμό¹²¹. Έτσι εάν το αδίκημα δεν χαρακτηρίζεται ως ποινικό στην εθνική έννομη τάξη,
τότε αποκτούν μεγαλύτερη αξία τα δύο άλλα κριτήρια. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση
κατά την οποία το εσωτερικό δίκαιο δεν είναι σαφές εν προκειμένω¹²².

2. Η εγγενής φύση του αδικήματος

Το δεύτερο κριτήριο στο οποίο το Δικαστήριο αποδίδει ιδιαίτερη σημασία¹²³ είναι η εγγενής 51
φύση του αδικήματος. Το κριτήριο αυτό δεν έχει επαρκώς οριστεί στη νομολογία του Δικα-
στηρίου. Η εφαρμογή του συνεπάγεται, συνήθως, τη σύγκριση των διατάξεων της εθνικής έν-
νομης τάξης που προβλέπουν το σχετικό αδίκημα με άλλες συναφείς διατάξεις της ίδιας έννο-
μης τάξης, στο πεδίο του ποινικού ή του πειθαρχικού δικαίου, ανάλογα με την περίπτωση¹²⁴.
Ο σκοπός των επίμαχων διατάξεων διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Εάν ο εν λόγω σκοπός εί-
ναι σαφώς τιμωρητικός, τότε το αδίκημα θα χαρακτηριστεί κατά κανόνα ως «ποινικής» φύσης.
Σε αρκετές υποθέσεις, ωστόσο, ο τιμωρητικός χαρακτήρας της διάταξης μπορεί να συνυπάρχει
με τον σκοπό της αποτροπής. Οι δύο αυτοί στόχοι δεν αποκλείονται μεταξύ τους¹²⁵. Όταν η δι-
άταξη που προβλέπει το αδίκημα αφορά συγκεκριμένη ομάδα ή κατηγορία προσώπων (στρα-
τιωτικούς, κρατούμενους, κλπ.) είναι πιθανόν ότι θα θεωρηθεί ως πειθαρχικής φύσης και δεν
θα υπαχθεί στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6¹²⁶. Στο ίδιο πλαίσιο θα μπορούσε να αναφέρει

120. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 82 επ. Για ένα παράδειγμα συνδυαστικής εφαρμογής των κρι-
τηρίων αυτών σε πρόστιμα ανέγερσης και διατήρησης αυθαιρέτων κτισμάτων βλ. ΕΔΔΑ, *Goulandris and*
Vardinogianni κ. Ελλάδας, 16.6.2022, παρ. 56-63.

121. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 82, *Weber κ. Ελβετίας*, 22.5.1990, παρ. 32 επ., *Gestur Jónsson*
and Ragnar Halldór Hall κ. Ισλανδίας (Ευρεία Σύνθεση), 2020, παρ. 85 και 77-78.

122. ΕΔΔΑ, *Ravnsborg κ. Σουηδίας*, 23.3.1994, παρ. 33.

123. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 82, *Weber κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 32.

124. ΕΔΔΑ, *Engel κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 82 επ.

125. ΕΔΔΑ, *Öztürk κ. Γερμανίας*, 21.2.1984, παρ. 53. Επίσης, μπορεί να λαμβάνεται υπόψη το κατά πόσον η
διάταξη αποσκοπεί στο γενικό συμφέρον, το οποίο προστατεύουν συνήθως ποινικού δικαίου
(βλ. ΕΔΔΑ, *Produkcija Plus storitveno podjetje d.o.o. κ. Σλοβενίας*, 23.10.2018, παρ. 42).

126. Για μια διεξοδική ανακεφαλαίωση της νομολογίας σχετικά με την επιβολή πειθαρχικών κυρώσεων σε δι-
άφορες επαγγελματικές ομάδες και λειτουργούς οι οποίες δεν είναι «ποινικής» φύσης βλ. ΕΔΔΑ, *Pele-
ki κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 35.

κανείς μέτρα που επιβάλλονται στους δικηγόρους, εισαγγελείς¹²⁷ ή στους διαδίκους¹²⁸, όπως πρόστιμα, επίπληξη, κλπ., προκειμένου να εξασφαλιστεί η εύρυθμη απονομή της δικαιοσύνης από τα δικαστήρια. Αντιθέτως, εάν το αδίκημα αφορά τον γενικό πληθυσμό και όχι μία συγκεκριμένη μερίδα είναι πιθανότερο να θεωρηθεί «ποινικής» φύσης¹²⁹. Παρότι η βαρύτητα του αδικήματος συνηγορεί υπέρ του χαρακτηρισμού του ως ποινικού¹³⁰, ελαφρά αδικήματα δεν αποκλείονται, ως τέτοια, από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6. Με άλλα λόγια, η ποινική φύση του αδικήματος δεν απαιτεί οπωσδήποτε συγκεκριμένο βαθμό βαρύτητάς του¹³¹.

- 52 Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι υποθέσεις εκείνες στις οποίες το Δικαστήριο κάνει λόγο για «μεικτή» φύση του αδικήματος, δηλαδή πειθαρχική και ποινική συγχρόνως. Το χαρακτηριστικότερο, ίσως, παράδειγμα αυτής της κατηγορίας υποθέσεων αποτελεί η απόφαση *Ezeh and Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου*¹³², η οποία αφορούσε αδικήματα κρατουμένων σε συνδυασμό με την ανάγκη επιβολής της πειθαρχίας στο σωφρονιστικό κατάστημα. Μην καταλήγοντας σε σαφές συμπέρασμα ως προς τη χροιά ("colouring") του αδικήματος με βάση το κριτήριο της εγγενούς του φύσης, το Δικαστήριο προτίμησε να στραφεί στο τρίτο κριτήριο, αυτό της βαρύτητας της επαπειλούμενης κύρωσης¹³³.

3. Η βαρύτητα της επαπειλούμενης κύρωσης

- 53 Το τρίτο κριτήριο *Engel* χρησιμοποιείται είτε σωρευτικά όταν δεν είναι εφικτή η συναγωγή συμπερασμάτων αποκλειστικά και μόνο με βάση τα δύο πρώτα κριτήρια, όπως ακριβώς στην προαναφερθείσα απόφαση *Ezeh and Connors*¹³⁴, είτε ως ένα αυτοτελές κριτήριο που καταδεικνύει την ποινική φύση της κατηγορίας, ακόμη και αν η φύση του αδικήματος δεν είναι απαραίτητα «ποινική». Θα πρέπει να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι για τους σκοπούς εφαρμογής του εν λόγω κριτηρίου δεν ενδιαφέρει η ποινή που επιβλήθηκε πράγματι στον προσφεύγοντα, αλλά η μέγιστη ποινή που θα μπορούσε να του έχει επιβληθεί σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία. Μεταξύ των ελληνικών υποθέσεων στις οποίες εφαρμόστηκε το τρίτο κριτήριο *Engel*, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση *Garyfallou AEBE*. Παρότι η κύρωση, υπό μορφή διοικητικού προστίμου, που είχε επιβληθεί για λαθρεμπορία στην προσφεύγουσα εταιρεία ήταν μάλλον επιεικής, το γεγονός ότι οι προβλεπόμενες μέγιστες δυνατές κυρώσεις για την εταιρεία ήταν πολύ σοβαρότερες, σε συνδυασμό προς την επαπειλούμενη κράτηση του διευθυντού της, οδήγησε το Δικαστήριο να χαρακτηρίσει την υπόθεση ως «ποινική» και να την υπαγάγει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6¹³⁵.
- 54 Ας σημειωθεί, επίσης, ότι η κύρωση θα πρέπει να έχει τιμωρητικό χαρακτήρα και όχι απλά αποτρεπτικό, προκειμένου να χαρακτηριστεί ως «ποινική». Κύρωση που συνεπάγεται τη στέ-

127. ΕΔΔΑ, *Weber* κ. *Ελβετίας*, ό.π.

128. ΕΔΔΑ, *Ravnsborg* κ. *Σουηδίας*, ό.π.

129. ΕΔΔΑ, *Demicoli* κ. *Μάλτας*, 27.8.1991, παρ. 33, .

130. ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell* κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.6.1984, παρ. 101.

131. ΕΔΔΑ, *Öztürk* κ. *Γερμανίας*, ό.π., παρ. 53.

132. ΕΔΔΑ, *Ezeh and Connors* κ. *Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 9.10.2003.

133. ΕΔΔΑ, *Ezeh and Connors* κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 106.

134. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Bendenoun* κ. *Γαλλίας*, 24.2.1994, παρ. 47.

135. ΕΔΔΑ, *Garyfallou AEBE* κ. *Ελλάδος*, 24.9.1997, ιδίως παρ. 34.

ρηση της ελευθερίας, έστω και για μικρό χρονικό διάστημα, οδηγεί κατά κανόνα στον χαρακτηρισμό της υπόθεσης ως ποινικής. Έτσι, για παράδειγμα στην υπόθεση *Zaicevs κατά Λετονίας*, μία «διοικητική» κράτηση τριών ημερών για προσβολή του δικαστηρίου ήταν αρκετή για τον σχετικό χαρακτηρισμό του αδικήματος ως ποινικού¹³⁶. Αξίζει να αναφερθεί επίσης, ότι με βάση τον συνδυασμό του δευτέρου και του τρίτου κριτηρίου, το Δικαστήριο έχει καταλήξει στην υπαγωγή υποθέσεων που αφορούν φορολογικά πρόστιμα και συναφείς κυρώσεις για παράβαση φορολογικών υποχρεώσεων στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 υπό το ποινικό του σκέλος¹³⁷ ακόμα και σε περιπτώσεις που σε φορολογική διαφορά συμπλέκονται τα στοιχεία επιστροφής φόρου (που δεν έχει από μόνη της χαρακτήρα ποινής) με τα στοιχεία επιβολής φορολογικών προστίμων¹³⁸.

Γ. Η εφαρμογή του άρθρου 6 στις επιμέρους διαδικασίες

Έχοντας φωτίσει τις αυτόνομες έννοιες «αμφισβητήσεις ως προς δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικής φύσης» και «κατηγορίες ποινικής φύσης», θα πρέπει να εξετασθούν τώρα οι επιμέρους διαδικασίες στις οποίες εφαρμόζεται το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Υπενθυμίζεται, καταρχήν, ότι η εν λόγω διάταξη δεν επιβάλλει στα Κράτη να προβλέψουν διαδικασίες έφεσης ή αναιρέσης ή να εγκαθιδρύσουν συνταγματικό δικαστήριο. Ωστόσο, από τη στιγμή που ένα Κράτος θεσπίσει τις εν λόγω διαδικασίες και στο μέτρο που ο προσφεύγων έχει πρόσβαση σε αυτές, τότε το άρθρο 6 καθίσταται εφαρμόσιμο. Το άρθρο 6 εφαρμόζεται επίσης στη διαδικασία ενώπιον συνταγματικών δικαστηρίων όταν η απόφαση του συνταγματικού δικαστηρίου επηρεάζει την έκβαση διαφοράς επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικής φύσης¹³⁹. Εφαρμόζεται μάλιστα και όταν προσβάλλεται ευθέως νόμος αν αυτό επιτρέπεται από την εθνική νομοθεσία¹⁴⁰.

Ειδικότερα, το άρθρο 6 εφαρμόζεται και εάν ακόμη το αρμόδιο δικαστήριο αποφαινεται μό-
νον επί νομικών ζητημάτων, καθώς επίσης και εάν απλώς αναιρεί ή όχι την απόφαση του κα-
τωτέρου δικαστηρίου χωρίς να υιοθετεί νέα απόφαση επί της ουσίας¹⁴¹. Ωστόσο, οι εγγυήσεις
του άρθρου 6 δεν εφαρμόζονται απαραίτητα στην κατ' έφεση δίκη ή την αναιρετική διαδικα-
σία με τον ίδιο τρόπο που εφαρμόζονται σε πρώτο βαθμό. Έτσι, για παράδειγμα, στις περιπτώ-
σεις κρατούμενων που ζητούν τη μεταγωγή τους προκειμένου να παραστούν αυτοπροσώπως
σε δίκες που τους αφορούν, το Κράτος οφείλει, καταρχήν, να εξασφαλίσει την παράστασή τους
σε πρώτο βαθμό. Το ίδιο δεν απαιτείται οπωσδήποτε στην κατ' έφεση δίκη, εφό-
σον ο ενδιαφερόμενος εκπροσωπείται νομίμως και το δικαστήριο καλείται να αποφανθεί επί
αμιγώς νομικών ζητημάτων της συγκεκριμένης υπόθεσης και όχι να επανεκτιμήσει τα πραγ-

136. ΕΔΔΑ, *Zaicevs κ. Λετονίας*, 31.7.2007, παρ. 31-36. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Menesheva κ. Ρωσίας*, 9.3.2006, παρ. 94-98.

137. ΕΔΔΑ, *Jussila κ. Φινλανδίας*, ό.π., ιδίως παρ. 35 επ. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Janosevic κ. Σουηδίας*, 23.7.2002, παρ. 68-69, *Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic κ. Σουηδίας*, 23.7.2002, παρ. 78 επ.

138. ΕΔΔΑ, *Vegotex International S.A. κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 71-74.

139. ΕΔΔΑ, *Olujic κ. Κροατίας*, 5.2.2009, παρ. 31-43.

140. ΕΔΔΑ, *Süssmann κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 41, *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. κ. Πολωνίας*, 7.5.2021, παρ. 192-209 (που περιλαμβάνει και εξέταση της αποτελεσματικότητας της διαδικασίας ενώπιον του συνταγματικού δικαστηρίου μαζί με την ανάλυση του ζητήματος της εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1 στη συγκεκριμένη διαφορά), *Pinkas κ.ά. κ. Βοσνίας και Ερζεγοβίνης*, 4.10.2022, παρ. 38.

141. ΕΔΔΑ, *Delcourt κ. Βελγίου*, 17.1.1970, παρ. 23-26.

ματικά περιστατικά ή να κρίνει την προσωπικότητα ή τον χαρακτήρα του προσφεύγοντος¹⁴². Θα πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη του την όλη διαδικασία και ότι, κατά συνέπεια, τυχόν ελλείψεις σε κάποιο στάδιο μπορούν να θεραπευθούν, κατά κανόνα, σε επόμενη φάση της δίκης¹⁴³.

- 57 Ειδικότερα ως προς τις κατηγορίες ποινικής φύσης, η προστασία του άρθρου 6 ξεκινάει με την άσκηση της ποινικής δίωξης ή και πριν από αυτήν, σε περίπτωση λήψης μέτρων, όπως έρευνες ή προανακριτικές πράξεις που έχουν «σημαντικές επιπτώσεις στην κατάσταση του υπόπτου»¹⁴⁴, όπως η εξέτασή του για ενδεχόμενη συμμετοχή σε αδίκημα ακόμα κι αν τυπικά εξετάζεται ως μάρτυρας¹⁴⁵. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι στην πιο πρόσφατη νομολογία του, το Δικαστήριο αποδίδει ιδιαίτερη προσοχή σε συμβάντα που αφορούν καθοριστικές φάσεις της διαδικασίας, όπως η απουσία αποτελεσματικής εκπροσώπησης κατά τη διάρκεια της πρώτης εξέτασης του υπόπτου¹⁴⁶ ή κατά την τελική φάση της ποινικής δίκης¹⁴⁷. Με βάση τις διαπιστώσεις αυτές το Δικαστήριο έκρινε ότι έπασχε η διαδικασία στο σύνολό της, παρά το γεγονός ότι ο δικηγόρος των προσφευγόντων ήταν κατά τα λοιπά παρών. Γενικότερα, το άρθρο 6 καλύπτει το σύνολο της αστικής και της ποινικής δίκης, συμπεριλαμβανομένου του καθορισμού της αποζημίωσης ή της επιμέτρησης της ποινής. Αντίθετα, το άρθρο 6 δεν εφαρμόζεται σε ορισμένες διαδικασίες που ακολουθούν την καταδίκη και την επιμέτρηση της ποινής, όπως για παράδειγμα η διαδικασία χορήγησης της απόλυσης υπό όρο, καθώς και της ανάκλησης ή της άρσης της απόλυσης¹⁴⁸, ο προσδιορισμός του σωφρονιστικού καταστήματος που θα εκτιθεί η ποινή, κ.λπ.
- 58 Ειδικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της επανάληψης της διαδικασίας σε ποινική δίκη. Το άρθρο 6 δεν είναι καταρχήν εφαρμοστέο ως προς την ίδια τη διαδικασία με την οποία αποφασίζεται η επανάληψη αλλά από τη στιγμή που θα ληφθεί απόφαση περί επανάληψης, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 εφαρμόζονται πλήρως στη διαδικασία που ακολουθεί στην οποία κρίνεται η ποινική κατηγορία¹⁴⁹. Ωστόσο σε υπόθεση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, το ΕΔΔΑ επέκτεινε στις ποινικές υποθέσεις τη νομολογία του σχετικά με αστικές υποθέσεις, για να αποφανθεί ότι το άρθρο 6 βρίσκει εφαρμογή όταν έκτακτα ένδικα βοηθήματα οδηγούν αυτόματα ή υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις σε πλήρη επανεξέταση της υπόθεσης, ανεξάρτητα από τον χαρακτηρισμό τους υπό το εσωτερικό δίκαιο. Στις περιπτώσεις αυτές η εξουσία του δικαστηρίου είναι τέτοια, που κατά την επανάληψη της διαδικασίας αποφασίζει κατ' ουσίαν για την κατηγορία ποινικής φύσης¹⁵⁰. Στην υπόθεση *Kontalexis κ. Ελλάδας (No 2)* ο προσφεύγων προέβαλε ότι απόφαση του Αρείου Πάγου, με την οποία είχε απορριφθεί αμετάκλητα αίτησή του για επα-

142. ΕΔΔΑ, *Sobolewski κ. Πολωνίας (No. 2)*, 9.6.2009, παρ. 37-44.

143. ΕΔΔΑ, *Fejde κ. Σουηδίας*, 29.10.1991, παρ. 31-34.

144. ΕΔΔΑ, *Eckle κ. Γερμανίας*, 15.7.1982, παρ. 73, *Diamentides κ. Ελλάδος (No 1)*, 23.10.2003, παρ. 20.

145. ΕΔΔΑ, *Kalēja κ. Λετονίας*, 5.10.2017, παρ. 36-41. Αντίθετα βλ. ΕΔΔΑ, *Beghal κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.2.2019, παρ. 121 (μη εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 1 σε ανάκριση από αστυνομικά όργανα κατά τη διάρκεια διασυννοριακού ελέγχου).

146. ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 27.11.2008, ιδίως παρ. 55, *Ibrahim κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 249.

147. ΕΔΔΑ, *Güneş κ. Τουρκίας*, 20.1.2009, παρ. 125 επ.

148. ΕΔΔΑ, *Ganusauskas κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 7.9.1999.

149. ΕΔΔΑ, *Franz Fischer κ. Αυστρίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.5.2003. Βλ. και ΕΔΔΑ, *Vanyan κ. Ρωσίας*, 15.12.2005, παρ. 56 επ.

150. ΕΔΔΑ, *Moreira Ferreira κ. Πορτογαλίας (No 2)*, (Ευρεία Σύνθεση), 11.7.2017, παρ. 60-72.

νάληψη της ποινικής διαδικασίας βάσει του άρθρου 525 ΚΠΔ, μετά από απόφαση του ΕΔΔΑ με την οποία είχε διαπιστωθεί παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 (*Kontalexis κ. Ελλάδας (No 1)*¹⁵¹), παραβίαζε κι αυτή λόγω του σκεπτικού της το άρθρο 6 παρ. 1. Το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι η προβλεπόμενη από το άρθρο 525 ΚΠΔ διαδικασία δεν αποτελεί έκτακτη διαδικασία που εξαιρείται από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 όταν κατάληγει σε απόφαση που απορρίπτει την επανάληψη της δίκης, καθώς κατά την εθνική νομοθεσία, η αποδοχή τέτοιου ένδικου μέσου άγει στην εκ νέου εξέταση του βασίμου της ποινικής κατηγορίας (σαν μια συνέχεια της αρχικής διαδικασίας) κι έτσι οι εγγυήσεις της διάταξης αυτής έχουν εφαρμογή¹⁵². Αντίθετα έχει κριθεί ότι το άρθρο 6 δεν εφαρμόζεται σε αίτηση ακύρωσης της διαδικασίας του άρθρου 341 ΚΠΔ¹⁵³.

Έχοντας εξετάσει το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη θα αναλύσουμε στη συνέχεια τις ουσιαστικές εγγυήσεις που απορρέουν από το εν λόγω δικαίωμα.

III. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο

Τόσο νοηματικά όσο και πρακτικά η πρώτη από αυτές τις εγγυήσεις συνίσταται στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Όσο και εάν φαίνεται περίεργο, το δικαίωμα αυτό δεν προβλέπεται ρητά από το άρθρο 6. Πολύ γρήγορα, ωστόσο, και συγκεκριμένα με τη γνωστή απόφαση *Golder*, το Δικαστήριο ήρθε να καλύψει το κενό αυτό προβαίνοντας σε τελεολογική ερμηνεία της εν λόγω διάταξης και λαμβάνοντας υπόψη τις γενικές αρχές δικαίου καθώς και τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Ειδικότερα, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στο προοίμιο της ΕΣΔΑ, το οποίο αναδεικνύει την αρχή του Κράτους δικαίου ως βασικό χαρακτηριστικό της κοινής κληρονομιάς πολιτικών παραδόσεων και ιδεωδών των Κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης που διατρέχει το σύνολο της Σύμβασης. Το Δικαστήριο αναφέρθηκε επίσης στη γενική αρχή του δικαίου σύμφωνα με την οποία μία αστική αξίωση πρέπει να μπορεί να υποβληθεί σε δικαστική κρίση, καθώς επίσης και στην αρχή του διεθνούς δικαίου που απαγορεύει την αρνησιδικία¹⁵⁴.

Με βάση τις εν λόγω αρχές, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι θα ήταν αδιανόητο το άρθρο 6 να περιγράφει με λεπτομέρειες μια σειρά από διαδικαστικές εγγυήσεις και να μην προστατεύει τη θεμελιώδη εγγύηση που συνιστά προϋπόθεση για την απόλαυση όλων των υπολοίπων, δηλαδή την πρόσβαση σε δικαστήριο. Χωρίς την τελευταία, όλες οι άλλες εγγυήσεις του άρθρου 6 δεν θα είχαν

151. ΕΔΔΑ, *Kontalexis κ. Ελλάδας (No 1)*, 31.5.2011 (παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 λόγω αναπλήρωσης μέλους της σύνθεσης ποινικού δικαστηρίου χωρίς να προκύπτει από τα πρακτικά ο λόγος αυτής).

152. ΕΔΔΑ, *Kontalexis κ. Ελλάδας (No 2)*, 6.9.2018, παρ. 26-35. Εν προκειμένω ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ. 1. Σύμφωνα με την ερμηνεία του Αρείου Πάγου, διαδικαστικές παρατυπίες, όπως αυτή που είχε διαπιστωθεί από το ΕΔΔΑ στην *Kontalexis (No 1)*, δεν άγουν αυτόματα σε επανάληψη της ποινικής δίκης και στην παρούσα υπόθεση δεν επηρέασαν τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης και τις εγγυήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας. Το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι δεν κατοχυρώνεται στη Σύμβαση δικαίωμα σε επανάληψη της διαδικασίας και έκρινε ότι η εν λόγω απόφαση του Αρείου Πάγου δεν συνιστούσε αποτέλεσμα πρόδηλου πραγματικού ή νομικού σφάλματος και δεν μπορούσε να θεωρηθεί αυθαίρετη (παρ. 53-60).

153. ΕΔΔΑ, *Kokkonis and Chalilopoulou κ. Ελλάδας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 31.10.2017, παρ. 13-14. Με το ένδικο αυτό βοήθημα, ο ανυπαίτως ερημοδικασθείς κατηγορούμενος μπορεί να ζητήσει την ακύρωση της ερήμην καταδικαστικής σε βάρος του απόφασης, ώστε να δικαστεί και πάλι. Το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι το εθνικό δικαστήριο δεν αποφάσισε για την ποινική κατηγορία αλλά εξέτασε εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις για την ακύρωση της απόφασης και την μετέπειτα επανεκδίκαση της υπόθεσης.

154. ΕΔΔΑ, *Golder κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 21.2.1975, παρ. 34-35.

αξία. Κατά συνέπεια, η αναγνώριση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο δεν συνεπάγεται νέες υποχρεώσεις για τα Κράτη, στο μέτρο που το δικαίωμα αυτό αποτελεί εγγενές στοιχείο του ευρύτερου δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Πράγματι, κατά το Δικαστήριο, το δικαίωμα πρόσβασης απορρέει από την πρώτη φράση της παραγράφου 1 του άρθρου 6 ερμηνευόμενη στο πλαίσιο των αρχών της Σύμβασης και σύμφωνα με το αντικείμενο και τον σκοπό της¹⁵⁵. Το άρθρο 6 παρ. 1 διασφαλίζει στον καθένα το δικαίωμα να υποβάλει την αξίωσή του σε δικαστήριο ενώ όταν δεν υπάρχει πρόσβαση σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο τίθεται πάντα το ερώτημα αν αυτό είναι σύμφωνο με την αρχή του Κράτους δικαίου¹⁵⁶.

- 62 Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο εφαρμόζεται κατεξοχήν στις «αστικές», αλλά και στις «ποινικές» υποθέσεις. Το περιεχόμενο του δικαιώματος έχει διευρυνθεί νομολογιακά κατά τρόπο αξιοσημείωτο. Συγχρόνως, όμως, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι το εν λόγω δικαίωμα δεν είναι απόλυτο, αλλά υπόκειται σε περιορισμούς υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις.

A. Το περιεχόμενο του δικαιώματος

1. Ο πυρήνας του δικαιώματος

- 63 Ο πυρήνας του δικαιώματος πρόσβασης συνίσταται στο δικαίωμα υποβολής μιας αξίωσης σε δικαστήριο, το οποίο να έχει δικαιοδοσία, καθώς και αρμοδιότητα να εξετάσει τόσο τη νομική όσο και την ουσιαστική βασιμότητά της και να καταλήξει σε δεσμευτική απόφαση που να τέμνει τη διαφορά¹⁵⁷. Η αξίωση για αποζημίωση ή για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο στις αστικές υποθέσεις, τόσο για τα φυσικά όσο και τα νομικά πρόσωπα¹⁵⁸. Θα πρέπει να διευκρινιστεί, ωστόσο, ότι το άρθρο 6 δεν δημιουργεί ουσιαστικά δικαιώματα. Η επίδικη αξίωση θα πρέπει να είναι τουλάχιστον υποστηρίξιμη με βάση την εθνική νομοθεσία¹⁵⁹ και ο προσφεύγων να έχει σχετικό έννομο συμφέρον για την ικανοποίησή της.
- 64 Ειδικότερα, στις ποινικές υποθέσεις το δικαίωμα πρόσβασης σημαίνει ότι το πρόσωπο που «κατηγορείται» έχει το δικαίωμα η τελική κρίση για την εν λόγω κατηγορία να γίνει από δικαστήριο που να πληροί τις εγγυήσεις του άρθρου 6¹⁶⁰.

155. Ό.π., παρ. 36.

156. ΕΔΔΑ, *Grzęda* κ. Πολωνίας, ό.π., παρ. 342-343.

157. ΕΔΔΑ, *Le Compte, Van Leuven and De Meyere*, ό.π., παρ. 54-61, *Multiplex* κ. Κροατίας, 10.7.2003, παρ. 45, *Ganci* κ. Ιταλίας, 30.10.2003, παρ. 24.

158. ΕΔΔΑ, *Živilinskas* κ. Λιθουανίας (απόφαση επί του παραδεκτού), 12.12.2006. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ, *Comingersoll SA* κ. Πορτογαλίας (Ευρεία Σύνθεση), 6.4.2000, παρ. 35. Είναι προφανές, ωστόσο, ότι το κατά πόσον ο προσφεύγων δικαιούται χρηματική ικανοποίηση, καθώς και ο προσδιορισμός του ύψους αυτής, ανήκουν καταρχήν στην αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων. Ο έλεγχος υπό το άρθρο 6 αφορά μόνο την περίπτωση όπου το ζήτημα αυτό εξετάστηκε κατά τρόπο αυθαίρετο ή πλήρως αδικαιολόγητο. Βλ. την προαναφερθείσα απόφαση *Živilinskas*.

159. ΕΔΔΑ, *Z. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 10.5.2001, παρ. 98, *Powell and Rayner* κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 21.2.1990, παρ. 36, *Vilho Eskelinen* κ.ά. κ. Φιλανδίας, ό.π., παρ. 40. Τυχόν αναδρομική εφαρμογή αλλαγής νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων με δυσμενείς απρόβλεπτες συνέπειες ως προς εκκρεμείς διαδικασίες που αφορούν το επίμαχο ουσιαστικό δικαίωμα μπορεί να οδηγήσει στην παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Βλ. ΕΔΔΑ, *Petko Petkov* κ. Βουλγαρίας, 19.2.2013, παρ. 33-35.

160. Βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, *Dewer*, ό.π., παρ. 49 επ., *Simeonovi* κ. Βουλγαρίας (Ευρεία Σύνθεση), 12.5.2017, παρ. 110. Ως προς την παραίτηση από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο στις ποινικές υποθέσεις, βλ.

Υπενθυμίζεται, ωστόσο, ότι το άρθρο 6 δεν προβλέπει, ως τέτοιο, την υποχρέωση των Κρα- 65
τών να εγκαθιδρύσουν δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας και ακόμη λιγότερο την πρόβλεψη αναι-
ρετικής διαδικασίας¹⁶¹. Όμως, από τη στιγμή που το εθνικό δίκαιο προβλέπει πράγματι έφεση
ή αναίρεση και το αρμόδιο δικαστήριο καλείται να επιλύσει τη διαφορά, τότε το άρθρο 6 είναι
εφαρμοστέο¹⁶². Αυτό σημαίνει ότι η πρόσβαση στο εφετείο ή στο αναιρετικό δικαστήριο δεν
μπορεί να περιοριστεί ως προς τον πυρήνα της κατά τρόπο δυσανάλογο¹⁶³ ή κατά τρόπο που
να συνιστά διακριτική μεταχείριση¹⁶⁴. Αντίστοιχες παρατηρήσεις ισχύουν *mutatis mutandis*
για τις ποινικές υποθέσεις¹⁶⁵.

Όπως όλα τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δεν πρέπει να εί- 66
ναι θεωρητικό ή απαιτηλό, αλλά πρακτικό και αποτελεσματικό¹⁶⁶. Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλ-
λων, ότι ο ενδιαφερόμενος θα πρέπει όχι μόνο να μπορεί να προσφύγει σε δικαστήριο για
τον καθορισμό των δικαιωμάτων ή υποχρεώσεών του, αλλά και να παρουσιάσει την υπόθε-
σή του κατά τρόπο ικανοποιητικό¹⁶⁷. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η πρώτη απόφαση του
ΕΔΔΑ κατά της Ελλάδας στην υπόθεση *Philis (No. 1)*. Στην εν λόγω απόφαση, το Δικαστήριο
διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης δεδομένου ότι το Τεχνικό Επιμελητήριο
Ελλάδος (Τ.Ε.Ε.) είχε υποκαταστήσει *ex officio* τον προσφεύγοντα ενώπιον των αρμοδίων δι-
καστηρίων για την επιδίωξη της καταβολής των αμοιβών του από τρίτους. Κατά συνέπεια, ο
ενδιαφερόμενος δεν μπορούσε να προσφύγει στα δικαστήρια μέσω των δικηγόρων της επι-
λογής του προκειμένου να υπερασπιστεί αποτελεσματικά την υπόθεσή του, αλλά μόνον με την
αρωγή των εμπίστων δικηγόρων του Τ.Ε.Ε.¹⁶⁸. Ομοίως, η πιο πρόσφατη *Kandarakis κ.ά. κατά*
Ελλάδας αφορούσε την απόρριψη ελλείψει ενεργητικής νομιμοποίησης αγωγών δικηγόρων
για είσπραξη αμοιβών τους από υποθέσεις απαλλοτριώσεων, καθώς κατά τον Κώδικα Απαλ-
λοτριώσεων προβλέπεται η κατάθεση των σχετικών ποσών στο Ταμείο Παρακαταθηκών και
Δανείων υπέρ του οικείου Δικηγορικού Συλλόγου. Καθώς το νομοθετικό πλαίσιο και ο τρόπος
που εφαρμόστηκε από τα εθνικά δικαστήρια δεν παρείχε σαφή, πρακτική και αποτελεσματική
δυνατότητα στους προσφεύγοντες να διεκδικήσουν τις αξιώσεις τους, εφόσον δεν προέκυπτε
με επαρκή σαφήνεια ποιος μπορούσε να ασκήσει αγωγή και να διεκδικήσει τα ποσά που επι-
δικάσθηκαν από το δικαστήριο της απαλλοτρίωσης ως δικηγορική αμοιβή, παραβιάσθηκε το
δικαίωμά τους πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁶⁹.

ΕΔΔΑ, *Thompson κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 15.6.2004, παρ. 43, *Dvorski κ. Κροατίας* (Ευρεία Σύνθεση),
20.10.2015, παρ. 100.

161. Βλ., αντί πολλών, ΕΔΔΑ, *Delcourt κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 25, *Hoffmann κ. Γερμανίας*, 11.10.2001, παρ. 65.

162. ΕΔΔΑ, *Poitrimol κ. Γαλλίας*, 23.11.1993, παρ. 28-29, *Belziuk κ. Πολωνίας*, 25.3.1998, παρ. 37, *Zubac κ. Κροατίας*, ό.π., παρ. 76-79.

163. ΕΔΔΑ, *Poitrimol κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 35-38, *Garcia Manibardo κ. Ισπανίας*, 15.2.2000, παρ. 44-45.

164. ΕΔΔΑ, *Hoffmann κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 66.

165. Βλ. ωστόσο, το άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου 7 το οποίο προβλέπει, καταρχήν, το δικαίωμα σε δεύτερο
βαθμό δικαιοδοσίας στις εν λόγω υποθέσεις.

166. ΕΔΔΑ, *Artico κ. Ιταλίας*, 13.5.1980, παρ. 33., *Zubac κ. Κροατίας*, ό.π., παρ. 76-79.

167. ΕΔΔΑ, *Multiplex κ. Κροατίας*, ό.π., παρ. 44, *Kutic κ. Κροατίας*, 1.3.2002, παρ. 25.

168. ΕΔΔΑ, *Philis κ. Ελλάδας (No. 1)*, 27.8.1991, ιδίως παρ. 58 επ.

169. ΕΔΔΑ, *Kandarakis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 11.6.2020, παρ. 55-58.

- 67 Ως προς την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η απόφαση *Korkolis κατά Ελλάδας*. Εν προκειμένω, ο Άρειος Πάγος προέβη στον επαναχαρακτηρισμό του επίμαχου αδικήματος από κακούργημα σε πλημμέλημα, με συνέπεια την εφαρμογή διαφορετικών διατάξεων και τη μείωση του χρόνου παραγραφής. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την καθυστέρηση των σχετικών διαδικασιών είχαν ως αποτέλεσμα την παραγραφή του αδικήματος και την απόρριψη της σχετικής πολιτικής αγωγής του προσφεύγοντος. Δεδομένου ότι τα παραπάνω δεν μπορούσαν να καταλογιστούν στον τελευταίο, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ¹⁷⁰.
- 68 Αξίζει να αναφερθεί επίσης η απόφαση *Frezadou κατά Ελλάδας* όπου το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι το εθνικό δικαστήριο καθυστερώντας να εξετάσει αίτηση ακύρωσης της προσφεύγουσας κατά πράξης ορισμού συντονιστών εκπαίδευσης στην αλλοδαπή με διετή διάρκεια θητείας, κατά το μέρος που δεν είχε επιλεγεί η ίδια, και καταργώντας τη δίκη λόγω λήξης της χρονικής ισχύος της προσβαλλόμενης πράξης κατ' εφαρμογή του άρθρου 32 παρ. 2 του π.δ. 18/1989, απέφυγε την υποχρέωσή του να εξετάσει τους προβληθέντες λόγους κατά της νομιμότητας της πράξης, που είναι η καρδιά του δικαιοδοτικού έργου, καθιστώντας αναποτελεσματική την άσκηση του ενδίκου βοηθήματος. Κατέληξε έτσι σε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 και του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁷¹.
- 69 Περαιτέρω, όταν μια απόφαση που επηρεάζει «αστικά» δικαιώματα ή μια «ποινική» κατηγορία έχει ληφθεί από διοικητική ή πειθαρχική αρχή, θα πρέπει είτε αυτή να πληροί τις απαιτήσεις του άρθρου 6, είτε αν αυτό δεν συντρέχει, να υφίσταται δυνατότητα προσβολής της εν λόγω απόφασης ενώπιον δικαστικής αρχής που έχει «πλήρη δικαιοδοσία» (full jurisdiction) και πληροί τις εγγυήσεις αυτές. Η δυνατότητα προσφυγής τουλάχιστον σε ένα βαθμό δικαιοδοσίας σε αυτές τις περιπτώσεις συνιστά αυτόνομη απαίτηση με βάση το άρθρο 6¹⁷². Το αν το «δικαστήριο» έχει «πλήρη δικαιοδοσία» υπό την έννοια του άρθρου 6 δεν εξαρτάται απαρσίτητα από τον νομικό του χαρακτηρισμό στο εσωτερικό δίκαιο αλλά από το αν είναι σε θέση να εξετάσει τόσο τα πραγματικά περιστατικά όσο και τα νομικά ζητήματα που ανακύπτουν σχε-

170. ΕΔΔΑ, *Korkolis κ. Ελλάδας*, 15.1.2015, παρ. 23 επ. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, *Rokas κ. Ελλάδας*, 22.9.2015, παρ. 24. Βλ., ωστόσο, την ιδιόζουσα υπόθεση *Baka κ. Ελλάδας*, 18.2.2016, όπου το ΕΔΔΑ κατέληξε σε μη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1.

171. ΕΔΔΑ, *Frezadou κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 47-50. Σε μη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 κατέληξε το Δικαστήριο στη *Sailing Club of Chalkidiki 'I Kelyfos' κ. Ελλάδας*, 21.11.2019, όπου έκρινε ότι στην περίπτωση αυτή η μη εξέταση από το Συμβούλιο της Επικρατείας αιτήσεων ακύρωσης επειδή έληξε η ισχύς των προσβαλλόμενων υπουργικών αποφάσεων δεν ήταν η άμεση και καθοριστική συνέπεια της διατήρησης της διαδικασίας για μεγάλη περίοδο. Στην υπόθεση *Frezadou*, η διάρκεια της προσβαλλόμενης πράξης ήταν δύο ετών ενώ η υπόθεση αναβλήθηκε πέντε φορές λόγω της καθυστέρησης αποστολής των απόψεων της διοίκησης επί του δικογράφου των προσθέτων λόγων ακύρωσης. Στην *Sailing Club*, οι σχετικές υπουργικές αποφάσεις είχαν διάρκεια μόνο μερικών μηνών ενώ παρόμοιες υποθέσεις εκκρεμούσαν ενώπιον της Ολομελείας του Συμβουλίου της Επικρατείας που έπρεπε να αποφανθεί επί συναφών ζητημάτων και το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο είχε τροποποιηθεί δύο φορές και μάλιστα πολύ κοντά στον χρόνο κατάθεσης των αιτήσεων ακύρωσης (παρ. 72).

172. ΕΔΔΑ, *Albert and Le Compte*, ό.π., παρ. 25-37, *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 132 με περαιτέρω νομολογία, *Peleki κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 58-60 (επαρκής δικαστικός έλεγχος που αποκατέστησε τις προσβαλλόμενες πλημμέλειες στη διαδικασία ενώπιον του πειθαρχικού συμβουλίου των συμβολαιογράφων), *Catană κ. Μολδαβίας*, 21.2.2023, παρ. 61.

τικά¹⁷³. Ειδικότερα θα πρέπει να μπορεί να εξετάζει σημείο προς σημείο το βάσιμο καθενός από τους προσβαλλόμενους λόγους παρέχοντας σαφή αιτιολογία για την απόρριψή τους, ενώ ως προς τα πραγματικά περιστατικά θα πρέπει να μπορεί να επανεξετάσει αυτά που είναι ουσιώδη για την υπόθεση του προσφεύγοντα¹⁷⁴ και να μπορεί να προβεί και σε έλεγχο αναλογικότητας¹⁷⁵.

Ωστόσο υπάρχουν εξειδικευμένοι τομείς δικαίου (πολεοδομικό δίκαιο, περιβάλλον, παίγνια κλπ.¹⁷⁶) στους οποίους τα δικαστήρια έχουν περιορισμένη αρμοδιότητα ως προς την εξέταση των πραγματικών περιστατικών αλλά μπορούν να ανατρέψουν αποφάσεις διοικητικών οργάνων αν η θεμελίωσή τους στα πραγματικά περιστατικά ήταν εσφαλμένη. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι το άρθρο 6 απαιτεί η αρμόδια δικαστική αρχή να υποκαθιστά με την κρίση της τη διοίκηση¹⁷⁷, και έτσι σε τέτοιες υποθέσεις το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, στο μέτρο που είχε προηγηθεί έλεγχος των πραγματικών περιστατικών από διοικητική αρχή, μια πιο περιορισμένη αρμοδιότητα της δικαστικής αρχής ήταν αρκετή προκειμένου να καλυφθούν οι απαιτήσεις του άρθρου 6 παρ. 1 υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις¹⁷⁸. Το αν η δικαστική αρχή προέβη σε «επαρκή έλεγχο» (sufficient review) κρίνεται λαμβάνοντας υπόψη συνδυαστικά τρία κριτήρια: α) το κατά πόσον ο δικαστικός αυτός έλεγχος ήταν κατάλληλος με βάση το αντικείμενο της απόφασης που εξέδωσε η διοικητική αρχή, β) το πώς λήφθηκε η απόφαση από τη διοικητική αρχή κι αν υπήρχαν διαδικαστικές εγγυήσεις κατά τη διαδικασία αυτή και γ) τη διαδικασία ενώπιον της δικαστικής αρχής, το περιεχόμενο της διαφοράς και τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα, τις μεθόδους που χρησιμοποιήσε το δικαστήριο, την αρμοδιότητά του κατά τη λήψη της δικαστικής απόφασης και την αιτιολογία αυτής. Τα κριτήρια αυτά, γνωστά και ως κριτήρια *Bryan* από την απόφαση *Bryan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* που αφορούσε αίτηση αναίρεσης κατά απόφασης κατεδάφισης του επιθεωρητή χωροταξίας¹⁷⁹, προσαρμόστηκαν από την Ευρεία Σύνθεση στην απόφαση *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κατά Πορτογαλίας* για να επεκταθούν και να εφαρμοστούν συνδυαστικά από το πεδίο των αποφάσεων της διοίκησης σε εξειδικευμένους τομείς δικαίου και στο ιδιαίτερο πεδίο του ελέγχου πειθαρχικών διαδικασιών κατά δικαστών¹⁸⁰.

Η αποτελεσματικότητα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο σχετίζεται ορισμένες φορές με το ζήτημα της παροχής νομικής συνδρομής. Η πρόσβαση σε δικαστήριο δεν συνεπάγεται αυτόματα ένα τέτοιο δικαίωμα στις αστικές υποθέσεις. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ωστόσο, το

173. ΕΔΔΑ, *Sigma Radio Television Ltd κ. Κύπρου*, 21.7.2011, παρ. 151-157, *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 176-177. Πρβλ. τις αποφάσεις της Ολομελείας του Συμβουλίου της Επικρατείας 3319 και 3320/2010, σε *ΘΠΔΔ*, 2010, 31, (11), σελ. 1162-1172.

174. ΕΔΔΑ, *Bryan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 22.11.1995, παρ. 44-45, *Potocka κ.ά. κ. Πολωνίας*, 2001, παρ. 57.

175. ΕΔΔΑ, *Mérigaud κ. Γαλλίας*, 24.9.2009, παρ. 69.

176. Ενδεικτικά βλ. ΕΔΔΑ, *Bryan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 44-47 (πολεοδομικός σχεδιασμός), *Alat-ulkkila κ.ά. κ. Φινλανδίας*, 28.7.2005, παρ. 52 (περιβάλλον), *Kingsley κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 28.5.2002, παρ. 32 (παίγνια).

177. ΕΔΔΑ, *Tsanova-Gecheva κ. Βουλγαρίας*, 15.9.2015, παρ. 97. Βλ. επίσης, *Sigma Radio Television Ltd κ. Κύπρου*, ό.π., παρ. 153.

178. ΕΔΔΑ, *Chapman κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 18.1.2001, παρ. 124, *Jane Smith κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 18.1.2001, παρ. 133 και *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 178.

179. ΕΔΔΑ, *Bryan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 45-47.

180. ΕΔΔΑ, *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 179-181.

Κράτος μπορεί να έχει την υποχρέωση να παράσχει νομική συνδρομή όταν εν όψει όλων των περιστάσεων αυτή είναι απαραίτητη για την αποτελεσματική πρόσβαση σε δικαστήριο. Αυτό εξαρτάται μεταξύ άλλων από: α) τη σημασία που έχει το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα¹⁸¹, β) την πρόβλεψη στον νόμο υποχρεωτικής νομικής εκπροσώπησης¹⁸², γ) την πολυπλοκότητα της υπόθεσης¹⁸³ και δ) τη δυνατότητα του προσφεύγοντα να εκπροσωπήσει αποτελεσματικά τον εαυτό του¹⁸⁴. Όταν ένα Κράτος έχει δημιουργήσει ένα σύστημα παροχής νομικής συνδρομής σε αστικές υποθέσεις, τυχόν άρνηση παροχής τέτοιας βοήθειας θα μπορούσε να θεωρηθεί παρέμβαση στην άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Ωστόσο, δεν θα υπάρξει παραβίαση του εν λόγω δικαιώματος, εφόσον υφίσταται αποτελεσματικός μηχανισμός επιλογής των υποθέσεων που πληρούν τα κριτήρια για χορήγηση νομικής συνδρομής. Η Σύμβαση αφήνει στα Κράτη μάλλον ευρύ περιθώριο εκτίμησης για να ρυθμίσουν το ζήτημα¹⁸⁵.

- 72 Στις ποινικές υποθέσεις, το δικαίωμα αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικαστήριο μπορεί να διαδραματίσει κάποιο ρόλο ως προς την εκτίμηση για το κατά πόσον θα πρέπει να παρασχεθεί δωρεάν νομική συνδρομή σε συγκεκριμένη υπόθεση με βάση την παράγραφο 3γ του άρθρου 6, η οποία προβλέπει ρητά σχετικό δικαίωμα υπέρ του κατηγορουμένου¹⁸⁶. Συναφές είναι και το ζήτημα της απόρριψης επικοινωνίας του κρατούμενου με τον δικηγόρο του. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η απαγόρευση τέτοιας επικοινωνίας συνιστά παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁸⁷. Από την άλλη πλευρά, η επιβολή μικρών προστίμων για την αποθάρρυνση ενοχλητικών προσφευγόντων από το να υποβάλλουν επανειλημμένα αιτήματα διόρθωσης δικαστικών αποφάσεων δεν προσβάλλει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁸⁸.
- 73 Τέλος, αξίζει να τονιστεί ότι μεγάλες καθυστερήσεις στην παροχή δικαστικής προστασίας καθιστούν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο αλυστελές, οδηγώντας έτσι σε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει αναδείξει τη σχέση μεταξύ του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο και της υπερβολικής διάρκειας των δικών, υπογραμμίζοντας ότι η τελευταία μπορεί να απολήξει σε μια μορφή αρνησιδικίας και να πληξει τον πυρήνα του εν λόγω δικαιώματος¹⁸⁹.

181. Η σημασία του είναι μεγάλη όταν για παράδειγμα διακυβεύονται στο εσωτερικό δικαιώματα που προστατεύονται από τη Σύμβαση, βλ. ΕΔΔΑ, *Timofeyev and Postupkin κ. Ρωσίας*, 19.1.2021, παρ. 102.

182. ΕΔΔΑ, *Airey κ. Ιρλανδίας*, 9.10.1979, παρ. 26, *Glaser κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 19.9.2000, παρ. 99.

183. ΕΔΔΑ, *Airey κ. Ιρλανδίας*, ό.π., παρ. 24 και *Gnahoré κ. Γαλλίας* 2000, παρ. 40, ως προς τους κανόνες προβολής των λόγων αναίρεσης.

184. ΕΔΔΑ, *Steel and Morris κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 15.2.2005, παρ. 61, *Timofeyev and Postupkin κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 104-107 όπου εξετάστηκε αν ο προσφεύγων τέθηκε σε ουσιωδώς μειονεκτική θέση σε σχέση με τον αντίδικό του.

185. ΕΔΔΑ, *Airey κ. Ιρλανδίας*, ό.π., παρ. 26, *Bakan κ. Τουρκίας*, 12.6.2007, παρ. 66. Επιτρεπτή έχει κριθεί καταρχήν και η δυνατότητα απόρριψης αιτήματος νομικής συνδρομής λόγω περιορισμένων πιθανοτήτων ευδοκίμησης της κύριας προσφυγής (βλ. *Aerts κ. Βελγίου*, 30.7.1998, παρ. 60 και *Steel and Morris κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 62).

186. ΕΔΔΑ, *Granger κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.3.1990, παρ. 44-48, *Hamdani κ. Ελβετίας*, 28.3.2023, παρ. 28-38.

187. ΕΔΔΑ, *Silver κ.ά. Ηνωμένου Βασιλείου*, 25.3.1983, παρ. 82, *Campbell and Fell*, ό.π., παρ. 106-107 και 111-113 (δικαίωμα του κρατούμενου να επικοινωνεί με τον δικηγόρο του χωρίς την παρουσία σωφρονιστικών υπαλλήλων), *Moroz κ. Ουκρανίας*, 2.3.2017, παρ. 69-75.

188. ΕΔΔΑ, *Toyaksı κ.ά. κ. Τουρκίας*, 20.10.2010 (απόφαση επί του παραδεκτού).

189. βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Kristiansen and Tyvik As κ. Νορβηγίας*, 2.5.2013, παρ. 57.

2. Η έγκαιρη εκτέλεση των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων

Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο επεκτάθηκε νομολογιακά προκειμένου να συμπεριλάβει και το ζήτημα της εκτέλεσης των αμετάκλητων αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων. Πράγματι, όπως τόνισε το ΕΔΔΑ στη γνωστή υπόθεση *Hornsby κατά Ελλάδας*, το στάδιο της εκτέλεσης μιας τέτοιας απόφασης εντάσσεται στην έννοια της δίκης, δεδομένου ότι μια ανεκτέλεστη απόφαση θα συνιστούσε πύρρειο νίκη και θα ήταν ασυμβίβαστη με τις θεμελιώδεις αρχές του Κράτους δικαίου¹⁹⁰. Το Κράτος έχει την υποχρέωση να οργανώσει ένα σύστημα εκτέλεσης των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων το οποίο να λειτουργεί αποτελεσματικά και στην πράξη¹⁹¹. Αυτό σημαίνει ότι ο διάδικος ο οποίος έχει επιτύχει απόφαση σε όφελός του σε αντιδικία με το Κράτος, δεν μπορεί να υποχρεωθεί να προσφύγει και πάλι στα δικαστήρια προκειμένου να εκτελεστεί η εν λόγω απόφαση¹⁹². Η προστασία της εκτέλεσης των αποφάσεων υπό το άρθρο 6 περιλαμβάνει μάλιστα και την εκτέλεση αποφάσεων ασφαλιστικών μέτρων¹⁹³.

Το πρόβλημα της μη (έγκαιρης) εκτέλεσης των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων και ιδίως των διοικητικών είναι ιδιαίτερα έντονο στην Ελλάδα και έχει αναδειχθεί μέσω σειράς σχετικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ¹⁹⁴. Η υπόθεση *Hornsby* και οι προαναφερθείσες μεταγενέστερες αποφάσεις οδήγησαν σε σημαντικές αλλαγές στην ελληνική έννομη τάξη, ιδίως δε στην άρση της απαγόρευσης εκτέλεσης κατά του Δημοσίου¹⁹⁵, στην τροποποίηση του άρθρου 94 του Συντάγματος, το 2001, και την υιοθέτηση του νόμου 3068/2002, όπως τροποποιήθηκε¹⁹⁶. Το τελευταίο αυτό νομοθέτημα εισήγαγε ένα σύστημα τριμελών επιτροπών για την επίβλεψη της εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων. Το σύστημα αυτό έχει αποδώσει σημαντικά αποτελέσματα¹⁹⁷. Παρόλα αυτά και στο μέτρο που θεωρεί ότι οι εν λόγω επιτροπές δεν έχουν αποφασιστικές αρμοδιότητες, το ΕΔΔΑ κρίνει ότι η προσφυγή σε αυτές δεν συνιστά αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα¹⁹⁸. Ωστόσο, το Δικαστήριο επικαλείται ορισμένες φορές τις αποφάσεις

190. ΕΔΔΑ, *Hornsby κ. Ελλάδας*, 19.3.1997, παρ. 40.

191. ΕΔΔΑ, *Fuklev κ. Ουκρανίας*, 7.6.2005, παρ. 84, *Boucke κ. Μαυροβουνίου*, 21.2.2012, παρ. 86.

192. ΕΔΔΑ, *Metaxas κ. Ελλάδας*, 27.5.2004, παρ. 19, *Roşianu κ. Ρουμανίας*, 24.6.2014, παρ. 45.

193. ΕΔΔΑ, *Sharshi κ.ά. κ. Αλβανίας*, 11.1.2018, παρ. 92-97, που κατέληξε σε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 λόγω κατεδάφισης συγκροτήματος κατοικιών ενώ υπήρχαν ασφαλιστικά μέτρα σε ισχύ.

194. Βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Karahalios κ. Ελλάδας*, 11.12.2003, παρ. 29, *Zazanis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 18.11.2004, παρ. 37 επ., *Iera Moni Profitou Iliou Thiras κ. Ελλάδας*, 22.12.2005, παρ. 34, *Valyrakis κ. Ελλάδας*, 11.10.2011, παρ. 39, *Buyan κ.ά. κ. Ελλάδας*, 3.7.2012, ιδίως παρ. 33 επ., *Ventouris et Ventouri κ. Ελλάδας*, 14.1.2016, παρ. 42 επ., *Vasiliadou κ. Ελλάδας*, 6.4.2017, παρ. 34-37.

195. Κουκουλή-Σπηλιωτοπούλου, Σ., «Η απαγόρευση της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου έχει καταργηθεί», Δ, 1998, 29, (2), σελ. 126-134 διαθέσιμο στο www.kostasbeys.gr. Βλ. σχετικά ΕΔΔΑ, *Metaxas κ. Ελλάδας*, ό.π.

196. ΦΕΚ Α' 274/14.11.2002. Βλ. και το άρθρο 56 παρ. 1 του νόμου 3900/2010, ΦΕΚ Α' 213/17.12.2010.

197. Για μια εμπεριστατωμένη ανάλυση του όλου ζητήματος και προτάσεις για τη βελτίωση του συστήματος, βλ. την έκθεση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Η συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις εθνικές δικαστικές αποφάσεις», *Ετήσια Έκθεση ΕΕΔΑ 2009*, σελ. 80-93.

198. Βλ. ιδίως ΕΔΔΑ, *Rompotis and Rompotis κ. Ελλάδας*, 25.1.2007, παρ. 19-20, *Georgoulis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 21.6.2007, παρ. 19, *Kanellopoulos κ. Ελλάδας*, 21.2.2008, παρ. 20-21. Το ζήτημα εξετάστηκε στην Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και στη συνέχεια το σύστημα των τριμελών επιτροπών αποκεντρώθηκε σε επίπεδο εφετείων, χωρίς, ωστόσο, να μεταβληθεί η νομική φύση των αρμοδιοτήτων τους. Πράγματι, ο Έλληνας νομοθέτης δεν έχει ακολουθήσει μέχρι στιγμής την πρόταση της Εθνικής Επιτροπής για υποκατάσταση των αρμοδίων επιτροπών στη Διοίκηση, τουλάχιστον στις περιπτώσεις εκείνες όπου η τελευταία έχει δέσμια αρμοδιότητα. Η εν λόγω πρόταση θα ικανοποιούσε τις απαιτήσεις της

των τριμελών επιτροπών σε επίρρωση της δικής του κρίσης ότι η επίδικη απόφαση δεν εκτελέσθηκε (εγκαίρως) από τη διοίκηση¹⁹⁹. As σημειωθεί επίσης στο σημείο αυτό ότι η εκτέλεση μιας απόφασης δεν περιορίζεται απαραίτητα στο διατακτικό, αλλά μπορεί να επεκτείνεται και στο σκεπτικό²⁰⁰.

- 76 Αν και το Κράτος δεν έχει καταρχήν υποχρέωση να εκτελέσει οποιαδήποτε απόφαση και υπό οποιασδήποτε συνθήκες²⁰¹, η πολυπλοκότητα της διαδικασίας εκτέλεσης ή η έλλειψη οικονομικών ή άλλων πόρων δεν αρκούν ως τέτοιες για να δικαιολογήσουν τη μη εκτέλεση δικαστικής απόφασης σε βάρος του²⁰². Σε περίπτωση που η *restitutio in integrum* ως μορφή εκτέλεσης απόφασης που ακυρώνει διοικητική πράξη ως παράνομη προσκρούει σε ανυπέρβλητα πρακτικά ή νομικά εμπόδια, το Κράτος θα πρέπει να εξετάσει εναλλακτικές μεθόδους εκτέλεσης και ιδίως την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης²⁰³. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η έλλειψη πόρων μπορεί να δικαιολογήσει τη μη εκτέλεση απόφασης σε βάρος φυσικού προσώπου ή εταιρείας²⁰⁴. Σε τέτοιες «οριζόντιες» διαφορές - δηλαδή διαφορές μεταξύ ιδιωτών -, ακόμα κι αν το Κράτος δεν υποχρεούται να διασφαλίσει την εκτέλεση σε κάθε περίπτωση, έχει θετικές υποχρεώσεις να οργανώσει ένα αποτελεσματικό σύστημα εκτέλεσης αποφάσεων και ο ρόλος των δημοσίων αρχών συνίσταται στο να βοηθήσουν τον διάδικο που νίκησε ως προς την εκτέλεση της σχετικής απόφασης²⁰⁵. Τυχόν αμέλεια των αρμοδίων αρχών ή προσκόμματα εκ μέρους τους ως προς την ομαλή εκτέλεση της απόφασης μπορούν να επισύρουν την ευθύνη του Κράτους²⁰⁶.
- 77 Η εγγύηση που αφορά την εκτέλεση των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων είναι αυτόνομη σε σχέση προς τις απαιτήσεις του εθνικού δικαίου. Τυχόν παραβίαση των προθεσμιών για την εκτέλεση δεν σημαίνει απαραίτητα παραβίαση του άρθρου 6. Μια καθυστέρηση μπορεί να είναι αποδεκτή υπό την προϋπόθεση ότι δεν προσβάλλει τον πυρήνα του δικαιώματος σε δικαστήριο²⁰⁷. Τα κριτήρια για την εκτίμηση της εν λόγω καθυστέρησης δεν ταυτίζονται απαραίτητα με εκείνα που προβλέπονται για την εκδίκαση της υπόθεσης εντός «ευλόγου χρό-

ΕΣΔΑ, έχοντας συγχρόνως στερεή συνταγματική κάλυψη (βλ. τη σχετική ανάλυση της Εθνικής Επιτροπής στην προαναφερθείσα έκθεσή της, ό.π., σελ. 88).

199. Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Bousiou κ. Ελλάδας*, 24.10.2013, παρ. 37. Στην υπόθεση αυτή το ΕΔΔΑ επικατέστηκε τις διαπιστώσεις της αρμόδιας τριμελούς επιτροπής σε επίρρωση της κρίσης του σύμφωνα με την οποία το δημόσιο μπορεί να ζητήσει από τους προσφεύγοντες να του προσκομίσουν στοιχεία που έχουν στη διάθεσή τους για να διευκολυνθεί η εκτέλεση της επίμαχης απόφασης (όπως τίτλους ιδιοκτησίας ή τοπογραφικό διάγραμμα του ακινήτου τους), όχι όμως και μελέτες για την αναμόρφωση του σχεδίου πόλεως ή άλλα στοιχεία που βρίσκονται στη διάθεση των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών.

200. ΕΔΔΑ, *Zazanis κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 37.

201. ΕΔΔΑ, *Roşianu κ. Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 44.

202. ΕΔΔΑ, *Burdov κ. Ρωσίας*, 7.5.2002, παρ. 34-38, *Cingilli Holding A.Ş. and Cingillioğlu κ. Τουρκίας*, 21.7.2015, παρ. 39, *Tchokontio Harpi κ. Γαλλίας*, 9.4.2015, παρ. 50.

203. ΕΔΔΑ, *Cingilli Holding A.Ş. and Cingillioğlu κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 41, *Nikoloudakis κ. Ελλάδας*, 26.3.2020, παρ. 50.

204. ΕΔΔΑ, *Bobrova κ. Ρωσίας*, 17.11.2005, παρ. 16-17.

205. ΕΔΔΑ, *Fuklev κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 84-86, *Nikoloudakis κ. Ελλάδας*, ό.π.

206. Το ίδιο ισχύει και ως προς τη συνδρομή για την εκτέλεση απόφασης αλλοδαπού δικαστηρίου με βάση διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας. Βλ. ΕΔΔΑ, *Ματρακάς κ.ά. κ. Πολωνίας και Ελλάδας*, 7.11.2013, παρ. 146 επ.

207. ΕΔΔΑ, *Burdov κ. Ρωσίας*, ό.π.

ση δεν εκτε-
τι η εκτέλεση
εκτείνεται και

αση και υπό
ειση οικονο-
αση δικαστι-
αρχή εκτέλε-
ινυπέρβλητα
δους εκτέλε-
θεί, ωστόσο,
ος φυσικού
μεταξύ ιδιω-
ίθε περίπτω-
σης αποφά-
ου νίκησε
ρχών ή προ-
α επισύρουν

είναι αυτό-
προθεσμιών
τέρηση μπο-
υ δικαιώμα-
ταυτίζονται
λόγου χρό-

κής Επιτροπής

το ΕΔΔΑ επι-
σύμφωνα με
στοιχεία που
λους ιδιοκτη-
ωση του σχε-
σιών.

κ. Τουρκίας,

ς κ. Ελλάδας,

ρίου με βάση
1.2013, παρ.

7. ΑΣΗΜΑΚΗ

νου»²⁰⁸. Παρόλα αυτά, ορισμένα στοιχεία όπως η πολυπλοκότητα της υπόθεσης και η συμπε-
ριφορά των μερών εφαρμόζονται *mutatis mutandis* ως προς την εκτέλεση των αποφάσεων²⁰⁹.
Δεν αποκλείεται, τέλος, μεταγενέστερες αποφάσεις των αρμοδίων δικαστηρίων να λαμβάνουν
υπόψη την καθυστέρηση εκτέλεσης και να ικανοποιούν αναδρομικά τις απαιτήσεις του προ-
σφεύγοντος, οπότε δεν τίθεται ζήτημα παραβίασης του άρθρου 6, παρ. 1, υπό την προϋπόθε-
ση, βεβαίως, ότι οι νεότερες αυτές αποφάσεις εκτελούνται κανονικά²¹⁰.

Β. Οι περιορισμοί του δικαιώματος

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το δικαίωμα πρόσβασης σε Δικαστήριο δεν είναι απόλυτο, αλλά μπο- 78
ρεί να αποτελέσει αντικείμενο περιορισμών. Από τη φύση του το εν λόγω δικαίωμα δεν μπο-
ρεί παρά να ρυθμιστεί από το Κράτος. Οι ρυθμίσεις αυτές μπορεί να διαφέρουν στον χώρο
και στον χρόνο ανάλογα με τις ανάγκες και τους πόρους της κοινωνίας και των ιδιωτών²¹¹. Υι-
οθετώντας τις εν λόγω ρυθμίσεις, τα συμβαλλόμενα μέρη διαθέτουν περιθώριο εκτίμησης.
Ωστόσο, οι περιορισμοί δεν μπορούν να πλήττουν τον πυρήνα του δικαιώματος σε δικαστή-
ριο. Επιπλέον, ένας περιορισμός δεν θα συμβαδίζει με το άρθρο 6 παρά μόνον εάν επιδιώκει
ένα νόμιμο σκοπό και εάν υφίσταται σχέση αναλογίας μεταξύ σκοπού και μέσων. Καταρχήν, ο
ρόλος του Δικαστηρίου δεν είναι να υποκαθίσταται στις εθνικές αρχές ως προς την ουσιαστι-
κή εκτίμηση για την καλύτερη λύση στο πεδίο αυτό, ούτε και ως προς την ερμηνεία των σχετι-
κών δικονομικών κανόνων. Παρόλα αυτά, η τελική απόφαση για την τήρηση των απαιτήσεων
της Σύμβασης ανήκει στο ΕΔΔΑ²¹². Οι συννηθέστεροι περιορισμοί του δικαιώματος πρόσβασης
σε δικαστήριο έχουν δικονομικό χαρακτήρα και αφορούν προθεσμίες, παραγραφή, δικαστι-
κά έξοδα, αρμοδιότητα και άλλες συναφείς τυπικές προϋποθέσεις. Ειδικότερη προσοχή απαι-
τεί το ζήτημα των δικαιοδοτικών προνομίων και ασυλιών στο μέτρο που αποκλείουν την εξέ-
ταση μιας υπόθεσης επί της ουσίας.

1. Περιορισμοί δικονομικού χαρακτήρα

Το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένα ότι δικονομικοί περιορισμοί του δικαιώματος πρόσ- 79
βασης που αποβλέπουν στην προστασία του ιδίου του ενδιαφερομένου²¹³, των δικαιωμά-

208. Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλ. παρακάτω.

209. ΕΔΔΑ, *Užkurėlienė κ.ά. κ. Λιθουανίας*, 7.4.2005, παρ. 31-37, *Kochalidze κ. Ρωσίας*, 10.4.2012, παρ. 13, *Liseytseva and Maslov κ. Ρωσίας*, 9.10.2014, παρ. 221 επ. Το ζήτημα της μη εκτέλεσης είναι έντονο σε χώρες όπως η Ουκρανία και η Ρωσία και έχει αποτελέσει αντικείμενο «πilotικών αποφάσεων» του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις *Burdov (No. 2) κ. Ρωσίας*, 15.1.2009 και *Yuriy Nikolayevich Ivanov κ. Ουκρανίας*, 15.10.2009.

210. ΕΔΔΑ, *Galanopoulos κ. Ελλάδας*, 19.12.2013, παρ. 41 επ.

211. ΕΔΔΑ, *Golder*, ό.π., παρ. 38.

212. ΕΔΔΑ, *Ashingdane κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.5.1985, παρ. 57, *Bellet κ. Γαλλίας*, 4.12.1995, παρ. 31, *Khatfaoui κ. Γαλλίας*, 14.12.1999, παρ. 35-36, *Związek Nauczycielstwa Polskiego κ. Πολωνίας*, 21.9.2004, παρ. 28.

213. ΕΔΔΑ, *Nataliya Mikhaylenko κ. Ουκρανίας*, 30.5.2013, παρ. 35. Εν προκειμένω, επρόκειτο για την αδυναμία προσώπου που τελούσε σε δικαστική απαγόρευση να επιτύχει την επανεξέταση της εν λόγω νομικής κατάστασης. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι ο περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο των τελούντων υπό δικαστική απαγόρευση απέβλεπε καταρχήν στην προστασία των δικαιωμάτων των ιδίων των ενδιαφερομένων και ως εκ τούτου ήταν νόμιμος, ως τέτοιος. Ωστόσο, η εν λόγω αδυναμία πρόσβα-

των τρίτων προσώπων, καθώς και στην ορθή απονομή της δικαιοσύνης και την ασφάλεια δικαίου είναι, κατά κανόνα θεμιτοί. Δεν πρέπει, ωστόσο, να πλήττουν τον ίδιο τον πυρήνα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο²¹⁴. Στο σημείο αυτό, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι η προσβασιμότητα, η σαφήνεια και η προβλεψιμότητα των νομικών διατάξεων και της νομολογίας, ιδίως ως προς τον τύπο, τις προθεσμίες²¹⁵ και την παραγραφή, διαφυλάσσουν την αποτελεσματικότητα του εν λόγω δικαιώματος²¹⁶. Εναπόκειται στον προσφεύγοντα να επιδείξει την προσήκουσα επιμέλεια έτσι ώστε να συμμορφωθεί με τις διαδικαστικές προϋποθέσεις του εθνικού δικαίου, όπως οι προθεσμίες²¹⁷, η αρμοδιότητα του δικαστηρίου²¹⁸, η προηγούμενη απόπειρα φιλικού διακανονισμού²¹⁹, η υποχρέωση ενημέρωσης ως προς τη μεταβολή κατοικίας στις ποινικές υποθέσεις²²⁰, κ.λπ.

- 80 Ως προς την παραγραφή, το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει ότι πρόκειται για θεσμό που αποβλέπει κατά κύριο λόγο στην ασφάλεια δικαίου και απαιτεί μια προσεκτική εξισορρόπηση μεταξύ του δικαιώματος τους ενός μέρους σε πρόσβαση σε δικαστήριο και του άλλου μέρους στη διατήρηση της ασφάλειας δικαίου. Το γεγονός ότι ο χρόνος παραγραφής για αξιώσεις αποζημίωσης λόγω προσβολής της υγείας του ενδιαφερομένου από παρατεταμένη έκθεση σε αμίαντο έτρεχε ανεξάρτητα από τη γνώση των σχετικών συνεπειών και την εκδήλωση της ασθένειας, απέκλειε εκ των πραγμάτων κάθε δυνατότητα αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικαστήριο, πλήττοντας τον πυρήνα του δικαιώματος²²¹. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που κατά τη στιγμή

σης σε δικαστήριο ήταν απόλυτη και το εθνικό δίκαιο δεν παρείχε καμία εγγύηση για περιπτώσεις αδράνειας του δικαστικού συμπαραστάτη, όπως συνέβαινε στη συγκεκριμένη υπόθεση. Κατά συνέπεια, ο παραπάνω περιορισμός κρίθηκε δυσανάλογος προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και, άρα, αντίθετος προς το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

214. ΕΔΔΑ, *Hadjianastassiou κ. Ελλάδας*, 16.12.1992, παρ. 32-37, *Erfar-Avef κ. Ελλάδας*, 27.3.2014, παρ. 41-42.
215. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ΕΔΔΑ, *Čela κ. Αλβανίας*, 29.11.2022, στην οποία το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι το κριτήριο της προβλεψιμότητας ενός περιορισμού πρόσβασης σε ανώτατο δικαστήριο ικανοποιείται όταν υπάρχει συνοχή στη δικαστική πρακτική και συνεπής εφαρμογή αυτής, παρατήρησε δε ότι οι νομοθετικές μεταβολές πρέπει να τίθενται σε ισχύ μετά από ορισμένο διάστημα ώστε να επιτρέπεται σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη να γνωρίζουν τους νέους κανόνες. Στην προκειμένη περίπτωση, η απόρριψη της συνταγματικής προσφυγής του προσφεύγοντα ως εκπρόθεσμη λόγω του τρόπου που εφαρμόστηκε η νέα προθεσμία που εισήχθη λίγο πριν με νόμο ήταν ένας περιορισμός που δεν ήταν σαφής και προβλέψιμος και δεν ήταν σύμφωνος με την ασφάλεια δικαίου.
216. ΕΔΔΑ, *Legrand κ. Γαλλίας*, 26.5.2011 παρ. 37, *Petko Petkov κ. Βουλγαρίας*, ό.π., παρ. 32.
217. ΕΔΔΑ, *Jodko κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 1.9.1999, *Stubbings κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.9.1996, παρ. 50 επ. Υπό ορισμένες προϋποθέσεις το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει δικαίωμα στον προσφεύγοντα να ενημερωθεί αρμοδίως για τις προθεσμίες που ισχύουν για την άσκηση έφεσης (*Vacher κ. Γαλλίας*, 17.12.1996, ιδίως παρ. 22 επ.) ή για την προβλεπόμενη προθεσμία για την εξεύρεση νέου δικηγόρου όταν ο προηγούμενος νομικός παραστάτης που είχε οριστεί από το δικαστήριο αρνήθηκε να εκπροσωπήσει τον προσφεύγοντα στο εφετείο (*Kulikowski κ. Πολωνίας*, 19.5.2009, παρ. 60 επ.). Βλ. και ΕΔΔΑ, *Paroutsas κ.ά. κ. Ελλάδας*, 2.3.2017, παρ. 30-38, όπου διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 σχετικά με απόρριψη ενδικοφανούς προσφυγής και αίτησης ακύρωσης λόγω εκπρόθεσμης άσκησης ένστασης κατά έκθεσης αυτοψίας αυθαίρετων εργασιών κατεδάφισης κτιρίου, που βασίστηκε σε ανελαστική διάταξη η οποία θεσπίζει αμάχητο τεκμήριο γνωστοποίησης από την τοιχοκόλληση της έκθεσης, χωρίς να λαμβάνει υπόψη πραγματικά εμπόδια στη λήψη γνώσης.
218. ΕΔΔΑ, *MPP "Golub" κ. Ουκρανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 18.10.2005.
219. ΕΔΔΑ, *Momčilović κ. Κροατίας*, 26.3.2015, παρ. 44 επ.
220. ΕΔΔΑ, *Ioannis Papageorgiou κ. Ελλάδας*, 24.10.2013, παρ. 41 επ.
221. ΕΔΔΑ, *Howald Moor κ.ά. κ. Ελβετίας*, 11.3.2014, παρ. 74 επ.

σφάλεια δι-
τυρήνα του
μμίσει ότι η
της νομολο-
υν την απο-
να επιδείξει
οθέσεις του
ιοηγούμενη
βολή κατοί-

αποβλέπει
ι μεταξύ του
s στη διατή-
ποζημίωσης
μάντο έτρε-
λένειας, απέ-
τήριο, πλήτ-
τά τη στιγμή

πτώσεις αδρά-
ιυνέπεια, ο πα-
ίθετος προς το

14, παρ. 41-42.
το Δικαστήριο
στο δικαστήριο
ής, παρατήρη-
μα ώστε να επι-
νη περίπτωση,
ου τρόπου που
ου δεν ήταν σα-

Ηνωμένου Βα-
ίωμα στον προ-
εσps (Vacher κ.
εση νέου δικη-
ρνήθηκε να εκ-
60 επ.). Βλ. και
ι του άρθρου 6
ιόθεσps άσκη-
ισίστηκε σε ανε-
ση της έκθεσps,

της διάγνωσης η αξίωση δεν είχε ακόμα παραγραφεί, κρίθηκε στην υπόθεση *Sanofi Pasteur κατά Γαλλίας* ότι η ασθενής λόγω της εξελικτικής πορείας της νόσου και τη μη σταθεροποίησή της, δεν μπορούσε τότε να αξιολογήσει τη βλάβη και δεν μπορούσε να εναγάγει την προσφεύγουσα ζητώντας πλήρη αποζημίωση²²².

Περαιτέρω, η καταβολή δικαστικών εξόδων ή τελών στις υποθέσεις «αστικής φύσης», κατά την έννοια που δόθηκε παραπάνω στον όρο αυτό, είναι συμβατή με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο στο μέτρο που δεν προσβάλλει τον πυρήνα του δικαιώματος²²³. Έτσι, η υποχρέωση προκαταβολής σημαντικών δικαστικών εξόδων (π.χ. δικαστικού ενσήμου) από τον ενάγοντα στις εν λόγω υποθέσεις δεν προσβάλλει την παραπάνω διάταξη, όταν ο εναγόμενος είναι ιδιώτης και όταν ο νόμος προβλέπει μια εύλογη σχέση μεταξύ του ύψους του παραβόλου και του αιτήματος αποζημίωσης²²⁴. Ωστόσο, η επιβολή σημαντικών δικαστικών εξόδων μπορεί να προσβάλει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο όταν ο αντιδίκος είναι κρατική αρχή²²⁵ ή όταν το εν λόγω υπερβολικό έξοδο αφορά αίτημα για χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης²²⁶. Πάντως η φύση της διαφοράς είναι ένα μόνο από τα στοιχεία που λαμβάνει υπόψη το Δικαστήριο κατά την εκτίμηση της αναλογικότητας σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο²²⁷. Σε περίπτωση που κατοχυρώνεται στο Κράτος ένα σύστημα υπολογισμού παραβόλου ως ποσοστού επί του ποσού της διαφοράς, θα πρέπει για να είναι αυτό σύμφωνο με το άρθρο 6 να παρέχει επαρκή ευελιξία ώστε να επιτρέπει τη δυνατότητα ολικής ή μερικής απαλλαγής ή μείωσης του παραβόλου. Εξετάζεται επίσης αν το ποσό στο οποίο καταλήγει ο υπολογισμός είναι υπερβολικά υψηλό, αν προβλέπεται ανώτατο όριο παραβόλου κι αν έχει γίνει εξατομικευμένη κρίση από τα εθνικά δικαστήρια ως προς την ικανότητα των προσφευγόντων να καταβάλουν το παράβολο²²⁸. Το ΕΔΔΑ θεώρησε, επίσης, ως παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο την αδυναμία του εναγομένου να ασκήσει έφεση χωρίς να πληρώσει προηγουμένως πολύ σημαντικό ποσό που του είχε επιβληθεί λόγω φοροδιαφυγής²²⁹. Η κάλυψη από τον ηττώμενο διάδικο των δικαστικών εξόδων του αντιδίκου δεν είναι αντίθετη στο άρθρο 6, παρ. 1 υπό την προϋπόθεση ότι τα δικαστήρια λαμβάνουν υπόψη την οικονομική κατάσταση του υποχρέου και το σχετικό ποσό δεν είναι απαγορευτικό²³⁰.

222. ΕΔΔΑ, *Sanofi Pasteur κ. Γαλλίας*, 13.2.2020, παρ. 53-61.

223. ΕΔΔΑ, *Kreuz κ. Πολωνίας*, 19.6.2001, παρ. 58 επ.

224. ΕΔΔΑ, *Jankauskas κ. Λιθουανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 16.12.2003. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Urbanek κ. Αυστρίας*, 9.12.2010, παρ. 57 επ.

225. ΕΔΔΑ, *Kreuz κ. Πολωνίας*, ό.π. Βλ., ωστόσο, ΕΔΔΑ, *Schneider κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 30.6.2009.

226. ΕΔΔΑ, *Jankauskas κ. Λιθουανίας*, ό.π., *a contrario*.

227. ΕΔΔΑ, *Čolić κ. Κροατίας*, ό.π., παρ. 53.

228. ΕΔΔΑ, *Nalbant κ.ά. κ. Τουρκίας*, 3.5.2022, παρ. 41-45.

229. ΕΔΔΑ, *Chatellier κ. Γαλλίας*, 31.3.2011, παρ. 40 επ.

230. ΕΔΔΑ, *Collectif national d'information et d'opposition à l'usine melox-Collectif stop melox et Mox κ. Γαλλίας*, 12.6.2007, παρ. 13 επ. Σε ανάλογο πλαίσιο εντάσσεται και η εκ του νόμου υποχρέωση καταβολής προστίμου 10% επί του προϊόντος αναγκαστικού πλειστηριασμού ακινήτου από τον αιτούντα ανεπιτυχώς την ακύρωση του πλειστηριασμού. Το εν λόγω ποσό κρίθηκε δυσανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό της προστασίας των δικαιωμάτων τρίτων και, κατά συνέπεια, αντίθετο προς το δικαίωμα αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικαστήριο. ΕΔΔΑ, *Sace Elektrik Ticaret ve Sanayi A.Ş. κ. Τουρκίας*, 22.10.2013, παρ. 27 επ.

- 82 Το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι τα εθνικά δικαστήρια βρίσκονται σε καλύτερη θέση προκειμένου να αποφανθούν κατά πόσον είναι αρμόδια να κρίνουν μια διαφορά. Η απόρριψη μιας αγωγής λόγω αναρμοδιότητας κατά τόπο ή καθ' ύλην, δεν συνιστά, ως τέτοια, παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Προβληματική θα ήταν, ωστόσο, η παραπομπή της υπόθεσης σε άλλο δικαστήριο το οποίο είναι προφανώς αναρμόδιο²³¹ ενώ το Κράτος έχει και θετική υποχρέωση να διευκολύνει τον εντοπισμό της διοικητικής αρχής κατά της οποίας πρέπει να ασκηθεί ένα ένδικο βοήθημα²³².
- 83 Εξάλλου, οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες ή η πρακτική μπορεί να προβλέπουν ότι η έφεση ή η αναίρεση θα πρέπει να διατυπώνεται κατά συγκεκριμένο τρόπο, τόσο ως προς την έκθεση των πραγματικών περιστατικών όσο και ως προς την ανάλυση των νομικών επιχειρημάτων. Ειδικά ως προς την αναίρεση, και γενικότερα ως προς την προσφυγή σε ανώτατα δικαστήρια (συμπεριλαμβανομένων των συνταγματικών), το ΕΔΔΑ υπενθυμίζει ότι το άρθρο 6 της Σύμβασης δεν εγγυάται σχετικό δικαίωμα και δέχεται την πρόβλεψη διαδικαστικών προϋποθέσεων που κατατείνουν στην αποσυμφόρηση του πινακίου των εν λόγω δικαστηρίων. Έτσι, για παράδειγμα, έχει κριθεί ότι η υποχρέωση του προσφεύγοντος στο Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας να αποδείξει ότι η προσφυγή του έχει «ειδική συνταγματική σημασία» δεν αποτελεί δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο ούτε πλήττει τον πυρήνα του εν λόγω δικαιώματος²³³.
- 84 Στην απόφαση *Papaioannou κατά Ελλάδας*, το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με την εφαρμογή των προϋποθέσεων παραδεκτού ενώπιον του ΣτΕ, οι οποίες τροποποιήθηκαν με το άρθρο 12 του νόμου 3900/2010. Σύμφωνα με αυτές, όπως ερμηνεύθηκαν από το ΣτΕ, για να γίνει δεκτό το ένδικο μέσο, ο διάδικος πρέπει να προβάλει στο εισαγωγικό δικόγραφο με συγκεκριμένους ισχυρισμούς, ότι τίθεται συγκεκριμένο νομικό ζήτημα κρίσιμο για την επίλυση της διαφοράς επί του οποίου δεν υπάρχει νομολογία του ΣτΕ, είτε ότι οι κρίσεις της προσβαλλόμενης απόφασης έρχονται σε αντίθεση προς νομολογία του ΣτΕ ή άλλου ανώτατου δικαστηρίου – συμπεριλαμβανομένων του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ – ή προς ανέκκλητη απόφαση διοικητικών δικαστηρίων. Έτσι έκρινε καταρχάς ότι ο νόμος αυτός και οι τροποποιήσεις που εισήγαγε αποσκοπούσαν στην επιτάχυνση της διαδικασίας ενώπιον του ΣτΕ ώστε αυτό να κρίνει συντομότερα υποθέσεις που θέτουν ζητήματα γενικού ενδιαφέροντος και να συνδράμει στη δημιουργία νομολογίας που θα ακολουθείται από τα διοικητικά δικαστήρια σε παρόμοιες περιπτώσεις. Οι σκοποί αυτοί ήταν θεμιτοί καθώς στόχευσαν στην ορθή απονομή της δικαιοσύνης και την αποτελεσματική άσκηση των καθηκόντων του ΣτΕ. Οι προϋποθέσεις παραδεκτού όπως είχαν ερμηνευθεί από τη νομολογία του ΣτΕ κρίθηκαν σαφείς και προβλέψιμες. Κατά το ΕΔΔΑ, η απόρριψη της έφεσης του προσφεύγοντα από το ΣτΕ ως απαράδεκτης επειδή ο ισχυρισμός του περί έλλειψης νομολογίας είχε προβληθεί κατά τρόπο συνοπτικό χωρίς να διευκρινίζει σχετικά με ποιο νομικό

231. ΕΔΔΑ, *Zylkov κ. Ρωσίας*, 21.6.2011, παρ. 23-29.

232. ΕΔΔΑ, *Georgel and Georgeta Stoicescu κ. Ρουμανίας*, 26.7.2011, παρ. 71, 73-76.

233. ΕΔΔΑ, *Valchev κ.ά. κ. Βουλγαρίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.1.2014, παρ. 82 επ., *Arribas Antón κ. Ισπανίας*, 20.1.2015, ιδίως παρ. 43 επ. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, *Renard κ.ά. κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 25.8.2015, παρ. 24.

οικειμένου να μιας αγωγής του δικαιώ- ή της υπόθε- έχει και θετι- τοίας πρέπει

τι η έφεση ή 5 την έκθεση χειρμάτων. 1 δικαστήριο 6 της Σύμβα- ούποθέσεων Έτσι, για πα- καστήριο της δεν αποτελεί τει τον πυρή-

γή των προϋ- 12 του νόμου ττό το ένδικο ένους ισχυρι- οράς επί του υπόφασης έρ- μπεριλαμβα- πτηρίων. Έτσι πούσαν στην ποθέσεις που ολογίας που σκοποί αυτοί τελεσεματική μνηυθεί από ριψη της έφε- ί έλλειψης νο- ε ποιο νομικό

., Arribas Antón
αλλίας (απόφα-

ζήτημα δεν υπήρχε νομολογία, και καθώς το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας της διάταξης που ήγειρε είχε λυθεί, δεν παραβίασε το άρθρο 6 παρ. 1²³⁴.

Σε κάθε περίπτωση, δικονομικές διατάξεις και δικαστηριακές πρακτικές που περιορίζουν το δικαίωμα στην πρόσβαση σε δικαστήριο δε θα πρέπει να απολήγουν σε υπερβολικό φορμα- λισμό εκ μέρους των αρμοδίων εθνικών δικαστηρίων. Το ζήτημα αυτό, έχει απασχολήσει το ΕΔΔΑ σε σχέση προς διάφορες έννομες τάξεις²³⁵, με κατεξοχήν παράδειγμα την Ελλάδα. Πράγ- ματι, στο παρελθόν, το Δικαστήριο του Στρασβούργου είχε την ευκαιρία να διαπιστώσει κατ' επανάληψη παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο λόγω «υπερβολικής τυ- πολατρίας» του Αρείου Πάγου²³⁶, ιδίως στις περιπτώσεις εκείνες όπου η αναίρεση απορρί- φθηκε ως αόριστη, λόγω του ότι ο αναιρεσείων δεν είχε επαναλάβει αναλυτικά στο αναιρετή- ριο τα πραγματικά περιστατικά που είχε δεχθεί το εφετείο, παρότι η προσβαλλόμενη απόφαση είχε επισυναφθεί σχετικά. Ο Άρειος Πάγος επιλήφθηκε του ανωτέρω ζητήματος σε Διοικητι- κή Ολομέλεια²³⁷ κι έκτοτε το σχετικό πρόβλημα φαίνεται να έχει απορροφηθεί σε μεγάλο βαθ- μό²³⁸. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης στην απόφαση *Zubac κατά Κροατίας* με αφορμή προσφυγή που αφορούσε τα χρηματικά όρια για την άσκηση αναίρεσης, έθεσε τα κριτήρια που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για να κριθεί αν περιορισμοί στην πρόσβαση στα ανώτατα δικαστήρια είναι συμβατοί με το άρθρο 6. Έκρινε έτσι ότι θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη: α) αν η επι-βολή του περιορισμού πρόσβασης στο ανώτατο δικαστήριο ήταν προβλέψιμη, β) αν τις αρ- νητικές επιπτώσεις τυχόν σφαλμάτων κατά τη διαδικασία που οδήγησαν στον περιορισμό της πρόσβασης θα πρέπει να τις επωμιστεί ο προσφεύγων ή το συμβαλλόμενο Κράτος και γ) αν οι εν λόγω περιορισμοί συνεπάγονται υπερβολικό φορμαλισμό²³⁹.

234. ΕΔΔΑ, *Paraioannou κ. Ελλάδας*, 2.6.2016, παρ. 41-51. Αντίστοιχα για περίπτωση απόρριψης αίτησης αναίρεσης ως απαράδεκτης βλ. *Astikos Kai Paratheristikos Oikodomikos Synetairismos Axiomatikon kai Karagiorgos κ. Ελλάδας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 9.5.2017, *Aigaion Oil A.E. κ. Ελλάδας* (από- φαση επί του παραδεκτού) 2.10.2018. Βλ., ωστόσο, *Tsiolis κ. Ελλάδας*, 19.11.2024.

235. Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Zvolský et Zvolská κ. Τσεχίας*, 12.11.2002, παρ. 55, *L'Erblière A.S.B.L. κ. Βελγίου*, 24.2.2009, παρ. 38 επ., *Dattel (No. 2) κ. Λουξεμβούργου*, 30.7.2009, παρ. 36-47.

236. ΕΔΔΑ, *Liakopoulou κ. Ελλάδας*, 24.5.2006, παρ. 17-25, *Efstathiou κ.ά. κ. Ελλάδας*, 27.7.2006, παρ. 24-35, *Zouboulidis κ. Ελλάδας*, 14.12.2006, παρ. 22-32, *Lionarakis κ. Ελλάδας*, 5.7.2007, παρ. 26-36, *Vasi- lakis κ. Ελλάδας*, 17.1.2008, παρ. 24-35, *Koskinas κ.ά. κ. Ελλάδας*, 21.2.2008, παρ. 21-29, *Alvanos κ.ά. κ. Ελλάδας*, 20.3.2008, παρ. 22-31, *Reklos and Davourlis κ. Ελλάδας*, 15.1.2009, παρ. 22-28, *Pistolis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 4.6.2009, παρ. 21-29, *Roumeliotis κ. Ελλάδας*, 15.10.2009, παρ. 19-30, *Dimopoulos κ. Ελλά- das*, 7.1.2010, παρ. 17-23, *Nikolaos Kopsidis κ. Ελλάδας*, 18.3.2010, παρ. 18-27.

237. Η εισήγηση του Αρεοπαγίτη Β. Ρήγα που έγινε ομόφωνα δεκτή από το Σώμα, παρότι εμπεριείχε κριτι- κή ως προς τη συλλογιστική του ΕΔΔΑ, απέληγε, ιδίως, στην πρόταση για «[ε]νυρύτερη χρήση της δυνα- τότητας συμπληρώσεως από τον εισηγητή αρεοπαγίτη του αορίστου αναιρετικού λόγου, χάριν διασώ- σεώς του» και «[φ]ιλάγαθη και επιεική εκτίμηση του αναιρετηρίου, εντός του [...] πλαισίου του υποχρε- ωτικού κατά νόμον περιεχομένου του, αρκούσης της σαφούς, ορισμένης και ευσύνητης εκθέσεως του αναιρετικού λόγου».

238. Βλ. ωστόσο, ΕΔΔΑ, *Sik κ. Ελλάδας*, 29.1.2015, παρ. 17 επ. Εν προκειμένω, ο Άρειος Πάγος είχε απορρί- πσει την αίτηση αναίρεσης του προσφεύγοντος λόγω παράλειψης υπογραφής της σχετικής έκθεσης από τον γραμματέα του δικαστηρίου που είχε εκδώσει την προσβαλλόμενη απόφαση. Δεδομένου ότι η πα- ράλειψη αυτή δεν μπορούσε να καταλογιστεί στον προσφεύγοντα, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο.

239. ΕΔΔΑ, *Zubac κ. Κροατίας*, ό.π., παρ. 80-99.

- 86 Τις αρχές αυτές εφάρμοσε το ΕΔΔΑ και στη απόφαση *Makrylakis κατά Ελλάδας* που επέκτεινε την εφαρμογή των παραπάνω κριτηρίων και σε περιορισμούς στην πρόσβαση σε δικαστήριο που δικάζει σε πρώτο και τελευταίο βαθμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπερβολικού formalισμού αποτελεί η απόρριψη της πρώτης αίτησης του προσφεύγοντα για αποζημίωση λόγω αθώωσης (αστικό δικαίωμα) ως πρόωρης και της δεύτερης αίτησής του ως εκπρόθεσμης. Το απαράδεκτο των αιτήσεων αποζημίωσης δεν μπορούσε να αποδοθεί σε σφάλμα του προσφεύγοντα για το οποίο ήταν αντικειμενικά υπεύθυνος αλλά σε μία σειρά παραλείψεων και αβεβαιοτήτων που δημιουργήθηκαν από τα εθνικά δικαστήρια και την ασαφή διατύπωση των διατάξεων του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Έτσι οι δικονομικοί κανόνες έπαυσαν να εξυπηρετούν τους σκοπούς της ασφάλειας δικαίου και της ορθής απονομής της δικαιοσύνης και αποτελούσαν εμπόδιο που απαγορεύει στον διάδικο να προσδιορίσει την υπόθεσή του επί της ουσίας²⁴⁰.
- 87 Αντίστοιχα σε ποινική δίκη, στην υπόθεση *Shuli κατά Ελλάδας*, κρίθηκε ότι ήταν formalιστική η απόρριψη ως απαράδεκτης έφεσης κατηγορουμένου επί προτυπωμένου εντύπου στην οποία δεν παρέθετε λόγους έφεσης. Η ελλιπής διατύπωση του εντύπου που χορηγήθηκε από την γραμματεία του δικαστηρίου οδηγούσε στην πεποίθηση ότι η έφεση ήταν πλήρης και ότι αρκούσε οι λόγοι να αναφερθούν ενώπιον του Εφετείου. Η απόρριψή της ήταν εξαιρετικά σοβαρή για τον προσφεύγοντα που είχε καταδικαστεί σε κάθειρξη είκοσι δύο ετών και δεν μπορούσε να εξεταστεί ξανά η υπόθεσή του²⁴¹.
- 88 Τέλος αξίζει να αναφερθεί ότι η αναδρομική εφαρμογή μιας νέας ερμηνείας επί διαδικαστικής προϋπόθεσης σε συνδυασμό με την έλλειψη δυνατότητας του προσφεύγοντα να καλύψει ελλείψεις που προέκυψαν λόγω αυτής της ερμηνείας και οδηγούν σε απαράδεκτο, μπορεί να συνιστά υπέρμετρο formalισμό που περιορίζει αδικαιολόγητα την πρόσβαση σε δικαστήριο²⁴².

2. Το ειδικότερο ζήτημα των δικαιοδοτικών ασυλιών

- 89 Το ζήτημα του περιορισμού του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο λόγω δικαιοδοτικών ασυλιών έχει απασχολήσει επανειλημμένως το ΕΔΔΑ. Η σχετική προβληματική αφορά ιδίως βουλευτικές ασυλίες, δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους σε αστικές υποθέσεις, ετεροδικία κρατικών αξιωματούχων, καθώς επίσης δικαιοδοτικές ασυλίες διεθνών οργανισμών. Κάθε μία από τις κατηγορίες αυτές παρουσιάζει ιδιαιτερότητες, οι λεπτομέρειες των οποίων εκφεύγουν κατά πολύ του περιορισμένου πλαισίου του παρόντος σχολιασμού. Συνοψίζοντας τη νομολογία και τις θέσεις του ΕΔΔΑ υπό το φως του άρθρου 6 παρ. 1, ας σημειωθεί καταρχήν ότι στις υποθέσεις που σχετίζονται με τη μία ή την άλλη από τις παραπάνω κατηγορίες το Δικαστήριο ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, παρόμοια συλλογιστική. Έτσι, το ΕΔΔΑ υπενθυμί-

240. ΕΔΔΑ, *Makrylakis κ. Ελλάδας*, 17.11.2022, παρ. 34-51. Ειδικά για την περίπτωση υπερβολικού formalισμού ως προς την επίκληση αποδείξεων βλ. ΕΔΔΑ, *Efstratiou κ.ά. κ. Ελλάδας*, 19.11.2020, παρ. 44 επ., όπου δεν θεωρήθηκε formalιστική η απόρριψη αναιρέσης από τον Άρειο Πάγο, που έκρινε ότι δεν ήταν νόμιμη η επίκληση εγγράφου, όταν στις προτάσεις ενώπιον του εφετείου περιεχόταν γενική μόνο αναφορά σε όλα τα έγγραφα που είχαν προσαχθεί πρωτόδικως, χωρίς παραπομπή σε συγκεκριμένα σημεία των επανυποβαλλομένων ενώπιον του εφετείου πρωτόδικων προτάσεων με σαφή και ορισμένη επίκληση του εγγράφου ή με ενσωμάτωση των πρωτόδικων προτάσεων στις προτάσεις της δευτεροβάθμιας δίκης.

241. ΕΔΔΑ, *Shuli κ. Ελλάδας*, 13.7.2017, παρ. 30-36.

242. ΕΔΔΑ, *Gil Sanjuan κ. Ισπανίας*, 26.5.2020, παρ. 33-45, *Legros κ.ά. κ. Γαλλίας*, 9.11.2023, παρ. 152-162.

ζει ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δεν είναι απόλυτο, αλλά υπόκειται σε περιορισμούς, οι οποίοι δεν θα πρέπει, βεβαίως, να αναιρούν την ουσία του δικαιώματος. Επιπλέον, οι εν λόγω περιορισμοί πρέπει να εξυπηρετούν νόμιμο σκοπό και να υφίσταται σχέση αναλογίας μεταξύ του τελευταίου και των χρησιμοποιούμενων μέσων. Στο πλαίσιο αυτό, τα Κράτη διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης²⁴³. Πέρα από αυτά τα κοινά στοιχεία, η φύση των επιμέρους ασυλιών επηρεάζει την περαιτέρω αιτιολόγηση των σχετικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

α) Βουλευτικές ασυλίες, ασυλία των Υπουργών και του Αρχηγού του Κράτους

90
Ως προς τις βουλευτικές ασυλίες, χαρακτηριστικές είναι οι υποθέσεις *Tsalkitzis* και *Syngelidis κατά Ελλάδας*. Το Δικαστήριο αφού υπενθύμισε όλα τα παραπάνω στοιχεία, υπογράμμισε ότι η βουλευτική ασυλία, ως τέτοια, εξυπηρετεί νόμιμο σκοπό, δεδομένου ότι κατατείνεται στην προστασία του βουλευτή κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του, επιτρέποντας την ελευθερία λόγου για τους αντιπροσώπους του λαού και αποτρέποντας την ανάμειξη των κομματικής φύσης αιτιάσεων με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων²⁴⁴. Ωστόσο, θα ήταν αντίθετη με τη θεμελιώδη αρχή του Κράτους δικαίου τυχόν δυνατότητα του Κράτους να αποκλείει ανεπιφύλακτα από τη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων μία ολόκληρη σειρά προσφύγων αστικής φύσης ή να απαλλάσσει συγκεκριμένες κατηγορίες προσώπων από κάθε ποινική ή άλλη ευθύνη²⁴⁵. Εφαρμόζοντας την αρχή της αναλογικότητας, το Δικαστήριο ερευνά κατά πόσον οι επίμαχες πράξεις του βουλευτή συνδέονται με τα βουλευτικά του καθήκοντα *stricto sensu* ή όχι²⁴⁶. Η στενή αυτή ερμηνεία της αρχής της αναλογικότητας ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση κατά την οποία οι περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης απορρέουν από την απόφαση ενός πολιτικού οργάνου²⁴⁷. Επιπλέον, τονίζει το Δικαστήριο, όσο πιο ευρεία είναι η ασυλία, τόσο πιο επιτακτικός πρέπει να είναι ο λόγος που τη δικαιολογεί²⁴⁸. Ειδικότερα ως προς την Ελλάδα, το Δικαστήριο υπενθύμισε το περιεχόμενο του άρθρου 62 του Συντάγματος, καθώς επίσης το γεγονός ότι η Επιτροπή Δεοντολογίας της Βουλής αρνείτο συστηματικά την άρση της βουλευτικής ασυλίας, χωρίς ουσιαστική αιτιολογία. Με βάση όλα τα παραπάνω στοιχεία, το ΕΔΔΑ κατέληξε στην παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο στις ως άνω ελληνικές υποθέσεις²⁴⁹.

243. ΕΔΔΑ, Α. κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.12.2002, παρ. 83, *Tsalkitzis* κ. *Ελλάδας* (No 1), 16.11.2006, παρ. 43-44, *Kart* κ. *Τουρκίας*, Ευρεία Σύνθεση, 3.12.2009, παρ. 79, *Syngelidis* κ. *Ελλάδας*, 11.2.2010, παρ. 40-41, (βουλευτικές ασυλίες), *Al-Adsani* κ. *Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 21.11.2001, παρ. 53, *Cudak* κ. *Λιθουανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.3.2010, παρ. 54, *Wallishauser* κ. *Αυστρίας*, 17.7.2012, παρ. 59, *Ndayegamiye-Mporamazinga* κ. *Ελβετίας*, 5.2.2019, παρ. 51 (δικαιοδοτική ασυλία του δημοσίου), *Waite και Kennedy* κ. *Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 18.2.1999, παρ. 59, *Beer and Regan* κ. *Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 18.2.1999, παρ. 49 (δικαιοδοτική ασυλία διεθνών οργανισμών).

244. ΕΔΔΑ, *Syngelidis* κ. *Ελλάδας*, ό.π., παρ. 42. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ Α. κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 75-77, *Cordova* κ. *Ιταλίας* (No 1), 30.1.2003, παρ. 55, *De Jorio* κ. *Ιταλίας*, 3.6.2004, παρ. 49.

245. ΕΔΔΑ, *Tsalkitzis* κ. *Ελλάδας* (No 1), ό.π., παρ. 46. Βλ., επίσης, *Fayed* κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, 21.9.1994, παρ. 65.

246. ΕΔΔΑ, *Tsalkitzis* κ. *Ελλάδας* (No 1), ό.π., παρ. 47, *Syngelidis* κ. *Ελλάδας*, ό.π., παρ. 44, *Cordova* κ. *Ιταλίας* (No 1), ό.π., παρ. 62, *De Jorio* κ. *Ιταλίας*, ό.π., παρ. 53.

247. ΕΔΔΑ, *Syngelidis* κ. *Ελλάδας*, ό.π., παρ. 44. Βλ., επίσης, *Kart* κ. *Τουρκίας*, ό.π., παρ. 83, *Tsalkitzis* κ. *Ελλάδας* (No 1), ό.π., παρ. 49.

248. ΕΔΔΑ, Α. κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 78, *Syngelidis* κ. *Ελλάδας*, ό.π., παρ. 44.

249. ΕΔΔΑ, *Tsalkitzis* κ. *Ελλάδας* (No 1), ό.π., *Syngelidis* κ. *Ελλάδας*, ό.π.

- 91 Με την ασυλία υπουργών ασχολήθηκε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Bakoyanni κατά Ελλάδας* που αφορούσε την άρνηση του Κοινοβουλίου να άρει την ασυλία υπουργού. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι, σύμφωνα με το άρθρο 86 του Συντάγματος, η Βουλή των Ελλήνων έχει αποκλειστική δικαιοδοσία για την κίνηση ποινικής δίωξη κατά των υπουργών. Η προσφεύγουσα είχε καταθέσει έγκληση και η αδυναμία κίνησης ποινικής διαδικασίας της είχε στερήσει την ευκαιρία να προστατεύσει τη φήμη της. Η δημοσίευση της φερόμενης ως συκοφαντικής ανάρτησης από τον τότε υπουργό δεν είχε σχέση με τις δραστηριότητές του ως υπουργού ή βουλευτή. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η άρνηση άρσης της ασυλίας στην προκειμένη περίπτωση παραβίασε την ουσία του δικαιώματος πρόσβασης της προσφεύγουσας σε δικαστήριο²⁵⁰.
- 92 Ως προς τη δικαιοδοτική ασυλία του Αρχηγού του Κράτους, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόφαση *Urechean και Pavlicenco κατά Μολδαβίας*. Εν προκειμένω, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είχε προβεί σε δηλώσεις στην τηλεόραση εναντίον δύο βουλευτών, τις οποίες οι τελευταίοι θεώρησαν ως συκοφαντικές. Οι αρμόδιες δικαστικές αρχές απέρριψαν τις σχετικές αγωγές των προσφευγόντων, επικαλούμενες την απόλυτη δικαιοδοτική ασυλία του Αρχηγού του Κράτους. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν ερεύνησαν κατά πόσον οι δηλώσεις του Προέδρου της Δημοκρατίας σχετιζόνταν ή όχι με την άσκηση των καθηκόντων του και ότι η εν λόγω δικαιοδοτική ασυλία ήταν όχι μόνο απόλυτη αλλά και ίσχυε δια βίου. Επιπλέον, οι προσφεύγοντες δεν είχαν καμιά εναλλακτική λύση για να προβάλουν τις δικές τους θέσεις, στο μέτρο που εμποδίστηκαν να απαντήσουν μέσω τηλεοράσεως στους ισχυρισμούς του Προέδρου. Με βάση τα δεδομένα αυτά, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο²⁵¹.

β) Δικαιοδοτική ασυλία ξένων Κρατών και αλλοδαπών κρατικών οργάνων

- 93 Όπως έχει επανειλημμένως τονίσει το Δικαστήριο, οι δικαιοδοτικές ασυλίες του αλλοδαπού δημοσίου ενώπιον των δικαστικών αρχών του *forum* έχουν ως νόμιμο σκοπό τη συμμόρφωση προς το διεθνές δίκαιο και την προαγωγή των καλών σχέσεων μεταξύ των Κρατών μέσω του αμοιβαίου σεβασμού της κρατικής κυριαρχίας²⁵². Πέρα από αυτή τη διαπίστωση, το ΕΔΔΑ παρακολουθεί τις εξελίξεις του διεθνούς δικαίου και διακρίνει μεταξύ πράξεων *jure gestionis* και πράξεων *jure imperii*. Πράγματι, όπως είναι γνωστό, η θεωρία της απόλυτης ετεροδικίας του Κράτους έχει πλέον εγκαταλειφθεί στο διεθνές δίκαιο. Η δικαιοδοτική ασυλία καλύπτει, κατά κανόνα, τις πράξεις κυριαρχικής εξουσίας, αλλά όχι τις πράξεις διαχείρισης²⁵³, όπως οι διαφορές σχετικά με την απασχόληση.
- 94 Η τάση περιορισμού της δικαιοδοτικής ασυλίας του Κράτους αντικατοπτρίζεται και στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τις δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών και της περιουσίας τους που υιοθε-

250. ΕΔΔΑ, *Bakoyanni κ. Ελλάδας*, 20.12.2022. Σε μη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 κατέληξε το Δικαστήριο στη *Dimitras κ. Ελλάδας*, 19.4.2018, όπου μετά την υποβολή μήνυσης οι εθνικές αρχές πήραν επειγόντως μέτρα αλλά το αδίκημα παραγράφηκε.

251. ΕΔΔΑ, *Urechean and Pavlicenco κ. Μολδαβίας*, 2.12.2014, παρ. 45 επ.

252. ΕΔΔΑ, *Cudak κ. Λιθουανίας*, ό.π., παρ. 60, J.C κ.ά. κ. Βελγίου, 12.10.2021, παρ. 60.

253. Βλ. Ρούκουνα, Ε., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 4^η έκδ., 2021, σελ. 423 επ., Σισιλιάνου, Λ.-Α. *Η ανθρωπινή διάσταση του διεθνούς δικαίου. Αλληλεπιδράσεις γενικού διεθνούς δικαίου και δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2^η έκδ. αναθεωρημένη, 2024, σελ. 131 επ.

τήθηκε το 2004²⁵⁴. Το άρθρο 11 της Σύμβασης αυτής ορίζει ότι ο κανόνας περί δικαιοδοτικής ασυλίας δεν εφαρμόζεται στις συμβάσεις εργασίας που συνάπτει ένα Κράτος με άτομα που υπηρετούν στις διπλωματικές αποστολές του στο εξωτερικό και έχουν την ιθαγένεια του Κράτους υποδοχής, εκτός από ορισμένες περιπτώσεις που αναφέρονται περιοριστικά στην παρ. 2 της εν λόγω διάταξης. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του Δικαστηρίου θεώρησε ότι ο κανόνας αυτός κωδικοποιεί διεθνές έθιμο και, άρα, εφαρμόζεται και στα Κράτη τα οποία δεν έχουν επικυρώσει την παραπάνω Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών. Κατά συνέπεια, η επίκληση της δικαιοδοτικής ασυλίας αλλοδαπού δημοσίου κατά παρέκκλιση του παραπάνω κανόνα δεν τελούσε σε σχέση αναλογίας προς τον επιδιωκόμενο σκοπό και επομένως παραβίαζε το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ²⁵⁵. Στη *Ndayegamiye-Mporamazina κατά Ελβετίας*, όμως, δεν υπήρχε ο σύνδεσμος αυτός με το Κράτος υποδοχής, δηλ. την Ελβετία, δεδομένου ότι η προσφεύγουσα που εργαζόταν στη Γενεύη για τη Μόνιμη Αντιπροσωπεία του Μπουρούντι στα Ηνωμένα Έθνη δεν είχε την ελβετική ιθαγένεια ή μόνιμη κατοικία εκεί αλλά την ιθαγένεια του Μπουρούντι. Κατά συνέπεια, κρίθηκε ότι η επίκληση της ασυλίας του αλλοδαπού δημοσίου από τα ελβετικά δικαστήρια ήταν σύμφωνη με τους γενικά αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου και ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6²⁵⁶.

Στην υπόθεση *Wallishauser κατά Αυστρίας*, το Δικαστήριο προχώρησε ένα βήμα ακόμη, θεωρώντας ότι οι διατάξεις περί επίδοσης στο Υπουργείο των Εξωτερικών αλλοδαπού Κράτους δια της διπλωματικής οδού, όπως διατυπώνονται στην παραπάνω Σύμβαση του ΟΗΕ του 2004, κωδικοποιούν και αυτές ισχύον διεθνές εθιμικό δίκαιο²⁵⁷. Κατά συνέπεια, τα αυστριακά δικαστήρια, δεχόμενα την άρνηση του αμερικανικού Υπουργείου των Εξωτερικών να διαβιβάσει περαιτέρω τα επιδοθέντα έγγραφα στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, επικαλούμενο δικαιοδοτική ασυλία, κακώς εφάρμοσαν το ισχύον διεθνές δίκαιο, με αποτέλεσμα να προσβάλουν τον πυρήνα του δικαιώματος της προσφεύγουσας - φωτογράφου στην αμερικανική πρεσβεία στη Βιέννη - για πρόσβαση σε δικαστήριο²⁵⁸.

Αντίθετα, στις υποθέσεις εκείνες όπου οι επίμαχες πράξεις του ξένου Κράτους είναι πράξεις *jure imperii*, το ΕΔΔΑ δέχεται, κατά κανόνα, ότι η επίκληση της δικαιοδοτικής ασυλίας δεν συνιστά δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Μεταξύ των εν λόγω υποθέσεων, γνωστότερη είναι η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Al-Adsani κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, η οποία υιοθετήθηκε με οριακή πλειοψηφία. Αφού επανέλαβε την προαναφερθείσα συλλογιστική ως προς τον χαρακτήρα και τη δυνατότητα επιβολής περιορισμών στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους εδράζεται στο διεθνές δίκαιο, απορρέει από την αρχή *par in parem non habet imperium* και κατατείνει στη διασφάλιση καλών σχέσεων μεταξύ των Κρατών μέσω του αμοιβαίου σεβασμού της κρατικής κυριαρχίας. Τονίζοντας την ανάγκη ερμηνείας της ΕΣΔΑ κατά τρόπο που να εναρμονίζεται με το διεθνές δίκαιο, το Δικαστήριο έκρινε ότι η δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους δεν συνιστά καταρχήν δυσανάλογο περιορισμό στο δικαίωμα πρόσβα-

254. UN General Assembly Resolution 59/38, 2.12.2004.

255. ΕΔΔΑ, *Cudak κ. Λιθουανίας*, ό.π., παρ. 60 επ., *Sabeh El Leil κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 29.6.2011, παρ. 52 επ., *Oleynikov κ. Ρωσίας*, 14.3.2013, παρ. 62 επ.

256. ΕΔΔΑ, *Ndayegamiye-Mporamazina κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 61-66.

257. ΕΔΔΑ, *Wallishauser κ. Αυστρίας*, ό.π., ιδίως παρ. 68 επ.

258. ΕΔΔΑ, *Wallishauser κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 70-72.

σης σε δικαστήριο²⁵⁹. Το καίριο ερώτημα που έθετε η συγκεκριμένη υπόθεση ήταν κατά πόσον ο δικονομικός κανόνας (ενδοτικού δικαίου) περί δικαιοδοτικής ασυλίας του Κράτους έπρεπε να υποχωρήσει στο μέτρο που επρόκειτο εν προκειμένω για παραβίαση της απαγόρευσης των βασανιστηρίων εκ μέρους οργάνων του αλλοδαπού δημοσίου, δηλαδή για παραβίαση κανόνα αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*). Η πλειοψηφία του ΕΔΔΑ δεν δέχθηκε τη «θεωρία περί κανονιστικής ιεραρχίας» (*normative hierarchy theory*) που προέβαλε η μειοψηφία στη διαφωνούσα γνώμη της²⁶⁰.

- 97 Ειδικότερα, στηριζόμενη στη διεθνή πρακτική, στη σχετική Ευρωπαϊκή Σύμβαση της Βασιλείας²⁶¹, καθώς και στις προπαρασκευαστικές εργασίες που απέληξαν αργότερα στην υιοθέτηση της Σύμβασης του ΟΗΕ για τις δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών, η πλειοψηφία του ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, παρά την ύπαρξη στοιχείων προς την αντίθετη κατεύθυνση, το ισχύον διεθνές δίκαιο δεν προέβλεπε σχετική εξαίρεση στον κανόνα περί δικαιοδοτικής ασυλίας του Κράτους, τουλάχιστον για πράξεις που δεν διαπράττονται στο έδαφος του Κράτους του *forum*²⁶². Συγχρόνως, όμως, το ΕΔΔΑ διέκρινε σαφώς μεταξύ της αστικής ευθύνης του αλλοδαπού δημοσίου και της ατομικής ποινικής ευθύνης του δράστη, αφήνοντας να εννοηθεί ότι η τελευταία δεν καλύπτεται απαραίτητα από τη δικαιοδοτική ασυλία²⁶³.
- 98 Στην ίδια λογική κινήθηκε το ΕΔΔΑ και στην υπόθεση *Kalogeropoulos κ.ά. κατά Ελλάδας και Γερμανίας*. Η εν λόγω απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου ήταν η συνέχεια της πολύκροτης υπόθεσης του Διστόμου και αφορούσε αφενός μεν την άρνηση της Γερμανίας να καταβάλει τα ποσά που είχε επιδικάσει το Πολυμελές Πρωτοδικείο Λιβαδειάς, αφετέρου δε την αδυναμία των προσφευγόντων να προβούν σε εκτέλεση κατά του γερμανικού δημοσίου στην Ελλάδα λόγω της σιωπηρής άρνησης του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης και των σχετικών αποφάσεων της Ολομελείας του Αρείου Πάγου, σύμφωνα με τις οποίες η εν λόγω άρνηση δεν προσέκρουε στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη ούτε στο δικαίωμα στην περιουσία. Το ΕΔΔΑ ακολούθησε κατ' ουσίαν την ίδια συλλογιστική που είχε υιοθετήσει στην υπόθεση *Al-Adsani*, προσαρμόζοντάς την απλώς στα δεδομένα της συγκεκριμένης περίπτωσης. Ειδικότερα, ως προς το μέρος της προσφυγής που στρεφόταν κατά της Ελλάδας, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επίκληση της ετεροδικίας εκτέλεσης του γερμανικού δημοσίου επεδίωκε νόμιμο σκοπό κατά το διεθνές δίκαιο και ότι ο σχετικός περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο τελούσε σε σχέση αναλογίας προς τον εν λόγω σκοπό. Παρότι το Δικαστήριο χαρακτήρισε τη σφαγή του Διστόμου ως «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας», κατέληξε στο συμπέρασμα ότι με

259. ΕΔΔΑ, *Al-Adsani* κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 54 επ. Βλ. και την κοινή διαφωνούσα άποψη των δικαστών Rozák, Caflisch, Wildhaber, Costa, Cabral Barreto και Vajic.

260. Ως προς τη θεωρία αυτή, βλ. Σισιλιάνου, Λ.-Α., *Η ανθρωπινή διάσταση του διεθνούς δικαίου*, ό.π., σελ. 133 επ.

261. European Convention on State Immunity, CETS no. 74, 16.5.1972.

262. ΕΔΔΑ, *Al-Adsani*, ό.π., παρ. 54-67. Σημαντικό είναι το επιχείρημα των Sir Nicolas Bratza και Pellompää στη σύμφωνη γνώμη τους (η οποία προσαρτάται στην απόφαση *Al-Adsani*, ό.π.), κατά το οποίο τυχόν αποδοχή της θεωρίας της κανονιστικής ιεραρχίας θα απειλούσε την ομαλή εφαρμογή του δικαίου των προσφύγων, στο μέτρο που τα Κράτη θα δίσταζαν να αναγνωρίσουν την ιδιότητα του πρόσφυγα σε βασανισθέντες στην αλλοδαπή, φοβούμενα ότι τα εν λόγω άτομα θα στρέφονταν στη συνέχεια κατά του Κράτους της ιθαγενείας τους ενώπιον των δικαστηρίων του Κράτους του *forum* δημιουργώντας προβλήματα στις διεθνείς σχέσεις του τελευταίου.

263. ΕΔΔΑ, *Al-Adsani*, ό.π., παρ. 61.

ση ήταν κατά πόσον
του Κράτους έπρε-
τη της απαγόρευσης
αδή για παραβίαση
δέχθηκε τη «θεωρία
λε η μειοψηφία στη

μβαση της Βασιλεί-
ερα στην υιοθέτηση
ληφία του ΕΔΔΑ κα-
ετη κατεύθυνση, το
δικαιοδοτικής ασυ-
ζαφος του Κράτους
ής ευθύνης του αλ-
νοντας να εννοηθεί

ί. κατά Ελλάδας και
η συνέχεια της πο-
η της Γερμανίας να
δειάς, αφετέρου δε
ερμανικού δημοσί-
σύνης και των σχε-
ιοίς η εν λόγω άρ-
την περιουσία. Το
στην υπόθεση *Al-*
ίπτωσης. Ειδικότε-
ΕΔΔΑ έκρινε ότι η
όμιμο σκοπό κατά
σης σε δικαστήριο
ιο χαρακτήρισε τη
συμπέρασμα ότι με

νούσα άποψη των δι-
ύς δικαίου., ό.π., σελ.

Bratza και Pellompää
κατά το οποίο τυχόν
ιογή του δικαίου των
του πρόσφυγα σε βα-
τη συνέχεια κατά του
ιουργώντας προβλή-

ΙΑΝΟΣ/Π. ΑΣΗΜΑΚΗ

βάση το ισχύον διεθνές δίκαιο δεν θα πρέπει να ζητείται από την ελληνική κυβέρνηση να πα-
ρεκκλίνει, χωρίς να το επιθυμεί, από την αρχή της ετεροδικίας εκτέλεσης και να διακινδυνεύ-
σει να διαταράξει τις καλές διεθνείς σχέσεις της, επιτρέποντας στους προσφεύγοντες να εκτε-
λέσουν δικαστική απόφαση που είχε εκδοθεί στο πλαίσιο πολιτικής δίκης. Το Δικαστήριο δεν
απέκλεισε, ωστόσο, την προοδευτική ανάπτυξη του διεθνούς εθιμικού δικαίου στο μέλλον²⁶⁴.

Την προσέγγιση του Δικαστηρίου στην προαναφερθείσα απόφαση *Al-Adsani*, ακολούθησε 99
και το ΑΕΔ στη γνωστή υπόθεση *Μαργέλος*, το 2002²⁶⁵. Ας σημειωθεί επίσης ότι, λίγο αργότε-
ρα, η προαναφερθείσα Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών του 2004 για τις δικαιοδοτικές ασυ-
λίες των Κρατών και της περιουσίας τους δεν περιέλαβε διάταξη που να προβλέπει την άρση
της δικαιοδοτικής ασυλίας σε περίπτωση παραβίασης κανόνα αναγκαστικού δικαίου παρό-
τι το θέμα τέθηκε στις σχετικές προπαρασκευαστικές εργασίες. Εξάλλου, οι παραπάνω θέσεις
του ΕΔΔΑ επιβεβαιώθηκαν από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (ΔΔΧ) στην απόφαση για
τις *Δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών (Γερμανία κατά Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα)*, η
οποία περιέχει επανειλημμένες αναφορές στην προαναφερθείσα απόφαση του Δικαστηρίου
του Στρασβούργου στην υπόθεση *Al-Adsani*²⁶⁶. Το ΕΔΔΑ επανήλθε στην προβληματική της
δικαιοδοτικής ασυλίας του Κράτους το 2021 με αφορμή την υπόθεση *J.C. κ.ά. κατά Βελγίου*,
όπου τέθηκε για πρώτη φορά ενώπιόν του το ζήτημα της ασυλίας της Αγίας Έδρας. Το Δικα-
στήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6, παρ. 1 της ΕΣΔΑ ως προς την άρνηση των
βελγικών δικαστηρίων να εξετάσουν αξιώσεις αποζημίωσης κατά του Βατικανού λόγω επικα-
λούμενης σεξουαλικής κακοποίησης των προσφευγόντων. Αναφερόμενο με τη σειρά του στην
επιχειρηματολογία του ΔΔΧ, το ΕΔΔΑ δεν δέχτηκε τον ισχυρισμό των προσφευγόντων ότι οι
δικαιοδοτικές ασυλίες ήταν ανεφάρμοστες σε περίπτωση επικαλούμενων παραβιάσεων του
άρθρου 3 ΕΣΔΑ περί απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής
μεταχείρισης. Σημείωσε, ωστόσο, ότι η ύπαρξη εναλλακτικών οδών ήταν σημαντική υπό τις
συγκεκριμένες περιστάσεις όπου το διακύβευμα αφορούσε τόσο σοβαρές πράξεις σχετικές με
σεξουαλική κακοποίηση²⁶⁷.

Διαφορετική είναι η οπτική γωνία υπό την οποία εξετάστηκε το ζήτημα της δικαιοδοτικής ασυ- 100
λίας του Κράτους στην απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης *McElhinney κατά Ιρλανδίας*.
Η εν λόγω υπόθεση αφορούσε βιαιοπραγίες βρετανού στρατιώτη, ο οποίος είχε εισχωρήσει
χωρίς άδεια στο ιρλανδικό έδαφος. Το ΕΔΔΑ υπογράμμισε την τάση περιορισμού των ασυ-
λιών των Κρατών σε περιπτώσεις σωματικών βλαβών που οφείλονται σε πράξεις ή παραλεί-
ψεις που λαμβάνουν χώρα στο έδαφος του Κράτους του *forum*. Στο σημείο αυτό, το Δικαστή-
ριο αναφέρθηκε στο άρθρο 11 της προαναφερθείσας Ευρωπαϊκής Σύμβασης της Βασιλείας,
η οποία εισάγει εξαίρεση στον κανόνα της δικαιοδοτικής ασυλίας του αλλοδαπού δημοσίου

264. ΕΔΔΑ, *Kalogeropoulou κ.ά. κ. Ελλάδας και Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 12.12.2002.

265. Απόφαση ΑΕΔ 6/2002, 17.9.2002, ΦΕΚ 1/2003, (τεύχος του ΑΕΔ) σελ. 11. Βλ. σχετικά Panezi, M., «Sovereign Immunity and Violations of *Jus Cogens* Norms», *RHDI*, 2003, 56, (1), σελ. 199-214.

266. ΔΔΧ, *Δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών (Γερμανία κατά Ιταλίας, Ελλάδα παρεμβαίνουσα)*, απόφαση 3.2.2012, *ICJ, Reports*, 2012, σελ. 99. Καίριο επιχείρημα του Δικαστηρίου της Χάγης, σε αντίκρουση της θεωρίας της κανονιστικής ιεραρχίας, είναι ότι ο κανόνας περί δικαιοδοτικής ασυλίας είναι αμιγώς δικονομικός και εφαρμόζεται πριν από την τυχόν εφαρμογή του σχετικού ουσιαστικού κανόνα *jus cogens*. Κατά συνέπεια, λόγω της διαφορετικής φύσης και λειτουργίας τους, δεν τίθεται καν ζήτημα σύγκρουσης μεταξύ των δύο αυτών κανόνων (ό.π., παρ. 92-97).

267. ΕΔΔΑ, *J.C. κ.ά. κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 64 επ., 71.

στην περίπτωση που: α) ένα αδίκημα διαπράττεται στο έδαφος του Κράτους του *forum* από όργανο άλλου Κράτους και β) το φυσικό πρόσωπο που διέπραξε το αδίκημα ήταν παρόν στο έδαφος αυτό τη στιγμή της σχετικής πράξης ή παράλειψης²⁶⁸. Πράγματι, στο μέτρο που η ζημιόγόνος ενέργεια λαμβάνει χώρα στο έδαφος του Κράτους του *forum*, το εφαρμοστέο δίκαιο είναι η *lex loci delicti commissi* και τα πλέον ενδεδειγμένα δικαστήρια για να δικάσουν την υπόθεση είναι αυτά του Κράτους όπου διαπράχθηκε το αδίκημα. Παρά ταύτα, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι στην ως άνω υπόθεση οι επίμαχες πράξεις ήταν πράξεις *jure imperii*. Το Δικαστήριο τόνισε επίσης ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση της Βασιλείας έχει επικυρωθεί από περιορισμένο αριθμό Κρατών και ότι η εξαίρεση που εισάγει το άρθρο 11 δεν αποκρυσταλλώνει απαραίτητα διεθνές εθιμικό δίκαιο, τουλάχιστον ως προς τις πράξεις κυριαρχικής εξουσίας. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι το ιρλανδικό δίκαιο, το οποίο δεν προβλέπει εξαίρεση από τον κανόνα της δικαιοδοτικής ασυλίας για τέτοιες πράξεις, δεν αφίσταται του ισχύοντος διεθνούς δικαίου. Με βάση τις σκέψεις αυτές, το συμπέρασμα ήταν ότι ο περιορισμός στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο που συνεπαγόταν η επίκληση της δικαιοδοτικής ασυλίας επεδίωκε νόμιμο σκοπό και τελούσε σε σχέση αναλογίας προς τον σκοπό αυτό²⁶⁹.

- 101 Επιπλέον και με βάση την προαναφερθείσα απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης στην υπόθεση *Δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών*, το ΕΔΔΑ έκρινε, στην απόφαση *Jones κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ότι δεν συντρέχει λόγος αναθεώρησης της προσέγγισής του στην υπόθεση *Al-Adsani*. Μάλιστα, στην εν λόγω απόφαση το Δικαστήριο επεξέτεινε τη νομολογία του ως προς τη δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους στο ζήτημα της ετεροδικίας των κρατικών οργάνων που διαπράττουν πράξεις βασανιστηρίων²⁷⁰. Ωστόσο, η επέκταση αυτή φαίνεται να αντιβαίνει στην τάση που αναδύεται σαφώς στο διεθνές δίκαιο²⁷¹ και να αφίσταται από το άρθρο 14 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά των βασανιστηρίων και άλλων μορφών σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας²⁷². Περαιτέρω, υπό ελαφρώς διαφορετική οπτική γωνία, το Τμήμα Ευρείας Σύμβασης αποφάνθηκε, στην απόφαση *Naït-Liman κατά Ελβετίας*, ότι η κρίση των ελβετικών δικαστηρίων ότι δεν είχαν δικαιοδοσία να εξετάσουν αγωγή Τυνήσιου πολιτικού πρόσφυγα για πράξεις βασανιστηρίων που ισχυριζόταν ότι είχαν λάβει χώρα στην Τυνησία κατ' εντολή υπουργού, δεν συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ελλείψει οιασδήποτε συνδέσμου των πραγματικών περιστατικών με το Κράτος του *forum*. Το ΕΔΔΑ ωστόσο, λόγω του δυναμικού χαρακτήρα του σχετικού πεδίου, δεν απέκλεισε το ζήτημα να εξελιχθεί διαφορετικά στο μέλλον²⁷³.
- 102 Οι υποθέσεις *Jones* και *Naït-Liman* αφορούσαν αστικές αξιώσεις των θυμάτων για αποζημίωση. Αντιθέτως, η υπόθεση *Ould-Dah κατά Γαλλίας* αφορούσε την ατομική ποινική ευθύνη του

268. Βλ. επίσης, το αντίστοιχο άρθρο 12 της Σύμβασης του ΟΗΕ του 2004 για τις δικαιοδοτικές ασυλίες των Κρατών. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι στη γνωστή υπόθεση του Διστόμου, ο Άρειος Πάγος επικαλέστηκε την παραπάνω αρχή θεωρώντας ότι αντικατοπτρίζει διεθνές εθιμικό δίκαιο. Βλ. ΟΛΑΠ 11/2000, *ΝοΒ* 2001, ιδίως σελ. 213.

269. ΕΔΔΑ, *McElhinney κ. Ιρλανδίας* (Ευρεία Σύμβαση), 21.11.2001, παρ. 38 επ., *Fogarty κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), 21.11.2001, παρ. 34 επ.

270. ΕΔΔΑ, *Jones κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 14.1.2014, παρ. 199-215.

271. Βλ. αναλυτικά Σισιλιάνου, Λ.-Α., *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου*, ό.π., σελ. 167 επ.

272. *RTNU*, τ. 1465, σελ. 85.

273. ΕΔΔΑ, *Naït-Liman κ. Ελβετίας*, ό.π., ιδίως παρ. 217-220.

forum από όρ-
ταν παρόν στο
ρο που η ζημι-
μοστέο δίκαιο
δικάσουν την
το ΕΔΔΑ παρα-
ii. Το Δικαστή-
περιορισμένο
ώνει απαραίτη-
σίας. Κατά συ-
ίρεση από τον
ντος διεθνούς
στο δικαίωμα
λίας επεδίωκε

προσφεύγοντος (θύτη). Ο τελευταίος ήταν αξιωματικός του στρατού της Μαυριτανίας και είχε καταδικαστεί στη Γαλλία για βασανιστήρια και άλλες βαρβαρότητες που είχε διαπράξει στην πατρίδα του. Τα γαλλικά δικαστήρια άσκησαν δικαιοδοσία βάσει διατάξεων του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, οι οποίες είχαν ενσωματώσει την αρχή της «παγκόσμιας δικαιοδοσίας» που προβλέπει η Σύμβαση του ΟΗΕ κατά των βασανιστηρίων. Τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια απέρριψαν την ένσταση της ετεροδικίας που είχε προβάλει ο προσφεύγων και εξέτασαν την υπόθεση επί της ουσίας με βάση τον γαλλικό Ποινικό Κώδικα, αγνοώντας τη σχετική μαυριτανική νομοθεσία που είχε αμνηστεύσει τα παραπάνω εγκλήματα. Ειδικά ως προς το ζήτημα της ετεροδικίας, το ΕΔΔΑ έκανε τη διάκριση μεταξύ της προαναφερθείσας υπόθεσης *Al-Adsani* και της υπόθεσης *Ould Dah*, υπογραμμίζοντας ότι η τελευταία δεν αφορούσε την αστική ευθύνη του αλλοδαπού δημοσίου, αλλά την ατομική ποινική ευθύνη του προσφεύγοντος για πράξεις βασανιστηρίων. Με βάση τη διάκριση αυτή, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα γαλλικά δικαστήρια ορθά είχαν απορρίψει την ένσταση της ετεροδικίας²⁷⁴.

γ) Δικαιοδοτική ασυλία των διεθνών οργανισμών

Το ζήτημα της δικαιοδοτικής ασυλίας των διεθνών οργανισμών τέθηκε με ιδιαίτερη ενάργεια 103 ενώπιον του ΕΔΔΑ σε δύο παρόμοιες μεταξύ τους υποθέσεις και συγκεκριμένα στις υποθέσεις *Waite και Kennedy κατά Γερμανίας* και *Beer και Regan κατά Γερμανίας*²⁷⁵. Και οι δύο υποθέσεις αφορούσαν την εργασιακή σχέση των προσφευγόντων με τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Διαστήματος. Αναφερόμενο στο κριτήριο του νόμιμου σκοπού, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι τα πρόνομα και οι ασυλίες των διεθνών οργανισμών είναι απαραίτητο στοιχείο για τη διασφάλιση της απρόσκοπτης λειτουργίας των εν λόγω οργανισμών, ότι αποτελούν αντικείμενο μακρόχρονης πρακτικής και ότι η σημασία αυτής της πρακτικής υπογραμμίζεται από την τάση επέκτασης και ενδυνάμωσης της διεθνούς συνεργασίας σε όλα τα πεδία της σύγχρονης κοινωνίας²⁷⁶. Ως προς το ζήτημα της αναλογικότητας του περιορισμού του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο, το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη του το γεγονός ότι οι προσφεύγοντες μπορούσαν να έχουν υποβάλει τα αιτήματά τους σε ειδική, ανεξάρτητη επιτροπή η οποία επιλαμβάνεται των διαφορών μεταξύ των μελών του προσωπικού και του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Διαστήματος. Επιπλέον, οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να είχαν στραφεί κατά των ιδιωτικών εταιρειών που τους είχαν θέσει στη διάθεση του Οργανισμού, με βάση τις διατάξεις του γερμανικού δικαίου ως προς το δανεισμό εργαζομένων. Υπό τις συνθήκες αυτές, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η αρχή της αναλογικότητας δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί κατά τρόπο που να υποχρεώσει έναν διεθνή οργανισμό να υπαχθεί ως εναγόμενος στη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων σε σχέση προς τις συνθήκες εργασίας που προβλέπει το εργατικό δίκαιο ενός Κράτους Μέλους²⁷⁷.

Την ίδια παρατήρηση επανέλαβε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Klausecker κατά Γερμανίας*, η 104 οποία αφορούσε τη δικαιοδοτική ασυλία του Ευρωπαϊκού Γραφείου Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας (European Patent Office - EPO) που εδρεύει στο Μόναχο²⁷⁸. Το σημαντικότερο, όμως,

274. ΕΔΔΑ, *Ould-Dah κ. Γαλλίας*, 17.3.2009 (απόφαση επί του παραδεκτού).

275. ΕΔΔΑ, *Waite και Kennedy κ. Γερμανίας*, ό.π., και *Beer και Regan κ. Γερμανίας*, ό.π.

276. ΕΔΔΑ, *Waite και Kennedy κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 63 και *Beer και Regan κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 53.

277. ΕΔΔΑ, *Waite and Kennedy κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 69, και *Beer and Regan κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 59.

278. ΕΔΔΑ, *Klausecker κατά Γερμανίας*, 6.1.2015, ιδίως παρ. 72, 75.

ίου της Χάγης
ση *Jones* κατά
του στην υπό-
ομολογία του
ιατικών οργά-
ίνεται να αντι-
από το άρθρο
ορφών σκλη-
ελαφρώς δια-
η *Naït-Liman*
να εξετάσουν
ήταν ότι είχαν
ου άρθρου 6
ράτος του *fo-*
ιεν απέκλεισε

ια αποζημίω-
ή ευθύνη του

ές ασυλίες των
ικαλέστηκε την
100, ΝοΒ 2001,

νωμένου Βασι-

167 επ.

Π. ΑΣΗΜΑΚΗ

σημείο της απόφασης είναι, κατά τη γνώμη μας, αυτό που διακρίνει τη δικαιοδοτική ασυλία του Κράτους από αυτή των διεθνών οργανισμών στο πεδίο των εργασιακών διαφορών. Πράγματι, το Δικαστήριο υπενθυμίζει την προαναφερθείσα νομολογία του σύμφωνα με την οποία η δικαιοδοτική ασυλία των Κρατών κάμπτεται ως προς τις ενέργειές τους στο συγκεκριμένο πεδίο, δεδομένου ότι αυτές ανήκουν στη σφαίρα των πράξεων *jure gestionis*. Ωστόσο, παρατηρεί το ΕΔΔΑ, αντίστοιχη τάση δεν φαίνεται να υπάρχει στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο ως προς τη δικαιοδοτική ασυλία των διεθνών οργανισμών. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο επισημαίνει και τονίζει μια δομική κανονιστική διαφορά μεταξύ δικαιοδοτικής ασυλίας Κρατών και διεθνών οργανισμών. Η τελευταία φαίνεται να είναι απόλυτη, ακόμη και στο πεδίο των πράξεων *jure gestionis*. Αυτό σημαίνει ότι η παραδοσιακή διάκριση μεταξύ πράξεων *jure imperii* και πράξεων *jure gestionis* είναι ουσιαστικά ανεφάρμοστη ως προς τους διεθνείς οργανισμούς. Ο απόλυτος χαρακτήρας της δικαιοδοτικής ασυλίας των διεθνών οργανισμών μετριάζεται από την ανάγκη ύπαρξης εναλλακτικών μεθόδων επίλυσης των εργασιακών διαφορών, χωρίς όμως να κάμπτεται *stricto sensu*, όπως συμβαίνει με τα Κράτη.

- 105 Η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώνεται και ενισχύεται στις υποθέσεις εκείνες που αφορούν τη δράση των διεθνών οργανισμών, και ιδίως του ΟΗΕ, στο πεδίο της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Σημαντική είναι, στο σημείο αυτό, η απόφαση επί του παραδεκτού στην υπόθεση *Stichting Mothers of Srebrenica κ.ά. κατά Ολλανδίας*, όπου το Δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει το ζήτημα των ευθυνών του ίδιου του ΟΗΕ σε σχέση προς τη σφαγή της Srebrenica της Βοσνίας το 1993. Η υπόθεση είχε αχθεί ενώπιον των ολλανδικών δικαστηρίων, τα οποία επικαλέσθηκαν την δικαιοδοτική ασυλία των Ηνωμένων Εθνών και αρνήθηκαν να προχωρήσουν σε εξέταση επί της ουσίας. Το ΕΔΔΑ επανέλαβε τη νομολογία του ως προς τη φύση, τον σκοπό και την έκταση των δικαιοδοτικών ασυλιών των διεθνών οργανισμών, υπογράμμισε τη σημασία του άρθρου 105 του Χάρτη του ΟΗΕ ως προς το ζήτημα αυτό, καθώς και τον ρόλο των επιχειρήσεων των Ηνωμένων Εθνών για τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Με βάση τις σκέψεις αυτές το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ΕΣΔΑ δεν μπορεί να ερμηνευθεί με τρόπο που να επιβάλλει την υπαγωγή των πράξεων ή παραλείψεων του ΟΗΕ στη δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων χωρίς τη συναίνεση του Οργανισμού. Κάθε άλλη ερμηνεία θα επέτρεπε στα Κράτη να παρεμβαίνουν, μέσω των δικαστηρίων τους, στην εκπλήρωση μιας αποστολής καθοριστικής σημασίας για τον ΟΗΕ, συμπεριλαμβανομένης της αποτελεσματικής εκτέλεσης των ειρηνευτικών επιχειρήσεων²⁷⁹.
- 106 Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση του ΕΔΔΑ, ήδη στις προαναφερθείσες αποφάσεις *Waite και Kennedy* και *Beer και Regan*, σύμφωνα με την οποία η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στους διεθνείς οργανισμούς δεν σημαίνει ότι τα Κράτη θα μπορούσαν να απεκδύονται κατά αυτόν τον τρόπο κάθε ευθύνης με βάση την ΕΣΔΑ ως προς τον τομέα των δραστηριοτήτων του οργανισμού. Κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο με το αντικείμενο και τον σκοπό της Σύμβασης²⁸⁰.

279. ΕΔΔΑ, *Stichting Mothers of Srebrenica κ.ά. κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 11.6.2013, παρ. 147-154.

280. ΕΔΔΑ, *Waite and Kennedy κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 67, και *Beer and Regan κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 57.

ική ασυλία
κών. Πράγ-
την οποία
κεκριμένο
πόσο, πα-
δίκαιο ως
πλήριο επι-
πεδίο των
ον *jure im-*
λνείς οργα-
μών μετρι-
διαφορών,

πορούν τη
ρήνης και
ν υπόθεση
ε να εξετά-
ica της Βο-
ιοία επικα-
χωρήσουν
γ, τον σκο-
μισε τη ση-
ν ρόλο των
τις σκέψεις
θεί με τρό-
δοσία των
α επέτρεπε
αποστολής
εκτέλεσης

Α, ήδη στις
ε την οποία
τη θα μπο-
ς προς τον
ντικείμενο

), 11.6.2013,

.π., παρ. 57.

1. ΑΣΗΜΑΚΗ

Λίγα χρόνια αργότερα, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ προχώρησε παραπέρα τη σκέψη αυτή στην περίφημη υπόθεση *Bosphorus*²⁸¹. Πράγματι, σύμφωνα με το Δικαστήριο κάθε συμβαλλόμενο μέρος εξακολουθεί να φέρει ευθύνη με βάση τη Σύμβαση ως προς την εκτέλεση άλλων συμβατικών του υποχρεώσεων, ακόμη και μεταγενεστέρων της θέσης σε ισχύ της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, κρατικές ενέργειες σε εκτέλεση τέτοιων υποχρεώσεων δικαιολογούνται στο μέτρο που ο διεθνής οργανισμός, εν προκειμένω η ΕΕ, προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα, τόσο ως προς τις ουσιαστικές εγγυήσεις όσο και ως προς τους σχετικούς μηχανισμούς ελέγχου, κατά τρόπο που να μπορεί να θεωρηθεί ισοδύναμος προς την ΕΣΔΑ. Με τον όρο «ισοδύναμη προστασία» το Δικαστήριο εννοεί συγκρίσιμη και όχι οπωσδήποτε ταυτόσημη. Υπό την προϋπόθεση αυτή τεκμαίρεται ότι το Κράτος που έδρασε κατά τρόπο σύμφωνο προς τις υποχρεώσεις του προς τον εν λόγω οργανισμό δεν παραβιάζει τη Σύμβαση. Ωστόσο, το κριτήριο της «ισοδύναμης προστασίας» δεν εφαρμόζεται εάν το Κράτος έχει διακριτική ευχέρεια και όχι νομική υποχρέωση προς τον συγκεκριμένο οργανισμό (όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, εάν δρα με βάση απλή σύσταση του οργανισμού)²⁸². Το παραπάνω τεκμήριο είναι μαχητό και ανατρέπεται εάν διαπιστωθεί ότι σε συγκεκριμένη υπόθεση η προστασία των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η ΕΣΔΑ ήταν «προδήλως ανεπαρκής». Το ΕΔΔΑ προέβη, έτσι, σε έμμεση προειδοποίηση με πολλούς αποδέκτες (Κράτη και διεθνείς οργανισμούς) ότι δεν θα αρκαστεί σε μια εφάπαξ κρίση ως προς την πλήρωση του όρου της «ισοδύναμης προστασίας», αλλά ότι επιφυλάσσεται να μεταστρέψει τη στάση του σε περίπτωση αλλαγής των δεδομένων σε σχέση προς την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου από συγκεκριμένο οργανισμό²⁸³.

Πράγματι, παρότι διατυπώθηκε σε σχέση προς την ΕΕ, το κριτήριο της «ισοδύναμης προστασίας» έχει εφαρμοστεί και ως προς άλλους διεθνείς οργανισμούς. Έτσι, στην υπόθεση *Gasparini κατά Ιταλίας και Βελγίου*, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προστασία που προσέφερε στον προσφεύγοντα, υπάλληλο του ΝΑΤΟ, ο εσωτερικός μηχανισμός επίλυσης διαφορών του εν λόγω οργανισμού δεν χαρακτηριζόταν από «ηρόδηνλη ανεπάρκεια» κατά την έννοια της απόφασης *Bosphorus* και έτσι δεν διαπίστωσε παραβίαση της ΕΣΔΑ²⁸⁴.

Στην απόφαση *Anotins κ. Λετονίας*, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του Δικαστηρίου επανήλθε στο τεκμήριο «ισοδύναμης προστασίας» των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της

281. ΕΔΔΑ, *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Sirketi κ. Ιρλανδίας*, (Ευρεία Σύνθεση), 30.6.2005.

282. ΕΔΔΑ, *M.S.S. κ. Βελγίου και Ελλάδας* (Ευρεία Σύνθεση), 21.1.2011, παρ. 338.

283. ΕΔΔΑ, *Bosphorus κ. Ιρλανδίας*, ό.π., παρ. 155. Ως προς τα προβλήματα εφαρμογής της αρχής της «ισοδύναμης προστασίας» στην πράξη, βλ. την κοινή σύμφωνη γνώμη των δικαστών Ροζάκη, Tulkens, Traja, Botoucharova, Zagrebelsky και Garlicki, καθώς και Σισιλιάνου, Λ.-Α., *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου*, ό.π., ιδίως σελ. 192 επ.

284. ΕΔΔΑ, *Gasparini κ. Ιταλίας και Βελγίου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 12.5.2009. Βλ. επίσης *mutatis mutandis*, *Klausecker κατά Γερμανίας*, (ό.π., ως προς το Ευρωπαϊκό Γραφείο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας). Ωστόσο, η αρχή της ισοδύναμης προστασίας δεν εφαρμόζεται ως προς τον ΟΗΕ, δεδομένου ότι το άρθρο 103 του Χάρτη – το οποίο είναι μοναδικό παγκοσμίως – επιλύει τυχόν σύγκρουση υποχρεώσεων με βάση την ΕΣΔΑ, αφενός, και τον Χάρτη του ΟΗΕ, αφετέρου, υπέρ των υποχρεώσεων που απορρέουν από τον τελευταίο. Στην περίπτωση αυτή, το ΕΔΔΑ επιχειρεί να συναιρέσει τις εκατέρωθεν υποχρεώσεις των Κρατών, κινούμενο στη λογική της «συστημικής εναρμόνισης» και αποφεύγοντας, έτσι, την εφαρμογή του άρθρου 103 (βλ. ΕΔΔΑ, *Al-Dulimi και Montana Management Inc. κατά Ελβετίας*, Ευρεία Σύνθεση, 21.6. 2016, παρ. 140 και *passim*, καθώς και τη σχετική ανάλυση του Σισιλιάνου, Λ.-Α., *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου*, ό.π., ιδίως σελ. 202-207).

ενωσιακής έννομης τάξης, τονίζοντας ότι το εν λόγω τεκμήριο είναι μαχητό και ότι η συνδρομή του πρέπει να εξετάζεται κατά περίπτωση²⁸⁵. Σε αυτό το πνεύμα, το ΕΔΔΑ έκανε ένα περαιτέρω βήμα στην υπόθεση *Bivolaru και Moldovan κατά Γαλλίας*²⁸⁶. Η περίπτωση του δεύτερου προσφεύγοντος στην εν λόγω υπόθεση παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στον βαθμό που αφορούσε την παράδοσή του στις ρουμανικές αρχές για την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης ενώ υπήρχε πραγματικός κίνδυνος κακών συνθηκών κράτησης, κατά παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ. Είναι γνωστό ότι η εκτέλεση ενός τέτοιου εντάλματος σύλληψης δεν αφήνει, καταρχήν, κανένα περιθώριο εκτίμησης στις αρχές του Κράτους προς το οποίο απευθύνεται το αίτημα και ότι βασίζεται στις θεμελιώδεις αρχές της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών της Ένωσης. Το ΕΔΔΑ, ωστόσο, εφάρμοσε τη μεθοδολογία της προγενέστερης νομολογίας του και αναγνώρισε ότι ο πραγματικός κίνδυνος απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης του ατόμου του οποίου ζητείται η παράδοση, λόγω των συνθηκών κράτησής του στο Κράτος έκδοσης, που αξιολογούνται κατά τρόπο πραγματολογικά επαρκή, συνιστά νόμιμο λόγο άρνησης εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης και, ως εκ τούτου, άρνησης συνεργασίας με το εν λόγω Κράτος. Δεδομένου, ειδικότερα, ότι ο προσφεύγων είχε προσκομίσει σοβαρά και συγκεκριμένα στοιχεία που αποδείκνυαν συστηματικές ή γενικευμένες ελλείψεις των σωφρονιστικών ιδρυμάτων του Κράτους έκδοσης και ότι οι ρουμανικές αρχές δεν είχαν λάβει επαρκώς υπόψη τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το τεκμήριο ισοδύναμης προστασίας ανατράπηκε στην υπόθεση αυτή και ότι η έκδοση του προσφεύγοντος συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ²⁸⁷. Μέσω αυτής της απόφασης, το ΕΔΔΑ απέδειξε ότι, σε εξαιρετικές περιστάσεις, δεν διστάζει να αμφισβητήσει το σύστημα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων της Ένωσης διενεργώντας μια πολύ προσεκτική εξέταση των κριτηρίων που συνδέονται με την αρχή της «ισοδύναμης προστασίας».

- 110 Με τη σημαντική αυτή επιφύλαξη, το σύνολο των υποθέσεων που αφορούν τη δικαιοδοτική ασυλία των διεθνών οργανισμών αναδεικνύει το γεγονός ότι η ανάγκη διασφάλισης της απρόσκοπτης λειτουργίας τους ως κατεξοχήν φορέων διεθνούς συνεργασίας συνιστά την κατευθυντήρια γραμμή της προσέγγισης του Δικαστηρίου στο πεδίο αυτό.

IV. «Ανεξάρτητο και αμερόληπτο» δικαστήριο που «λειτουργεί νόμιμα»

- 111 Οι θεμελιώδεις εγγυήσεις της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας των εθνικών δικαστηρίων συνδέονται στενά μεταξύ τους²⁸⁸. Οι εγγυήσεις αυτές είναι ιδιαίτερα δύσκολο να διαχωριστούν όταν τα επιχειρήματα που προβάλλει ο προσφεύγων για να αμφισβητήσει τόσο την ανεξαρτησία όσο και την αμεροληψία του δικαστηρίου βασίζονται στα ίδια πραγματικά περιστατικά²⁸⁹. Ιδίως σε τέτοιες περιπτώσεις, το Δικαστήριο εξετάζει τις παραπάνω εγγυήσεις από

285. ΕΔΔΑ, *Avotins κατά Λετονίας*, Τμήμα Ευρείας Σύθεσης, 23.5.2016, ιδίως παρ. 114 επ. Βλ. και ΕΔΔΑ, *Michaud κ. Γαλλίας*, 6.12.2012.

286. ΕΔΔΑ, *Bivolaru και Moldovan κατά Γαλλίας*, 25.3.2021.

287. Ό.π., παρ. 105, 112-126. Σε συναφές πλαίσιο, βλ. και ΕΔΔΑ, *Romeo Castaño κατά Βελγίου*, 9.7.2019, ιδίως παρ. 82-91.

288. ΕΔΔΑ, *Findlay κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 25.2.1997, παρ. 73.

289. ΕΔΔΑ, *Salon κ. Ουκρανίας*, 6.9.2005, παρ. 82, *Kleyn κ.ά. κ. Ολλανδίας*, 6.5.2003, παρ. 194, *Agrokompleks κ. Ουκρανίας*, 6.10.2011, παρ. 128.

κοινού²⁹⁰. Οι εν λόγω εγγυήσεις συνδέονται στενά επίσης με την αρχή της «νομιμότητας του δικαστηρίου»²⁹¹. Παρόλα αυτά, η ανεξαρτησία, η αμεροληψία του δικαστηρίου και η νομιμότητα της λειτουργίας του τελευταίου διακρίνονται νοηματικά και θα αναλυθούν χωριστά.

Α. Η ανεξαρτησία του δικαστηρίου

Σύμφωνα με πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να είναι ανεξάρτητο 112 από τα μέρη, από πιέσεις στο πλαίσιο του ίδιου του δικαστικού συστήματος, από τη νομοθετική εξουσία, καθώς, και κυρίως, από την εκτελεστική εξουσία. Η ανεξαρτησία του δικαστηρίου από τα μέρη είναι στενά συνυφασμένη, όπως θα δούμε, με την εγγύηση περί αμεροληψίας. Περαιτέρω, Η έννοια της ανεξαρτησίας του δικαστηρίου παρουσιάζει κοινά στοιχεία, ως ένα βαθμό, με την έννοια του «νομίμως λειτουργούντος δικαστηρίου», στο μέτρο που συνεπάγεται την ύπαρξη διαδικαστικών και θεσμικών εγγυήσεων που αποβλέπουν στη διάκριση των εξουσιών²⁹².

Η δυνατότητα και μόνο της εκτελεστικής εξουσίας να μεταβάλλει την απόφαση ενός οργάνου 113 ή να αναστείλει την εκτέλεσή της στερεί από το εν λόγω όργανο τα χαρακτηριστικά ενός «ανεξαρτήτου» δικαστηρίου²⁹³. Ωστόσο, το γεγονός ότι οι δικαστές διορίζονται με απόφαση της εκτελεστικής εξουσίας, όπως για παράδειγμα με υπουργική απόφαση, ή μισθοδοτούνται με βάση διαδικασίες που έχουν ρυθμιστεί από την Κυβέρνηση δεν σημαίνει, από μόνο του, ότι οι εν λόγω δικαστές στερούνται ανεξαρτησίας²⁹⁴. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί επανειλημμένα ότι για να καθορίσει εάν ένα όργανο μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανεξάρτητο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, *inter alia*: α) ο τρόπος διορισμού των μελών του, β) η διάρκεια της θητείας τους, γ) η ύπαρξη εγγυήσεων κατά εξωτερικών πιέσεων και δ) το κατά πόσον το όργανο εμφανίζεται οντως ως ανεξάρτητο προς τα έξω²⁹⁵.

290. Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Agrokompleks κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 128 επ., *Pohoska κ. Πολωνίας*, 10.1.2012, παρ. 34 επ., *Moiseyev κ. Ρωσίας*, 9.10.2008, παρ. 175 επ., *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, 9.1.2013, παρ. 107 επ., *Rywin κ. Πολωνίας*, 18.2.2016, παρ. 223 επ., *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 150 και 152.

291. ΕΔΔΑ, *Piersack κ. Βελγίου*, 1.10.1982, παρ. 33, *Coëme κ.ά. κ. Βελγίου*, 22.6.2000, παρ. 99, *Guðmundur Andri Ástráðsson κ. Ισλανδίας* (Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης), 1.12.2020, παρ. 218 επ., 231 επ. και 295.

292. Βλ. σχετικά, Tsampi, Aik., *Le principe de séparation des pouvoirs dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, Paris: Pedone, 2019.

293. ΕΔΔΑ, *Van de Hurk κ. Ολλανδίας*, 19.4.1994, παρ. 45 επ., *Findlay κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 77.

294. ΕΔΔΑ, *Clarke κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π.

295. ΕΔΔΑ, *Incal κ. Τουρκίας*, 9.6.1998, παρ. 65, *Langborger κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 22.6.1989, παρ. 32, *Bryan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 22.11.1995, παρ. 37, *Findlay κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 73, *Brudnicka κ.ά. κ. Πολωνίας*, 3.3.2005, παρ. 38, *Luka κ. Ρουμανίας*, 21.7.2009, παρ. 37, *Pohoska κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 34, *Rywin κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 220. Από την παλαιότερη νομολογία του ΕΔΔΑ ως προς το ζήτημα της ανεξαρτησίας των δικαστηρίων αξίζει να αναφερθεί εκείνη που αφορούσε την ανεξαρτησία των δικαστηρίων ασφαλείας του κράτους στην Τουρκία (*cours de sûreté de l'Etat*). Στην υπόθεση *Incal*, το Δικαστήριο σημείωσε ότι κατά τον τότε ισχύοντα νόμο, τα δικαστήρια ασφαλείας ήταν τριμελή, αποτελούμενα από δύο πολιτικούς δικαστές και έναν αξιωματικό καριέρας της στρατιωτικής δικαιοσύνης. Παρότι το καθεστώς των στρατιωτικών δικαστών ενείχε ορισμένες συνταγματικές εγγυήσεις ανεξαρτησίας και αμεροληψίας, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι οι στρατιωτικοί δικαστές εξακολουθούσαν να ανήκουν στο στράτευμα, το οποίο εξαρτάται από την εκτελεστική εξουσία. Επιπλέον, υπέκειντο στη στρατιωτική πειθαρχία και σε σχετική αξιολόγηση από τον στρατό. Ο διορισμός τους προϋπέθετε σε μεγάλο βαθμό την παρέμβαση της διοίκησης και του στρατού. Τέλος, η θητεία τους δεν ήταν παρά τετραετής, μπορούσε δε να ανανεωθεί. Παρότι απέφυγε να αποφανθεί

- 114 Στην υπόθεση *Zolotas κατά Ελλάδας (No 1)* το Δικαστήριο έκρινε ότι ο διορισμός του Προέδρου του Αρείου Πάγου από την εκτελεστική εξουσία δεν υπονόμει από μόνος του την ανεξαρτησία του, εφόσον αφού διοριστεί δεν υπόκειται σε παρεμβάσεις ή οδηγίες από την εξουσία αυτή και ασκεί τα καθήκοντά του με πλήρη ανεξαρτησία²⁹⁶. Ο όρος «ανεξαρτησία» αναφέρεται τόσο στην αντίληψη των δικαστών, στη θωράκισή τους από εξωτερικές πιέσεις και την ηθική τους ακεραιότητα, όσο και στην ύπαρξη των απαραίτητων θεσμικών και λειτουργικών εγγυήσεων²⁹⁷. Στην απόφαση *Thiam κατά Γαλλίας*, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης λόγω της υπογραφής του προεδρικού διατάγματος επιλογής των δικαστών από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Ενόψει του καίριου ρόλου που διαδραματίζει στη διαδικασία αυτή το δικαστικό συμβούλιο που είναι αρμόδιο να διατυπώνει σύμφωνη γνώμη ή πρόταση, ελλείψει της οποίας το προεδρικό διάταγμα υπόκειται σε αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, δεν επηρεάζεται η ανεξαρτησία των δικαστών²⁹⁸.
- 115 Το Δικαστήριο δεν έχει θέσει συγκεκριμένο χρόνο που θα πρέπει να έχει η θητεία δικαιοδοτικών οργάνων ενώ έχει κρίνει ότι ακόμη κι αν δεν αναγνωρίζεται τυπικά η ισοβιότητα, αυτό δεν σημαίνει έλλειψη ανεξαρτησίας εφόσον αναγνωρίζεται εν τοις πράγμασι και συντρέχουν άλλες απαραίτητες εγγυήσεις²⁹⁹. Το γεγονός ότι οι δικαστικοί λειτουργοί είναι ισόβιοι θεωρείται επιπλέον της ανεξαρτησίας τους και άρα περιλαμβάνεται στις εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 1³⁰⁰.
- 116 Ως προς την ανεξαρτησία των δικαστικών λειτουργών στο πλαίσιο του ιδίου του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι οι δικαστές πρέπει να είναι ελεύθεροι από αδικαιολόγητους επηρεασμούς που προέρχονται όχι μόνον από εξωτερικούς παράγοντες, αλλά και από εσωτερικούς. Η «εσωτερική δικαστική ανεξαρτησία» απαιτεί οι δικαστές να μην δέχονται οδηγίες ή πιέσεις κατά την άσκηση των καθηκόντων τους από συναδέλφους τους και κυρίως από αυτούς που έχουν διοικητικά καθήκοντα στο δικαστήριο, όπως για παράδειγμα ο πρόεδρος του δικαστηρίου³⁰¹. Αποφασιστικής σημασίας για να κριθεί αν το δικαστικό όργανο εμφανίζεται και ως ανεξάρτητο προς τα έξω είναι κατά πόσο οι αμφιβολίες του

in abstracto ως προς την εγκαθίδρυση τέτοιων δικαστηρίων στα συμβαλλόμενα Κράτη, το ΕΔΔΑ κατέληξε στη διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 ως προς τη λειτουργία του δικαστηρίου ασφαλείας στη συγκεκριμένη υπόθεση. Η δικαιολογημένη ανησυχία του προσφεύγοντα ως προς το ότι η παρουσία ενός στρατιωτικού δικαστή στο πλαίσιο του δικαστηρίου ασφαλείας του Κράτους θα το οδηγούσε σε κρίση που θα βασιζόταν σε στοιχεία ξένα προς τη φύση της υπόθεσής του, δεν μπορούσε να θεραπευθεί από το Ανώτατο Ακυρωτικό, δεδομένου ότι το τελευταίο δεν είχε «πλήρη δικαιοδοσία» (*Incal κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 67-73. Βλ. *mutatis mutandis*, ΕΔΔΑ, *Ibrahim Gürkan κ. Τουρκίας*, 3.7.2012, όπου το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 λόγω συμμετοχής εν ενεργεία αξιωματικού του στρατού στη σύνθεση του στρατιωτικού (ποινικού) δικαστηρίου, ό.π., παρ. 17-20).

296. ΕΔΔΑ, *Zolotas κ. Ελλάδας (No 1)*, 2.6.2005, παρ. 24.

297. ΕΔΔΑ, *Guðmundur Andri Ástráðsson κ. Ισλανδίας*, ό.π., παρ. 234.

298. ΕΔΔΑ, *Thiam κ. Γαλλίας*, 18.10.2018, ιδίως παρ. 81-82.

299. ΕΔΔΑ, *Sacilor Lormines κ. Γαλλίας*, 9.11.2006, παρ. 67.

300. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Zand κ. Αυστρίας*, 12.10.1978, παρ. 80, ΕΔΔΑ, *Guðmundur Andri Ástráðsson κ. Ισλανδίας*, ό.π., παρ. 239-240, με περαιτέρω αναφορές στη νομολογία. Πρβλ. και το άρθρο 88 παρ. 1 του Ελληνικού Συντάγματος.

301. ΕΔΔΑ, *Parlov-Tkalčić κ. Κροατίας*, 22.12.2009, παρ. 86, *Agrokompleks κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 137.

προσφεύγοντος ως προς την ανεξαρτησία και την αμεροληψία συγκεκριμένου δικαστηρίου ήταν αντικειμενικά δικαιολογημένες³⁰².

Ως προς την ανεξαρτησία έναντι της νομοθετικής εξουσίας, ο διορισμός δικαστών από τη Βουλή δεν σημαίνει ότι εξαρτώνται από τη νομοθετική εξουσία αν, εφόσον διοριστούν, δεν δέχονται πιέσεις ή οδηγίες από αυτή κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους³⁰³. Νομοθετικές παρεμβάσεις ενόσω είναι εκκρεμής, και μάλιστα σε τελευταίο βαθμό, αγωγή κατά του Κράτους με σκοπό να «ρυθμιστεί νομοθετικά» το αντικείμενο της διαφοράς, δηλαδή να υποχρεωθεί η δικαστική εξουσία να υιοθετήσει απόφαση σύμφωνη με τα κρατικά συμφέροντα, συνιστούν παραβίαση, όχι μόνο της αρχής της ισοπλίας, αλλά κυρίως της ανεξαρτησίας του δικαστηρίου. Στο πλαίσιο αυτό και με δεδομένο ότι η νομοθετική ρύθμιση ήταν σχεδόν «φωτογραφική», το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε, στη γνωστή υπόθεση *Stran Greek Refineries και Stratis Andreadis κατά Ελλάδας*, ότι «η αρχή του Κράτους δικαίου και η έννοια της δίκαιης δίκης, οι οποίες ενσωματώνονται στο άρθρο 6, αποκλείουν κάθε επέμβαση του νομοθέτη στην απονομή της δικαιοσύνης που αποσκοπεί να επηρεάσει τη δικαστική επίλυση της διαφοράς»³⁰⁴. Τυχόν οικονομικές παράμετροι και ανάγκες δεν δικαιολογούν την υποκατάσταση των δικαστηρίων από τον νομοθέτη για τη διευθέτηση μιας διαφοράς³⁰⁵. Όπως αναδείχτηκε στην παραπάνω ελληνική απόφαση, αλλά και σε σειρά μεταγενεστέρων σχετικών αποφάσεων³⁰⁶, η στιγμή και ο τρόπος της νομοθετικής παρέμβασης έχουν καθοριστική σημασία. Δεν αποκλείεται πάντως οποιαδήποτε νομοθετική πρωτοβουλία απλώς και μόνον επειδή μία συναφής υπόθεση είναι εκκρεμής ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου. Έτσι, για παράδειγμα, σε απόφασή του κατά Κροατίας, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η κάλυψη νομοθετικού κενού ως προς τις έννομες συνέπειες της αμνηστίας που είχε δοθεί μετά τη σύρραξη στην π. Γιουγκοσλαβία και ενόσω σχετική υπόθεση ήταν εκκρεμής σε πρώτο βαθμό, δεν παραβίαζε την αρχή της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης³⁰⁷. Παρατηρείται, ωστόσο, ότι, σε αντίθετη με την υπόθεση *Stran*, η νομοθετική παρέμβαση εν προκειμένω δεν ήταν «φωτογραφική», αλλά είχε γενική εφαρμογή, διενεργήθηκε ενόσω η υπόθεση ήταν εκκρεμής σε πρώτο και όχι σε τελευταίο βαθμό και, το κυριότερο, δεν επρόκειτο για διαφορά με το ίδιο το Κράτος. Πάντως η αναδρομική νομοθετική παρέμβαση μπορεί να μην είναι αντίθετη στο άρθρο 6 παρ. 1 εφόσον συντρέχουν «επιτακτικοί λόγοι δημοσίου συμφέροντος»³⁰⁸.

302. ΕΔΔΑ, *Grace Gatt κ. Μάλτας*, 8.11.2019, παρ. 85.

303. ΕΔΔΑ, *Sacilor Lormines κ. Γαλλίας*, ό.π. Βλ. *Catană κ. Μολδαβίας*, ό.π., παρ. 79-82, σχετικά με επιλογή καθηγητών νομικής στην Επιτροπή Νομικής Υπηρεσίας αρμόδια για τον πειθαρχικό έλεγχο δικαστών, μέσω εκλογής από τη Βουλή με απλή πλειοψηφία μετά από πρόταση τουλάχιστον είκοσι Βουλευτών που κρίθηκε ότι παραβιάζει το άρθρο 6 παρ. 1. Προβληματική κρίθηκε και η συμμετοχή του Γενικού Εισαγγελέα και του Υπουργού δικαιοσύνης στην Επιτροπή αυτή ως *ex officio* μέλη της.

304. ΕΔΔΑ, *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 49. Βλ. επίσης *M.C. κ. Ιταλίας*, 3.9.2013, παρ. 59 επ.

305. ΕΔΔΑ, *Scordino κ. Ιταλίας (No. 1)*, (Ευρεία Σύνθεση), 29.3.2006, παρ. 132, *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. κ.ά. κ. Ιταλίας*, 24.6.2014, παρ. 76, 88-89.

306. Βλ., ενδεικτικά ΕΔΔΑ, *Anagnostopoulos κ.ά. κ. Ελλάδας*, 7.11.2000, παρ. 20-21, *Papageorgiou κ. Ελλάδας*, 22.10.1997, παρ. 37 επ., *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. κ.ά. κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 77.

307. ΕΔΔΑ, *Tarbuk κ. Κροατίας*, 11.12.2012, παρ. 49 επ.

308. ΕΔΔΑ, *Stefanetti κ.ά. κ. Ιταλίας*, 15.4.2014, παρ. 38, *Hôpital local Saint-Pierre d'Oléron κ.ά. κ. Γαλλίας*, 8.11.2018, παρ. 72-73.

ου Προ-
του την
από την
ιρτησία»
έσεις και
ειτουργι-
ν υπήρξε
ύ διατάγ-
ου ρόλου
ο να δια-
υπόκειται
η ανεξαρ-

ικαιοδοτι-
, αυτό δεν
ουν άλλες
ρείται επι-
5 παρ. 1³⁰⁰.

συστήμα-
αι ελεύθε-
ούς παρά-
οι δικαστές
ναδέλφους
ως για πα-
αν το δικα-
ιβολίες του

ΔΔΑ κατέληξε
ασφαλείας στη
παρουσία ενός
ε σε κρίση που
εί από το Ανώ-
κίας, ό.π., παρ.
ήριο διαπίστω-
ύ στη σύνθεση

δsson κ. Ισλαν-
3 παρ. 1 του Ελ-

π., παρ. 137.

Σ/Π. ΑΣΗΜΑΚΗ

- 118 Επιπλέον, η αρχή της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας του δικαστηρίου συνεπάγεται την υποχρέωση της εκτελεστικής εξουσίας, του νομοθέτη και, γενικότερα κάθε κρατικής αρχής, ανεξάρτητα από τη θέση της στην ιεραρχία του Κράτους, να σέβεται και να συμμορφώνεται προς τις αποφάσεις των δικαστηρίων, ακόμη και εάν δεν συμφωνεί με αυτές. Ο σεβασμός της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης εκ μέρους του ιδίου του Κράτους συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την εμπιστοσύνη του κοινού προς τα δικαστήρια και γενικότερα για την ομαλή λειτουργία του Κράτους δικαίου³⁰⁹. Για να πραγματοποιηθούν τα παραπάνω δεν αρκεί η συνταγματική εξαγγελία των εγγυήσεων της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας. Οι εν λόγω εγγυήσεις πρέπει να ενσωματωθούν αποτελεσματικά στην τρέχουσα διοικητική πρακτική και στην εν γένει στάση των κρατικών αρχών έναντι των δικαστηρίων της χώρας.
- 119 Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ένα σημαντικό κενό στη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Πράγματι, η εγγύηση περί ανεξαρτησίας κατατείνει, σύμφωνα με το γράμμα του άρθρου 6, παρ. 1, στο να διασφαλίσει το δικαίωμα κάθε προσώπου «η υπόθεσή του να δικαστεί δίκαια, (...) από ανεξάρτητο (...) δικαστήριο». Με άλλα λόγια, η γραμματική ερμηνεία της διάταξης αφορά τα δικαιώματα των διαδίκων, των κατηγορουμένων, των θυμάτων, *όχι το υποκειμενικό δικαίωμα του ίδιου του δικαστή* στην ίδια του την ανεξαρτησία, δηλαδή το δικαίωμά του να μην υφίσταται ο ίδιος πιέσεις και παρεμβάσεις από την εκτελεστική, τη νομοθετική εξουσία ή από τους συναδέλφους του ή από οποιονδήποτε τρίτο. Κατά την άποψή μας, το υποκειμενικό αυτό δικαίωμα είναι εγγενές στην διάταξη. Πράγματι, πώς είναι δυνατόν να αναμένει κανείς ότι ο δικαστής θα είναι ανεξάρτητος εάν δεν μπορεί να διεκδικήσει ο ίδιος την ανεξαρτησία του αυτή με βάση το άρθρο 6, παρ. 1; Είναι χαρακτηριστικό ότι με βάση ταυτόσημη διατύπωση των αντιστοίχων διατάξεων της Αμερικανικής Σύμβασης (άρθρο 8) και του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (άρθρο 14), το Διαμερικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ αντίστοιχα έχουν δεχθεί το υποκειμενικό αυτό δικαίωμα και έχουν εξετάσει αιτιάσεις δικαστών που παραπονούνταν για παραβίαση της ανεξαρτησίας τους και παρεμβάσεις στο έργο τους³¹⁰. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και το ΔΕΕ με αφορμή ιδίως τις υποθέσεις για την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης στην Πολωνία³¹¹. Αντίθετα, το Τμήμα Ευρείας Σύμβασης του ΕΔΔΑ ούτε στην εμβληματική υπόθεση *Baka κ. Ουγγαρίας*³¹² – που έθετε το γενικότερο ζήτημα των παρεμβάσεων στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης στην Ουγγαρία – ούτε στην υπόθεση *Grzęda κ. Πολωνίας* για τις παρεμβάσεις στην ανεξαρτησία της δικαιοσύνης στην Πολωνία³¹³ δεν τόλμησε να ξεφύγει από την αυστηρά γραμματική ερμηνεία του άρθρου 6, παρ. 1 και να αναγνωρίσει το υποκειμενικό δικαίωμα των δικαστών στην ανεξαρτησία τους ως αναπόσπαστη πτυχή του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (όπως είχε κάνει παλαιότερα, όπως είδαμε, με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο). Σε μια εποχή όπου η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης βάλ-

309. ΕΔΔΑ, *Dolińska-Ficek and Ozimek κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 328-330.

310. Βλ. τα νομολογιακά παραδείγματα και τα λοιπά στοιχεία που αναφέρονται στο Sicilianos, L.-A., «The Subjective Right of Judges to Independence», ό.π.

311. Βλ. Lenaerts, K., «The Two Dimensions of Judicial Independence in the EU Legal Order», ό.π., ιδίως σελ. 338 επ., Vilaras, M., «The Rule of Law Milestone: Upholding Judicial Independence (...)», ό.π.

312. ΕΔΔΑ, *Baka κ. Ουγγαρίας* (Ευρεία Σύμβαση), 23.6.2016. Βλ. και τη συντρέχουσα γνώμη του Δικαστή Σισιλιάνου, η οποία προσαρτάται στην απόφαση.

313. ΕΔΔΑ, *Grzęda κ. Πολωνίας* (Ευρεία Σύμβαση), 15.3.2022. Βλ. και ΕΔΔΑ, *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. κ. Πολωνίας*, 7.5.2021.

λεται σε διάφορα Κράτη μέλη στην ΕΣΔΑ, η αναγνώριση ενός τέτοιου δικαιώματος με βάση την τελεολογική ερμηνεία του άρθρου 6, παρ. 1 θα προσέφερε πολύτιμη προστασία στους δικαστικούς λειτουργούς σε πανευρωπαϊκή κλίμακα.

Β. Η αμεροληψία του δικαστηρίου

Κατά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, το ζήτημα της αμεροληψίας του εθνικού δικαστή αντικατοπτρίζει ένα σημαντικό στοιχείο της έννοιας του Κράτους δικαίου. Η εγγύηση της αμεροληψίας αφορά όλους τους τύπους δικαστηρίων, συμπεριλαμβανομένων αυτών στα οποία συμμετέχουν ένορκοι, και όλες τις βαθμίδες της δικαιοσύνης³¹⁴. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ υπογραμμίζει επίσης ότι το να εμπνέουν τα δικαστήρια εμπιστοσύνη στους πολίτες, και πάνω απ' όλα στους κατηγορούμενους, έχει θεμελιώδη σημασία σε μια δημοκρατική κοινωνία³¹⁵. Το ΕΔΔΑ εξετάζει την αμεροληψία του δικαστή υπό δύο οπτικές γωνίες: την υποκειμενική και την αντικειμενική. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι δεν υπάρχουν στεγανά μεταξύ υποκειμενικής και αντικειμενικής αμεροληψίας και ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η στάση ενός δικαστή μπορεί να είναι προβληματική υπό τις δύο αυτές οπτικές γωνίες συγχρόνως³¹⁶. Πάντως ανεξάρτητα από την υποχρέωση του δικαστή να απέχει από υπόθεση όταν μπορεί να τίθεται ζήτημα έλλειψης αμεροληψίας, και εκείνος που πραγματικά πιστεύει ότι υπάρχουν υποστηρίξιμοι ενδοιασμοί σχετικά με την αμεροληψία δικαστή, θα πρέπει να τους εγείρει με την πρώτη ευκαιρία³¹⁷. Τις αρχές αυτές επανέλαβε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Katsikeros κατά Ελλάδας* όπου απέρριψε ως απαράδεκτη λόγω μη εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων σχετική αιτίαση του προσφεύγοντα, καθώς έκρινε ότι εκείνος γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει τα γεγονότα βάσει των οποίων θα μπορούσε να είχε προτείνει την εξαίρεση δικαστών ανεξάρτητα από την υποχρέωση αυτών να εξαιρεθούν³¹⁸.

1. Η υποκειμενική αμεροληψία

Η υποκειμενική αμεροληψία αφορά το *forum internum*, την ενδιάθετη βούληση του δικαστή και απαιτεί από αυτόν να μην έχει διαμορφώσει εκ των προτέρων άποψη υπέρ του ενός ή του άλλου διαδίκου ή σε σχέση προς την ενοχή του κατηγορουμένου, αλλά να εξετάζει κάθε υπόθεση που άγεται ενώπιόν του χωρίς προκαταλήψεις. Το ΕΔΔΑ τεκμαίρει πάντοτε ότι, λόγω της θέσης και της ιδιότητάς του, ο εθνικός δικαστής είναι αμερόληπτος. Το τεκμήριο αυτό είναι μαχητό³¹⁹. Το ίδιο ισχύει και για τους ενόρκους³²⁰. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν αρκείται σε απλές ενδείξεις, αλλά απαιτεί από τον προσφεύγοντα που επικαλείται τη μεροληπτική στάση ενός

314. ΕΔΔΑ, *Pullar κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 10.6.1996, παρ. 32, *De Cubber κ. Βελγίου*, 26.10.1984, παρ. 32.

315. ΕΔΔΑ, *Sander κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.5.2000, παρ. 22.

316. ΕΔΔΑ, *Gerovska Popcevska κ. ΠΓΔΜ*, 7.1.2016, παρ. 44, *Jakovski and Trifunovski κ. ΠΓΔΜ*, 7.1.2016, παρ. 37., *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας*, ό.π., 145.

317. ΕΔΔΑ, *Miljević κ. Κροατίας*, 25.6.2020, παρ. 88.

318. ΕΔΔΑ, *Katsikeros κ. Ελλάδας*, 21.7.2022, παρ. 89-95.

319. ΕΔΔΑ, *Fey κ. Αυστρίας*, 24.2.1993, παρ. 28, *Padovani κ. Ιταλίας*, 26.2.1993, παρ. 26, *Thorgeir Thorgeirson κ. Ισλανδίας*, 25.6.1992, παρ. 50, *Academy Trading Ltd. κ.ά. κ. Ελλάδας*, 4.4.2000, παρ. 43, *Piersack κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 30, *Morice κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 23.4.2015, παρ. 74.

320. ΕΔΔΑ, *Sander κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 25, *Remli κ. Γαλλίας*, 23.4.1996, παρ. 46, *Bellizi κ. Μάλτας*, 21.6.2011, παρ. 51.

εθνικού δικαστή να παράσχει απτές σχετικές αποδείξεις. Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Academy Trading Ltd. κ.ά. κατά Ελλάδας*, οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν σειρά στοιχείων που αποδείκνυαν, κατά την άποψή τους, τη σε βάρος τους μεροληπτική στάση του Αρείου Πάγου, ιδίως δε επανειλημμένες αναβολές, συνταξιοδότηση ορισμένων αρεοπαγιτών, άκαιρη αλλαγή εισηγητή ή σχέσεις εξάρτησης στενότητας συγγενών δύο δικαστών με πρόσωπα που συνδέονταν με τους διαδίκους. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ απέρριψε κατηγορηματικά και συνοπτικά τα παραπάνω επιχειρήματα θεωρώντας ότι «δεν προσκομίστηκε κανένα αποδεικτικό στοιχείο που θα μπορούσε να υποδηλώσει προκατάληψη εκ μέρους των δικαστών του Αρείου Πάγου»³²¹. Επίσης έχει κριθεί ότι η έκφραση ευγένειας ή συμπάθειας προς τον πολιτικό ενάγοντα δεν μπορεί να θεωρηθεί από μόνη της ένδειξη μεροληψίας προς τον αμυνόμενο αλλά αντίθετα μπορεί να θεωρηθεί ότι δείχνει το ανθρώπινο πρόσωπο της δικαιοσύνης³²².

2. Η αντικειμενική αμεροληψία

- 122 Με βάση το κριτήριο της αντικειμενικής αμεροληψίας, το ΕΔΔΑ εξετάζει εάν, πέρα από την προσωπική συμπεριφορά του δικαστή, συντρέχουν αντικειμενικά στοιχεία τα οποία μπορούν να δημιουργήσουν αμφιβολίες ως προς την αμεροληψία του τελευταίου. Όπως τονίζει το Δικαστήριο, το φαίνεσθαι μπορεί να έχει σημασία, ιδίως στην ποινική δίκη. Αυτό που διακυβεύεται εν προκειμένω είναι η εμπιστοσύνη που πρέπει να εμπνέουν τα δικαστήρια σε μια δημοκρατική κοινωνία στο κοινό γενικά και πάνω απ' όλα στα διάδικα μέρη³²³. Για να αποφανθεί κανείς εάν σε συγκεκριμένη υπόθεση υπήρχε βάσιμος λόγος αμφιβολίας ως προς την αμεροληψία του δικαστηρίου, η οπτική του ή των ενδιαφερομένων πρέπει να ληφθεί υπόψη. Το στοιχείο αυτό, όμως, δεν είναι καθοριστικό. Εκείνο που κυρίως ενδιαφέρει είναι κατά πόσον οι αμφιβολίες των ενδιαφερομένων μπορούν να θεωρηθούν αντικειμενικά δικαιολογημένες³²⁴. Εάν κάτι τέτοιο συμβαίνει πράγματι, ο δικαστής θα πρέπει να ζητήσει την εξαίρεσή του³²⁵.
- 123 Η συνδρομή των παραπάνω προϋποθέσεων εκτιμάται κατά περίπτωση. Ωστόσο, από τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου μπορεί να συναχθεί κανείς ορισμένες κατευθύνσεις. Το ΕΔΔΑ τονίζει, κατ' αρχήν, ότι η αντικειμενική αμεροληψία αφορά συχνά την ιεραρχική ή άλλη σχέση μεταξύ του δικαστή και άλλων φορέων ή παραγόντων της διαδικασίας³²⁶. Το γεγονός πως ο δικαστής έχει λάβει ορισμένες αποφάσεις σχετικές με την υπό κρίση υπόθεση πριν από τη δίκη δεν δικαιολογεί, από μόνο του, ανησυχία ως προς την αμεροληψία του. Αυτό που μετρά-

321. ΕΔΔΑ, *Academy Trading Ltd. κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 44.

322. ΕΔΔΑ, *Karrar κ. Βελγίου*, 31.8.2021, παρ. 35.

323. ΕΔΔΑ, *Fey κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 30 και *Academy Trading Ltd. κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 45, *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 106.

324. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Çiraklar κ. Τουρκίας*, 19.1.1995, παρ. 38, ΕΔΔΑ, *Fey κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 30, *Saraiva de Carvalho κ. Πορτογαλίας*, 22.4.1994, παρ. 35, *Ferrantelli and Santangelo κ. Ιταλίας*, 7.8.1996, παρ. 58, *Gautrin κ.ά. κ. Γαλλίας*, 20.5.1998, παρ. 58, *Incal κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 9.6.1998, παρ. 71, *Castillo Algar κ. Ισπανίας*, 28.10.1998, παρ. 45, *UTE Saur Vallnet κ. Ανδόρας*, 29.5.2012, παρ. 51, *Toziczka κ. Πολωνίας*, 24.7.2012, παρ. 35.

325. ΕΔΔΑ, *Castillo Algar κ. Ισπανίας*, ό.π., παρ. 45, *Micallef κ. Μάλτας* (Ευρεία Σύνθεση), 15.10.2009, παρ. 98.

326. ΕΔΔΑ, *Kristiansen κ. Νορβηγίας*, 17.12.2015, παρ. 50.

στην υπόθεση-
 ιρά στοιχεί-
 η του Αρείου
 αγίων, άκαι-
 με πρόσωπα
 και συνοπι-
 εικτικό στοι-
 η Αρείου Πά-
 κικό ενάγοντα
 αλλά αντίθε-

πέρα από την
 οία μπορούν
 νίζει το Δικα-
 διακυβεύεται
 α δημοκρατι-
 φανθεί κανείς
 / αμεροληψία
 η. Το στοιχείο
 όσον οι αμφι-
 ημένες³²⁴. Εάν
 ου³²⁵.

από τη σχετι-
 σεις. Το ΕΔΔΑ
 ή ή άλλη σχέ-
 ο γεγονός πως
 η πριν από τη
 ο που μετρά-

ρ. 45, Oleksandr

ρ. 30, Saraiva de
 8.1996, παρ. 58,
 98, παρ. 71, Cas-
 ιαρ. 51, Toziczka

10.2009, παρ. 98.

ΟΣ/Π. ΑΣΗΜΑΚΗ

ει είναι το περιεχόμενο και η φύση των αποφάσεων αυτών³²⁷. Έτσι, για παράδειγμα, η απόφαση ενός δικαστή να παρατείνει την προσωρινή κράτηση του κατηγορουμένου δεν δικαιολογεί αμφιβολία ως προς την αμεροληψία του, παρά μόνο «σε ειδικές περιστάσεις»³²⁸. Επιπλέον, το γεγονός ότι ένα μέλος του δικαστηρίου γνωρίζει προσωπικά κάποιον από τους μάρτυρες δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι ο εν λόγω δικαστής θα είναι θετικά προκατειλημμένος ως προς τη μαρτυρία αυτού του προσώπου. Πρέπει να εξετάσει κανείς σε κάθε περίπτωση εάν η φύση και ο βαθμός της γνωριμίας είναι τέτοιοι που να δικαιολογούν αμφιβολίες ως προς την αμεροληψία του δικαστηρίου³²⁹. Εξάλλου, η σε βάθος γνώση του φακέλου από τον δικαστή δεν συνεπάγεται προκατάληψη που θα εμποδίζε την αμερόληπτη κρίση του επί της ουσίας. Επίσης, η προκαταρκτική εκτίμηση των διαθέσιμων δεδομένων δεν σημαίνει, ούτε αυτή, προκατάληψη ως προς την τελική κρίση. Αρκεί η τελευταία να στηρίζεται σε στοιχεία τα οποία προσκομίστηκαν και συζητήθηκαν κατά τη δίκη³³⁰. Τέλος, το γεγονός ότι στη σύνθεση των ενόρκων συμμετείχε ένας εν ενεργεία και ένας συνταξιούχος αστυνομικός δεν κρίθηκε προβληματικό ως τέτοιο, στο μέτρο που οι αποδείξεις που είχαν προσκομίσει οι αστυνομικές αρχές στην υπό κρίση περίπτωση δεν είχαν αμφισβητηθεί από τον κατηγορούμενο³³¹.

Το ΕΔΔΑ υπογραμμίζει, συγχρόνως, ότι εάν το ίδιο πρόσωπο, αφού έχει ασχοληθεί με συγκεκριμένη υπόθεση ασκώντας εισαγγελικά καθήκοντα, κληθεί να αποφανθεί ως προς την ίδια υπόθεση ως δικαστής της έδρας, τότε ο κατηγορούμενος δικαιολογημένα αμφιβάλλει για την αμεροληψία του³³². Το ίδιο ισχύει, κατά κανόνα, και για τον δικαστή ο οποίος έχει διενεργήσει προηγουμένως την ανάκριση ως προς την εν λόγω υπόθεση³³³. Δικαιολογημένες αμφιβολίες μπορούν να υπάρξουν επίσης ως προς την αμεροληψία του προέδρου δικαστηρίου, ο οποίος ακολουθεί την εισαγγελική πρόταση και έχει παράλληλα ορίσει τον εισηγητή και τα λοιπά μέλη της συνθέσεως³³⁴ ή έχει συμμετάσχει ενεργά σε προηγούμενες φάσεις της επίμαχης διαδικασίας³³⁵. Αντίστοιχες παρατηρήσεις ισχύουν *mutatis mutandis* και για τον εισηγητή. Στην υπόθεση *Kamenos κατά Κύπρου* η σύμπτωση στο ίδιο σώμα της αρμοδιότητας να διαμορφώνει το κατηγορητήριο σε περίπτωση πειθαρχικού παραπτώματος και παραπομπής δικαστή, αλλά ταυτόχρονα και να αποφασίζει για τα ζητήματά αυτά κρίθηκε ότι μπορεί να εγείρει αντικειμενικά δικαιολογημένες αμφιβολίες σχετικά με την έλλειψη αμεροληψίας³³⁶.

327. ΕΔΔΑ, *Nortier* κ. Ολλανδίας, 24.8.1993, παρ. 33, *Saraiva de Carvalho* κ. Πορτογαλίας, ό.π., παρ. 35, *Fey* κ. Αυστρίας, ό.π., παρ. 30.

328. ΕΔΔΑ, *Saraiva de Carvalho* κ. Πορτογαλίας, ό.π., παρ. 39.

329. ΕΔΔΑ, *Pullar* κ. Ηνωμένου Βασιλείου, ό.π., παρ. 38.

330. ΕΔΔΑ, *Morel* κ. Γαλλίας, 6.6.2000, παρ. 45.

331. ΕΔΔΑ, *Peter Armstrong* κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 9.12.2014, παρ. 37, 38 και 44.

332. ΕΔΔΑ, *Piersack* κ. Βελγίου, ό.π., παρ. 30. Ωστόσο, το γεγονός ότι ένας δικαστής είχε ασκήσει στο παρελθόν εισαγγελικά καθήκοντα δεν αρκεί από μόνο του για να αμφισβητηθεί η αμεροληψία του γενικά (ό.π.).

333. ΕΔΔΑ, *Tierce* κ.ά. κ. *Σαν Μαρίνο*, 25.7.2000, παρ. 83. Διαφορετική είναι η περίπτωση όπου ο δικαστής συμμετείχε και σε προηγούμενη ποινική διαδικασία στην οποία χορηγήθηκε αμνηστία στον προσφεύγοντα, αλλά δεν εξετάστηκαν τα πραγματικά περιστατικά ή το ζήτημα της ενοχής του. Βλ. ΕΔΔΑ, *Marguš* κ. Κροατίας (Ευρεία Σύμβαση), 27.5.2014, ιδίως παρ. 87, όπου το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1.

334. ΕΔΔΑ, *Daktaras* κ. Λιθουανίας, 10.10.2000, παρ. 36.

335. ΕΔΔΑ, *Fazli Aslaner* κ. Τουρκίας, 4.3.2014, παρ. 41. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, *Mitrinovski* κ. ΠΓΔΜ, 30.4.2015, παρ. 38 επ.

336. ΕΔΔΑ, *Kamenos* κ. Κύπρου, 31.10.2017, παρ. 102-110.

- 125 Δημόσιες δηλώσεις προβεβλημένων πολιτικών προσώπων, όπως ο Πρωθυπουργός, που αποβλέπουν στο να επηρεάσουν την έκβαση εκκρεμούσας δίκης θεωρούνται *ipso facto* ασυμβίβαστες με την έννοια του «ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου»³³⁷. Σχόλια ρατσιστικού περιεχομένου, έστω και υπό μορφή αστεϊσμού, από τους ενόρκους κατά τη διάρκεια της δίκης δημιουργούν δικαιολογημένα ερωτηματικά ως προς την αμεροληψία τους³³⁸. Στο ίδιο πνεύμα, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι δεν παρέχει τις απαραίτητες εγγυήσεις αμεροληψίας ο δικαστικός λειτουργός που καλείται να αποφανθεί εάν υπάρχουν λόγοι που δικαιολογούν την απόκλιση από νομοθετικό ή κανονιστικό κείμενο στην επεξεργασία του οποίου έχει συμμετάσχει και ο ίδιος³³⁹. Εξάλλου, στο πλαίσιο ενός θεσμού όπως το Συμβούλιο της Επικρατείας, το γεγονός και μόνο ότι ορισμένα πρόσωπα ασκούν διαδοχικά, ως προς τις ίδιες αποφάσεις, τόσο συμβουλευτικές όσο και δικαιοδοτικές αρμοδιότητες μπορεί να θέσει εν αμφιβόλω «τη δομική αμεροληψία του εν λόγω θεσμού»³⁴⁰.
- 126 Χαρακτηριστική είναι και η απόφαση του ΕΔΔΑ που τονίζει την υποχρέωση διακριτικότητας και εχεμύθειας των δικαστικών λειτουργών, η οποία πρέπει να τους οδηγεί στο να μην χρησιμοποιούν τον Τύπο, ακόμη και για να απαντήσουν σε προκλήσεις. «Αυτό απαιτούν οι ύπατες επιταγές της δικαιοσύνης και το μεγαλείο της δικαστικής λειτουργίας»³⁴¹. Δημόσιες δηλώσεις δικαστή που σχετίζονται με το αποτέλεσμα της υπόθεσης δεν είναι επίσης συμβατές με το άρθρο 6 παρ. 1, ενώ αν οι δηλώσεις προέρχονται από την οικογένειά του εξετάζεται αν ο χαρακτήρας αυτών ήταν τέτοιος που να εγείρει αντικειμενικά δικαιολογημένες αμφιβολίες για την αμεροληψία και αν οι δηλώσεις αυτές συνδέονταν με τον ίδιο τον δικαστή³⁴². Εξάλλου η συγγένεια δικαστή με εργαζόμενο σε δικηγορική εταιρία η οποία εκπροσωπεί διάδικο δεν οδηγεί αυτόματα σε παραβίαση. Εξετάζεται, μεταξύ άλλων, αν ο συγγενής έχει εμπλακεί στην εν λόγω υπόθεση, η θέση του στην εταιρία, το μέγεθός της, η εσωτερική της οργανωτική δομή, η οικονομική σημασία που έχει η υπόθεση για την εταιρία και το ενδεχόμενο οικονομικό όφελος για τον συγγενή³⁴³.
- 127 Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ΕΔΔΑ αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στη σύνθεση των οργάνων που καλούνται να επιβάλουν πειθαρχικές κυρώσεις στους ίδιους τους δικαστικούς λειτουργούς. Τα εν λόγω όργανα πρέπει να αποτελούνται κατά πλειοψηφία από δικαστές. Όπως κρίθηκε στην *Oleksandr Volkov κατά Ουκρανίας*, τυχόν ευρεία συμμετοχή προσώπων που ορίζονται από την εκτελεστική ή τη νομοθετική εξουσία μπορεί να θέσει ζήτημα αντικειμενικής αμεροληψίας του οργάνου³⁴⁴. Ομοίως το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης στην υπόθεση *Denisov*

337. ΕΔΔΑ, *Ivanovski* κ. ΠΓΔΜ, 21.1.2016, παρ. 147.

338. ΕΔΔΑ, *Sander* κ. Ηνωμένου Βασιλείου, ό.π., παρ. 23, 29. Βλ. επίσης *Gregory* κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 25.2.1997, παρ. 47 επ.

339. ΕΔΔΑ, *McGonnell* κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 8.2.2000, παρ. 55.

340. ΕΔΔΑ, *Procola* κ. Λουξεμβούργου, 28.9.1995, παρ. 45.

341. ΕΔΔΑ, *Buscemi* κ. Ιταλίας, 16.9.1999, παρ. 67. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, *Karpetas* κ. Ελλάδας, 30.10.2012, παρ. 68 *in fine*.

342. ΕΔΔΑ, *Rustavi 2 Broadcasting Company Ltd* κ.ά. κ. Γεωργίας, 18.7.2019, παρ. 341-342. Βλ. και *Ilseher* κ. Γερμανίας (Ευρεία Σύνθεση) 4.12.2018, παρ. 289, όπου ένα εντελώς ανάρμοστο σχόλιο σχετικά με την επικινδυνότητα του προσφεύγοντα θεωρήθηκε μη επαγγελματική συμπεριφορά, αλλά όχι ότι αποδείκνυε την υποκειμενική μεροληψία του δικαστή, ούτε ότι υπήρχαν αντικειμενικά δικαιολογημένες αμφιβολίες για την αμεροληψία του στην εν λόγω δίκη.

343. ΕΔΔΑ, *Ramljak* κ. Κροατίας, 27.6.2017, παρ. 29, *Nicholas* κ. Κύπρου, 9.1.2018, παρ. 62.

344. ΕΔΔΑ, *Oleksandr Volkov* κ. Ουκρανίας, 9.1.2013, παρ. 109 επ.

κατά Ουκρανίας έκρινε ότι το Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο δεν παρείχε εγγυήσεις αμεροληψίας και ανεξαρτησίας και οι σχετικές πλημμέλειες δεν θεραπεύθηκαν από τον έλεγχο που έκανε το Ανώτατο Δικαστήριο στις αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου³⁴⁵. Σε αντιδιαστολή όμως με τις σοβαρές δομικές ελλείψεις και τα στοιχεία μεροληψίας που εντόπισε το Δικαστήριο σχετικά με τον πειθαρχικό έλεγχο δικαστών στην Ουκρανία, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης στη *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κατά Πορτογαλίας* δεν βρήκε παραβίαση των εγγυήσεων αμεροληψίας και ανεξαρτησίας ως προς το σύστημα ελέγχου πειθαρχικής απόφασης σε βάρος δικαστή. Συγκεκριμένες εγγυήσεις θωράκιζαν τον έλεγχο που έκανε το Ανώτατο Δικαστήριο επί των αποφάσεων του πειθαρχικού οργάνου από εξωτερικές πιέσεις και οι φόβοι του προσφεύγοντα δεν μπορούσαν να θεωρηθούν αντικειμενικά δικαιολογημένοι³⁴⁶.

Γ. Η νόμιμη λειτουργία του δικαστηρίου

Η εγγύηση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ σύμφωνα με την οποία «[κ]άθε πρόσωπο έχει δικαίωμα η υπόθεσή του να δικαστεί δίκαια, (...) από (...) δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα», αποσκοπεί στο να διασφαλίσει ότι η οργάνωση του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης δεν επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια της εκτελεστικής εξουσίας, αλλά ρυθμίζεται από νόμο που έχει ψηφίσει η Βουλή³⁴⁷. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι ο τυπικός νόμος πρέπει να ρυθμίζει με κάθε λεπτομέρεια τα της λειτουργίας του δικαστικού συστήματος. Με άλλα λόγια, δεν αποκλείεται, *eo ipso*, η κατ' εξουσιοδότηση νόμου ρύθμιση τέτοιων επιμέρους ζητημάτων από την εκτελεστική εξουσία, εντός του οργανωτικού πλαισίου που έχει καθορίσει ο νομοθέτης³⁴⁸. Το άρθρο 6 παρ. 1 δεν απαγορεύει, εξάλλου, την ίδρυση και λειτουργία ειδικών δικαστηρίων, υπό την προϋπόθεση ότι αυτά προβλέπονται στον νόμο³⁴⁹.

Περαιτέρω στόχος της εγγύησης ως προς τη «νόμιμη λειτουργία» του δικαστηρίου είναι να διασφαλίσει ότι η οργάνωση του δικαστικού συστήματος δεν επαφίεται ούτε στη διακριτική ευχέρεια των ιδίων των δικαστικών αρχών, χωρίς αυτό να σημαίνει, ωστόσο, ότι τα δικαστήρια δεν μπορούν να ερμηνεύσουν τη σχετική νομοθεσία³⁵⁰. Το εν λόγω ζήτημα τέθηκε με ενάργεια στην υπόθεση *Coëme κατά Βελγίου*, η οποία αφορούσε την αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ακυρωτικού να δικάσει όχι μόνο τον κατηγορούμενο υπουργό της Κυβέρνησης, όπως προέβλεπε ο νόμος, αλλά και τους συγκατηγορούμενους του για συναφή αδικήματα, οι οποίοι, όμως,

345. ΕΔΔΑ, *Denisov κ. Ουκρανίας*, ό.π., 25.9.2018, παρ. 68-82.

346. ΕΔΔΑ, *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 157-165. Ειδικότερα, όπως παρατήρησε το ΕΔΔΑ, οι δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου ήταν υψηλά ειδικευμένοι και συχνά στα τελευταία στάδια της καριέρας τους, δεν υπόκειντο πλέον σε αξιολόγηση και δεν επεδίωκαν προαγωγές, ο δε πειθαρχικός έλεγχος του Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου σε αυτούς ήταν στην πραγματικότητα θεωρητικός. Εξάλλου δεν υπήρχαν συγκεκριμένες αποδείξεις έλλειψης αμεροληψίας. Ο θεωρητικός και αφηρημένος κίνδυνος ότι θα μπορούσαν να ελεγχθούν κι αυτοί πειθαρχικά δεν επαρκούσε για να βρεθεί παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ως προς την αμεροληψία.

347. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Zand κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 69, ΕΔΔΑ, *Coëme κ.ά. κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 98.

348. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Zand κ. Αυστρίας*, ό.π.

349. ΕΕπιτροπήΔΑ, *X and Y κ. Ιρλανδίας*, 10.10.1980. Τελείως διαφορετικό είναι το ζήτημα των εκτάκτων δικαστηρίων και στρατοδικείων που ιδρύονται *ad hoc* χωρίς σχετική πρόβλεψη από τυπικό νόμο. Είναι προφανές ότι τα εν λόγω δικαστήρια δεν πληρούν τις εγγυήσεις του άρθρου 6. Βλ. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Δανία, Νορβηγία, Σουηδία και Ολλανδία κ. Ελλάδα*, 5.11.1969, παρ. 213 επ.

350. ΕΔΔΑ, *Coëme κ.ά. κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 98.

δεν είχαν την υπουργική ιδιότητα. Στο μέτρο που καμία διάταξη νόμου δεν προέβλεπε τη δυνατότητα επέκτασης της αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ακυρωτικού σε κατηγορούμενους άλλους από υπουργούς, έστω και για συναφή αδικήματα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το εν λόγω Ακυρωτικό δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως «δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα», υπό την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1, προκειμένου να δικάσει τους τέσσερις προσφεύγοντες που δεν είχαν την υπουργική ιδιότητα. «Δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα» σημαίνει επίσης «δικαστήριο που λειτουργεί σύμφωνα με τον νόμο». Με άλλα λόγια, η εγγύηση αυτή παραβιάζεται εάν ένα εθνικό δικαστήριο δεν λειτουργεί σύμφωνα με τους επιμέρους κανόνες που διέπουν τη λειτουργία του (σύνθεση, αρμοδιότητα, κ.λπ.)³⁵¹. Έτσι το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 στην περίπτωση που δεν εφαρμόστηκαν οι κανόνες που αφορούσαν τον ορισμό³⁵² ή την αντικατάσταση των δικαστών³⁵³.

- 130 Η απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης *Guðmundur Andri Ástráðsson κατά Ισλανδίας* ανέπτυξε τις σχετικές γενικές αρχές και διευκρίνισε την έννοια που πρέπει να δοθεί στην εγγύηση αυτή καθώς και τη σχέση της με τις εγγυήσεις της ανεξαρτησίας και αμεροληψίας³⁵⁴. Έθεσε μάλιστα τρία κριτήρια με βάση τα οποία θα πρέπει να κρίνεται αν οι πλημμέλειες σχετικά με τη διαδικασία ορισμού δικαστών ήταν τέτοιες βαρύτητας ώστε να οδηγούν σε παραβίαση του δικαιώματος σε δικαστήριο που λειτουργεί νόμιμα: α) αν υπήρξε καταρχήν κατάφωρη παραβίαση του εθνικού δικαίου, β) αν μπορούσε η δικαστική εξουσία να ασκεί τα καθήκοντά της απαλλαγμένη από παρεμβάσεις σύμφωνα με την αρχή του κράτους δικαίου και της διάκρισης των εξουσιών, και γ) αν έγινε έλεγχος από τα εθνικά δικαστήρια των εννόμων συνεπειών της παραβίασης του εσωτερικού δικαίου με βάση τη νομολογία και τις αρχές της Σύμβασης. Θα πρέπει μέσω στάθμισης να διαπιστωθεί αν υπήρχε μια επιτακτική ανάγκη που να δικαιολογεί απόκλιση από τις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της ισοβιότητας των δικαστών³⁵⁵. Κατέληξε έτσι σε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 λόγω σοβαρών προσβολών θεμελιωδών κανόνων κατά τη διαδικασία ορισμού των δικαστών, που δεν επανόρθωσε το Ανώτατο Δικαστήριο με τον έλεγχο που έκανε, την αιτιολογία του οποίου δεν μπορούσε να δεχθεί το ΕΔΔΑ³⁵⁶.

351. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Zand κ. Αυστρίας*, ό.π., ΕΔΔΑ, *Buscarini κ.ά. κ. San Marino*, 4.5.2000 (απόφαση επί του παραδεκτού), *Guðmundur Andri Ástráðsson κ. Ισλανδίας*, ό.π., παρ. 229-230 («The Court wishes to clarify in this connection that ... it has interpreted the requirement of a "tribunal established by law" also to mean a "tribunal established in accordance with the law"»).

352. ΕΔΔΑ, *Posokhov κ. Ρωσίας*, 4.3.2003, παρ. 38-44, *Fedotova κ. Ρωσίας*, 13.4.2006, παρ. 38-44. Βλ. επίσης, *mutatis mutandis*, *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 151 επ. Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό, η μάλλον ατυχής απόφαση της Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ σύμφωνα με την οποία τα «δικαστήρια» της λεγόμενης «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου» προβλέπονταν από νόμο, παρότι η εν λόγω «νομοθεσία» προερχόταν από μη αναγνωρισμένο Κράτος. ΕΔΔΑ, *Κύπρος κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 10.5.2001, ιδίως παρ. 237.

353. ΕΔΔΑ, *Kontallexis κ. Ελλάδας (No 1)*, ό.π., παρ. 42-44, στην οποία βρέθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 λόγω αναπλήρωσης μέλους της σύνθεσης ποινικού δικαστηρίου χωρίς να προκύπτει από τα πρακτικά ο λόγος αυτής.

354. ΕΔΔΑ, *Guðmundur Andri Ástráðsson κ. Ισλανδίας*, ό.π., παρ. 223-234.

355. ΕΔΔΑ, *Guðmundur Andri Ástráðsson κ. Ισλανδίας*, ό.π., παρ. 240, 243-252. Όπως σημειώθηκε, όταν τα εθνικά δικαστήρια έχουν εξετάσει δεόντως τα γεγονότα και τις αιτιάσεις υπό το φως της Σύμβασης, έχουν σταθμίσει επαρκώς τα αντικρουόμενα συμφέροντα και έχουν εξάγει τα αναγκαία συμπεράσματα, το Δικαστήριο χρειάζεται σοβαρούς λόγους για να υποκαταστήσει την αξιολόγησή του σε εκείνη των εθνικών αρχών.

356. ΕΔΔΑ, *Guðmundur Andri Ástráðsson κ. Ισλανδίας*, ό.π., παρ. 286-289. Ενδεικτικά, για την εφαρμογή των κριτηρίων αυτών σε περιπτώσεις επέμβασης της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας στον ορισμό ή

V. Η αρχή της δημοσιότητας της δίκης

Άλλη μια σημαντική εγγύηση του άρθρου 6 παρ. 1 είναι η αρχή της δημοσιότητας της δίκης. Σκοπός της εν λόγω αρχής είναι η προστασία των διαδικιών έναντι της «μυστικής δικαιοσύνης» η οποία εκφεύγει του ελέγχου του κοινού. Η δημοσιότητα της διαδικασίας αποβλέπει επίσης στη διαφύλαξη της εμπιστοσύνης στα δικαστήρια. Μέσω της διαφάνειας την οποία προσδίδει στην απονομή της δικαιοσύνης, η δημοσιότητα βοηθά στην υλοποίηση του γενικότερου σκοπού του άρθρου 6 παρ. 1, δηλαδή τη δίκαιη δίκη, θεμελιώδη εγγύηση κάθε δημοκρατικής κοινωνίας³⁵⁷. Κατά πάγια νομολογία, η αρχή της δημοσιότητας συνεπάγεται, κατά κανόνα, δικαίωμα σε δημόσια ακροαματική διαδικασία³⁵⁸. Επιπλέον, η αρχή της δημοσιότητας θα στερούνταν νοήματος εάν ένα διάδικο μέρος δεν ενημερωνόταν για τη διενέργεια ακροαματικής διαδικασίας προκειμένου να παραστεί σε αυτή, ασκώντας το σχετικό δικαίωμά του³⁵⁹. Εξάλλου, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει επανειλημμένως την ιδιαίτερη σημασία της αρχής της δημοσιότητας στις ποινικές υποθέσεις, έτσι ώστε να μπορούν να ασκηθούν αποτελεσματικά όλα τα δικαιώματα υπεράσπισης του κατηγορουμένου, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος εξέτασης μαρτύρων³⁶⁰.

Παρότι όλα τα Κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης αναγνωρίζουν την αρχή της δημοσιότητας, οι επιμέρους έννομες τάξεις και οι δικαστικές πρακτικές διαφέρουν, ως ένα βαθμό, ως προς το περιεχόμενο της αρχής και τις προϋποθέσεις εφαρμογής της³⁶¹. Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η υποχρέωση τήρησης δημοσιότητας δεν είναι απόλυτη³⁶² ενώ λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε διαδικασίας, αναγνωρίζοντας, για παράδειγμα, ότι ο σκοπός της αρχής της δημοσιότητας μπορεί να επιτυγχάνεται, τουλάχιστον ως προς την αναγκαία διαδικασία, είτε με την κατάθεση της απόφασης στη γραμματεία του δικαστηρίου, πράγμα που επιτρέπει την πρόσβαση στο πλήρες κείμενο της απόφασης, είτε με την ανάγνωση του διατακτικού της απόφασης σε δημόσια συνεδρίαση³⁶³. Στο ίδιο πνεύμα, το Δικαστήριο έχει δεχθεί επίσης ότι η απουσία δημόσιας συζήτησης στο εφετείο ή ενώπιον του αναιρετικού δικαστηρίου μπορεί να δικαιολογηθεί από τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας περί της οποίας πρόκειται, αρκεί να υπήρξε δημόσια ακροαματική διαδικασία στον πρώτο βαθμό. Επίσης, διαδικασίες που αφορούν νομικά ζητήματα και όχι αμφισβητούμενα πραγματικά περιστατικά μπορούν να πληρούν τις προϋποθέσεις του άρθρου 6, έστω και εάν το εφετείο ή το Ανώτατο Δικαστήριο δεν

στην εκλογή δικαστών βλ. *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. κ. Πολωνίας*, 7.5.2021, παρ. 284-291, *Reczkowicz κ. Πολωνίας*, 22.11.2021, παρ. 216-282.

357. ΕΔΔΑ, *Pretto κ.ά. κ. Ιταλίας* (Ολομέλεια), 8.12.1983, παρ. 21, *Axen κ. Γερμανίας* (Ολομέλεια), 8.12.1983, παρ. 25, *Sutter κ. Ελβετίας* (Ολομέλεια), 22.2.1984, παρ. 26, *Diennet κ. Γαλλίας*, 26.9.1995, παρ. 33, *Werner κ. Αυστρίας*, 24.11.1997, παρ. 45, *Straume κ. Λετονίας*, 2.6.2022, παρ. 124.

358. Βλ. μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, *Fredin κ. Σουηδίας* (No 2), 23.2.1994, παρ. 21-22, *Yakovlev κ. Ρωσίας*, 15.3.2005, παρ. 21, *Vorobyev κ. Ρωσίας* (τριμελής Επιτροπή), 9.10.2012, παρ. 20.

359. ΕΔΔΑ, *Yakovlev κ. Ρωσίας*, ό.π., *Shandrov κ. Ρωσίας*, 15.3.2011, παρ. 28 επ., *Vorobyev κ. Ρωσίας*, ό.π., *Gankin κ.ά. κατά Ρωσίας*, 31.5.2016, παρ. 34-38 για μια περίληψη των αρχών της σχετικής νομολογίας.

360. ΕΔΔΑ, *Jussila κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 40, *Flisar κ. Σλοβενίας*, 29.9.2011, παρ. 33. Βλ. και *Kilin κ. Ρωσίας*, 11.5.2021, παρ. 11-112, σχετικά με την υποχρέωση των αρχών να δείξουν ότι η απόφαση για διεξαγωγή της συζήτησης κλεισμένων των θυρών είναι απολύτως αναγκαία υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες.

361. ΕΔΔΑ, *Pretto κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 22, *Axen κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 26, *Sutter κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 27.

362. ΕΔΔΑ, *De Tommaso κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 163.

363. ΕΔΔΑ, *Pretto κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 27.

έδωσε στον προσφεύγοντα τη δυνατότητα να εκφραστεί προφορικά ενώπιόν του³⁶⁴. Επιπλέον, οι απαιτήσεις της αποτελεσματικότητας και της οικονομίας της δίκης μπορεί να δικαιολογούν την απουσία δημόσιας συζήτησης ακόμα και σε δύο βαθμούς σε εξαιρετικά επείγουσα διαδικασία που αφορά όλως τεχνικά ζητήματα³⁶⁵. Από την άλλη, μπορεί λόγω του αντικειμένου της διαφοράς να επιβάλλεται η δημοσιότητα οπότε να πρέπει να αιτιολογηθεί επαρκώς ο αποκλεισμός της, όπως για παράδειγμα σε υποθέσεις που αφορούσαν την ελευθερία έκφρασης εκπροσώπου συνδικαλιστικού σωματείου ελεγκτών εναέριας κυκλοφορίας³⁶⁶ ή πειθαρχικές διαδικασίες³⁶⁷. Η ανάγκη σε βάθος εξέτασης πραγματικών περιστατικών υπό αμφισβήτηση³⁶⁸ ή η ανάγκη καλύτερης γνώσης της προσωπικής κατάστασης ή της συμπεριφοράς του προσφεύγοντα μπορεί επίσης να συνηγορούν υπέρ της ακροαματικής διαδικασίας³⁶⁹.

- 133 Πάντως, όταν η επίμαχη διαδικασία εκτυλίσσεται ενώπιον ενός και μόνου δικαστηρίου, η αρχή της δημοσιότητας συνεπάγεται το δικαίωμα σε ακροαματική διαδικασία, εκτός εάν εξαιρετικές περιστάσεις δικαιολογούν το αντίθετο³⁷⁰. Εξάλλου, όταν το εφετείο καλείται να εξετάσει μία ποινική υπόθεση τόσο ως προς τα πραγματικά περιστατικά όσο και ως προς τα νομικά ζητήματα και να προχωρήσει στη συνολική εκτίμηση της ενοχής ή της αθωότητας, δεν μπορεί να αποφανθεί χωρίς να αξιολογήσει τα αποδεικτικά στοιχεία που παρουσιάζει αυτοπροσώπως ο κατηγορούμενος. Από την αρχή της δημόσιας συζήτησης συνάγεται το δικαίωμα του κατηγορουμένου να ακουστεί προσωπικά από το εφετείο. Υπό την έννοια αυτή, η αρχή της δημο-

364. ΕΔΔΑ, *J.-A. Andersson κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 29.10.1991, παρ. 27, *Fejde κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 29.10.1991, παρ. 31, *Helmets κ. Σουηδίας* (Ολομέλεια), 29.10.1991, παρ. 36, *Bulut κ. Αυστρίας*, 22.2.1996, παρ. 40-41, *K.D.B. κ. Ολλανδίας*, 27.3.1998, παρ. 39, *Mironi Institut κ. Σλοβενίας*, ό.π., παρ. 37. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Salomonsson κ. Σουηδίας*, 12.11.2002, παρ. 34, *Keskinen and Veljekset Keskinen Oy κ. Φινλανδίας*, 5.6.2012, παρ. 33. Στην απόφαση *Serrano Contreras κ. Ισπανίας*, 20.3.2012, το ΕΔΔΑ, αφού επιβεβαίωσε την προηγούμενη σχετική νομολογία του, διαπίστωσε παραβίαση της αρχής της δημοσιότητας επειδή το Ανώτατο ισπανικό δικαστήριο είχε προβεί σε επανεκτίμηση όχι μόνο νομικών ζητημάτων, αλλά και ορισμένων κρίσεων πραγματικών περιστατικών χωρίς ακροαματική διαδικασία (ό.π., ιδίως παρ. 37 επ.).

365. ΕΔΔΑ, *Eker κ. Τουρκίας*, 24.10.2017, παρ. 29, 31.

366. ΕΔΔΑ, *Straume κ. Λετονίας*, ό.π., παρ. 127-129.

367. ΕΔΔΑ, *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 208-211.

368. ΕΔΔΑ, *Ramos Nunes de Carvalho e Sá κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 211.

369. ΕΔΔΑ, *Göç κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 11.7.2002, παρ. 51, *Lorenzetti κ. Ιταλίας*, 10.4.2012, παρ. 33, *De Tommaso κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 167.

370. ΕΔΔΑ, *Göç κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 47, *Fredin κ. Σουηδίας* (No 2), 23.2.1994, παρ. 21, *Allan Jacobsson κ. Σουηδίας* (No 2), 19.2.1998, παρ. 46, *Elo κ. Φινλανδίας*, 26.9.2006, παρ. 35, *Flisar κ. Σλοβενίας*, 29.9.2011, παρ. 34, *Keskinen and Veljekset Keskinen Oy κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 33. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ έχει δεχθεί ότι τέτοιες εξαιρετικές περιστάσεις συντρέχουν σε υποθέσεις που αφορούν φορολογικές παραβάσεις, ορισμένες παραβάσεις του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας, όπως η οδήγηση σε κατάσταση μέθης και γενικότερα σε περιστάσεις όπου τίθενται κυρίως τεχνικά ζητήματα. Όταν αποφαίνεται ότι η ακροαματική διαδικασία δεν ήταν απαραίτητη, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη του ότι τα πραγματικά περιστατικά δεν αμφισβητούνταν και ότι δεν υπήρχε ανάγκη προφορικής παρουσίασης των αποδεικτικών μέσων ή εξέταση των μαρτύρων κατ' αντιπαράσταση. Βλ. ΕΔΔΑ, *Jussila κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 41-43 και 47-48, *Andria Oy and Kari Karanko κ. Φινλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.3.2007, *Flisar κ. Σλοβενίας*, ό.π., παρ. 35. Στην υπόθεση *Grande Stevens κ. Ιταλίας*, 4.3.2014, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε μεν τη δυνατότητα εξαιρέσεων στην αρχή της δημοσιότητας της ποινικής δίκης, αποφάσισε όμως ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν ετίθετο τέτοιο ζήτημα δεδομένου ότι τα πραγματικά περιστατικά αμφισβητούνταν και ότι οι επαπειλούμενες κυρώσεις ήταν βαριές και είχαν έντονο απαξιωτικό χαρακτήρα (ό.π., παρ. 120 επ., 153 επ.).

4. Επιπλέον, καιολογούν ουσιαστικά διαδιδι-
-ειμένου της
-ο αποκλει-
-φρασης εκ-
-θαρχικές δι-
-βήτηση³⁶⁸ ή
-υ προσφεύ-

ιστηρίου, η
-ός εάν εξαι-
-αι να εξετά-
-ς τα νομικά
-δεν μπορεί
-προσώπως
-α του κατη-
-ή της δημο-

ιδίας (Ολομέ-
-τ κ. *Austrias*,
-ίας, ό.π., παρ.
-kset Keskinen
012, το ΕΔΔΑ,
-αρχής της δη-
-ο νομικών ζη-
-δικασία (ό.π.,

012, παρ. 33,

1 Jacobsson κ.
-as, 29.9.2011,
-ΔΑ έχει δεχθεί
-αβάσεις, ορι-
-ς και γενικότε-
-τική διαδικα-
-αμφισβητού-
-ση των μαρτύ-
-α Oy and Kari
-παρ. 35. Στην
-πρέσεων στην
-ση δεν ετίθετο
-ύμενες κυρώ-

Π. ΑΣΗΜΑΚΗ

σιότητας αποσκοπεί στην εξασφάλιση του δικαιώματος υπεράσπισης³⁷¹. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το Δικαστήριο επεκτείνει την εφαρμογή της αρχής της αυτοπρόσωπης παρουσίας και στους κρατούμενους που είναι διάδικα μέρη σε αστική δίκη³⁷².

Παρά τον θεμελιώδη χαρακτήρα της αρχής της δημοσιότητας, ούτε το γράμμα ούτε το πνεύμα του άρθρου 6 παρ. 1 δεν εμποδίζουν την παραίτηση από το σχετικό δικαίωμα. Ωστόσο, η εν λόγω παραίτηση θα πρέπει να πραγματοποιείται οικειοθελώς, κατά τρόπο αναμφισβήτητο και να μην προσκρούει σε σημαντικό δημόσιο συμφέρον³⁷³. Η παραίτηση μπορεί να είναι ρητή ή και σιωπηρή, όπως στην περίπτωση που ο προσφεύγων δεν ζητά τη διενέργεια ακροαματικής διαδικασίας³⁷⁴.

Υπενθυμίζεται εξάλλου, ότι η ίδια η παρ. 1 του άρθρου 6 προβλέπει ρητά τη δυνατότητα απαγόρευσης της πρόσβασης του τύπου και του κοινού στην αίθουσα του δικαστηρίου «για όλη ή μέρος της διάρκειας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημόσιας τάξης ή της εθνικής ασφάλειας σε δημοκρατική κοινωνία, όταν αυτό ενδείκνυται από τα συμφέροντα των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή στον απολύτως αναγκαίο βαθμό που κρίνει το δικαστήριο, όταν η δημοσιότητα θα μπορούσε υπό ειδικές συνθήκες να βλάψει τα συμφέροντα της δικαιοσύνης». Το γεγονός ότι μια υπόθεση θέτει ζητήματα που αφορούν την εθνική ασφάλεια δεν σημαίνει ότι η αρχή της δημοσιότητας παύει να ισχύει, ενώ μπορεί να πρέπει το Δικαστήριο να αποφανθεί για την αναγκαιότητα του αποκλεισμού της δημοσιότητας χωρίς να έχει πλήρη πρόσβαση στους λόγους που στηρίζουν την απόφαση αυτή που μπορεί να καλύπτονται από απόρρητο λόγω προστασίας της εθνικής ασφάλειας³⁷⁵. Πλήρης απόκρυψη των σχετικών δικαστικών αποφάσεων, ακόμη και εάν σχετίζονται με την τρομοκρατία, δεν δικαιολογείται. Πολλά Κράτη μέρη στη Σύμβαση διαβαθμίζουν μόνον τα τμήματα εκείνα της απόφασης των οποίων η αποκάλυψη θα έθιγε ευθέως την εθνική ασφάλεια ή την ασφάλεια τρίτων προσώπων. Η μερική έστω δημοσιότητα των δικαστικών αποφάσεων συνιστά εγγύηση κατά της αυθαιρεσίας³⁷⁶. Αντίστοιχες παρατηρήσεις ισχύουν *mutatis mutandis* και ως προς τη διενέργεια ορισμένων μόνο συνεδριάσεων κεκλεισμένων των θυρών προκειμένου να μην αποκαλυφθεί το περιεχόμενο διαβαθμισμένων εγγράφων, ιδίως όταν αυτά αφορούν τις μεθόδους που χρησιμοποιεί η αστυνομία για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας³⁷⁷.

Ειδικότερα, ως προς τα συμφέροντα των ανηλίκων, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι ένα παιδί που κατηγορείται για αξιόποινη πράξη είναι απαραίτητο να αντιμετωπίζεται κατά τρόπο

371. ΕΔΔΑ, *Tierce κ.ά. κ. San Marίno*, ό.π., παρ. 95, *Deliktas κ. Τουρκίας*, 12.12.2023, παρ. 40-44.

372. ΕΔΔΑ, *Yevdokimov κ.ά. κ. Ρωσίας*, 16.2.2016, ιδίως παρ. 30 επ., *Altay κ. Τουρκίας (no. 2)*, 9.4.2019, παρ. 77-81.

373. ΕΔΔΑ, *Schuler-Zraggen κ. Ελβετίας*, 24.6.1993, παρ. 58, *Pauger κ. Αυστρίας*, 28.5.1997, παρ. 58. Βλ. και *Vasil Vasilev κ. Βουλγαρίας*, 16.11.2021, παρ. 111, ειδικά ως προς το ότι η παραίτηση πρέπει να προκύπτει κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο.

374. ΕΔΔΑ, *Keskinen and Veljekset Keskinen Oy κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 31.

375. ΕΔΔΑ, *Yam κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 16.1.2020, παρ. 55, όπου το ΕΔΔΑ εξετάζει αν η διαδικασία απόφασης στο εσωτερικό περιέχει επαρκείς εγγυήσεις για την προστασία των δικαιωμάτων των ενδιαφερομένων προσώπων, αν έγινε στάθμιση του δημοσίου συμφέροντος με την ανάγκη δημοσιότητας, αν όλα τα αποδεικτικά στοιχεία γνωστοποιήθηκαν στην υπεράσπιση κι αν η διαδικασία ήταν δίκαιη στο σύνολό της.

376. ΕΔΔΑ, *Fazliyski κ. Βουλγαρίας*, 16.4.2013, παρ. 69.

377. ΕΔΔΑ, *Nikolova και Vandova κ. Βουλγαρίας*, 17.12.2013, ιδίως παρ. 74 επ.

που να λαμβάνει πλήρως υπόψη την ηλικία, την ωριμότητα, τις νοητικές ικανότητές του και τη συγκινησιακή του φόρτιση, καθώς και την ανάγκη λήψης μέτρων για την εκ μέρους του κατανόηση της διαδικασίας και τη συμμετοχή του σε αυτή. Προκειμένου περί ενός μικρού παιδιού που κατηγορείται για σημαντική αξιόποινη πράξη που έχει συγκλονίσει την κοινή γνώμη, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι η δίκη πρέπει να διεξαχθεί έτσι ώστε να μειώνεται κατά το δυνατόν η όποια αίσθηση απειλής ή εκφοβισμού του ενδιαφερομένου³⁷⁸.

- 137 Είναι σαφές, ωστόσο, ότι οι παραπάνω εξαιρέσεις που προβλέπει το άρθρο 6 παρ. 1 πρέπει να ερμηνεύονται στενά. Έτσι, για παράδειγμα, στο πλαίσιο οικογενειακής διαφοράς που αφορούσε την επικοινωνία του βιολογικού πατέρα με το παιδί του, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι εγγυήσεις δημοσιότητας του άρθρου 6 είχαν παραβιαστεί δεδομένου ότι η διαδικασία ήταν έγγραφη, ότι δεν είχε διαταχθεί ψυχολογική πραγματογνωμοσύνη και ότι η έφεση του προσφεύγοντος έθετε ερωτήματα που δεν μπορούσαν να επιλυθούν ικανοποιητικά από τα στοιχεία του φακέλου³⁷⁹. Σε άλλη απόφαση το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση της αρχής της δημοσιότητας δεδομένου ότι τα περιοριστικά μέτρα που είχαν ληφθεί από το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο δεν ήταν «απολύτως απαραίτητα» κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης³⁸⁰.

VI. Ο εν γένει δίκαιος χαρακτήρας της δίκης

- 138 Πέρα από τις θεμελιώδεις ουσιαστικές εγγυήσεις που εξετάστηκαν παραπάνω, το ΕΔΔΑ έχει αναδείξει νομολογιακά τη σημασία ορισμένων δικονομικών αρχών για τον εν γένει δίκαιο χαρακτήρα της δίκης. Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσονται κατά κύριο λόγο η αρχή της ισοπλίας και η αρχή της αντιδικίας και της εκατέρωθεν ακρόασης (*adversarial principle, principe du contradictoire*). Συναφείς είναι, επίσης, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ που αφορούν τη νομιμότητα των επικαλούμενων και προσαγομένων αποδεικτικών μέσων, το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης του κατηγορουμένου, την κεκαλυμμένη δράση των αστυνομικών δυνάμεων και το ζήτημα των *agents provocateurs*, καθώς και την ανάγκη επαρκούς αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων. Από τη γενικότερη έννοια της δίκαιης δίκης, το ΕΔΔΑ συνάγει επίσης την ανάγκη ασφάλειας δικαίου, η οποία συνδέεται με την αποφυγή αντιφατικών αποφάσεων επί του ιδίου ζητήματος. Τέλος, η νομολογία του Δικαστηρίου επιμένει στην απαγόρευση επαναπρώτησης, απέλασης ή έκδοσης ενός προσώπου σε άλλη χώρα όπου κινδυνεύει σοβαρά να δικαστεί κατά τρόπο που αντίκειται προδήλως στις θεμελιώδεις αρχές της δίκαιης δίκης. Με άλλα λόγια, ο «δίκαιος χαρακτήρας της δίκης» συνιστά μία γενική αναφορά, η οποία επιτρέπει στο ΕΔΔΑ να αναπτύσσει νομολογιακά το περιεχόμενο του άρθρου 6 παρ. 1, πέρα από το γράμμα του τελευταίου και σύμφωνα με το πνεύμα του.

A. Η αρχή της ισοπλίας

- 139 Ήδη από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να υπογραμμίσει ότι η αρχή της ισοπλίας των όπλων συμπεριλαμβάνεται στην έννοια της δίκαιης δίκης του άρθρου 6 παρ. 1³⁸¹. Με άλλα λόγια, η αρχή της ισοπλίας συνιστά ένα από τα στοιχεία της ευρύτερης έννοιας

378. ΕΕπιτροπήΔΑ, V. κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, 4.12.1998, παρ. 105-106.

379. ΕΔΔΑ, *Elsholz κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 13.7.2000, παρ. 66.

380. ΕΔΔΑ, *Luchaninova κ. Ουκρανίας*, 9.6.2011, παρ. 58.

381. ΕΔΔΑ, *Neumeister κ. Αυστρίας*, 27.6.1968, παρ. 22.

ου και τη
ου κατα-
παιδιού
ώμη, το
η όποια

ιρέπει να
αφορού-
γγυήσεις
ιγγραφή,
εύγοντος
του φα-
μοσιότη-
δικαστή-
βασης³⁸⁰.

ΕΔΔΑ έχει
δίκαιο χα-
λίας και η
tu contra-
ότητα των
μη αυτοε-
άμεων και
των δικα-
επίσης την
άσεων επί
ση επανα-
σοβαρά να
δίκης. Με
ρία επιτρέ-
έρα από το

ογραμμίσει
ου άρθρου
νης έννοιας

της δίκαιης δίκης³⁸². Η εν λόγω αρχή συνεπάγεται την ύπαρξη μιας «δίκαιης ισορροπίας» μεταξύ των μερών και ισχύει τόσο στις αστικές όσο και στις ποινικές υποθέσεις³⁸³. Στις υποθέσεις εκείνες στις οποίες συγκρούονται ιδιωτικά συμφέροντα, η «ισότητα των όπλων» συνεπάγεται την υποχρέωση των δικαστικών αρχών να δώσουν την ευκαιρία σε κάθε μέρος να παρουσιάσει την επιχειρηματολογία του, συμπεριλαμβανομένων των αποδεικτικών του μέσων, υπό συνθήκες που δεν το θέτουν σε μειονεκτική θέση έναντι του άλλου διαδίκου³⁸⁴. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο φαίνεσθαι, καθώς επίσης και στις ευαισθησίες του κοινού ως προς τις εγγυήσεις που διασφαλίζουν την ορθή απονομή της δικαιοσύνης³⁸⁵.

Ο σεβασμός της αρχής της ισοπλίας δεν εξαρτάται από το κατά πόσον μια «διαδικαστική ανισότητα» επηρέασε πράγματι την έκβαση της δίκης. Αυτό που ενδιαφέρει είναι να μην προσκομίζονται έγγραφα στο δικαστήριο από την κατηγορούσα αρχή χωρίς να το γνωρίζει η υπεράσπιση και αντίστροφα. Σε κάθε περίπτωση, εναπόκειται στα μέρη, και ιδίως στην υπεράσπιση, να κρίνουν εάν θα αντιδράσουν ή όχι³⁸⁶. Τα παραπάνω ισχύουν και ως προς τις καταθέσεις πραγματογνωμόνων/εμπειρογνομόνων στο πλαίσιο ποινικής δίκης. Εάν αυτές ληφθούν κατά την προδικασία, εφαρμόζονται κατ' αναλογία οι εγγυήσεις που αφορούν μαρτυρικές καταθέσεις εκτός ακροατηρίου³⁸⁷. Το ΕΔΔΑ ακολουθεί τις ίδιες αρχές *mutatis mutandis* στην αστική δίκη προκειμένου περί εγγράφων και τυχόν άλλων στοιχείων που υποβάλλονται από το ένα διάδικο μέρος εν αγνοία του άλλου³⁸⁸. Στην υπόθεση *Regner κατά Τσεχίας* (Ευρεία Σύνθεση), πάντως, το ΕΔΔΑ εξέτασε συνολικά τη διαδικασία προκειμένου να αποφανθεί αν οι περιορισμοί στην αρχή της ισοπλίας (και της αντιδικίας, με την οποία συνδέεται στενά) εξισορροπήθηκαν επαρκώς από άλλες διαδικαστικές εγγυήσεις³⁸⁹.

Β. Η αρχή της «αντιδικίας» (adversarial principle)

Όπως η αρχή της ισοπλίας, έτσι και αυτή της «αντιδικίας» (*adversarial principle - principe du contradictoire*) συνιστά θεμελιώδη εγγύηση της δίκαιης δίκης³⁹⁰. Πρόκειται για αυτόνομη έννοια με διάφορες πτυχές οι οποίες καλύπτουν μια σειρά επιμέρους δικονομικών αρχών και εγ-

382. ΕΔΔΑ, *Brandstetter κ. Αυστρίας*, 28.8.1991, παρ. 66, *Ruiz-Mateos κ. Ισπανίας* (Ολομέλεια), 23.6.1993, παρ. 63, *Regner κ. Τσεχίας*, ό.π., παρ. 146.

383. ΕΔΔΑ, *Dombo Beheer B.V. κ. Ολλανδίας*, 27.10.1993, παρ. 33, *Werner κ. Αυστρίας*, 24.1.1997, παρ. 63, *Adorisio κ.ά. κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 17.3.2015, παρ. 88.

384. ΕΔΔΑ, *Stran Greek Refineries και Stratis Andreadis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 46, *Werner κ. Αυστρίας*, ό.π., *Kress κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 7.6.2001, παρ. 72. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Khrabrova κ. Ρωσίας*, 2.10.2012, ιδίως παρ. 39 επ., όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι η ανατιολόγητη άρνηση εξέτασης κάθε αυτόπτη μάρτυρα που πρότεινε ο προσφεύγων διατάραξε τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ των μερών. Η αρχή αυτή καλύπτει κάθε πτυχή του δικονομικού δικαίου και εφαρμόζεται και όσον αφορά τις επιδόσεις δικογράφων στα μέρη (βλ. ΕΔΔΑ, *Avotins κ. Λετονίας*, ό.π., 119).

385. ΕΔΔΑ, *Bulut κ. Αυστρίας*, 22.2.1996, παρ. 47.

386. ΕΔΔΑ, *Bulut κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 49, *Janáček κ. Τσεχίας*, 2.2.2023, παρ. 53 (μη κοινοποίηση στον προσφεύγοντα ουσιαστών γραπτών παρατηρήσεων).

387. ΕΔΔΑ, *Matytsina κ. Ρωσίας*, 27.3.2014, παρ. 151 επ., *Kartoyev κ.ά. κ. Ρωσίας*, 19.10.2021, παρ. 71-73. Βλ. επίσης παρακάτω την ανάλυση της νομολογίας υπό το άρθρο 6, παρ. 3 δ) της ΕΣΔΑ.

388. ΕΔΔΑ, *ΑΡΕΗ Üldözötteinek Szövetsége κ.ά. κ. Ουγγαρίας*, 5.10.2000, παρ. 42.

389. ΕΔΔΑ, *Regner κ. Τσεχίας*, ό.π., παρ. 151-161 (και παρ. 146).

390. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, 19.12.1989, παρ. 102.

γυήσεων του ελληνικού δικονομικού δικαίου, συμπεριλαμβανομένης της αρχής της εκατέρωθεν ακρόασης. Στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ο πυρήνας της αρχής της αντιδικίας συνίσταται στο δικαίωμα των διαδίκων μερών να λάβουν γνώση και να εκθέσουν τις απόψεις τους ως προς κάθε έγγραφο, παρατήρηση ή άλλο στοιχείο που υποβάλλεται στο δικαστήριο, ακόμη και από μια ανεξάρτητη αρχή, με στόχο να επηρεάσει την έκβαση της δίκης³⁹¹. Η εκτίμηση για το κατά πόσον ένα έγγραφο ή άλλο αποδεικτικό μέσο απαιτεί αντίκρουση εναπόκειται στους διαδίκους. Με άλλα λόγια, η παραπάνω αρχή αποβλέπει στο να ενισχύσει την εμπιστοσύνη των διαδίκων ως προς τη λειτουργία της δικαιοσύνης, να διασφαλίσει τα συμφέροντά τους και να τους εξασφαλίσει το δικαίωμα να εκφραστούν ως προς κάθε στοιχείο της δικογραφίας³⁹². Η αρχή αυτή εφαρμόζεται *mutatis mutandis* τόσο στην αστική όσο και στην ποινική δίκη. Σημειώνεται επίσης ότι η αρχή της «αντιδικίας» μπορεί να παραβιάζεται όταν ο διάδικος αιφνιδιάζεται λόγω μιας απρόσμενης τροπής της διαφοράς, όπως για παράδειγμα όταν το εθνικό δικαστήριο βασίζει την απόφασή του σε ένα λόγο που εγείρει αυτεπαγγέλτως και που δε θα μπορούσε να προβλέψει ούτε ο επιμελής διάδικος ή όταν αναδεικνύει ένα νέο νομικό κριτήριο ως αποφασιστικής σημασίας για να απορρίψει αξίωση του προσφεύγοντα³⁹³.

- 142 Η εθνική νομοθεσία μπορεί να ικανοποιεί την απαίτηση αυτή με διάφορους τρόπους, αλλά σε κάθε περίπτωση τα μέρη πρέπει να γνωρίζουν την κατάθεση παρατηρήσεων, αποδεικτικών μέσων, κ.λπ. και να έχουν την πρακτική δυνατότητα να τα αντικρούσουν. Είναι προφανές ότι η εγγύηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία ως προς τα στοιχεία εκείνα τα οποία είναι «ζωτικού» χαρακτήρα για την έκβαση της υπόθεσης³⁹⁴. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της ποινικής δίκης η κατηγορούσα αρχή πρέπει, κατά κανόνα, να γνωστοποιεί στην υπεράσπιση όλες τις αποδείξεις που έχει στην κατοχή της, είτε είναι υπέρ είτε εις βάρος του κατηγορουμένου και ειδικά εκείνα τα στοιχεία που έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για την κατηγορία κατά του προσφεύγοντα³⁹⁵.
- 143 Το παραδεκτό των αποδεικτικών μέσων ρυθμίζεται κατά κύριο λόγο από τους κανόνες του εθνικού δικαίου, η δε αξιολόγηση των εν λόγω μέσων εναπόκειται κατ' αρχήν στον εθνικό δικαστή. Η αποστολή του ΕΔΔΑ με βάση τη Σύμβαση δεν συνίσταται στο να αποφανθεί εάν ορισμένες καταθέσεις μαρτύρων, για παράδειγμα, καλώς έγιναν δεκτές ή όχι, αλλά να ερευνήσει εάν η διαδικασία στο σύνολό της, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου παρουσίασης των αποδεικτικών μέσων, είχε δίκαιο χαρακτήρα³⁹⁶. Στην ποινική δίκη, τα αποδεικτικά μέσα πρέπει κατά κανόνα να προσάγονται στο ακροατήριο παρουσία του κατηγορουμένου ενόψει της κατ' αντιμωλία διεξαγωγής της δίκης. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι δεν μπορούν ποτέ να υπάρξουν καταθέσεις μαρτύρων εκτός του ακροατηρίου, ιδίως κατά τη διάρκεια της προδικασίας.

391. ΕΔΔΑ, *Kress κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 74, *Morel κ. Γαλλίας*, 6.6.2000, παρ. 27, *Ruiz-Mateos κ. Ισπανίας*, ό.π., παρ. 63, *Vorotnikova κ. Λετονίας*, 4.2.2021, παρ. 26. Η αρχή της αντιδικίας δεν εφαρμόζεται ως προς το σχέδιο απόφασης του εισηγητή συμβούλου στο (γαλλικό) Συμβούλιο της Επικρατείας, δεδομένου ότι πρόκειται για εσωτερικό έγγραφο εργασίας και μάλιστα απόρρητο (*Marc-Antoine κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 4.6.2013, παρ. 31).

392. ΕΔΔΑ, *Nideröst-Huber κ. Ελβετίας*, 18.2.1997, παρ. 29-30.

393. ΕΔΔΑ, *Vegotex International S.A. κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 135-136, *Ben Amamou κ. Ιταλίας*, 29.6.2023, παρ. 75-77.

394. ΕΔΔΑ, *McMichael κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.2.1995, παρ. 80.

395. ΕΔΔΑ, *Fitt κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, (Ευρεία Σύνθεση), 16.2.2000, παρ. 44, *Rowe and Davis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, (Ευρεία Σύνθεση), 16.2.2000, παρ. 60 και 66, *Matanović κ. Κροατίας*, 4.6.2017, παρ. 161.

396. ΕΔΔΑ, *Doorson κ. Ολλανδίας*, 26.3.1996, παρ. 67, *Texeira de Castro κ. Πορτογαλίας*, 9.6.1998, παρ. 34.

Η αρχή της αντιδικίας επιτάσσει ο κατηγορούμενος να έχει τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τη μαρτυρία σε βάρος του και να υποβάλει ερωτήσεις στον μάρτυρα, είτε κατά τη στιγμή της κατάθεσης είτε αργότερα³⁹⁷. Γενικότερα, όπως θα αναδειχθεί αναλυτικότερα υπό το πρίσμα των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου της παρ. 3 του άρθρου 6, το ΕΔΔΑ είναι πολύ επιφυλακτικό ως προς αποδεικτικά μέσα τα οποία δεν εξετάστηκαν με βάση τις αρχές της αντιδικίας και της εκατέρωθεν ακρόασης³⁹⁸.

Ωστόσο, το δικαίωμα γνωστοποίησης όλων των αποδείξεων δεν είναι απόλυτο. Η μη αποκάλυψη στην υπεράσπιση ορισμένων αποδεικτικών μέσων μπορεί να δικαιολογείται για να προστατευθούν για παράδειγμα η εθνική ασφάλεια, η ταυτότητα ενός μάρτυρα, η εμπιστευτικότητα των αστυνομικών μεθόδων διερεύνησης των εγκληματικών πράξεων και γενικότερα προκειμένου να προστατευθούν δικαιώματα τρίτων ή ένα σημαντικό δημόσιο συμφέρον³⁹⁹. Ωστόσο, τα περιοριστικά αυτά μέτρα μπορούν να γίνουν αποδεκτά με βάση το άρθρο 6 παρ. 1 μόνον εάν είναι απολύτως απαραίτητα⁴⁰⁰. Σε τέτοιες περιστάσεις το ΕΔΔΑ εξετάζει εάν οι δυσκολίες που προκλήθηκαν στην υπεράσπιση από τη μη αποκάλυψη αντισταθμίστηκαν από τη διαδικασία που ακολουθήθηκε από τις δικαστικές αρχές⁴⁰¹. Η εν λόγω διαδικασία μπορεί να συνεπάγεται τη γνωστοποίηση στην υπεράσπιση τουλάχιστον μιας περίληψης των μη αποκάλυπτων αποδεικτικών στοιχείων⁴⁰². Σε κάθε περίπτωση η απόφαση για τη μη αποκάλυψη αποδεικτικών στοιχείων στην υπεράσπιση δεν ανήκει αποκλειστικά στην κατηγορούσα αρχή, αλλά θα πρέπει να επικυρώνεται από τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια τόσο πρωτοδίκως όσο και κατ' έφεση και αφού δοθεί στον κατηγορούμενο η δυνατότητα να επιχειρηματολογήσει σχετικά⁴⁰³. Επίσης, από τον προαναφερθέντα κανόνα περί απόλυτης αναγκαιότητας συνάγεται ότι η μη αποκάλυψη αποδεικτικών στοιχείων θα είναι, κατά κανόνα, συμβατή με την αρχή της αντιδικίας εφόσον δεν πρόκειται για «ουσιώδες αποδεικτικό στοιχείο»⁴⁰⁴ ή για αποκλειστικό ή βασικό παράγοντα στον οποίο στηρίχθηκε η καταδίκη⁴⁰⁵. Σε κάθε περίπτωση το Δικαστήριο εξετάζει κατά πόσον οι υφιστάμενες διαδικαστικές εγγυήσεις ήταν ικανές να αντισταθμίσουν την μη αποκάλυψη των εν λόγω στοιχείων⁴⁰⁶.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπόθεση *Yüksel Yalçınkaya κατά Τουρκίας* του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, που αφορά καταδίκη εκπαιδευτικού για συμμετοχή στο κίνημα Γκιουλέν μετά από την απόπειρα πραξικοπήματος, το 2016. Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε τη μεγάλη σημα-

397. ΕΔΔΑ, *Asch κ. Αυστρίας*, 26.4.1991, παρ. 27, *Saïdi κ. Γαλλίας*, 20.9.1993, παρ. 43.

398. ΕΔΔΑ, *Mirilachvili κ. Ρωσίας*, 11.12.2008, παρ. 216-217.

399. ΕΔΔΑ, *Kaspers κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.11.2000, *Mansell κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.1.2003, *Dowsett κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.6.2003, παρ. 42, *V. κ. Φινλανδίας*, 24.4.2007, παρ. 75, *Natunen κ. Φινλανδίας*, 31.3.2009, παρ. 40.

400. ΕΔΔΑ, *V. κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 75, *Paci κ. Βελγίου*, 17.4.2018, παρ. 85.

401. ΕΔΔΑ, *Fitt κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 45-46, *Rowe and Davis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 61. Βλ. και ΕΔΔΑ, *UAB AmberCore DC and UAB Arcus Novus κ. Λιθουανίας*, 13.6.2023, παρ. 108-118, για ένα παράδειγμα εφαρμογής των γενικών αρχών σε υπόθεση αστικής φύσης.

402. ΕΔΔΑ, *Botmeh and Alami κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 7.6.2007, παρ. 42 επ.

403. ΕΔΔΑ, *Rowe and Davis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π.

404. ΕΔΔΑ, *Georgios Papageorgiou κ. Ελλάδας*, 9.5.2003, παρ. 35 επ., ιδίως παρ. 39 (*a contrario*).

405. ΕΔΔΑ, *Doorson κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 76.

406. ΕΔΔΑ, *Donohoe κ. Ιρλανδίας*, 12.12.2013, παρ. 77, 87 επ. Ως προς το αστικό σκέλος βλ. ΕΔΔΑ, *Regner κ. Τσεχίας*, ό.π., παρ. 151 και 161.

σία που έχουν αποκτήσει τα ηλεκτρονικά αποδεικτικά στοιχεία σε ποινικές δίκες, ιδίως για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, τονίζοντας όμως ότι αυτά δεν μπορούν να χρησιμοποιούνται κατά τρόπο αντίθετο στις αρχές της δίκαιης δίκης. Αφού διατύπωσε αμφιβολίες σχετικά με τον τρόπο συλλογής αποδεικτικών στοιχείων από τα δεδομένα της ηλεκτρονικής εφαρμογής ByLock που δεν καλυπτόταν από διαδικαστικές εγγυήσεις, τόνισε ότι ο προσφεύγων δεν είχε πρόσβαση στα ίδια τα κρίσιμα για την καταδίκη του ηλεκτρονικά δεδομένα αλλά στις αναφορές που συντάχθηκαν με βάση αυτά. Η βλάβη της υπεράσπισης δεν αντισταθμίστηκε από διαδικαστικές εγγυήσεις, καθώς τα εθνικά δικαστήρια δεν παρείχαν λόγους για τον αποκλεισμό αυτό και δεν απάντησαν στο αίτημα του προσφεύγοντος για μια ανεξάρτητη εξέταση των δεδομένων προς επιβεβαίωση του περιεχόμενου και της αξιοπιστίας τους. Επομένως διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1⁴⁰⁷.

- 146 Με την αρχή της εκατέρωθεν ακρόασης συνδέεται και το δικαίωμα του κατηγορουμένου να παρίσταται στο ακροατήριο και να συμμετέχει ενεργά στη δίκη ασκώντας όλα τα σχετικά δικαιώματά του⁴⁰⁸. Όπως έχει τονίσει το ΕΔΔΑ, η δυνατότητα αυτή απορρέει από το αντικείμενο και τον σκοπό του άρθρου 6 στο σύνολό του και ειδικότερα από τα εδάφια γ, δ και ε της παρ. 3, τα οποία αναγνωρίζουν σειρά υπερασπιστικών δικαιωμάτων, η άσκηση των οποίων προϋποθέτει, κατά κανόνα, τη φυσική παρουσία του κατηγορουμένου⁴⁰⁹. Η παρουσία του κατηγορουμένου έχει ιδιαίτερη σημασία όχι μόνο για την άσκηση από αυτόν του δικαιώματος ακρόασης, αλλά και λόγω της ανάγκης να ελεγχθεί η ακρίβεια των ισχυρισμών του σε σχέση και με αυτή των ισχυρισμών του θύματος και των μαρτύρων. Κατά συνέπεια, ο νομοθέτης πρέπει να αποθαρρύνει τις αδικαιολόγητες απουσίες⁴¹⁰. Το ΕΔΔΑ διαπιστώνει επίσης ότι όταν το εφετείο εξετάζει μία υπόθεση στο σύνολό της δεν μπορεί να αποφανθεί ως προς την ενοχή ή την αθωότητα του κατηγορουμένου χωρίς την εκτίμηση της κατάθεσης του τελευταίου. Εξάλλου, το δικαίωμα του κατηγορουμένου να μιλήσει τελευταίος έχει μεγάλη σημασία, χωρίς ωστόσο να συγχέεται με το δικαίωμά του να ακούγεται καθ' όλη τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας⁴¹¹.
- 147 Όταν η εθνική νομοθεσία επιτρέπει την εξέλιξη της δίκης εν απουσία του κατηγορουμένου, ο τελευταίος θα πρέπει, μόλις πληροφορηθεί τη δίωξη, να μπορεί να επιτύχει την εκ νέου εξέταση της υπόθεσής του επί της ουσίας με την παρουσία του⁴¹². Το αντίθετο θα συνιστούσε αρνησιδικία, εκτός εάν αποδεικνυόταν πέρα από κάθε αμφιβολία ότι ο κατηγορούμενος απέβλεπε στο να διαφύγει τη δίκη⁴¹³ ή ότι παραιτήθηκε από το δικαίωμα. Ειδικότερα ως προς την παραιτήση, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι αυτή πρέπει να είναι αδιαμφισβήτητη και να περιβάλλεται από εγγυήσεις ανάλογες με τη σημασία της⁴¹⁴. Στο ίδιο πνεύμα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι

407. ΕΔΔΑ, *Yüksel Yalçinkaya κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 26.9.2023, παρ. 312-346.

408. ΕΔΔΑ, *Murtazaliyeva κ. Ρωσίας*, 18.12.2018, παρ. 91. Ζήτημα αποτελεσματικής συμμετοχής του κατηγορουμένου μπορεί να εγείρει και η παράλειψη των αρχών να λάβουν υπόψη την ευαλωτότητα του (βλ. *Hasáliková κ. Σλοβακίας*, 24.6.2021, παρ. 69).

409. ΕΔΔΑ, *Colozza κ. Ιταλίας*, 12.2.1985, παρ. 27, *Ekbatani κ. Σουηδίας*, 26.5.1988, παρ. 25, *Zana κ. Τουρκίας*, 15.11.1997, παρ. 68, *Stanford κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 23.2.1994, παρ. 26.

410. ΕΔΔΑ, *Poitrinol κ. Γαλλίας*, 23.11.1993, παρ. 35.

411. ΕΔΔΑ, *Constantinescu κ. Ρουμανίας*, 27.6.2000, παρ. 55, 58.

412. ΕΔΔΑ, *Colozza κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 29.

413. ΕΔΔΑ, *Medenica κ. Ελβετίας*, 14.6.2001, παρ. 55.

414. ΕΔΔΑ, *Poitrinol κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 31.

ΕΣΔΑ

ο κατηγορούμενος δεν μπορεί να υποχρεωθεί να παραδοθεί στις αρχές προκειμένου να διασφαλίσει το δικαίωμά του να δικάσσει εκ νέου με βάση τις εγγυήσεις του άρθρου 6, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο θα έθετε την άσκηση του δικαιώματος υπό την αίρεση της προσφοράς της φυσικής του ελευθερίας ως ένα είδος εγγύησης⁴¹⁵.

Τα παραπάνω ισχύουν *mutatis mutandis* και για την αστική δίκη. Πράγματι, το ΕΔΔΑ, εμπνεόμενο από τις προαναφερθείσες εγγυήσεις, έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 σε περίπτωση που οι αρμόδιες αρχές δεν προέβησαν στις απαραίτητες ενέργειες προκειμένου να ενημερωθεί ο ενδιαφερόμενος για την εκκρεμούσα (αστική) δίκη εναντίον του, ούτε του έδωσαν την ευκαιρία να ακουσθεί σε νέα δίκη, παρά το γεγονός ότι δεν είχε παραιτηθεί από το σχετικό δικαίωμά του⁴¹⁶.

Γ. Η νομιμότητα των αποδεικτικών μέσων

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ δεν ρυθμίζει το καθεστώς των αποδεικτικών μέσων ως τέτοιων. Κατά συνέπεια, τα εθνικά δικαστήρια είναι κατεξοχήν αρμόδια να προβαίνουν στην εκτίμηση του παραδεκτού, της νομιμότητας και της αξιοπιστίας των αποδεικτικών μέσων⁴¹⁷. Με βάση την αρχή της επικουρικότητας, το ΕΔΔΑ ερευνά μόνο κατά πόσον η διαδικασία στο σύνολό της είναι δίκαιη, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου με τον οποίο προσκομίστηκαν και αξιολογήθηκαν τα αποδεικτικά μέσα⁴¹⁸. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι το Δικαστήριο δεν αποκλείει καταρχήν και *in abstracto* το παραδεκτό ενός αποδεικτικού μέσου που κτήθηκε κατά παραβίαση του εθνικού δικαίου⁴¹⁹. Από το σύνολο της διαδικασίας μπορεί να προκύπτει ότι η λήψη υπόψη ενός τέτοιου αποδεικτικού μέσου δεν παραβιάζει την αρχή της δίκαιης δίκης, όπως αυτή προστατεύεται από το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ⁴²⁰. Ειδικότερα, όταν τα εθνικά δικαστήρια αυτή προστατεύεται από το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ⁴²⁰. Ειδικότερα, όταν τα εθνικά δικαστήρια βασίζονται σε παράνομα αποδεικτικά μέσα, το ΕΔΔΑ θα εξετάσει κατά πόσον η εν λόγω παρανομία επέδρασε στον εν γένει δίκαιο χαρακτήρα της δίκης, εάν ο προσφεύγων είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τη γνησιότητα και τη νομιμότητα των μέσων αυτών ενώπιον των εθνικών δι-

415. ΕΔΔΑ, *Sanader κ. Κροατίας*, 12.2.2015, παρ. 70.

416. ΕΔΔΑ, *Dilipak και Karakaya κ. Τουρκίας*, 4.3.2014, παρ. 76-95. Βλ. επίσης *Zavodnik κ. Σλοβενίας*, 21.5.2015 (ως προς την υποχρέωση ενημέρωσης των πιστωτών σε υποθέσεις πτώχευσης).

417. Ειδικά ως προς την κλήση μαρτύρων, σημειώνεται ότι το άρθρο 6 παρ. 1 δεν θεμελιώνει σχετικό δικαίωμα αλλά θα πρέπει το δικαστήριο να απαντάει σε αίτημα που έχει υποβληθεί νόμιμα και να παρέχει επαρκή αιτιολογία σε περίπτωση απόρριψης αιτήματος για εξέταση μάρτυρα ή μαρτυρίας που θεωρεί μη σχετική ή αναξιόπιστη, βλ. ΕΔΔΑ, *Carmel Saliba κ. Μάλτας*, 29.11.2016, παρ. 69-77. Ειδικότερα για τις γενικές αρχές της νομολογίας σχετικά με τη χρήση πραγματογνωμοσύνης, βλ. ΕΔΔΑ, *Hamzagić κ. Κροατίας*, 9.12.2021, παρ. 40-44.

418. ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 25.3.1999, παρ. 45 (ποινική δίκη), *Devinar κ. Σλοβενίας*, 22.5.2018, παρ. 45 (αστική δίκη). Βλ. και ΕΔΔΑ, *Loupas κ. Ελλάδας*, 20.6.2019, παρ. 39-42, όπου κρίθηκε ότι η παράλειψη του Συμβουλίου της Επικρατείας να λάβει υπόψη ένα ολόκληρο κομμάτι αποδεικτικών στοιχείων και επίσημων εγγράφων του Δημοσίου, που ήταν σημαντικά για την έκβαση της δίκης, αρκούσε για να διαπιστωθεί παραβίαση του δικαιώματος δίκαιης δίκης.

419. ΕΔΔΑ, *Schenk κ. Ελβετίας* (Ολομέλεια), 12.7.1988, παρ. 46. Επρόκειτο εν προκειμένω για παράνομη ηχογράφηση τηλεφωνικής συνδιάλεξης. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Khan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 12.5.2000, παρ. 34 επ.

420. Μπορεί, ωστόσο, να παραβιάζει κάποιο άλλο άρθρο της Σύμβασης, όπως για παράδειγμα το άρθρο 8. Βλ. ΕΔΔΑ, *Khan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., *Bykov κ. Ρωσίας* (Ευρεία Σύνθεση), 10.3.2009, παρ. 94-105.

καστηρίων και να ανταχθεί στη χρήση τους⁴²¹ καθώς και την ποιότητά τους κι αν οι συνθήκες υπό τις οποίες κτήθηκαν θέτουν εν αμφιβόλω την αξιοπιστία ή την ακρίβειά τους⁴²². Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο αποδίδει ιδιαίτερη σημασία επίσης στο εάν μια καταδικαστική απόφαση βασίστηκε κατά τρόπο ουσιώδη ή αποφασιστικό σε παράνομα αποδεικτικά μέσα⁴²³, πράγμα που οδηγεί κατά κανόνα στην παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

- 150 Η έρευνα για το εάν η διαδικασία στο σύνολό της, μαζί με τον τρόπο κτήσης των αποδεικτικών μέσων, ήταν δίκαιη συμπεριλαμβάνει και την εξέταση της ενδεχόμενης παρανομίας και σε περίπτωση που παραβιάζεται δικαίωμα της Σύμβασης, καθώς και τη φύση της παραβίασης⁴²⁴. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ειδικά, η σπουδαιότητα του ζητήματος της χρήσης αποδεικτικών μέσων που κτήθηκαν κατά παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης περί απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης⁴²⁵. Η χρήση τέτοιων αποδεικτικών μέσων που αποτελούν προϊόν παραβίασης μιας απόλυτης απαγόρευσης από τη Σύμβαση θέτει πάντοτε σοβαρά ζητήματα ως προς τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης, ακόμη κι όταν τα εν λόγω μέσα δεν ήταν καθοριστικά για την καταδίκη του κατηγορουμένου⁴²⁶. Ειδικότερα, ως προς τις ομολογίες το Δικαστήριο θεωρεί ότι εάν αυτές αποσπώσθηκαν με βασανιστήρια⁴²⁷ ή με άλλη μορφή κακομεταχείρισης κατά παραβίαση του άρθρου 3⁴²⁸, η χρήση τους και μόνο πλήττει το κύρος της ποινικής δίκης ως σύνολο και μάλιστα ανεξάρτητα από την αποδεικτική τους αξία. Αντίστοιχες παρατηρήσεις ισχύουν και ως προς τη χρήση αποδεικτικών μέσων που κτήθηκαν κατά παραβίαση του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης του κατηγορουμένου⁴²⁹.
- 151 Πέρα από την ομολογία και την παραβίαση του δικαιώματος σιωπής, το Δικαστήριο έχει εγκύψει στο ειδικότερο ζήτημα της χρήσης αποδεικτικού υλικού (*real evidence - preuves matérielles*) που αποκτήθηκε ως άμεσο αποτέλεσμα κακομεταχείρισης αντίθετης προς το άρθρο 3. Εφόσον η απόκτηση του εν λόγω αποδεικτικού υλικού αποτελεί προϊόν βασανιστηρίων, η θέση του Δικαστηρίου είναι σαφής: το εν λόγω υλικό δεν μπορεί ποτέ να χρησιμοποιηθεί ως απόδειξη της ενοχής του κατηγορουμένου, ανεξάρτητα από την αποδεικτική του αξία.

421. ΕΔΔΑ, *Schenk κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 47 επ., *Heglas κ. Τσεχίας*, 1.3.2007, παρ. 89 επ., *Erkarić κ. Κροατίας*, 25.4.2013, παρ. 78.

422. ΕΔΔΑ, *Yüksel Yalçınkaya κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 324.

423. ΕΔΔΑ, *Khan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 35, 37, *Gäfgen κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 1.6.2010, παρ. 164.

424. ΕΔΔΑ, *Khan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 34.

425. Βλ. ΕΔΔΑ, *El Haski κ. Βελγίου*, 25.9.2012, όπου το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 επειδή χρησιμοποιήθηκαν αποδεικτικά μέσα που κτήθηκαν σε τρίτη χώρα και για τα οποία υπήρχε «πραγματικός κίνδυνος» ότι αποτέλεσαν προϊόν βασανιστηρίου (ό.π., παρ. 90-99).

426. ΕΔΔΑ, *Jalloh κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύμβαση), 11.7.2006, παρ. 99 και 104, *Harutyunyan κ. Αρμενίας*, 28.6.2007, παρ. 63 και *a contrario Mehmet Ali Eser κ. Τουρκίας*, 15.10.2019, παρ. 41, όπου δεν χρησιμοποιήθηκαν καθόλου δηλώσεις που ελήφθησαν με εξαναγκασμό.

427. ΕΔΔΑ, *Örs κ.ά. κ. Τουρκίας*, 20.6.2006, παρ. 60, *Harutyunyan κ. Αρμενίας*, ό.π., παρ. 63, 64 και 66, *Levința κ. Μολδαβίας*, 16.12.2008, παρ. 101 και 104-105.

428. Πρβλ. ΕΔΔΑ, *Söylemez κ. Τουρκίας*, 21.9.2006, παρ. 107 και 122-124, *Göçmen κ. Τουρκίας*, ό.π., *El-Haski κ. Βελγίου*, 25.9.2012, παρ. 85, *Turbylev κ. Ρωσίας*, 6.10.2015, παρ. 90, *Ibrahim κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 254.

429. ΕΔΔΑ, *Gäfgen κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 168, *Saunders κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.12.1996, παρ. 68, *Heaney and McGuinness κ. Ιρλανδίας*, 21.12.2000, παρ. 40, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 100.

συνθήκες
Στο πλαί-
δι απόφα-
ς, πράγμα

δεικτικών
και σε πε-
ριπτώσεις⁴²⁴. Θα
επικρίνεται μέ-
σων βασαν-
ιστικών
αποδείξεων
αποδοκίμα-
ται εν λόγω
και προς τις
ελλείψεις μορ-
το κύρος
Αντίστοι-
κατά πα-

ήριο έχει
preuves
ος το άρ-
ανιστηρί-
μοποιή-
του αξία.

έκ κ. Κροα-

, 1.6.2010,

άρθρου 6
τοια υπήρ-

Αρμενίας,
δεν χρησι-

64 και 66,

ς, ό.π., El-
Ηνωμένου

πρ. 68, He-

ΑΣΗΜΑΚΗ

Κάθε αντίθετη θέση θα κατέληγε στην έμμεση νομιμοποίηση της ηθικά απαράδεκτης συμπεριφοράς που αποτελεί το κατεχόμενη αντικείμενο απαγόρευσης του άρθρου 3 της Σύμβασης⁴³⁰.

Ωστόσο, η χρήση αποδεικτικού υλικού που συνιστά προϊόν όχι βασανιστηρίων, αλλά απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης παραβιάζει τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης όταν τα αποδεικτικά στοιχεία που κτήθηκαν κατά παράβαση του άρθρου 3 επέδρασαν στην καταδίκη ή την τιμωρία του κατηγορούμενου⁴³¹. Στην υπόθεση *Gäfgen κατά Γερμανίας*, το ΕΔΔΑ κλήθηκε να αντιμετωπίσει το δύσκολο ερώτημα της χρήσης αποδεικτικού υλικού που είχε αποκτηθεί με κύριο σκοπό να σωθεί η ζωή του θύματος. Αφού συνεκτίμησε το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος ομολόγησε για δεύτερη φορά την ενοχή του στο ακροατήριο, χωρίς πίεση εν προκειμένω, ότι η ομολογία αυτή ενισχύθηκε από άλλο, νόμιμο, αποδεικτικό υλικό και ότι κατά συνέπεια η καταδικαστική απόφαση δεν βασίστηκε στα επίμαχα στοιχεία, το ΕΔΔΑ κατέληξε ότι τα υπερασπιστικά δικαιώματα του προσφεύγοντος, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης, δεν είχαν παραβιασθεί και ότι η δίκη ως σύνολο έπρεπε να θεωρηθεί δίκαιη. Σημειώνεται πάντως ότι καταρχήν δεν είναι απαραίτητο να υφίσταται παραδεκτή αιτίαση υπό το άρθρο 3 για να εξετάσει το Δικαστήριο αν η χρήση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων παραβίασε τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης⁴³².

Ως προς τη χρήση αποδεικτικών μέσων που αποκτήθηκαν κατά παράβαση του άρθρου 8, το Τμήμα Ευρείας Σύθεσης του ΕΔΔΑ σε υπόθεση παρακολούθησης υπαλλήλων με κρυφές κάμερες, εξέτασε αν η διαδικασία ήταν στο σύνολό της δίκαιη καθώς και τη φύση της εν λόγω παραβίασης δικαιώματος της Σύμβασης. Έλαβε υπόψη αν ο προσφεύγων είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τις αποδείξεις και να εναντιωθεί στη χρήση τους, την ποιότητα τους, αν οι συνθήκες υπό τις οποίες αυτές αποκτήθηκαν έθεσαν εν εμφιβόλω την αξιοπιστία και την εγκυρότητά τους και αν υπήρχαν άλλα στοιχεία που να τις στηρίζουν⁴³³. Κατέληξε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 από τη χρήση τους σε αστική δίκη.

Δ. Το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης

Το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης συνδέεται άμεσα με τα παραπάνω και αποτελεί μία σημαντική εγγύηση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στις ποινικές υποθέσεις. Πράγματι, όπως έχει τονίσει επανειλημμένως το Δικαστήριο, πρόκειται για διεθνώς αναγνωρισμένο δικαίωμα «που βρίσκεται στην καρδιά της έννοιας της δίκαιης διαδικασίας υπό το άρθρο 6»⁴³⁴. Τρεις είναι οι καταστάσεις στις οποίες έχει τύχει εφαρμογής το δικαίωμα αυτό από τη νομολογία του ΕΔΔΑ: α) όταν καταθέτει κάποιος λόγω απειλής σε τιμωρία ή αρνείται να καταθέσει και τιμωρείται γι' αυτό, β) όταν ασκείται σωματική ή ψυχολογική πίεση (συχνά κατά παράβα-

430. ΕΔΔΑ, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 105, *Gäfgen κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 167. Πρβλ. επίσης το άρθρο 15 της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Τρόπων Σκληρής, Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (Ν. 1782/1988, ΦΕΚ Α' 116).

431. ΕΔΔΑ, *Gäfgen κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 178, *Zličić κ. Σερβίας*, 26.1.2021, παρ. 119.

432. ΕΔΔΑ, *Mehmet Duman κ. Τουρκίας*, 23.10.2018, παρ. 42, *Sassi and Benchellali κ. Γαλλίας*, 25.11.2021, παρ. 89-102.

433. ΕΔΔΑ, *López Ribalda κ.ά. κ. Ισπανίας*, ό.π., παρ. 150-152. Οι αρχές αυτές αναπτύχθηκαν στο πεδίο υποθέσεων του ποινικού σκέλους του άρθρου 6 παρ. 1, μεταφέρθηκαν όμως και τυγχάνουν εφαρμογής σε διαδικασίες αστικής φύσης στις οποίες, ωστόσο, τα Κράτη έχουν μεγαλύτερη ευελιξία.

434. ΕΔΔΑ, *John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 8.2.1996, παρ. 45, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 100.

- ση του άρθρου 3) για να κτηθούν αποδείξεις και γ) όταν οι αρχές κάνουν χρήση τεχνασμάτων για να αποσπάσουν πληροφορίες που δεν μπόρεσαν να αποκτήσουν κατά την εξέταση⁴³⁵.
- 155 Το δικαίωμα αυτό εμποδίζει τις διωκτικές αρχές από την κτήση αποδεικτικών στοιχείων μέσω εξαναγκασμού ή άσκησης πίεσης ενάντια στη βούληση του κατηγορουμένου. Το δικαίωμα σιωπής δεν περιορίζεται στην τυχόν ευθεία αποδοχή διάπραξης του αδικήματος, αλλά αφορά εξίσου κάθε άλλη δήλωση που μπορεί να αξιοποιηθεί αργότερα προς αυτή την κατεύθυνση από την κατηγορούσα αρχή⁴³⁶. Για να τίθεται δηλαδή ζήτημα προσβολής του δικαιώματος αυτού θα πρέπει να υπάρχει α) κάποια μορφή εξαναγκασμού και β) το πρόσωπο να είναι υποκείμενο ποινικής δίωξης ή αυτή να επέκειται ή, ακόμη, πληροφορίες που αποκτήθηκαν μέσω εξαναγκασμού να χρησιμοποιούνται αργότερα σε περίπτωση ποινικής του δίωξης⁴³⁷.
- 156 Σε κάθε περίπτωση, ο κατηγορούμενος θα πρέπει να ενημερώνεται για το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης⁴³⁸ και οι δηλώσεις στις οποίες προβαίνει χωρίς να έχει ενημερωθεί πρέπει να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη επιφύλαξη⁴³⁹. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι μια καταδίκη που θα βασιζόταν αποκλειστικά ή κυρίως στη σιωπή του κατηγορουμένου ή στην άρνησή του να απαντήσει σε ερωτήσεις ή να δώσει ο ίδιος αποδεικτικά στοιχεία θα ήταν ασυμβίβαστη με τα παραπάνω δικαιώματα⁴⁴⁰. Από την άλλη πλευρά, οι εγγυήσεις αυτές δεν εμποδίζουν το δικαστήριο να αξιολογήσει τη σιωπή του κατηγορουμένου, ιδίως όταν οι συνθήκες απαιτούν κάποια εξήγηση εκ μέρους του. Με άλλα λόγια, το δικαίωμα σιωπής δεν είναι απόλυτο⁴⁴¹.
- 157 Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, εξάλλου, η εφαρμογή του δικαιώματος σιωπής στις περιπτώσεις εκείνες που δεν είναι σαφές εάν ο προσφεύγων εξετάζεται ως μάρτυρας ή ως ύποπτος. Αναλύοντας τις σχετικές υποθέσεις, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη όχι μόνο την τυπική ιδιότητα του προσφεύγοντος, αλλά και τις περιστάσεις υπό τις οποίες διενεργείται η εξέταση, έτσι ώστε να καθορίσει εάν ο ενδιαφερόμενος θα μπορούσε στα αλήθεια να θεωρηθεί ως ύποπτος, πράγμα που θα του επέτρεπε να επικαλεστεί το δικαίωμα σιωπής⁴⁴².
- 158 Το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης συνδέεται στενά με το τεκμήριο αθωότητας που προστατεύεται από την παρ. 2 του άρθρου 6. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ το εξετάζει κατά κανόνα υπό το φως της παρ. 1 του άρθρου 6. Έτσι, για παράδειγμα, σε μία από τις σημαντικότερες πα-

435. ΕΔΔΑ, *Ibrahim κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 267.

436. ΕΔΔΑ, *Aleksandr Zaichenko κ. Ρωσίας*, 18.2.2010, παρ. 52-60, *Schmid-Laffer κ. Ελβετίας*, 16.6.2015, παρ. 37, *Ibrahim κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 268.

437. ΕΔΔΑ, *De Legé κ. Ολλανδίας*, 4.10.2022, παρ. 74-78.

438. ΕΔΔΑ, *Ibrahim κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 272-273.

439. ΕΔΔΑ, *Schmid-Laffer κ. Ελβετίας*, ό.π., παρ. 37, *Loutsenko κ. Ουκρανίας*, 18.12.2008, παρ. 51.

440. ΕΔΔΑ, *O'Halloran and Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), 29.6.2007, παρ. 46.

441. ΕΔΔΑ, *John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 47.

442. ΕΔΔΑ, *Brusco κ. Γαλλίας*, 14.10.2010, παρ. 44 επ., *Serves κ. Γαλλίας*, 20.10.1997, παρ. 43-47. Βλ. ωστόσο *H. and J. κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 13.11.2014, όπου το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση του ά. 6, παρ. 1 σε σχέση προς τη χρησιμοποίηση δηλώσεων των προσφευγόντων κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ασύλου σε μεταγενέστερη ποινική δίκη εναντίον τους. Οι προσφεύγοντες καταδικάστηκαν για πράξεις απάνθρωπης μεταχείρισης που είχαν διαπραχθεί στο Αφγανιστάν, η δε ολλανδική κυβέρνηση επικαλέστηκε την αρχή *aut dedere aut iudicare* που περιέχεται στη Σύμβαση του ΟΗΕ κατά των βασανιστηρίων. Βλ. και ΕΔΔΑ, *Bajić κ. Βόρειας Μακεδονίας*, 10.6.2021, παρ. 69-70.

λαιοτέρες σχετικές υποθέσεις το Δικαστήριο έκρινε ότι η απόπειρα των τελωνειακών αρχών να υποχρεώσουν τον προσφεύγοντα να παράσχει ο ίδιος την απόδειξη διάπραξης των αδικημάτων για τα οποία κατηγορείτο αποτέλεσε παραβίαση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να σιωπήσει και να μην συμβάλει στην αυτοενοχοποίησή του⁴⁴³. Στη μεταγενέστερη νομολογία του, το ΕΔΔΑ προσδιόρισε τα κριτήρια με βάση τα οποία εξετάζει κατά πόσον η πίεση που ασκείται στον κατηγορούμενο είναι επιτρεπτή ή όχι με βάση το άρθρο 6. Τα στοιχεία αυτά είναι: α) η φύση και ο βαθμός του εξαναγκασμού, β) η ύπαρξη σχετικών εγγυήσεων κατά τη διαδικασία και γ) ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν τα σχετικά στοιχεία⁴⁴⁴.

Ως προς το πρώτο κριτήριο, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε καταρχήν όσα αναφέρθηκαν στην αμέσως προηγούμενη ενότητα σε σχέση προς την κτήση αποδεικτικών στοιχείων με βασανιστήρια ή άλλες μορφές κακομεταχείρισης που αντίκεινται στο άρθρο 3 της Σύμβασης. Πέρα από αυτές τις μάλλον ακραίες περιστάσεις, το Δικαστήριο έχει εξετάσει πληθώρα περιπτώσεων όπου ο κατηγορούμενος υποχρεώνεται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να παράσχει στοιχεία που μπορεί να οδηγήσουν στην ενοχοποίησή του. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ θεωρεί, για παράδειγμα, ότι είναι επιτρεπτή η λήψη δειγμάτων εκπνοής, αίματος ή ούρων στο μέτρο που συνεπάγεται περιορισμένη επέμβαση στη φυσική ακεραιότητα του κατηγορουμένου και αφορά ουσίες που παράγονται φυσιολογικά από το σώμα⁴⁴⁵. Δεν συμβαίνει το ίδιο με την αναγκαστική χορήγηση ουσιών που προκαλούν έμετο προκειμένου να αποβληθούν ναρκωτικές ουσίες που κρύβει ο κατηγορούμενος στο σώμα του. Κάτι τέτοιο απαιτεί βίαιη επέμβαση στο σώμα του κατηγορουμένου προκειμένου να προκληθεί μια παθολογική αντίδραση⁴⁴⁶.

Ως προς το δεύτερο κριτήριο, δηλαδή την ύπαρξη επαρκών εγγυήσεων κατά τη διαδικασία, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει καταρχήν ότι τα αποδεικτικά στοιχεία που αποκτήθηκαν με τη χρήση κάποιας μορφής βίας δεν θα πρέπει να έχουν ουσιώδη ή αποφασιστική σημασία για τη θεμελίωση της καταδίκης του προσφεύγοντος⁴⁴⁷. Στο ίδιο πλαίσιο, το Δικαστήριο παρατήρησε, στην υπόθεση *Jalloh*, ότι ο γερμανικός κώδικας ποινικής δικονομίας προέβλεπε ότι η όποια επέμβαση στο ανθρώπινο σώμα θα έπρεπε να γίνει *lege artis* από ιατρό σε νοσοκομείο και μόνον εφόσον δεν υφίσταται κίνδυνος για την υγεία του προσφεύγοντος⁴⁴⁸. Επίσης, η προβλεψιμότητα του νομικού καθεστώτος που επιτάσσει τη μαρτυρία του προσφεύγοντος έχει αναφερθεί από το Δικαστήριο ως σημαντική παράμετρος για να αξιολογηθεί η νομιμότητα του σχετικού εξαναγκασμού. Έτσι, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι όποιος επιλέγει να είναι ιδιοκτήτης και οδηγός αυτοκινήτου θεωρείται ότι έχει αποδεχθεί ορισμένες ευθύνες και υποχρεώσεις που αποτελούν μέρος του σχετικού νομοθετικού πλαισίου, συμπεριλαμβανομένης της υποχρέωσης να πληροφορήσει τις αρχές για την ταυτότητα του οδηγού στην περίπτωση που υπάρχει υπόνοια για τη διάπραξη παραβίασης του κώδικα οδικής κυκλοφορίας. Αυτό ισχύει, παρά το γεγονός ότι η

443. ΕΔΔΑ, *Funke κ. Γαλλίας*, 25.2.1993, παρ. 44.

444. ΕΔΔΑ, *Heaney and McGuinness κ. Ιρλανδίας*, 21.12.2000, παρ. 51-55, *Allan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 5.11.2001, παρ. 44, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 101, *O'Halloran and Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 55.

445. ΕΔΔΑ, *Saunders κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 69, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 114.

446. ΕΔΔΑ, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π.

447. ΕΔΔΑ, *Saunders κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 72 επ.

448. ΕΔΔΑ, *Jalloh κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 120.

εν λόγω υποχρέωση μπορεί να οδηγήσει στην αυτοενοχοποίηση του προσφεύγοντος⁴⁴⁹. Τέλος, για την ύπαρξη σχετικών εγγυήσεων εξετάζεται και η πρόσβαση σε δικηγόρο ήδη από την πρώτη φορά που εξετάζεται ύποπτος από την αστυνομία⁴⁵⁰.

- 161 Υπό το *τρίτο κριτήριο*, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν τα σχετικά αποδεικτικά στοιχεία, το ΕΔΔΑ εξετάζει ιδίως την κατανομή του βάρους απόδειξης μεταξύ της κατηγορούσας αρχής και του κατηγορουμένου. Ειδικότερα, σε σχέση προς το προαναφερθέν παράδειγμα του ιδιοκτήτη αυτοκινήτου, το ΕΔΔΑ εξέτασε τα έννομα αποτελέσματα της δήλωσης του προσφεύγοντος ως προς την ταυτότητα του οδηγού του οχήματος, το βάρος απόδειξης που έφερε η κατηγορούσα αρχή και τη δυνατότητα του κατηγορουμένου να επικαλεστεί άλλα αποδεικτικά στοιχεία και να εξετάσει μάρτυρες⁴⁵¹.

Ε. Η κεκαλυμμένη δράση των αστυνομικών και οι *agents provocateurs*

- 162 Ένα άλλο ζήτημα που εξετάζεται από το ΕΔΔΑ υπό το φως της γενικότερης έννοιας της δίκαιης δίκης σχετίζεται με την κεκαλυμμένη δράση αστυνομικών οργάνων και τους λεγόμενους *agents provocateurs*. Το Δικαστήριο δέχεται, καταρχήν, ότι η κεκαλυμμένη δράση συνιστά νόμιμη μέθοδο έρευνας για την εξιχνίαση σοβαρών εγκλημάτων και ιδίως εκείνων της εμπορίας ναρκωτικών και της διαφθοράς. Το ΕΔΔΑ υπογραμμίζει, ωστόσο, την ανάγκη ύπαρξης σχετικών εγγυήσεων προκειμένου να αποφευχθεί τυχόν κατάχρηση τέτοιων μεθόδων, τονίζοντας ότι το δημόσιο συμφέρον δεν μπορεί να δικαιολογήσει τη χρήση αποδεικτικών στοιχείων που κτήθηκαν ως αποτέλεσμα «αστυνομικής παρότρυνσης» (*police incitement*). Κάτι τέτοιο θα οδηγούσε τον κατηγορούμενο στο να στερηθεί εξυπαρχής και οριστικά το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη⁴⁵². Ειδικότερα, η φύση του εγκλήματος μπορεί να δικαιολογεί, κατά τη διάρκεια της ανακριτικής διαδικασίας, την προσφυγή σε πηγές πληροφόρησης όπως οι ανώνυμοι πληροφοριοδότες. Ωστόσο, η χρήση τέτοιων στοιχείων κατά τη διάρκεια της δίκης προκειμένου να θεμελιωθεί η ενοχή του κατηγορουμένου είναι διαφορετικό ζήτημα και προϋποθέτει την ύπαρξη συγκεκριμένων εγγυήσεων ως προς τα επιμέρους στάδια οργάνωσης, εκτέλεσης και ελέγχου των σχετικών επιχειρήσεων⁴⁵³. Προκειμένου να διακρίνει μεταξύ απαγορευμένης και επιτρεπτής κεκαλυμμένης δράσης, το Δικαστήριο χρησιμοποιεί μια σειρά από ουσιαστικά και διαδικαστικά κριτήρια⁴⁵⁴.

1. Ουσιαστικά κριτήρια

- 163 Στην πρώτη κατηγορία εντάσσεται καταρχήν το κριτήριο του κατά πόσον το αδίκημα θα είχε διαπραχθεί χωρίς την παρέμβαση των αρχών. Έτσι, στην υπόθεση *Ramanauskas κατά Λιθουανίας* (*No 1*) το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι υπήρξε αστυνομική παρότρυνση στο μέτρο που τα κρατι-

449. ΕΔΔΑ, *O'Halloran and Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 57.

450. ΕΔΔΑ, *Ibrahim κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 255-257.

451. ΕΔΔΑ, *O'Halloran and Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 60.

452. ΕΔΔΑ, *Teixeira de Castro κ. Πορτογαλίας*, 9.6.1998, παρ. 35-36 και 39, *Khudobin κ. Ρωσίας*, 26.10.2006, παρ. 135, *Vanyan κ. Ρωσίας*, 15.12.2005, παρ. 46 και 47, *Ramanauskas κ. Λιθουανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 5.2.2008, παρ. 54, *Bannikova κ. Ρωσίας*, 4.11.2010, παρ. 34, *Veselon κ. Ρωσίας*, 2.10.2012, παρ. 89, *Baltiņš κ. Λετονίας*, 8.1.2013, παρ. 55.

453. ΕΔΔΑ, *Lagutin κ.ά. κ. Ρωσίας*, 24.4.2014, παρ. 90.

454. ΕΔΔΑ, *Matanović κ. Κροατίας*, ό.π., παρ. 121-135.

ντος⁴⁴⁹. Τέ-
δη από την

κά αποδει-
ύ της κατη-
περθέν πα-
s δήλωσης
απόδειξης
εσεί άλλα

urs

ns δίκαιns
us agents
ιόμιμη μέ-
as ναρκω-
ετικών εγ-
τας ότι το
ου κτήθη-
οδηγούσε
in δίκη⁴⁵².
ιτικής δι-
τες. Ωστό-
εί η ενοχή
κριμένων
ικών επι-
λυμμένns
ήρια⁴⁵⁴.

α θα είχε
ά Λιθου-
τα κρατι-

κά όργανα δεν περιορίστηκαν να ερευνήσουν την εγκληματική δράση κατά τρόπο παθητικό, αλλά άσκησαν επιρροή στον δράστη, υποκινώντας τη διάπραξη αδικήματος το οποίο δεν θα είχε διαπραχθεί διαφορετικά, έτσι ώστε να αντλήσουν αποδεικτικά στοιχεία και να ασκήσουν ποινική δίωξη⁴⁵⁵. Αντίθετα στην *Ramanauskas (No 2)* που αφορούσε ιδιώτες που είχαν κεκαλυμμένη δράση υπό την επίβλεψη της αστυνομίας και όχι αστυνομικούς, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν υπήρξε απαγορευμένη παρότρυνση καθώς ο ίδιος προσφεύγων, δικηγόρος, είχε ενεργητική συμμετοχή σε δωροδοκία του υποσχόμενος την πρόωρη απόλυση φυλακισμένων και δεν έκανε καμία ενέργεια να ενημερώσει τις αρχές, ενώ εκείνος είχε την πρωτοβουλία της επικοινωνίας⁴⁵⁶. Περαιτέρω, το Δικαστήριο ερευνά κατά πόσον οι αρμόδιες αρχές είχαν σοβαρό λόγο να υποπτεύονται τον προσφεύγοντα για προηγούμενη εμπλοκή σε εμπόριο ναρκωτικών ή άλλες παράνομες δραστηριότητες⁴⁵⁷. Οι σχετικές πληροφορίες πρέπει να είναι αξιόπιστες⁴⁵⁸, έτσι ώστε να δικαιολογούν την οργάνωση της κεκαλυμμένης επιχείρησης⁴⁵⁹. Ειδικότερα, οι αρχές πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους συγκεκριμένα και αντικειμενικά αποδεικτικά στοιχεία από τα οποία να προκύπτει ότι ο προσφεύγων έχει προβεί στις αρχικές ενέργειες για τη διάπραξη των σχετικών αδικημάτων⁴⁶⁰. Η εξοικείωση του προσφεύγοντος με τις τρέχουσες τιμές των ναρκωτικών και η ικανότητά του να εξασφαλίσει ναρκωτικές ουσίες ταχέως συνιστούν ενδείξεις προηγούμενης εγκληματικής δραστηριότητας⁴⁶¹.

Συναφές είναι και το κριτήριο που αφορά το χρονικό σημείο έναρξης της κεκαλυμμένης επι-
χείρησης. Έτσι για παράδειγμα, στην υπόθεση *Vlachos κατά Ελλάδας*, το Δικαστήριο σημει-
ώνει ότι:

«(...) από τις εξηγήσεις του προσφεύγοντα και τα προσκομισθέντα έγγραφα προκύπτει ότι ο
αστυνομικός Γ.Β. παρουσιάστηκε ως αγοραστής των πλαστών χαρτονομισμάτων που προσέ-
φερε ο προσφεύγων. Ο τελευταίος συνελήφθη αμέσως αφού έδειξε τα πλαστά χαρτονομίμα-
τα στον αστυνομικό Γ.Β. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε στη συνέχεια για παραχάραξη χαρ-
τονομισμάτων, ήτοι δολαρίων ΗΠΑ. Σύμφωνα με την εφαρμοστέα διάταξη του ελληνικού
ποινικού κώδικα, το συστατικό στοιχείο του εν λόγω εγκλήματος είναι η κατασκευή ή η απλή
κατοχή πλαστών χαρτονομισμάτων. Ωστόσο, όπως ο Άρειος Πάγος δέχθηκε στην απόφασή
του αριθ. 2383/2005, το έγκλημα της παραχάραξης είχε διαπραχθεί από τον προσφεύγοντα
πριν έρθει σε επαφή με τον μυστικό αστυνομικό. Πράγματι, ο προσφεύγων είχε ήδη στην κα-
τοχή του τα επίδικα πλαστά χαρτονομίσματα και γνώριζε ότι ήταν παραχαραγμένα. Συνεπώς,

455. ΕΔΔΑ, *Ramanauskas κ. Λιθουανίας (No 1)*, ό.π., *Bannikova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 55. Βλ. αντίθετα, *Volk-
on and Adamskiy κ. Ρωσίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 26.3.2015, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι
η προσφυγή ήταν προδήλως αβάσιμη στο μέτρο που η ίδια η συμπεριφορά των προσφευγόντων, και
όχι εκείνη των αστυνομικών οργάνων, αποτέλεσε τον καθοριστικό παράγοντα για τη διάπραξη των επί-
μαχων αδικημάτων.

456. ΕΔΔΑ, *Ramanauskas κ. Λιθουανίας (No 2)*, 20.2.2018, παρ. 68.

457. ΕΔΔΑ, *Teixeira de Castro κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 37-38.

458. ΕΔΔΑ, *Vanyan κ. Ρωσίας*, 15.12.2005, παρ. 49, *Khudobin κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 134.

459. ΕΔΔΑ, *Malinin κ. Λιθουανίας*, 1.7.2008, παρ. 36.

460. ΕΔΔΑ, *Lagutin κ.ά. κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 91.

461. ΕΔΔΑ, *Shannon κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.4.2004.

η ενέργεια του αστυνομικού δεν προκάλεσε εν προκειμένω την επίδικη παράβαση καθώς αυτή είχε διαπραχθεί πολύ πριν τη συνάντηση μεταξύ του προσφεύγοντος και του Γ.Β.»⁴⁶².

- 166 Το παραπάνω χρονικό κριτήριο έχει χρησιμοποιηθεί σε σειρά υποθέσεων όπου η αστυνομία ενεπλάκη αφού ενημερώθηκε από ιδιώτη ότι ο προσφεύγων είχε ήδη διαπράξει εγκληματική πράξη⁴⁶³. Εάν αποδειχθεί ότι η αστυνομία υποκίνησε την παράνομη συμπεριφορά, το Δικαστήριο θεωρεί ότι ο ρόλος της υπερβαίνει τα όρια της επιτρεπόμενης κεκαλυμμένης δράσης και ότι οι αστυνομικές αρχές δρουν ως *agents provocateurs* με την κυριολεκτική έννοια του όρου⁴⁶⁴. Επιχειρώντας να χαράξει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ επιτρεπόμενης κεκαλυμμένης δράσης και υποκίνησης του εγκλήματος, το Δικαστήριο εξετάζει επίσης εάν ο προσφεύγων πείστηκε να διαπράξει το αδίκημα, παρά την αρχική άρνησή του ή με την προσφορά δελεαστικών ανταλλαγμάτων, κ.ο.κ.⁴⁶⁵.
- 167 Εφαρμόζοντας τα παραπάνω κριτήρια, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι ο μεν προσφεύγων φέρει το βάρος μιας *prima facie* απόδειξης των ισχυρισμών του, αλλά ότι εναπόκειται τελικά στις αρμόδιες δικαστικές αρχές να αποδείξουν ότι δεν υπήρξε υποκίνηση για τη διάπραξη του αδικήματος από την πλευρά των αστυνομικών οργάνων και ότι τα τελευταία υιοθέτησαν παθητική στάση⁴⁶⁶. Το Δικαστήριο έχει τονίσει επίσης την ανάγκη ξεκάθαρης και προβλέψιμης διαδικασίας για τη χορήγηση αδείας προκειμένου να χρησιμοποιηθούν τέτοιου είδους μέθοδοι, καθώς και ως προς την επίβλεψη και τον έλεγχο των σχετικών επιχειρήσεων⁴⁶⁷.

2. Διαδικαστικά κριτήρια

- 168 Αν το ΕΔΔΑ εξετάζοντας τα ουσιαστικά κριτήρια διαπιστώνει με επαρκή βεβαιότητα ότι δεν υπήρξε παρότρυνση, καταλήγει σε μη παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ως προς τη χρήση των σχετικών αποδείξεων. Ωστόσο, στις περιπτώσεις που δεν μπορεί να εξαχθεί ασφαλές συμπέρασμα μετά την εφαρμογή του παραπάνω «ουσιαστικού τεστ», όπως όταν τα πραγματικά περιστατικά αμφισβητούνται από τα μέρη, το ΕΔΔΑ προχωρά στην εξέταση διαδικαστικών κριτηρίων τα οποία διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο⁴⁶⁸. Έτσι εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο τα εθνικά δικαστήρια αντιμετώπισαν τα επιχειρήματα του προσφεύγοντος περί *agent provocateur*⁴⁶⁹. Υπό την οπτική αυτή γωνία, ερευνά καταρχήν εάν οι εθνικές δικαστικές αρχές είχαν τη δυνατότητα να αποφανθούν κατά τρόπο συμβατό με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη ως προς το επιχείρημα του προσφεύγοντος ότι υποκινήθηκε να διαπράξει το αδίκημα⁴⁷⁰. Κατά κανόνα, ένα τέτοιο επιχείρημα θα πρέπει να αποτελέσει λόγο αποκλεισμού των σχετικών αποδει-

462. ΕΔΔΑ, *Vlachos* κ. Ελλάδας, 18.9.2008, παρ. 26.

463. ΕΔΔΑ, *Shannon* κ. Ηνωμένου Βασιλείου, ό.π., *Milinené* κ. Λιθουανίας, 24.6.2008, παρ. 37-38.

464. ΕΔΔΑ, *Malininas* κ. Λιθουανίας, ό.π., παρ. 37.

465. ΕΔΔΑ, *Malininas* κ. Λιθουανίας, ό.π., *Bannikova* κ. Ρωσίας, ό.π., παρ. 47.

466. ΕΔΔΑ, *Ramanauskas* κ. Λιθουανίας (No 1), ό.π., παρ. 70.

467. ΕΔΔΑ, *Vanyan* κ. Ρωσίας, ό.π., παρ. 46-47, *Khudobin* κ. Ρωσίας, ό.π., παρ. 135.

468. ΕΔΔΑ, *Edwards and Lewis* κ. Ηνωμένου Βασιλείου (Ευρεία Σύνθεση), 27.10.2004, παρ. 46, *V. κ. Φινλανδίας*, 24.4.2007, παρ. 72, *Constantin και Stoian* κ. Ρουμανίας, 29.9.2009, παρ. 56-57.

469. ΕΔΔΑ, *Ramanauskas* κ. Λιθουανίας (No 1), ό.π., παρ. 69.

470. ΕΔΔΑ, *Matanović* κ. Κροατίας, ό.π., παρ. 131-135.

κτικών στοιχείων⁴⁷¹. Αυτό ισχύει ιδίως όταν η επιχείρηση της αστυνομίας πραγματοποιήθηκε χωρίς ικανοποιητικό νομικό πλαίσιο ή επαρκείς εγγυήσεις⁴⁷².

Το ΕΔΔΑ απαιτεί σε κάθε περίπτωση η έρευνα του ζητήματος του *agent provocateur* να γίνεται σύμφωνα με τις αρχές της εκατέρωθεν ακρόασης και της ισότητας των όπλων και να είναι ενδελεχής, σφαιρική και αποφασιστική ως προς το εν λόγω ζήτημα⁴⁷³. Ειδικότερα, το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να διερευνήσει τους λόγους για τους οποίους οργανώθηκε η κεκαλυμμένη επιχείρηση, την έκταση της εμπλοκής της αστυνομίας κατά τη διάπραξη του αδικήματος και τη φύση κάθε υποκίνησης ή πίεσης στην οποία υποβλήθηκε ο προσφεύγων⁴⁷⁴. Ο τελευταίος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να προβάλει τα επιχειρήματά του σε κάθε ένα από τα παραπάνω σημεία⁴⁷⁵. Επίσης, το ΕΔΔΑ απαιτεί συνήθως οι μυστικοί πράκτορες και οι άλλοι μάρτυρες που θα μπορούσαν να καταθέσουν ως προς το ζήτημα της αστυνομικής παρότρυνσης να ακουστούν ενώπιον του δικαστηρίου και να εξεταστούν από την υπεράσπιση ή τουλάχιστον να δοθούν αναλυτικά οι λόγοι εάν κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό⁴⁷⁶. Τυχόν περιορισμός των παραπάνω δικαιωμάτων για σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, όπως η εθνική ασφάλεια ή η προστασία των δικαιωμάτων τρίτων μπορεί να γίνει δεκτός μόνο στο μέτρο που υπάρχουν αντισταθμιστικοί παράγοντες στις διαδικασίες που ακολουθούνται από τις δικαστικές αρχές⁴⁷⁷.

ΣΤ. Η αιτιολόγηση των αποφάσεων

Το άρθρο 6 παρ. 1 δεν προβλέπει ρητά την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους. Είναι προφανές, ωστόσο, ότι τυχόν παντελής απουσία αιτιολόγησης θα κινδύνευε να οδηγήσει σε αυθαιρεσίες. Επιπλέον, η αιτιολόγηση των αποφάσεων επιτρέπει στον ενδιαφερόμενο να ασκήσει αποτελεσματικά τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα⁴⁷⁸. Εξάλλου, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη στερείται νοήματος εάν τα αιτήματα και οι παρατηρήσεις των μερών δεν εξετάζονται κατάλληλα από το αρμόδιο δικαστήριο. Με άλλα λόγια, το άρθρο 6 συνεπάγεται την υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να εξετάσει αποτελεσματικά τα πάσης φύσεως επιχειρήματα και τα αποδεικτικά μέσα που υποβάλλουν τα μέρη⁴⁷⁹. Από τα παραπάνω συνάγεται αβίαστα η υποχρέωση των δικαστηρίων να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους. Αυτό δεν απαιτεί, ωστόσο, αναλυτική απάντηση σε κάθε επιχείρημα των μερών. Η υποχρέωση αιτιολόγησης αφορά ιδίως τις ουσιαστικές όψεις των πραγματολογικών και νομικών, ουσιαστικών και δικονομικών, επιχειρημάτων, αυτές δηλαδή που είναι σημαντικές και καθοριστικές για την έκβαση της δίκης⁴⁸⁰. Επι-

471. ΕΔΔΑ, *Bannikova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 54 επ.

472. ΕΔΔΑ, *Khudobin κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 133-135.

473. ΕΔΔΑ, *Shannon κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., *Bannikova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 57-58.

474. ΕΔΔΑ, *Sepil κ. Τουρκίας*, 12.11.2013, παρ. 38 επ.

475. ΕΔΔΑ, *Ramanauskas κ. Λιθουανίας (No 1)*, ό.π., παρ. 71.

476. ΕΔΔΑ, *Bannikova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 65.

477. ΕΔΔΑ, *Leas κ. Εσθονίας*, 6.3.2012, παρ. 76 επ., *Lagutin κ.ά. κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 98 επ..

478. ΕΔΔΑ, *Hadjianastassiou κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 33, *Hansen κ. Νορβηγίας*, 2.10.2014, παρ. 83.

479. ΕΔΔΑ, *Van de Hurk κ. Ολλανδίας*, 19.4.1994, παρ. 59, *Tourisme d'affaires κ. Γαλλίας*, 16.2.2012, παρ. 25, .

480. ΕΔΔΑ, *Ruiz Torija κ. Ισπανίας*, 9.12.1994, παρ. 29-30, *Georgiadis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 43, *S.C. IMH Suceava S.R.L. κ. Ρουμανίας*, 29.10.2013, παρ. 40, παρ. 43, *Moreira Ferreira κ. Πορτογαλίας*, ό.π., 84.

πλέον, ενόψει της αρχής της επικουρικότητας, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να εξετάζουν τις αιτήσεις που αφορούν παραβιάσεις δικαιωμάτων της Σύμβασης⁴⁸¹.

- 171 Παραδοσιακά το ΕΔΔΑ είναι αρκετά ελαστικό ως προς την υποχρέωση αιτιολόγησης, τονίζοντας ότι αυτή μπορεί να διαφέρει ανάλογα με τη φύση της απόφασης, την ποικιλία των επιχειρημάτων του προσφεύγοντος και τις διαφορές που παρατηρούνται στα συμβαλλόμενα Κράτη ως προς τις σχετικές δικονομικές διατάξεις, τις θεωρητικές αντιλήψεις, την παρουσίαση και τη σύνταξη των αποφάσεων. Κατά συνέπεια, το κατά πόσον ένα εθνικό δικαστήριο παραβίασε την υποχρέωση αιτιολόγησης που απορρέει από το άρθρο 6 της Σύμβασης δεν μπορεί παρά να εξεταστεί κατά περίπτωση⁴⁸². Σε σπάνιες περιπτώσεις το Δικαστήριο έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 στο μέτρο που υπήρχε μεν αιτιολόγηση, αλλά η τελευταία ήταν προφανώς αντιφατική ή χωρίς συνοχή⁴⁸³.
- 172 Η υποχρέωση αιτιολόγησης αφορά όχι μόνο τα πρωτόδικα δικαστήρια, αλλά και τα εφετεία, καθώς και τα ανώτατα δικαστήρια. Από τη σχετική αιτιολόγηση πρέπει να καθίσταται σαφές ότι το ανώτερο δικαστήριο εξέτασε πράγματι τα ουσιώδη ζητήματα που του τέθηκαν και ότι δεν περιορίστηκε να υιοθετήσει *simpliciter* τα συμπεράσματα του κατωτέρου δικαστηρίου. Η εγγύηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία όταν τα μέρη δεν είχαν την ευκαιρία να παρουσιάσουν τα επιχειρήματά τους προφορικά στο ακροατήριο⁴⁸⁴. Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι όταν το ανώτερο δικαστήριο επικυρώνει την απόφαση του κατωτέρου δεν είναι ανάγκη να επαναλάβει εκτενώς τις σκέψεις του τελευταίου⁴⁸⁵. Επιπλέον, η τυχόν ανεπαρκής αιτιολόγηση της πρωτόδικης απόφασης μπορεί να θεραπευθεί στο εφετείο⁴⁸⁶. Είναι δυνατόν επίσης ένα δικαστήριο να αιτιολογήσει την απόφασή του μετά την έκδοσή της, στο μέτρο που αυτό δεν αποκλείει στην πράξη τη δυνατότητα του προσφεύγοντος να ασκήσει τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα⁴⁸⁷.
- 173 Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι η απουσία αιτιολόγησης της άρνησης ανωτάτου δικαστηρίου να απευθύνει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ – και μάλιστα υπό το φως των εξαιρέσεων που προβλέπει η νομολογία του τελευταίου – συνιστά παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ⁴⁸⁸ γε-

481. ΕΔΔΑ, *Fabris κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 7.2.2013, παρ. 72 *in fine*, *Paun Jovanović κ. Σερβίας*, 7.2.2023, παρ. 108.

482. ΕΔΔΑ, *Tourisme d'affaires κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 26, *Cârlan κ. Ρουμανίας*, 20.4.2010, παρ. 34, *Ferreira Alves κ. Πορτογαλίας No 4*, 14.4.2009, παρ. 34, *Hiro Balani κ. Ισπανίας*, 9.12.1994, παρ. 27.

483. ΕΔΔΑ, *Tatishvili κ. Ρωσίας*, 2.2.2007, παρ. 59-63, *Anticä and "R" company κ. Ρουμανίας*, 2.3.2010, παρ. 32-39. Βλ. και ΕΔΔΑ, *Ballıktas Bingöllü κ. Τουρκίας*, 22.6.2021, παρ. 77, όπου έχει κριθεί ότι οι πλημμέλειες στην αιτιολογία μπορεί να οδηγούν σε αρνησιδικία.

484. ΕΔΔΑ, *Helle κ. Φινλανδίας*, 19.12.1997, παρ. 60.

485. ΕΔΔΑ, *Hirvisaari κ. Φινλανδίας*, 27.9.2001, παρ. 32, *Garcia Ruiz κατά Ισπανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 21.1.1999, παρ. 26.

486. ΕΔΔΑ, *Hirvisaari κ. Φινλανδίας*, ό.π.

487. ΕΔΔΑ, *Hadjianastassiou κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 33-36.

488. ΕΔΔΑ, *Dhahbi κ. Ιταλίας*, 8.4.2014, παρ. 31-34 (καμία αναφορά στο σχετικό αίτημα του προσφεύγοντος), *Sanofi Pasteur κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 74-79 (αναφορά στο αίτημα αλλά απόρριψή του χωρίς επαρκή αιτιολογία). Βλ. και *Somorjai κ. Ουγγαρίας*, 28.8.2018, παρ. 39-41, στο ειδικότερο πλαίσιο του άρθρου 267 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), τα εθνικά δικαστήρια, κατά των αποφάσεων των οποίων δεν υπάρχει ένδικο μέσο κατά το εθνικό δίκαιο, υποχρεούνται να αιτιολογούν την άρνηση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ για την ερμηνεία του δικαίου της ΕΕ, με τις εξαιρέσεις που προβλέπει η νομολογία του ΔΕΕ με βάση τα κριτήρια *Cilfit*. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι η συνοπτική αιτιολογία των δικαστηρίων υπό τις συγκεκριμένες περιστά-

γονός που αναδεικνύει και τη συνάρθρωση του ενωσιακού δικαίου με το σύστημα της Σύμβασης. Στην υπόθεση *Georgίου κατά Ελλάδας* στο πλαίσιο ποινικής δίκης, ο προσφεύγων, πρώην πρόεδρος της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) καταδικάστηκε για παράβαση καθήκοντος γιατί δημοσίευσε πληροφορίες σχετικές με το δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Δ.Σ. της ΕΛΣΤΑΤ. Ο Άρειος Πάγος απέρριψε την αίτησή του για αναίρεση της καταδικαστικής απόφασης χωρίς να απευθύνει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία της αρχής 1.4 του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις ευρωπαϊκές στατιστικές αναφορικά με την ευθύνη των προέδρων στατιστικών αρχών να αποφασίζουν για τις στατιστικές μεθόδους, όπως είχε αιτηθεί ο προσφεύγων. Η απόφαση του Αρείου Πάγου δεν ανέφερε το αίτημα του προσφεύγοντα, ούτε περιείχε αιτιολογία για τη μη υποβολή του. Το ΕΔΔΑ δεν μπορούσε να διαπιστώσει αν το αίτημα θεωρήθηκε άσχετο ή ότι αφορούσε διάταξη που ήταν σαφής ή είχε ήδη ερμηνευθεί από το ΔΕΕ ή αν απλώς αγνοήθηκε. Κατέληξε έτσι σε διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1⁴⁸⁹.

Εξάλλου, ως προς την ανυπαρξία αιτιολόγησης ποινικών αποφάσεων που εκδίδονται από ενόρκους σε ορισμένα Κράτη μέλη, το ΕΔΔΑ δεν θεωρεί ότι η πρακτική αυτή αντίκειται, ως τέτοια, στη Σύμβαση. Ερευνά, ωστόσο, αν υπάρχουν διαδικαστικές εγγυήσεις κατά τη διάρκεια της δίκης, όπως αν ο προσφεύγων συμμετείχε αποτελεσματικά στην εξέταση των αποδεικτικών μέσων, αν το κατηγορητήριο σε συνδυασμό προς την αλληλουχία των ερωτημάτων που υπέβαλε στους ενόρκους ο πρόεδρος του δικαστηρίου μπορούσε να ανασυνθέσει το συλλογισμό που οδήγησε στην καταδικαστική απόφαση, έτσι ώστε ο κατηγορούμενος να κατανοήσει τους λόγους για τους οποίους καταδικάστηκε⁴⁹⁰, ενώ έχει επίσης σημασία αν υπήρχε δυνατότητα έφεσης⁴⁹¹.

Τέλος, σημειώνεται ότι ο ρόλος του Δικαστηρίου δεν είναι να ασχολείται με τα πραγματικά ή νομικά σφάλματα στα οποία ισχυρίζεται κανείς ότι υπέπεσαν τα εθνικά δικαστήρια, εκτός αν αυτά είναι πρόδηλα και παραβίασαν δικαιώματα που προστατεύονται από τη Σύμβαση⁴⁹². Υπενθυμίζεται εξάλλου ότι το ΕΔΔΑ δεν λειτουργεί ως δικαστήριο «τετάρτου βαθμού» (fourth instance) και δεν μπορεί να αμφισβητεί τις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων παρά μόνο αν οι κρίσεις τους είναι αυθαίρετες ή προδήλως παράλογες, κάτι που συμβαίνει εξαιρετικά σπάνια⁴⁹³.

σεis ή το ότι οι λόγοι προέκυπταν έμμεσα από την απόφαση δεν συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 (βλ. για παράδειγμα *Baydar κ. Ολλανδίας*, 2018, παρ. 48-49, *Repcevirág Szövetkezet κ. Ουγγαρίας*, 2019, 30.4.2019, παρ. 57-58).

489. ΕΔΔΑ, *Georgίου κ. Ελλάδας*, 14.3.2023, παρ. 22-26.

490. Βλ. ΕΔΔΑ, *Taxquet κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύνθεση), 16.11.2010, παρ. 89 επ., *Agnelet κ. Γαλλίας*, 10.1.2013, παρ. 56 επ., *Fraumens κ. Γαλλίας*, 10.1.2013, παρ. 34 επ., *Oulahcene κ. Γαλλίας*, 10.1.2013, παρ. 40 επ., *Legillon κ. Γαλλίας*, 10.1.2013, παρ. 52 επ., *Lhermitte κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύνθεση), 29.11.2016, παρ. 75-85. Η προσέγγιση αυτή οδήγησε στην τροποποίηση της σχετικής νομοθεσίας στο Βέλγιο και στη Γαλλία ώστε να επιβάλλεται συνοπτική, έστω, αιτιολόγηση των αποφάσεων των ενόρκων. Το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι έτσι ενισχύονται οι εγγυήσεις κατά της αυθαιρεσίας και διευκολύνεται η κατανόηση της καταδικαστικής απόφασης από τον προσφεύγοντα, *Legillon κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 68. Δικάζοντας υπόθεση που είχε κριθεί από τα εθνικά δικαστήρια με βάση τη νέα αυτή νομοθεσία, αποφάνθηκε ότι η σχετική προσφυγή ήταν προδήλως αβάσιμη, *Matis κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.10.2015.

491. ΕΔΔΑ, *Taxquet κ. Βελγίου*, ό.π., παρ. 92, *Judge κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 8.2.2011, *Rusishvili κ. Γεωργίας*, 30.6.2022, παρ. 76-80.

492. ΕΔΔΑ, *De Tommaso κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 170.

493. ΕΔΔΑ, *López Ribalda κ.ά. κ. Ισπανίας*, ό.π., παρ. 149.

Ζ. Η ασφάλεια δικαίου

- 176 Μία άλλη σημαντική παράμετρος που εντάσσεται στην ευρύτερη έννοια της δίκαιης δίκης είναι η ασφάλεια δικαίου. Το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένως ότι το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη πρέπει να ερμηνευθεί υπό το φως του προοιμίου της ΕΣΔΑ, το οποίο αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι το Κράτος δικαίου είναι μέρος της κοινής κληρονομιάς των συμβαλλομένων Κρατών. Μία από τις σημαντικότερες όψεις της έννοιας του Κράτους δικαίου είναι και η αρχή της ασφάλειας δικαίου⁴⁹⁴. Η τελευταία απαιτεί, *inter alia*, να μην μπορεί να τεθεί εν αμφιβόλω μια απόφαση η οποία έχει καταστεί αμετάκλητη⁴⁹⁵. Αυτό σημαίνει ότι κανένα μέρος δεν έχει τη δυνατότητα να ζητήσει επανεξέταση μιας τέτοιας απόφασης με μόνο σκοπό μια νέα απόφαση επί της αυτής υπόθεσης. Εξαιρέσεις από αυτό τον κανόνα επιτρέπονται μόνον όταν αυτό είναι αναγκαίο για ουσιώδεις και επιτακτικούς λόγους⁴⁹⁶. Τυχόν αναψηλάφηση ή επανεξέταση δικαιολογείται για τη διόρθωση σοβαρών δικαστικών λαθών και δικαστικής πλάνης. Η αναψηλάφηση δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μορφή έφεσης με άλλο νομικό μανδύα, η δε ύπαρξη διαφορετικών απόψεων επί του ζητήματος δεν συνιστά λόγο επανεξέτασης⁴⁹⁷.
- 177 Καθώς η ασφάλεια δικαίου εγγυάται επίσης τη σταθερότητα των νομικών καταστάσεων και ενισχύει την εμπιστοσύνη των πολιτών στη δικαιοσύνη⁴⁹⁸, το ΕΔΔΑ έχει αναδείξει και το ζήτημα των αποκλίσεων της νομολογίας εντός του ίδιου δικαστηρίου ή μεταξύ διαφορετικών δικαστηρίων. Ενώ δεν θεμελιώνεται δικαίωμα στη σταθερότητα της νομολογίας, η εξέλιξη της οποίας δεν είναι από μόνη της αντίθετη με την ορθή απονομή της δικαιοσύνης, μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις οι αποκλίσεις της νομολογίας να οδηγούν σε παραβίαση της αρχής της δίκαιης δίκης. Η υπόθεση *Sine Tsaggarakis A.E.E. κατά Ελλάδας* αφορούσε αποκλίσεις της νομολογίας του Δ' και του Ε' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας ως προς το ζήτημα του κατά πόσον η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης επέτρεπε ή όχι την επανεξέταση της νομιμότητας της άδειας οικοδομής για κινηματογράφο κατά τη διαδικασία χορήγησης της άδειας λειτουργίας. Το Δικαστήριο εξέτασε α) αν οι αποκλίσεις ήταν έντονες και μακροχρόνιες, β) αν η εθνική έννομη τάξη παρείχε ένα μηχανισμό ικανό να θεραπεύσει τις νομολογιακές ανακολουθίες και, γ) κατά πόσον αυτός ο μηχανισμός εφαρμόστηκε και με ποια αποτελέσματα⁴⁹⁹. Διαπίστωσε έτσι ότι υπήρχαν σοβαρές και μακροχρόνιες διαφορές στη νομολογία των δύο Τμημάτων επί ενός ζητήματος γενικού ενδιαφέροντος που αφορούσε πολλές παρόμοιες υποθέσεις. Παρά τη σχετική απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, η απόκλιση συνεχίζε να υφίσταται και αυτό προκάλεσε μια κατάσταση ανασφάλειας δικαίου, η οποία καταδείκνυε και την αναποτελεσματικότητα του εν λόγω μηχανισμού εναρμόνισης της νομολογίας.

494. ΕΔΔΑ, *Beian κ. Ρουμανίας* (No 1), 6.12.2007, παρ. 39.

495. ΕΔΔΑ, *Brumarescu κ. Ρουμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 28.10.1999, παρ. 61, *Roşca κ. Μολδαβίας*, 22.3.2005, παρ. 24.

496. ΕΔΔΑ, *Ryabykh κ. Ρωσίας*, 24.7.2003, παρ. 52.

497. ΕΔΔΑ, *Roşca κ. Μολδαβίας*, ό.π., παρ. 25, *Dragostea Copiilor-Petrovski-Nagornii κ. Μολδαβίας*, 13.9.2011, παρ. 26, *Zheltyakov κ. Ουκρανίας*, 9.6.2011, παρ. 44, *Pravednaya κ. Ρωσίας*, 18.11.2004, παρ. 27-28, *Popov κ. Μολδαβίας* (No 2), 6.12.2005, παρ. 46.

498. ΕΔΔΑ, *Guðmundur Andri Ástráðsson κ. Ισλανδίας*, ό.π., παρ. 238.

499. ΕΔΔΑ, *Iordan Iordanov κ.ά. κ. Βουλγαρίας*, 2.7.2009, παρ. 49, *Borg κ. Μάλτας*, 12.1.2016, παρ. 108 (ποινικό σκέλος), *Hayati Çelebi κ.ά. κ. Τουρκίας*, 9.2.2016, παρ. 54 επ., *Sine Tsaggarakis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 48.

Κατά συνέπεια διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1⁵⁰⁰. Πιο ελαστική είναι η νομολογία του ΕΔΔΑ όσον αφορά την ύπαρξη αντικρουόμενων αποφάσεων από δικαστήρια διαφορετικών δικαιοδοσιών όπου δεν απαιτείται καταρχήν ένας μηχανισμός εναρμόνισης και μπορεί να είναι ανεκτές αποκλίνουσες αποφάσεις για ορισμένες περιόδους, εφόσον τα δικαστήρια αυτά καταλήγουν σε διαφορετικές αλλά λογικές κρίσεις για το ίδιο νομικό ζήτημα ενώ βρίσκουν τρόπους να ρυθμίζουν τα ίδια τις αποκλίσεις⁵⁰¹.

Τέλος, το Δικαστήριο έχει αναδείξει τη σημασία του θεσμού της παραγραφής ποινικών αδικημάτων ή πειθαρχικών παραβάσεων σε σχέση προς την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Η ύπαρξη παραγραφής προστατεύει τους κατηγορούμενους από διώξεις που ασκούνται με υπερβολική καθυστέρηση, καθιστώντας έτσι δύσκολη την αντίκρουσή τους λόγω δυσκολίας ανεύρεσης αξιόπιστων αποδεικτικών στοιχείων⁵⁰².

Η. Κατάφωρη παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στο εξωτερικό

Η αυξημένη σημασία του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη έχει οδηγήσει το ΕΔΔΑ στην επέκταση της εφαρμογής του στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο προσφεύγων διατρέχει τον κίνδυνο κατάφωρης παραβίασής του εάν απελαθεί ή εκδοθεί σε τρίτη χώρα. Ήδη με την περίφημη απόφαση *Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, το ΕΔΔΑ δεν αρκέστηκε στην «εξωεδαφική εφαρμογή» της Σύμβασης υπό το άρθρο 3⁵⁰³, αλλά έθεσε το ζήτημα και υπό το φως του άρθρου 6⁵⁰⁴. Πράγματι, όπως αναφέρεται και στη μεταγενέστερη νομολογία, το Κράτος έχει τη θετική υποχρέωση υπό το άρθρο 6 να μην απελάσει ή εκδώσει ύποπτο για διάπραξη αδικήματος ή φυγόδικο, εφόσον αυτός διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να δικαστεί στο εξωτερικό κατά τρόπο που να συνιστά «κατάφωρη παραβίαση» του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (flagrant denial of justice)⁵⁰⁵. Είναι γεγονός ότι το Δικαστήριο είναι ιδιαίτερα απαιτητικό ως προς την απόδειξη ενός τέτοιου κινδύνου. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι «κατάφωρη παραβίαση» υπάρχει όχι όταν παρατηρούνται απλές παρατυπίες, αλλά όταν δεν τηρούνται οι στοιχειώδεις εγγυήσεις του άρθρου 6 και πλήττεται ο πυρήνας του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Κάτι τέτοιο συμβαίνει, για παράδειγμα, σε περιπτώσεις καταδίκης *in absentia* χωρίς καμία δυνατότητα επανεκδίκασης με την παρουσία του κατηγορουμένου, τυχόν συνοπτικής δίκης κατά την οποία αγνοούνται τα δικαιώματα υπεράσπισης, ή σε περίπτωση εσκεμμένης και επανειλημμένης άρ-

500. ΕΔΔΑ, *Sine Tsaggarakis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 51-60.

501. ΕΔΔΑ, *Nejdet Sahin and Perihan Sahin κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνοψη), 20.10.2011, παρ. 81-86. Για την περίπτωση αντιφατικών δικαστικών αποφάσεων εθνικών δικαστηρίων που αφορούν τις ίδιες διατάξεις και την εφαρμογή τους σε ομάδες προσώπων που βρίσκονται σε σχεδόν ταυτόσημες συνθήκες βλ. ΕΔΔΑ, *Zielinski and Pradal and Gonzalez κ.ά. κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνοψη), 28.10.1999, παρ. 59, *Ştefăniţă κ.ά. κ. Ρουμανίας*, 2.11.2010, παρ. 37.

502. ΕΔΔΑ, *Stubbings κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 22.10.1996, παρ. 51, *Oleksandr Volkov κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 137 επ.

503. Βλ. παραπάνω τον σχολιασμό του άρθρου 3.

504. ΕΔΔΑ, *Soering κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ολομέλεια), 7.7.1989, παρ. 113.

505. ΕΔΔΑ, *Mamatkulov and Askarov κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 88 επ., *Dzhaksybergenov (Aka Jaxybergenov) κ. Ουκρανίας*, 10.2.2011, παρ. 45.

νσης πρόσβασης σε δικηγόρο, κ.λπ.⁵⁰⁶. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε, στην υπόθεση *Al-Nashiri κ. Πολωνίας*, ότι οι «στρατιωτικές επιτροπές» των ΗΠΑ, οι οποίες έκριναν υπόπτους για τρομοκρατία που κρατούνταν στη βάση του *Guantánamo*, δεν πληρούσαν τις στοιχειώδεις εγγυήσεις της δίκαιης δίκης, ιδίως διότι δέχονταν αποδεικτικά στοιχεία έστω και εάν αυτά ήταν προϊόν βασανιστηρίων. Κατά συνέπεια, η συνεργασία και η συνδρομή των πολωνικών αρχών στην έκδοση απομάκρυνση του προσφεύγοντος από το έδαφος του εναγόμενου Κράτους, παρά το γεγονός ότι αποδεδειγμένα γνώριζαν ότι ο τελευταίος κινδύνευε να υποστεί κατάφωρη παραβίαση του δικαιώματός του σε δίκαιη δίκη, συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ⁵⁰⁷. Ωστόσο, όταν ο προσφεύγων αντιμετωπίζει έκδοση σε άλλο συμβαλλόμενο μέρος στην ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ τεκμαίρει ότι το άτομο θα δικαστεί σύμφωνα με τις εγγυήσεις του άρθρου 6, υπογραμμίζοντας παράλληλα ότι σε κάθε περίπτωση θα έχει τη δυνατότητα προσφυγής σε αυτό με βάση την ίδια τη Σύμβαση⁵⁰⁸.

- 180 Στην υπόθεση *J.K. κ.ά. κατά Σουηδίας* το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ ανέπτυξε τη νομολογία του σχετικά με το βάρος απόδειξης, διευκρινίζοντας ότι αυτό το φέρει καταρχήν ο προσφεύγων που πρέπει να εισφέρει αποδείξεις ικανές να τεκμηριώσουν ότι είναι πραγματικός ο κίνδυνος κακομεταχείρισης στη χώρα προορισμού. Αν ο ενδιαφερόμενος ανταποκριθεί σε αυτό το βάρος απόδειξης, εναπόκειται στο Κράτος να καταρρίψει τις σχετικές αμφιβολίες. Κατέληξε έτσι ότι οι προσφεύγοντες τεκμηρίωσαν βασισμένοι σε αξιόπιστες και αντικειμενικές πηγές τον πραγματικό κίνδυνο δίωξης στο Ιράκ σε περίπτωση απέλασής τους⁵⁰⁹.
- 181 Από το σύνολο των παραπάνω στοιχείων προκύπτει κατά τρόπο ανάγλυφο η δυναμική της έννοιας της δίκαιης δίκης και το γεγονός ότι αυτή χρησιμοποιείται ως γενική αναφορά προκειμένου να διευρυνθεί νομολογικά το περιεχόμενο των εγγυήσεων του άρθρου 6 πέρα από αυτές που προβλέπονται ρητά από την εν λόγω διάταξη.

VII. Η εύλογη διάρκεια της δίκης

- 182 Μια άλλη σημαντική εγγύηση του άρθρου 6 παρ. 1 είναι ότι «[κ]άθε πρόσωπο έχει δικαίωμα η υπόθεσή του να δικαστεί (...) εντός λογικής προθεσμίας». Πράγματι, όπως έχει τονίσει το Δικαστήριο, η αναφορά στην έννοια της λογικής προθεσμίας υπογραμμίζει τη σημασία που αποδίδει η Σύμβαση στη γενική αρχή της χρηστής απονομής της δικαιοσύνης⁵¹⁰, χωρίς καθυστερήσεις που θέτουν εν αμφιβόλω την αποτελεσματικότητα και την αξιοπιστία της, οδηγώντας εν τέλει σε φαινόμενα αρνησιδικίας⁵¹¹. Κατά πάγια νομολογία, το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης υποχρεώνει τα Κράτη να οργανώσουν το δικαστικό τους σύστημα έτσι ώστε τα δικαστήρια να

506. ΕΔΔΑ, *Othman (Abu Qatada) κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.1.2012, παρ. 259 (η πρώτη υπόθεση στην οποία το ΕΔΔΑ βρήκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 μετά από πάνω από είκοσι δύο χρόνια από την απόφαση *Soering*), *Yefimova κ. Ρωσίας*, 19.2.2013, παρ. 219.

507. ΕΔΔΑ, *Al-Nashiri κ. Πολωνίας*, 24.7.2014, παρ. 565-569. Βλ. επίσης *Husayn (Abu Zubaydah) κ. Πολωνίας*, 24.7.2014, παρ. 555-560 και *Al Nashiri κ. Ρουμανίας*, 31.5.2018, παρ. 719-722.

508. ΕΔΔΑ, *Stapleton κ. Ιρλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 4.5.2010.

509. ΕΔΔΑ, *J.K. κ.ά. κ. Σουηδίας* (Ευρεία Σύνθεση), 23.8.2016, παρ. 91-98.

510. ΕΔΔΑ, *Süssmann κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 57, *Maltzan (Freiherr Von) κ.ά. κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση) (απόφαση επί του παραδεκτού), 2.3.2005, παρ. 132, *Raudsepp κ. Εσθονίας*, 8.11.2011, παρ. 72.

511. ΕΔΔΑ, *Moreira de Azevedo κ. Πορτογαλίας*, 23.10.1990, παρ. 74, *Vernillo κ. Γαλλίας*, 20.2.1991, παρ. 38, *Boddaert κ. Βελγίου*, 12.10.1992, παρ. 39, *Katte Klitsche de la Grange κ. Ιταλίας*, 27.10.1994, παρ. 61.

μπορούν να ανταποκριθούν στην υποχρέωση απονομής της δικαιοσύνης σε λογική προθεσμία⁵¹². Με άλλα λόγια, πρόκειται κατ' αρχήν για υποχρέωση αποτελέσματος.

Το ζήτημα της εύλογης διάρκειας της δίκης έχει ανακύψει σε σχέση προς διάφορα Κράτη-μέλη 183
στη Σύμβαση. Ως προς την Ελλάδα, το εν λόγω ζήτημα έχει ιδιαίτερη σημασία αν αναλογιστεί κανείς ότι για σειρά ετών σχεδόν τα δύο τρίτα των καταδικαστικών αποφάσεων κατά της χώρας μας διαπίστωναν την υπερβολική διάρκεια της δίκης. Θα επανέλθουμε *in extenso* στο πρόβλημα αυτό και την έκδοση σχετικών «πιλοτικών» αποφάσεων από το ΕΔΔΑ. Προς το παρόν θα πρέπει να τονισθεί ότι η έννοια της «λογικής προθεσμίας» του άρθρου 6 παρ. 1 είναι αυτόνομη και ερμηνεύεται *in concreto* με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, τα οποία αναδύονται από τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου. Πέρα από τα εν λόγω κριτήρια, θα πρέπει να εξετασθεί ειδικότερα το χρονικό πλαίσιο της δίκης, δηλαδή η αφετηρία και το τέλος του προσμετρωμένου χρόνου, τόσο στις αστικές όσο και στις ποινικές υποθέσεις.

Α. Τα κριτήρια για την εκτίμηση του εύλογου χρόνου

Τα Κράτη έχουν υποχρέωση να οργανώνουν το δικαιοδοτικό του σύστημα με τέτοιο τρόπο 184
ώστε τα δικαστήρια να μπορούν να εγγυώνται το δικαίωμα καθενός σε μια απόφαση που τέμνει τελειωτικά μια διαφορά εντός εύλογου χρόνου⁵¹³ και η υποχρέωση αυτή αφορά διάφορες πτυχές της δίκης και μπορεί να περιλαμβάνει τη λήψη νομοθετικών, οργανωτικών, δημοσιονομικών και άλλων μέτρων⁵¹⁴. Η εκτίμηση του ΕΔΔΑ ως προς το εύλογο ή μη της διάρκειας μιας δίκης ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων διαφέρει κατά περίπτωση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπόθεση *Altius Insurance Ltd κατά Κύπρου* στην οποία το ΕΔΔΑ τόνισε την αρχή σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η συνολική διάρκεια της δίκης, αντίθετα με την πρακτική των κυπριακών δικαστηρίων να απαιτούν από τους προσφεύγοντες να εγείρουν τις σχετικές αιτιάσεις τους ανά βαθμό δικαιοδοσίας⁵¹⁵.

Τα κριτήρια βάσει των οποίων αποφαινεται το Δικαστήριο έχουν παγιωθεί στη σχετική νομολογία εδώ και πολλά χρόνια και είναι τα εξής: η πολυπλοκότητα της υπόθεσης, η συμπεριφορά του προσφεύγοντος και η στάση των αρμοδίων κρατικών αρχών. Σε αρκετές περιπτώσεις, το Δικαστήριο συνεκτιμά επίσης το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα⁵¹⁶. 185

1. Η πολυπλοκότητα της υπόθεσης

Η πολυπλοκότητα της υπόθεσης είναι το πρώτο κριτήριο που εξετάζει το Δικαστήριο. Στη σχετική πλούσια νομολογία του, το ΕΔΔΑ αναφέρεται σε σειρά παραγόντων, όπως για παράδειγμα 186

512. Βλ. αντί πολλών, ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi*, ό.π., παρ. 74, *Milionis κ.ά. κ. Ελλάδας*, 24.4.2008, παρ. 57, *Tsatsnik and Kaounis κ. Ελλάδας*, 14.1.2010, παρ. 30, *Gouttard κ. Γαλλίας*, 30.6.2011, παρ. 35, *Fergadioti-Rizaki κ. Ελλάδας*, 18.4.2013, παρ. 15.

513. ΕΔΔΑ, *Lupeni Greek Catholic Parish κ.ά. κ. Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 142.

514. ΕΔΔΑ, *Bieliński κ. Πολωνίας*, 21.7.2022, παρ. 44.

515. ΕΔΔΑ, *Altius Insurance Ltd κ. Κύπρου*, 24.10.2023, παρ. 79. Το ΕΔΔΑ τόνισε την ιδιαιτερότητα της φύσης του προβλήματος των μακροχρόνιων δικαστικών διαδικασιών, «που δεν αποτελούν ένα άθροισμα στατικών γεγονότων αλλά συνιστούν ένα συμβάν που εξελίσσεται σταδιακά και η σοβαρότητά του εντείνεται προϊόντος του χρόνου».

516. ΕΔΔΑ, *Frydlander κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 27.6.2000, παρ. 43, *Jama κ. Σλοβενίας*, 19.7.2012, παρ. 33.

μα στον αριθμό των κατηγορουμένων και των σχετικών αδικημάτων⁵¹⁷, την παράλληλη εξέλιξη δύο ποινικών⁵¹⁸ ή άλλων δικών⁵¹⁹, τον μεγάλο αριθμό των μαρτύρων⁵²⁰, τον όγκο της δικογραφίας, το μεγάλο αριθμό αποφάσεων που εκδόθηκαν επί της υπόθεσης, την πληθώρα των τεχνικών ζητημάτων που μπορεί να θέτει η υπόθεση και την ανάγκη συμβολής εμπειρογνομόνων, τη διερεύνηση σε περισσότερες χώρες κατηγοριών νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες⁵²¹ κ.λπ. Ειδικότερα, ως προς τις υποθέσεις απαλλοτριώσεων, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη του το γεγονός ότι ορισμένες πτυχές τους υπάγονται στην αρμοδιότητα των διοικητικών δικαστηρίων, ενώ άλλες σε εκείνη των πολιτικών δικαστηρίων και ότι οι σχετικές διαδικασίες μπορεί να κινούνται παράλληλα⁵²².

- 187 Το Δικαστήριο συνεκτιμά επίσης τη φύση της υπόθεσης και τη γενικότερη πολιτική και κοινωνική σημασία της⁵²³. Έτσι, για παράδειγμα, στο ειδικότερο ιστορικό και νομικό πλαίσιο καταβολής αποζημιώσεων και επιστροφής ακίνητης περιουσίας στην Εσθονία μετά την ανεξαρτητοποίησή της από την π. Σοβιετική Ένωση, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι η επίλυση της σχετικής υπόθεσης προϋπέθετε σημαντικές πολιτικές και δικαστικές αποφάσεις που αφορούσαν ζητήματα αρχής, οι οποίες συνεπάγονταν τη διάδραση μεταξύ του Ανωτάτου Δικαστηρίου, της Βουλής, του Προέδρου της Δημοκρατίας και άλλων κρατικών θεσμών, απαιτώντας αναπόδραστα περισσότερο χρόνο σε σχέση προς συνήθεις δικαστικές διαδικασίες⁵²⁴.

2. Η συμπεριφορά του προσφεύγοντος

- 188 Το ΕΔΔΑ έχει τονίσει επανειλημμένως ότι η συμπεριφορά των προσφευγόντων αποτελεί αντικειμενικό γεγονός, το οποίο δεν καταλογίζεται στο εναγόμενο Κράτος και λαμβάνεται υπόψη προκειμένου να κριθεί εάν η διάρκεια της διαδικασίας ήταν υπερβολική ή όχι⁵²⁵. Το στοιχείο αυτό εκτιμάται διαφορετικά ανάλογα με τη φύση της δίκης. Στην ποινική δίκη δεν απαιτείται από τον προσφεύγοντα ενεργός συνεργασία με τις δικαστικές αρχές⁵²⁶. Επίσης, το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος ζητά τη διενέργεια περαιτέρω έρευνας ή ότι επωφελείται όλων των ενδίκων μέσων που του προσφέρει η εσωτερική έννομη τάξη δεν μπορεί να εκτιμηθεί σε βάρος

517. ΕΔΔΑ, *Struc* κ. *Μολδαβίας*, 4.12.2012, παρ. 79.

518. ΕΔΔΑ, *Boddaert* κ. *Βελγίου*, ό.π., παρ. 36- 39.

519. ΕΔΔΑ, *Fergadioti-Rizaki* κ. *Ελλάδας*, 18.4.2013, παρ. 15 (όπου το ΕΔΔΑ αναφέρθηκε στην παράλληλη εξέλιξη μιας διοικητικής και μιας αστικής δίκης).

520. Βλ., *a contrario*, ΕΔΔΑ, *Tsasnik et Kaounis* κ. *Ελλάδας*, ό.π., στην οποία το Δικαστήριο αποφαινεται ότι η υπόθεση δεν ήταν πολύπλοκη διότι, μεταξύ άλλων, δεν απαιτούσε την εξέταση πολλών μαρτύρων (ό.π., παρ. 30).

521. ΕΔΔΑ, *Stamouli* κ. *Ελλάδας*, 11.6.2009, παρ. 25, *Nicolae Virgiliu Tănase* κ. *Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 210, *Arewa* κ. *Λιθουανίας*, 9.3.2021, παρ. 52. Βλ. και ΕΔΔΑ, *Cipolletta* κ. *Ιταλίας*, ό.π., ως παράδειγμα υπόθεσης αυξημένης πολυπλοκότητας που αφορούσε πτωχευτική διαδικασία αλλά διαπιστώθηκε υπέρβαση εύλογης διάρκειας (25 έτη και 6 μήνες).

522. ΕΔΔΑ, *Guillemin* κ. *Γαλλίας*, 21.2.1997, παρ. 42.

523. ΕΔΔΑ, *Süssmann* κ. *Γερμανίας*, ό.π., παρ. 56, *Raudsepp* κ. *Εσθονίας*, 8.11.2011, παρ. 72.

524. ΕΔΔΑ, *Raudsepp* κ. *Εσθονίας*, ό.π., παρ. 73.

525. ΕΔΔΑ, *Erkner et Hofauer* κ. *Αυστρίας*, 23.4.1987, παρ. 68, *Poiss* κ. *Αυστρίας*, 23.4.1987, παρ. 57.

526. ΕΔΔΑ, *Eckle* κ. *Γερμανίας*, 15.7.1982, παρ. 82, *Dobbertin* κ. *Γαλλίας*, 25.2.1993, παρ. 43, *Yağci et Sargin* κ. *Τουρκίας*, 8.6.1995, παρ. 66, *Basoukos* κ. *Ελλάδας*, 27.4.2006, παρ. 17.

ιάλληλη εξέ-
ον όγκο της
ην πληθώρα
νής εμπειρο-
εσόδων από
νώσεων, το
αρμοδιότη-
ον και ότι οι

ική και κοι-
πλάσιο κα-
την ανεξαρ-
της σχετικής
ρούσαν ζη-
τηρίου, της
αναπόδρα-

ιστελεί αντι-
εται υπόψη
Το στοιχείο
ν απαιτείται
γεγονός ότι
ν των ενδί-
εί σε βάρος

ν παράλληλη

φαίνεται ότι
ν μαρτύρων

π., παρ. 210,
ίδειγμα υπό-
ηκε υπέρβα-

ρ. 57.

ęci et Sargin

ΑΣΗΜΑΚΗ

του⁵²⁷. Από την άλλη πλευρά, τυχόν σαφής παρελκυστική τακτική, όπως επανειλημμένα αιτή-
ματα αναβολής⁵²⁸, θα συνεκτιμηθεί ανάλογα. Ο προσφεύγων δεν μπορεί να θεωρηθεί υπεύ-
θυνος για την κατάσταση της υγείας του, αλλά καθυστέρηση που συνδέεται με αυτήν δεν μπο-
ρεί να αποδοθεί στις αρχές⁵²⁹.

Στις υποθέσεις «αστικής φύσης» και ενόψει της «αρχής της διάθεσης» η στάση του προσφεύ- 189
γοντος αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Το ΕΔΔΑ επισημαίνει και εδώ ότι δεν μπορεί να συνεκτιμη-
θεί αρνητικά για τον προσφεύγοντα το γεγονός ότι αξιοποιεί τα ένδικα μέσα που του προσφέ-
ρει το εσωτερικό δίκαιο⁵³⁰. Είναι σαφές, ωστόσο, ότι τα χρονικά διαστήματα που σχετίζονται
με τυχόν ματαίωση της συζήτησης, αργοπορία ως προς την επαναφορά της αγωγής ή αίτησης
προς συζήτηση με κλήση, επανειλημμένα αιτήματα αναβολών, καθυστερήσεις στην επίδοση
με τις σχετικές επιπτώσεις ως προς την άσκηση ενδίκων μέσων και καθυστερήσεις ως προς
τον προσδιορισμό δικασίμου των εν λόγω μέσων καταλογίζονται στον προσφεύγοντα και δεν
προσμετρώνται, κατ' αρχήν, στη συνολική διάρκεια της δίκης⁵³¹. Προκειμένου περί διοικητι-
κών υποθέσεων, το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* σε περίπτωση μη έγκαιρης καταβολής του
αναλογούντος δικαστικού ενσήμου που οδήγησε στην αναστολή της προόδου της δίκης⁵³².
Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι σε κάθε περίπτωση οι αρμόδιες δικαστικές αρ-
χές δεν απαλλάσσονται από την υποχρέωση να διασφαλίσουν τον σεβασμό των εγγυήσεων
του άρθρου 6 ως προς τη διάρκεια της δίκης⁵³³. Περαιτέρω, τα δικαστήρια θα πρέπει να είναι
φειδωλά ως προς την ικανοποίηση αιτημάτων αναβολής, ιδιαιτέρως στις περιπτώσεις εκείνες
στις οποίες δεν φαίνεται να συντρέχει όντως σπουδαίος λόγος.

3. Η συμπεριφορά των κρατικών αρχών

Κατά γενική αρχή, μόνον οι αργοπορίες που οφείλονται στα κρατικά όργανα μπορούν να οδη- 190
γήσουν το ΕΔΔΑ στη διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 λόγω υπερβολικής διάρκει-
ας της δίκης⁵³⁴. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ειδικότερα, ότι το ΕΔΔΑ δεν αναφέρεται μόνο στη συ-
μπεριφορά των ίδιων των δικαστικών αρχών, αλλά σε εκείνη όλων των οργάνων του Κράτους
που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο εμπλέκονται στην επίμαχη διαδικασία⁵³⁵. Είναι προφανές, αντί-

527. ΕΔΔΑ, *Reinhardt et Slimane-Kaïd κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 31.3.1998, παρ. 99, *Gerogiannakis κ. Ελλάδας*, 18.8.2006, παρ. 23.

528. ΕΔΔΑ, *Karpets κ. Ελλάδας*, 30.10.2012, παρ. 58.

529. ΕΔΔΑ, *Krakolinig κ. Αυστρίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 10.5.2012, ιδίως παρ. 27, *Nicolae Virgiliu Tănase κ. Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 211.

530. ΕΔΔΑ, *Erkner and Hofbauer κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 68, *Poiss κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 57, *Lechner and Hess κ. Αυστρίας*, 23.4.1987, παρ. 49.

531. Βλ. ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Kotaridis κ. Ελλάδας*, 15.7.2010, παρ. 26, *Glykantzi κ. Ελλάδας*, 30.10.2012, παρ. 50, *Keaney κ. Ιρλανδίας*, 30.4.2020, παρ. 95. Βλ. επίσης, *a contrario*, ΕΔΔΑ, *Koleci κ. Ελλάδας*, 27.4.2006.

532. ΕΔΔΑ, *Ιωαννου κ.ά. κ. Ελλάδας* (τριμελής Επιτροπή), 12.6.2012, παρ. 20.

533. ΕΔΔΑ, *Guincho κ. Πορτογαλίας*, 10.7.1984, παρ. 32, *Capuano κ. Ιταλίας*, 25.6.1987, παρ. 25, *Scopelliti κ. Ιταλίας*, 23.11.1993, παρ. 25, *Duclos κ. Γαλλίας*, 17.12.1996, παρ. 55, *Manios κ. Ελλάδας*, 11.3.2004, παρ. 28, *Vassilios Athanasiou κ.ά. κ. Ελλάδας*, 21.12.2010, παρ. 28, *Glykantzi κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 47.

534. ΕΔΔΑ, *Buchholz κ. Γερμανίας*, 6.5.1981, παρ. 49, *Zimmermann and Steiner κ. Ελβετίας*, 13.7.1983, παρ. 24, *Wiesinger κ. Αυστρίας*, 30.10.1991, παρ. 54, *Pafitis κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 93.

535. ΕΔΔΑ, *Moreira de Azevedo κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 73, *Bieliński κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 44. Βλ. και *Bara and Kola κ. Αλβανίας*, ό.π., παρ. 68-71, όπου έγινε δεκτό ότι μια φιλόδοξη μεταρρύθμιση του εθνικού συστήματος δικαιοσύνης, δεν απαλλάσσει το Κράτος από την υποχρέωση να ενεργεί με επιμέλεια.

θετα, ότι δεν καταλογίζονται στο Κράτος τυχόν καθυστερήσεις που οφείλονται σε διεθνή ή ενωσιακά όργανα, όπως για παράδειγμα το χρονικό διάστημα που απαιτείται για την απάντηση σε προδικαστικό ερώτημα εκ μέρους του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)⁵³⁶.

- 191 Παλαιότερα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στη συνέχεια το Δικαστήριο είχαν την ευκαιρία να αντιμετωπίσουν ειδικότερα το ζήτημα των παρατεταμένων αποχών των δικηγόρων στην Ελλάδα. Σε μια πρώτη φάση και με δεδομένο ότι ο Δικηγορικός Σύλλογος Πειραιώς είναι ΝΠΔΔ, η Επιτροπή έκρινε ότι το χρονικό διάστημα της απεργίας των δικηγόρων έπρεπε να καταλογιστεί στο Κράτος⁵³⁷. Στη συνέχεια το ΕΔΔΑ, λαμβάνοντας υπόψη του ότι πέρα από τη νομική τους μορφή οι Δικηγορικοί Σύλλογοι δεν ασκούν δημόσια εξουσία, θεώρησε ότι η απεργία των δικηγόρων από μόνη της δεν συνεπαγόταν την ευθύνη του Κράτους υπό το πρίσμα του εύλογου χρόνου. Ωστόσο, οι προσπάθειες των κρατικών αρχών να απορροφήσουν τις καθυστερήσεις που προκλήθηκαν από την απεργία έπρεπε να ληφθούν υπόψη προκειμένου να κριθεί εάν η εγγύηση της «λογικής προθεσμίας» είχε τηρηθεί⁵³⁸.
- 192 Υπενθυμίζεται εξάλλου ότι, χωρίς να αγνοεί τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν συχνά τα εθνικά δικαστήρια, το ΕΔΔΑ κρίνει ότι τα Κράτη έχουν υποχρέωση αποτελέσματος ως προς την οργάνωση του δικαστικού τους συστήματος, έτσι ώστε αυτό να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του άρθρου 6 σε σχέση προς τη διάρκεια των δικών⁵³⁹. Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι μία παροδική συμφύρρηση του πινακίου δεν συνεπάγεται την ευθύνη του Κράτους εάν αυτό λαμβάνει εγκαίρως τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να αντιμετωπίσει μία τέτοια εξαιρετική κατάσταση⁵⁴⁰. Αντίθετα, η μακρόχρονη συμφύρρηση του πινακίου ενός δικαστηρίου δεν αποτελεί έγκυρη δικαιολογία για την καθυστέρηση εκδίκασης μιας υπόθεσης⁵⁴¹.
- 193 Έχει κριθεί επίσης ότι όταν οι πραγματογνώμονες διορίζονται από το δικαστήριο προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο πλαίσιο μιας διαδικασίας που ελέγχεται από τον δικαστή. Ο τελευταίος είναι επιφορτισμένος με την επίσπευση της διαδικασίας και την ταχεία διεξαγωγή της δίκης⁵⁴². Με άλλα λόγια, τυχόν καθυστέρηση που οφείλεται στους εν λόγω πραγματογνώμονες μπορεί να καταλογιστεί στο Κράτος σε περίπτωση αδράνειας των αρμοδίων δικαστικών λειτουργ-

536. ΕΔΔΑ, *Pafitis* κ.ά. κ. Ελλάδας, ό.π., παρ. 95, *Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy* κ. Φινλανδίας (Ευρεία Σύνθεση), 27.6.2017, παρ. 208.

537. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Stamatiades* κ. Ελλάδας, 28.2.1996, παρ. 17 και 19.

538. ΕΔΔΑ, *Papageorgiou* κ. Ελλάδας, 22.10.1997, παρ. 47, *Milionis* κ.ά. κ. Ελλάδας, 24.4.2008, παρ. 58, *Kotariadis* κ. Ελλάδας, ό.π., παρ. 26. Υπό την οπτική του δημοσίου διεθνούς δικαίου το ΕΔΔΑ εφάρμοσε την αρχή σύμφωνα με την οποία το Κράτος δεν ευθύνεται για πράξεις ιδιωτών, μπορεί όμως να ευθύνεται για τις δικές του πράξεις ή παραλείψεις σε σχέση προς τις πράξεις ιδιωτών.

539. Αυτό ισχύει και ως προς την αστική δίκη και σημαίνει ότι το Κράτος φέρει ευθύνη εάν οι δικαστικές του αρχές, ανταποκρινόμενες σε αίτημα ενός διαδίκου, δίνουν αναβολές σε μακρινές ημερομηνίες χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις επιταγές του άρθρου 6, βλ. ΕΔΔΑ, *Erfar-Avef* κ. Ελλάδας, ό.π., παρ. 58.

540. ΕΔΔΑ, *Buchholz* κ. Γερμανίας, ό.π., παρ. 51, *Zimmermann and Steiner* κ. Ελβετίας, ό.π., παρ. 29, *Milasi* κ. Ιταλίας, 25.6.1987, παρ. 18, *Unión Alimentaria Sanders S.A.* κ. Ισπανίας, 7.7.1989, παρ. 40. Βλ. επίσης, *Späth* κ. Γερμανίας, 29.9.2011, παρ. 41, όπου το Δικαστήριο έλαβε υπόψη την προσωρινή συμφύρρηση του πινακίου του διοικητικού δικαστηρίου του Βερολίνου αμέσως μετά την επανένωση της Γερμανίας.

541. ΕΔΔΑ, *Probstmeier* κ. Γερμανίας, 1.7.1997, παρ. 64, *Pammel* κ. Γερμανίας, 1.7.1997, παρ. 69, *Milionis* κ.ά. κ. Ελλάδας, ό.π., *Tsoukalas* κ. Ελλάδας, 22.7.2010, παρ. 51.

542. ΕΔΔΑ, *Caruano* κ. Ιταλίας, ό.π., παρ. 30, *Ridi* κ. Ιταλίας, 27.2.1992, παρ. 17, *Pierazzini* κ. Ιταλίας, 27.2.1992, παρ. 18.

γών. Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis* ως προς τις καθυστερήσεις που προκύπτουν από επανειλημμένες αλλαγές της σύνθεσης του δικαστηρίου ή του εισηγητή δικαστή ή καθυστερήσεις που οφείλονται στους υπαλλήλους της γραμματείας του δικαστηρίου⁵⁴³. Ας σημειωθεί, περαιτέρω, ότι οι αρμόδιες δικαστικές αρχές πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια σε σχέση προς τη διάρκεια των ποινικών υποθέσεων, έτσι ώστε ο κατηγορούμενος να μην τελεί σε αβεβαιότητα ως προς την τύχη της σε βάρος του κατηγορίας⁵⁴⁴ και ακόμη περισσότερο στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο κατηγορούμενος κρατείται προσωρινά⁵⁴⁵.

Το Δικαστήριο έχει τονίσει, εξάλλου, ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης και ειδικότερα η εγγύηση του ευλόγου χρόνου εφαρμόζεται σε όλες τις φάσεις των δικαστικών διαδικασιών, δηλαδή τόσο στην πρωτόδικη όσο και στην κατ' έφεση δίκη, καθώς και στην αναιρετική διαδικασία, συμπεριλαμβανομένου του σταδίου καθαρογραφής της απόφασης⁵⁴⁶. Επιπλέον, στο μέτρο που η εκτέλεση μιας απόφασης αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της «δίκης» υπό την έννοια του άρθρου 6, η ως άνω εγγύηση περιλαμβάνει και τη συγκεκριμένη αυτή φάση⁵⁴⁷. Κατά συνέπεια, σημαντικές περίοδοι αδράνειας ή απραξίας σε οποιοδήποτε από τα παραπάνω στάδια μπορεί να συνεπάγονται παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1⁵⁴⁸, έστω και εάν η συνολική διάρκεια της δίκης δεν φαίνεται υπερβολική.

4. Το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα

Το τελευταίο κριτήριο που χρησιμοποιεί το Δικαστήριο για να εκτιμήσει κατά πόσον η διάρκεια μιας δίκης ήταν εύλογη είναι το διακύβευμα (*enjeu*) της υπό κρίση υπόθεσης για τον προσφεύγοντα. Υπό το πρίσμα αυτό, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει την ιδιαίτερη επιμέλεια την οποία πρέπει να επιδεικνύουν τα εθνικά δικαστήρια σε ορισμένες ιδιόζουσες ή ειδικές περιστάσεις. Έτσι, στο πλαίσιο των υποθέσεων που αφορούσαν τη μετάγγιση αίματος μολυσμένου από τον ιό του AIDS σε δημόσια γαλλικά νοσοκομεία, το Δικαστήριο τόνισε ότι το διακύβευμα της επίμαχης διαδικασίας ήταν ιδιαίτερης σημασίας για τον προσφεύγοντα, δεδομένης της κρίσιμης κατάστασης της υγείας του, και ότι οι κρατικές αρχές έπρεπε να επιδείξουν εξαιρετική επιμέλεια, παρά τον όγκο των υποθέσεων, πολύ περισσότερο που τα πραγματικά περιστατικά είχαν αποτελέσει αντικείμενο δημοσίου διαλόγου για χρόνια και η βαρύτητά τους ήταν παγκοίμως γνωστή⁵⁴⁹.

Πέρα από το ιδιάζον αυτό πλαίσιο, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει επανειλημμένως ότι τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια και να επισπεύδουν τη διαδικασία σε σχέ-

543. ΕΔΔΑ, *Lechner and Hess κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 58, *Makrylakis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 59-61.

544. ΕΔΔΑ, *Grigoryan κ. Αρμενίας*, 10.7.2012, παρ. 129, *Makrylakis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 61.

545. ΕΔΔΑ, *Abdoella κ. Ολλανδίας*, 25.11.1992, παρ. 24.

546. Σε αρκετές περιπτώσεις που αφορούν την Ελλάδα, το ΕΔΔΑ έχει διαπιστώσει παραβίαση αναφέροντας ειδικά καθυστερήσεις που αφορούν την καθαρογραφία των αποφάσεων των ελληνικών δικαστηρίων. Βλ., τελείως ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Ftylakis κ.ά. κ. Ελλάδας* (τριμελής Επιτροπή), 3.2.2011, παρ. 21.

547. ΕΔΔΑ, *Estima Jorge κ. Πορτογαλίας*, 21.4.1998, παρ. 35.

548. ΕΔΔΑ, *Gouttard κ. Γαλλίας*, 30.6.2011, παρ. 36, *Grigoryan κ. Αρμενίας*, ό.π., παρ. 131. Βλ. και για την περίπτωση αναστολής εξέτασης υπόθεσης λόγω αναμονής απόφασης Συνταγματικού Δικαστηρίου ΕΔΔΑ, *Bieliński κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 47-49.

549. ΕΔΔΑ, *Χ. κ. Γαλλίας*, 31.3.1992, παρ. 47, *Vallée κ. Γαλλίας*, 26.4.1994, παρ. 47, *Karakaya κ. Γαλλίας*, 26.8.1994, παρ. 43, *Pailot κ. Γαλλίας*, 22.4.1998, παρ. 68, *Richard κ. Γαλλίας*, 22.4.1998, παρ. 64.

ση προς τις απαιτήσεις αποζημίωσης των θυμάτων αυτοκινητικών ατυχημάτων⁵⁵⁰, τις διαφορές που αφορούν συνταξιοδοτικές παροχές⁵⁵¹, καθώς και εργατικές διαφορές⁵⁵². Έτσι, για παράδειγμα, έχει υπογραμμισθεί ότι η επίλυση αυτών των διαφορών πρέπει να ολοκληρώνεται σε σύντομο χρονικό διάστημα, λαμβανομένης υπόψη της σημασίας της διαφοράς για τον ενδιαφερόμενο, ο οποίος, ιδίως σε περίπτωση απόλυσης, αλλά και όσον αφορά μειώσεις στις συνταξιοδοτικές παροχές του μπορεί να κινδυνεύει να στερηθεί τα μέσα διαβίωσής του⁵⁵³. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο στις περιπτώσεις εκείνες όπου η σχετική εθνική νομοθεσία προβλέπει ιδιαίτερα αυστηρές προθεσμίες, όπως στην Ελλάδα⁵⁵⁴.

- 197 Αντίστοιχες σκέψεις έχει διατυπώσει το ΕΔΔΑ ως προς την προσωπική κατάσταση και δικαιωματική ικανότητα των φυσικών προσώπων⁵⁵⁵, τις γαμικές διαφορές⁵⁵⁶, καθώς και ως προς εκείνες που αφορούν τις σχέσεις γονέων και τέκνων. Ειδικά για τις τελευταίες, το Δικαστήριο έχει επισημάνει τις αρνητικές και σε ορισμένες περιπτώσεις μη αναστρέψιμες συνέπειες που μπορεί να έχει τυχόν καθυστέρηση για τα παιδιά και τον σεβασμό της οικογενειακής ζωής⁵⁵⁷. Τέλος, το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι δικαστικές αρχές πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιμέλεια ως προς τις υποθέσεις εκείνες που αφορούν υπερβολική άσκηση βίας και κακομεταχείριση από αστυνομικά όργανα⁵⁵⁸.

Β. Ο προσμετρώμενος χρόνος

- 198 Πέρα από τα κριτήρια με βάση τα οποία το Δικαστήριο ερμηνεύει και εφαρμόζει την έννοια της «λογικής προθεσμίας», είναι απαραίτητο να προσδιοριστεί με μεγαλύτερη ακρίβεια η έναρξη και η λήξη του επίμαχου χρονικού διαστήματος τόσο στις αστικές όσο και στις ποινικές υποθέσεις.

1. *Dies a quo*

- 199 Η έναρξη του χρονικού διαστήματος που λαμβάνεται υπόψη για να κριθεί εάν έγινε σεβαστή η εγγύηση του «ευλόγου χρόνου» διαφέρει ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης. Στις «αστικές» υποθέσεις, όπως αυτές ορίστηκαν παραπάνω, ο χρόνος αρχίζει να προσμετράται, κατά κανόνα, από την

550. ΕΔΔΑ, *Silva Pontes κ. Πορτογαλίας*, 23.3.1994, παρ. 39.

551. ΕΔΔΑ, *Nibbio κ. Ιταλίας*, 26.2.1992, παρ. 18, *Tsoukalas κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 52.

552. ΕΔΔΑ, *Obermeier κ. Αυστρίας*, 28.6.1990, παρ. 72, *Caleffi κ. Ιταλίας*, 24.5.1991, παρ. 17, *Vocaturο κ. Ιταλίας*, 24.5.1991, παρ. 17, *Thlimmenos κ. Ελλάδας*, 6.4.2000, παρ. 60, 62, *Gioka κ. Ελλάδας*, 16.4.2009, παρ. 22-25, *Cangelaris κ. Ελλάδας* (τριμελής Επιτροπή), 3.5.2012, παρ. 23. Συναφής είναι και η περίπτωση των διαφορών που σχετίζονται με την έναρξη επαγγελματικής δραστηριότητας και έχουν ιδιαίτερη σημασία για την προσωπική και οικογενειακή κατάσταση του προσφεύγοντος, καθώς και για την εν γένει σταδιοδρομία του (βλ. ΕΔΔΑ, *Gouttard κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 35-36). Βλ. και τις νομολογιακές αναφορές σε ΕΔΔΑ, *Bara and Kola κ. Αλβανίας*, ό.π., παρ. 72.

553. ΕΔΔΑ, *Frydlender κ. Γαλλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 27.6.2000, παρ. 45, *Bieliński κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 48.

554. ΕΔΔΑ, *Gioka κ. Ελλάδας*, ό.π.

555. ΕΔΔΑ, *Mikulic κ. Κροατίας*, 7.2.2002, παρ. 44.

556. ΕΔΔΑ, *Laino κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 18.2.1999, παρ. 18.

557. ΕΔΔΑ, *Paulsen-Medalen and Svensson κ. Ελβετίας*, 19.2.1998, παρ. 39, *Q and R κ. Σλοβενίας*, 8.2.2022, παρ. 80 (διαδικασία τεκνοθεσίας από παππού και γιαγιά των εγγονιών τους που βρέθηκαν χωρίς γονική μέριμνα).

558. ΕΔΔΑ, *Caloc κ. Γαλλίας*, 20.7.2000, παρ. 120.

κατάθεση της αγωγής, της αίτησης ή της προσφυγής, ανάλογα με την περίπτωση⁵⁵⁹. Σε ορισμένες εξαιρετικές περιπτώσεις η επίμαχη χρονική περίοδος μπορεί να ξεκινάει σε χρόνο προγενέστερο, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση κατά την οποία η προσφυγή ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου προϋποθέτει την απόρριψη από τη διοίκηση σχετικού αιτήματος για προσδιορισμό της σύνταξης⁵⁶⁰. Σημειώνεται ειδικά για την περίπτωση του πολιτικώς ενάγοντος που εγείρει αιτιάσεις σχετικά με την υπέρβαση εύλογης διάρκειας δίκης, όπου εφαρμοστέο είναι το άρθρο 6 παρ. 1 υπό το αστικό του σκέλος, ότι η έναρξη του επίμαχου διαστήματος τοποθετείται στο χρονικό σημείο όπου ο προσφεύγων υπέβαλε αίτημα να παραστεί ως πολιτικώς ενάγων⁵⁶¹.

Στις ποινικές υποθέσεις το ζήτημα είναι λιγότερο σαφές, συνδέεται δε με την έννοια της «κατηγορίας», η οποία, όπως είδαμε, διαθέτει αυτόνομο χαρακτήρα. Πράγματι, το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένως ότι στις υποθέσεις ποινικής φύσης η «εύλογη προθεσμία» του άρθρου 6 παρ. 1 αρχίζει από τη στιγμή κατά την οποία ένα πρόσωπο ευρίσκεται «κατηγορούμενο». Είναι δυνατόν να πρόκειται για ημερομηνία προγενέστερη εκείνης κατά την οποία το αρμόδιο δικαστήριο επιλαμβάνεται της υπόθεσης, ιδίως δε για αυτή της σύλληψης, της άσκησης ποινικής δίωξης ή της έναρξης της προκαταρκτικής εξέτασης (*enquête préliminaire*)⁵⁶². Γενικότερα, κρίσιμο χρονικό σημείο για την έναρξη του διαστήματος είναι εκείνο στο οποίο το πρόσωπο λαμβάνει γνώση ότι του αποδίδεται αξιόποινη πράξη ή από την πράξη των αρμοδίων αρχών η οποία έχει «σημαντικές επιπτώσεις» στην κατάσταση του υπόπτου⁵⁶³. Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Diamantides κατά Ελλάδας (No 1)* το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η επίμαχη διαδικασία άρχισε με την έρευνα των αρχών στην οικογενειακή και επαγγελματική στέγη του προσφεύγοντος. Από τη στιγμή εκείνη ο τελευταίος θεωρήθηκε «κατηγορούμενος» υπό την έννοια της Σύμβασης⁵⁶⁴.

2. *Dies ad quem*

Όπως η έναρξη, έτσι και η λήξη του χρονικού διαστήματος που λαμβάνεται υπόψη για να κριθεί εάν έγινε σεβαστή η εγγύηση του «ευλόγου χρόνου» διαφέρει ανάλογα με τη φύση της υπόθεσης. Υπενθυμίζεται στο σημείο αυτό ότι το στάδιο της εκτέλεσης μιας απόφασης εθνικού δικαστηρίου συμπεριλαμβάνεται στην έννοια της δίκης. Το γεγονός αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε σχέση προς τις υποθέσεις εκείνες που παρότι ανήκουν στην αρμοδιότητα των διοικητικών δικαστηρίων χαρακτηρίζονται ως «αστικές» υπό την έννοια του άρθρου 6. Πράγματι, τυχόν καθυστερήσεις ως προς την εκτέλεση μιας τέτοιας απόφασης από τη διοίκηση προσμετρώνται στο κρίσιμο χρονικό διάστημα που λαμβάνεται υπόψη για τους σκοπούς της «εύλογης διάρκειας» της δίκης. Γενικότερα, στις «αστικές» υποθέσεις καθυστερήσεις που αφορούν

559. ΕΔΔΑ, *Anogianakis κ. Ελλάδας* (τριμελής Επιτροπή), 12.6.2012, παρ. 21.

560. ΕΔΔΑ, *Litoselitis κ. Ελλάδας*, 5.2.2004, παρ. 28, *Hourmidis κ. Ελλάδας*, 19.5.2004, παρ. 18, *Belaousof κ.ά. κ. Ελλάδας*, 27.5.2004, παρ. 41, *Mageiras κ. Ελλάδας*, 7.1.2010, παρ. 14.

561. ΕΔΔΑ, *Sidiropoulos and Papakostas κ. Ελλάδας*, 25.1.2018, παρ. 108, 112.

562. ΕΔΔΑ, *Eckle κ. Γερμανίας*, 15.7.1982, παρ. 73, *Foti κ.ά. κ. Ιταλίας*, 10.12.1982, παρ. 52, *Corigliano κ. Ιταλίας*, 10.12.1982, παρ. 34, *Reinhardt and Slimane-Kaïd κ. Γαλλίας*, 31.3.1998, παρ. 93, *Hozee κ. Ολλανδίας*, 22.5.1998, παρ. 43.

563. ΕΔΔΑ, *Reinhardt and Slimane-Kaïd κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 93, *Eckle κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 73, *Polz κ. Αυστρίας*, 25.10.2011, παρ. 44, *Makrylakis κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 57-58.

564. ΕΔΔΑ, *Diamantides κ. Ελλάδας (No 1)*, 23.10.2003, παρ. 20 επ.

το στάδιο της εκτέλεσης και μπορούν να καταλογιστούν στο Κράτος λαμβάνονται υπόψη για την κρίση ως προς το εάν ήταν υπερβολική ή όχι η διάρκεια της όλης διαδικασίας⁵⁶⁵.

- 202 Ως προς τις ποινικές υποθέσεις, το επίμαχο χρονικό διάστημα λήγει, κατά κανόνα, με την έκδοση της απόφασης εκείνης η οποία κρίνει το βάσιμο της κατηγορίας και, εφόσον είναι καταδικαστική, προσδιορίζει οριστικά την ποινή, συμπεριλαμβανομένων ζητημάτων όπως ο συνυπολογισμός του χρόνου προσωρινής κράτησης ή η επιβολή μιας συνολικής ποινής⁵⁶⁶. Επίσης αν απέχει η σύνταξη του πλήρους κειμένου της απόφασης από την απαγγελία της απόφασης σε δημόσια συνεδρίαση, θεωρείται ότι έχει ολοκληρωθεί η δίκη όταν καταχωρείται η απόφαση στη γραμματεία του δικαστηρίου⁵⁶⁷. Επιπλέον, εάν, για τον ένα ή τον άλλο λόγο, τίθεται ζήτημα επίδοσης της απόφασης στον προσφεύγοντα, η κρίσιμη χρονική περίοδος λήγει με την εν λόγω επίδοση⁵⁶⁸. Σημειώνεται ότι ο προσφεύγων που προβάλλει αιτίαση ειδικά ως προς την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας δεν στερείται την ιδιότητα του θύματος σε περίπτωση που η διαδικασία δεν καταλήγει σε καταδίκη του⁵⁶⁹.

Γ. Οι «πιλοτικές» αποφάσεις που αφορούν την Ελλάδα

- 203 Όπως αναφέρθηκε ήδη στην αρχή της παρούσας ενότητας, ένα μεγάλο μέρος των καταδικαστικών αποφάσεων που αφορούν την Ελλάδα σχετίζονται με την υπερβολική διάρκεια των δικών. Είναι γεγονός ότι το πρόβλημα αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο σε σχέση προς τη διοικητική δίκη, αλλά υφίσταται επίσης στο πλαίσιο της ποινικής και της πολιτικής δίκης. Αυτό συμβαίνει παρά τις επανειλημμένες νομοθετικές παρεμβάσεις και για τις τρεις δικαιοδοσίες, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, που κατατείνουν στον εξορθολογισμό και την επιτάχυνση της δίκης⁵⁷⁰. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι στο παρελθόν τα σχετικά νομοθετήματα δεν προέβλεπαν ειδικό ένδικο βοήθημα, «επιταχυντικό», αποζημιωτικό ή άλλο, σε σχέση προς την υπερβολική διάρκεια της δίκης, με αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των σχετικών προσφυγών στο ΕΔΔΑ.
- 204 Με βάση τα δεδομένα αυτά, το Δικαστήριο αποφάσισε να δρομολογήσει τη διαδικασία των «πιλοτικών» αποφάσεων ξεκινώντας από τη διοικητική δίκη με την απόφαση *Vassilios Athanasiou*

565. ΕΔΔΑ, *Estima Jorge κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 35 επ. Σημειώνεται ακόμα ότι σε περίπτωση παρέμβασης μετράται ο χρόνος από αυτήν, ενώ ο κληρονόμος που δηλώνει τη Βούλησή του να συνεχίσει μια δίκη μπορεί να παραπνευθεί για τη συνολική διάρκεια αυτής, ΕΔΔΑ, *Scordino κ. Ιταλίας (No 1)*, ό.π., παρ. 220.

566. ΕΔΔΑ, *Eckle κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ., 76-77, *Ringeisen κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 48 και 110. Βλ. ωστόσο *Nechay κ. Ουκρανίας*, 1.7.2021, παρ. 64, όπου αφαιρέθηκε το διάστημα εγκλεισμού σε ψυχιατρικό θεραπευτικό ίδρυμα.

567. Βλ. ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Kosmopolis κ. Ελλάδας*, 29.3.2001, παρ. 22, *Xenos κ. Ελλάδας*, 13.7.2017, παρ. 32, *Mierla κ.ά. κ. Ρουμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 17.5.2022, παρ. 78, 82, με περαιτέρω νομολογιακές αναφορές.

568. ΕΔΔΑ, *Polz κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 45. Βλ. ωστόσο και *Gröning κ. Γερμανίας*, 20.12.2020, παρ. 41-55, για την περίπτωση όπου η αβεβαιότητα σχετικά με την κατάστασή του κατηγορούμενου αίρεται όχι με επίσημη ειδοποίησή του για την παύση των ποινικών ερευνών αλλά με άλλο τρόπο.

569. ΕΔΔΑ, *Irodotou κ. Κύπρου*, 23.5.2023, παρ. 63.

570. Ως προς τα νομοθετικά μέτρα που αφορούν την επιτάχυνση της πολιτικής δίκης, βλ. ΕΔΔΑ, *Glykantzi κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 18, 19 και 25. Ως προς τα νομοθετήματα που σχετίζονται με την επιτάχυνση της ποινικής δίκης, βλ. ΕΔΔΑ, *Michelioudakis κ. Ελλάδας*, 3.4.2012, παρ. 19, 20 και 27. Ως προς την επιτάχυνση της διοικητικής δίκης, βλ. *Vassilios Athanasiou κ.ά. κ. Ελλάδας*, 21.12.2010, παρ. 17, καθώς επίσης και το Ν. 3900/2010, «Εξορθολογισμός διαδικασιών και επιτάχυνση της διοικητικής δίκης και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 213/17.12.2010).

πόψη για
3.

με την έκ-
φαι κατα-
ας ο συνυ-
166. Επίσης
απόφασης
η απόφα-
είται ζη-
γει με την
ς προς την
ση που η

καταδικα-
τα των δι-
ιοικητική
συμβαίνει
η από τις
κυνση της
βλεπαν ει-
ερβολική
το ΕΔΔΑ.

α των «πι-
hanasiou

αρέμβασης
ει μια δίκη
., παρ. 220.
βλ. ωστόσο
ιατρικό θε-

2017, παρ.
αιτέρω νο-

41-55, για
όχι με επί-

itzi κ. Ελλά-
λικής δίκης,
ικητικής δι-
10, «Εξορ-
7.12.2010).

ΑΣΗΜΑΚΗ

κ.ά. κατά Ελλάδας⁵⁷¹. Στην εν λόγω υπόθεση, το Δικαστήριο διαπίστωσε την ύπαρξη «συστημικού» προβλήματος στον χώρο της διοικητικής δικαιοσύνης και έταξε προθεσμία ενός έτους προκειμένου να προβλεφθεί νομοθετικά το κατάλληλο ειδικό ένδικο βοήθημα. Η υιοθέτηση του νόμου 4055/2012, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ στις 2.4.2012⁵⁷², απέβλεπε, μεταξύ άλλων, στο να ανταποκριθεί η Ελλάδα στην παραπάνω υποχρέωση. Οι πρώτες δικαστικές αποφάσεις από μονοπρόσωπες συνθέσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, οι οποίες επιδίκασαν χρηματική αποζημίωση για υπερβολική διάρκεια της δίκης με βάση τις σχετικές διατάξεις του παραπάνω νόμου⁵⁷³, κινήθηκαν στο πνεύμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ, συνιστώντας συγχρόνως κατευθυντήριες γραμμές για την εξέλιξη της δικαστηριακής πρακτικής. Εξετάζοντας τις επιμέρους διατάξεις του νόμου 4055/2012 και τα πρώτα δείγματα γραφής ως προς την εφαρμογή του, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, παρά τις όποιες αδυναμίες του, το εν λόγω νομοθέτημα προσφέρει, κατ' αρχήν, ένα αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα που θα πρέπει να εξαντληθεί πριν από οποιαδήποτε νέα προσφυγή στο Δικαστήριο⁵⁷⁴. Ωστόσο, το Δικαστήριο επιφυλάχθηκε να επανακρίνει το ζήτημα ενόψει της σχετικής δικαστηριακής πρακτικής.

Στο ίδιο πνεύμα υιοθετήθηκε και η απόφαση *Michelioudakis κατά Ελλάδας* που αφορά την 205 υπερβολική διάρκεια των ποινικών δικών. Ειδικότερα, η εν λόγω απόφαση διαπιστώνει την ύπαρξη «συστημικού» προβλήματος ως προς τη διάρκεια απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και καλεί την Ελλάδα να υιοθετήσει ειδικό ένδικο βοήθημα για την ικανοποίηση των προσφευγόντων. Η απόφαση περιλαμβάνει συνοπτική αναφορά στα ισχύοντα στα άλλα Κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης προκειμένου να διευκολύνει τον Έλληνα νομοθέτη, επισημαίνοντας ιδίως τη δυνατότητα μείωσης της ποινής ως μορφή δίκαιης ικανοποίησης του καταδικασθέντος⁵⁷⁵. Αντίστοιχα, σε σχέση προς τις αστικές υποθέσεις, το ΕΔΔΑ υιοθέτησε την πιλοτική απόφαση *Glykantzi*⁵⁷⁶. Σε συνέχεια των δύο αυτών πιλοτικών αποφάσεων υιοθετήθηκε ο νόμος 4239/2014, ο οποίος κινείται στη λογική του προαναφερθέντος νομοθετήματος 4055/2012 και προσφέρει ειδικό ένδικο βοήθημα αποζημιωτικού χαρακτήρα για την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας της δίκης στα πολιτικά και τα ποινικά δικαστήρια, καθώς και στο Ελεγκτικό Συνέδριο. Ειδικά ως προς την ποινική δίκη, το εν λόγω νομοθέτημα προβλέπει επίσης τη δυνατότητα μείωσης της ποινής ως μορφή δίκαιης ικανοποίησης⁵⁷⁷. Με την απόφαση *Χγνος κατά Ελλάδας*, το ΕΔΔΑ εξέτασε τις επιμέρους διατάξεις του νόμου 4239/2014, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι, παρά το γεγονός ότι αυτός δεν προβλέπει τη δυνατότητα επιτάχυνσης της διαδικασίας, εισάγει ένα αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα που θα πρέπει να εξαντληθεί

571. ΕΔΔΑ, *Vassilios Athanasiou κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π.

572. Ν 4055/2012, «Δίκαιη δίκη και εύλογη διάρκεια αυτής», (ΦΕΚ Α'51/12.3.2012), άρθρα 53 επ. Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι οι διατάξεις του νόμου 4055/2012 που προβλέπουν το ειδικό ένδικο βοήθημα δεν εφαρμόζονται στις διαδικασίες ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου και δεν έχουν αναδρομική ισχύ έτσι ώστε να καλύψουν όλες τις εκκρεμείς υποθέσεις ενώπιον του ΕΔΔΑ.

573. Βλ. ΣτΕ 4467/2012, *ΘΠΔΔ*, 2012, 52, (12), σελ. 1088-1097 (παρ. Ν. Φραγκάκης), *ΝοΒ*, 2012, σελ. 2539-2547 (παρ. Α. Αργυρός), *ΔΕΦΑΘ* 1/2013.

574. ΕΔΔΑ, *Techniki Olympiaki Α.Ε. κ. Ελλάδας*, 1.10.2013, ιδίως παρ. 32 επ.

575. ΕΔΔΑ, *Michelioudakis κ. Ελλάδας*, ό.π.

576. ΕΔΔΑ, *Glykantzi κ. Ελλάδας*, ό.π.

577. Ν 4239/2014, «Δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια και στο Ελεγκτικό Συνέδριο και άλλες διατάξεις», (ΦΕΚ Α'43/20.2.2014), άρθρα 1 επ. Όπως ο νόμος 4055/2012, έτσι και ο νόμος 4239/2014 δεν έχει αναδρομική ισχύ.

προκειμένου να είναι παραδεκτή τυχόν νέα προσφυγή στο Δικαστήριο⁵⁷⁸. Με όλες τις ως άνω αποφάσεις, το ΕΔΔΑ επιχειρεί παρέμβαση που αποσκοπεί στην υλοποίηση των διεθνών υποχρεώσεων της χώρας με βάση το άρθρο 6 παρ. 1 σε συνδυασμό με το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ⁵⁷⁹.

- 206 Αξίζει να σημειωθεί, τέλος, η υπόθεση *Papargyriou κατά Ελλάδας* στην οποία το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1, καθώς η αίτηση δίκαιης ικανοποίησης του νόμου 4239/2014 μπορούσε να ασκηθεί όσον αφορά καθυστερήσεις στην ποινική δίκη μετά τη δημοσίευση μιας τελικής απόφασης ποινικού δικαστηρίου, αλλά όχι σχετικά με καθυστερήσεις κατά την προδικασία για την οποία η προσφεύγουσα παραπονέθηκε εν προκειμένω. Έτσι, το άρθρο 7 παρ. 1 του παραπάνω νόμου τροποποιήθηκε για να προβλέψει ότι το σχετικό ένδικο βοήθημα ασκείται και όσον αφορά τις διαδικασίες ενώπιον των δικαστικών συμβουλίων⁵⁸⁰.

VIII. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

- 207 Όπως προκύπτει από την προηγηθείσα ανάλυση, το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ έχει υποστεί τεράστια νομολογιακή επεξεργασία, αποτελώντας το αντικείμενο εντυπωσιακού όγκου αποφάσεων, οι οποίες αναδεικνύουν την κομβική του σημασία στο όλο σύστημα της ΕΣΔΑ και στο πλαίσιο ενός Κράτους δικαίου. Μέσω των εν λόγω αποφάσεων, το ΕΔΔΑ έχει διευρύνει σημαντικά το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος προκειμένου να καλύψει όχι μόνο τις αστικές και τις ποινικές δίκες, αλλά και μια σειρά διοικητικών υποθέσεων και πειθαρχικών ή άλλων συναφών διαδικασιών. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, παρότι δεν προβλέπεται ρητά από το κείμενο της διάταξης, συνάγεται νομολογιακά και εμπλουτίζεται με την πάροδο του χρόνου έτσι ώστε να καλύψει πληθώρα ζητημάτων, όπως η εκτέλεση κατά του δημοσίου, η τυπολατρία των δικαστηρίων, οι δικαιοδοτικές ασυλίες, διαφορές που αφορούν το περιβάλλον κ.λπ. Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης έχει οδηγήσει το ΕΔΔΑ στο να υπογραμμίσει τη σημασία της διάκρισης των εξουσιών και να καταδικάσει ορισμένες έκδηλες παρεμβάσεις της νομοθετικής εξουσίας στο έργο της δικαστικής. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η νομολογιακή επεξεργασία των αρχών της αμεροληψίας, της νόμιμης λειτουργίας του δικαστηρίου, καθώς και της αρχής της δημοσιότητας. Πέρα από τις εν λόγω εγγυήσεις οι οποίες αναφέρονται ρητά στο κείμενο του άρθρου 6 παρ. 1, το ΕΔΔΑ χρησιμοποιεί την ίδια την έννοια της δίκαιης δίκης προκειμένου να διευρύνει σημαντικά το περιεχόμενο της διάταξης, εξετάζοντας την αρχή της ισοπλίας, της αντιδικίας και της εκατέρωθεν ακρόασης, τη νομιμότητα των αποδεικτικών μέσων, το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, το ζήτημα των *agents provocateurs*, την υποχρέωση αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων ή την απαγόρευση απομάκρυνσης αλλοδαπού σε Κράτος όπου αυτός κινδυνεύει να δικαστεί κατά τρόπο που συνιστά κατάφωρη παραβίαση των ως άνω εγγυήσεων. Ως προς την ελληνική έννομη τάξη, τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχει η διάταξη ως προς υποθέσεις υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης αλλά και μη συμμόρφωσης της διοίκησης προς εθνικές δικαστικές αποφάσεις.

ΛΙΝΟΣ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ
ΠΩΛΙΝΑ ΑΣΗΜΑΚΗ

578. ΕΔΔΑ, *Χυнос κ. Ελλάδας*, 9.10.2014, ιδίως παρ. 33 επ.

579. Βλ. παρακάτω το σχολιασμό του άρθρου 13.

580. ΕΔΔΑ, *Papargyriou κ. Ελλάδας*, 21.11.2019, παρ. 23-24. Βλ. άρθρο 90 του νόμου 4842/2021 (έναρξη ισχύος 13.10.2021) που τροποποίησε το άρθρο 7 παρ. 1 του νόμου 4239/2014.

ΤΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ ΑΘΩΟΤΗΤΑΣ (άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ)

Ι. Εισαγωγικά

Το τεκμήριο αθωότητας⁵⁸¹ συνιστά θεμελιώδες δικαίωμα, και, γενικότερα, αναπόσπαστο στοιχείο της δίκαιης δίκης σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ⁵⁸². Κατά πάγια νομολογία, η δεύτερη παράγραφος της διάταξης αυτής αναπτύσσει διττή λειτουργία⁵⁸³. Ως διαδικαστική εγγύηση, το τεκμήριο αθωότητας επεκτείνεται ιδίως σε διαδικαστικά-δικονομικά ζητήματα, αλλά και πρωίμως διατυπωθείσες κρίσεις ως προς την ποινική ευθύνη του κατηγορούμενου από το ίδιο το ποινικό δικαστήριο ή από άλλες αρχές ή εκπροσώπους τους. Η υποχρέωση των εθνικών αρχών να σεβαστούν το τεκμήριο αθωότητας, καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, είναι αυτοτελής και δεν επηρεάζεται από το ότι τελικά διαγνώστηκε η ενοχή του κατηγορούμενου⁵⁸⁴. Εν προκειμένω, το τεκμήριο αθωότητας χρησιμεύει κυρίως στη διασφάλιση των δικαιωμάτων υπεράσπισης και ταυτόχρονα συμβάλλει στη διατήρηση της τιμής και της αξιοπρέπειας του κατηγορουμένου⁵⁸⁵.

Υπό τη δεύτερη πτυχή του, το άρθρο 6 παρ. 2 προστατεύει τα άτομα που έχουν αθωωθεί από ποινική κατηγορία ή για τα οποία έχει διακοπεί η ποινική διαδικασία χωρίς διάγνωση ενοχής, από το να αντιμετωπίζονται από δημόσιους λειτουργούς και αρχές σαν να είναι ένοχοι. Στις περιπτώσεις αυτές το τεκμήριο αθωότητας, που έχει ήδη λειτουργήσει κατά τη διάρκεια της δίκης, μετενεργεί προκειμένου να διασφαλιστεί ο σεβασμός προς την αθωωτική απόφαση ή την απόφαση με την οποία περατώνεται η δίκη. Χωρίς αυτή την επεκτατική εμβέλεια του τεκμηρίου αθωότητας, η προστασία που θα παρέχόταν από την ΕΣΔΑ θα κινδύνευε να είναι θεωρητική και αναποτελεσματική. Αυτό που διακυβεύεται ιδίως μετά την ολοκλήρωση της ποινικής διαδικασίας είναι η προσωπικότητα, η τιμή, η υπόληψη του αθωωθέντα και η αποκατάσταση της αθωότητάς του έναντι όλων⁵⁸⁶. Ως ένα βαθμό, η εν λόγω προστασία μπορεί ορισμένες φορές να επικαλύπτεται με την προστασία που παρέχεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Κατά συνέπεια, το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ λειτουργεί κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας ως μαχητό τεκμήριο, με την έννοια ότι ο κατηγορούμενος πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν να ήταν αθώος, υπό την αίρεση ότι εάν καταδικαστεί (αμετάκλητα) τότε το τεκμήριο παύει να

581. Το τεκμήριο αθωότητας ορίζεται στο άρθρο 71 ΚΠΔ κατά τρόπο αντίστοιχο με το άρθρο 6, παρ. 2 της ΕΣΔΑ. Η εν λόγω διάταξη προβλέπει ειδικότερα ότι: «οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι τεκμαίρονται αθώοι μέχρι να αποδειχθεί η ενοχή τους σύμφωνα με τον νόμο». Βλ. σχετικά και την Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 «για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παραστάσεως του κατηγορουμένου στην δίκη στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας», η οποία μεταφέρθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με τον νόμο 4596/2019.

582. Βλ. ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Batiashvili κ. Γεωργιάς*, 10.10.2019, παρ. 85, *Maksim Savon κ. Βουλγαρίας*, 13.10.2020, παρ. 69, *C.O. κ. Γερμανίας*, 17.9.2024, παρ. 57.

583. ΕΔΔΑ, *Allen κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 12.7.2013, παρ. 93-94, *Nealon and Hallam κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 11.6.2024, παρ. 101-102.

584. ΕΔΔΑ, *Vardan Martirosyan κ. Αρμενίας*, 15.6.2021, παρ. 89.

585. ΕΔΔΑ, *Konstas κ. Ελλάδας*, 24.5.2011, παρ. 32.

586. Βλ. Βογιατζής, Π., «Το τεκμήριο αθωότητας (άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ)» σε Σισιλιάνος, Λ.-Α. (διεύθ. έκδ.) *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 306.

ισχύει. Αντίθετα, εάν αθωωθεί (ή εάν η ποινική διαδικασία ολοκληρωθεί χωρίς διάγνωση ενοχής), τότε το τεκμήριο μετατρέπεται σε αμάχητο και μετενεργεί στο διηνεκές.

- 211 Για να ενεργοποιηθεί η προστασία του απαιτείται η ύπαρξη «κατηγορίας ποινικής φύσης», έτσι όπως η έννοια αυτή ερμηνεύεται αυτόνομα υπό το άρθρο 6 της Σύμβασης. Αυτό σημαίνει ότι το τεκμήριο επενεργεί όχι μόνο με την άσκηση ποινικής δίωξης, αλλά και σε προγενέστερο στάδιο, όταν λαμβάνονται μέτρα που έχουν «σημαντικές επιπτώσεις στην κατάσταση του υπόπτου»⁵⁸⁷. Έτσι, στην υπόθεση *Batiashvili κατά Γεωργίας*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το τεκμήριο αθωότητας εφαρμοζόταν κατ' εξαίρεση και σε χρόνο πριν απαγγελθούν κατηγορίες ποινικής φύσης. Κατά τη διάρκεια του διαστήματος αυτού οι αρχές φέρονταν (κατά τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος) ότι παραποιήσαν αποδεικτικό υλικό (ηχογράφηση) προκειμένου να υπονοηθεί η διάπραξη αδικήματος και στη συνέχεια κατέστησαν την ηχογράφηση διαθέσιμη στον Τύπο. Λόγω της χρονικής εγγύτητας της δημοσίευσης της φερόμενης ως παραποιημένης ηχογράφησης, της εξέτασης του προσφεύγοντος από τις αρχές και της απαγγελίας της κατηγορίας (διάστημα τεσσάρων ημερών), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η προστασία που απορρέει από το τεκμήριο αθωότητας ίσχυε ήδη από τη στιγμή που η φερόμενη ως παραποιημένη εκδοχή ηχογράφησης κατέστη διαθέσιμη στο κοινό από τις αρχές. Εν προκειμένω, το ζήτημα του πεδίου εφαρμογής της διάταξης ήταν στενά συνδεδεμένο με την ουσία της αιτίας, η οποία αφορούσε τις δηλώσεις βουλευτών και τη διάχυση της ηχογράφησης στον Τύπο⁵⁸⁸. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει εξετάσει υπό το άρθρο 6 παρ. 2 δικαστικές κρίσεις που συνδέονταν με ποινικές δίωξεις που έπαυσαν ή ακόμη και ποινικές ερευνητικές πράξεις που είχαν επιπτώσεις στην κατάσταση του υπόπτου, αλλά ολοκληρώθηκαν χωρίς να ασκηθεί ποινική δίωξη⁵⁸⁹.
- 212 Το τεκμήριο αθωότητας παραμένει ισχυρό έως την αμετάκλητη καταδίκη του κατηγορουμένου. Διαφορετική ερμηνεία θα αντιστρατευόταν τη φύση των ενδίκων μέσων, που έχουν ως σκοπό να επιτρέψουν στο αρμόδιο δικαστήριο να επανεξετάσει από μηδενική βάση τα πραγματικά και νομικά ζητήματα που θέτει η υπόθεση⁵⁹⁰. Εάν τελικά διαγνωσθεί αμετάκλητα η ενοχή, τότε το άρθρο 6 παρ. 2 δεν μπορεί να εφαρμοστεί, για παράδειγμα ως προς ισχυρισμούς για τον χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του προσώπου στο πλαίσιο της καταδίκης ή ανάλογης διαδικασίας, εκτός εάν οι ισχυρισμοί αυτοί είναι τέτοιας φύσης και βαθμού που ισοδυναμούν με άσκηση νέας «κατηγορίας» κατά την αυτόνομη έννοια της Σύμβασης⁵⁹¹.
- 213 Τέλος, τονίζεται ότι σύμφωνα με θεμελιώδη κανόνα του ποινικού δικαίου, η ποινική ευθύνη δεν διατηρείται μετά τον θάνατο⁵⁹². Στο πλαίσιο αυτό, η διεξαγωγή δίκης σε βάρος αποβιώσα-

587. ΕΔΔΑ, *Simeonovi κ. Βουλγαρίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.5.2017, παρ. 110.

588. ΕΔΔΑ, *Batiashvili κ. Γεωργίας*, 10.10.2019, παρ. 78-80.

589. Βλ. ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Vanjak κ. Κροατίας*, 14.1.2010, παρ. 12-15, 36 και 41, *Vulakh κ.ά. κ. Ρωσίας*, 10.1.2012, παρ. 6-8 και 33.

590. ΕΔΔΑ, *Konstas κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 36, *Tsvetkova κ.ά. κ. Ρωσίας*, 10.4.2018, παρ. 192, *Kangers κ. Λετονίας*, 14.3.2019, παρ. 53.

591. ΕΔΔΑ, *Sofia κ. Αγίου Μαρίνου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 2.5.2017, παρ. 54, *Todorov κ.ά. κ. Βουλγαρίας*, 13.7.2021, παρ. 292.

592. ΕΔΔΑ, *Vulakh κ.ά. κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 34.

νωση ενο-

ντος προσώπου και η καταδίκη του αντιβαίνει σε όλες τις θεμελιώδεις εγγυήσεις του άρθρου 6 της Σύμβασης, συμπεριλαμβανομένου και του τεκμηρίου αθωότητας⁵⁹³.

ς φύσης»,
ό σημαίνει
γενέστερο
η του υπό-
ήριο αθω-
νικής φύ-
σμού του
να υπονο-
έση στον
μένους ηχο-
ατηγορίας
ο τεκμήριο
ηγράφησης
αρμογής
ε τις δηλώ-
πτήριο έχει
ιώξεις που
ισταση του

II. Το τεκμήριο αθωότητας όσο εκκρεμεί η ποινική διαδικασία

Το τεκμήριο αθωότητας, υπό την παραδοσιακή του εκδοχή, λειτουργεί ως διαδικαστική εγγύηση υπέρ του κατηγορουμένου. Στο πλαίσιο αυτό, αφορά κυρίως ζητήματα κατανομής του βάρους απόδειξης, εφαρμογής τεκμηρίων ενοχής του κατηγορουμένου, σεβασμού της αρχής περί μη αυτοενοχοποίησης, ζητήματα δημοσιότητας στο στάδιο της προδικασίας, αλλά και κρίσεις ή διατυπώσεις περί ενοχής που έγιναν κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας και πριν από τη διάγνωση της ενοχής από το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο⁵⁹⁴. Παρακάτω θα αναλυθούν αυτές οι πτυχές και ειδικότερα η εφαρμογή δικονομικών κανόνων υπό το φως του τεκμηρίου αθωότητας, οι πρώιμες κρίσεις της δικαστικής ή εισαγγελικής αρχής που εξετάζουν την ποινική υπόθεση, αλλά και οι πρώιμες κρίσεις από άλλες δικαστικές αρχές ή δημόσιους λειτουργούς που διατυπώνονται όσο ακόμη η ποινική διαδικασία είναι εκκρεμής. Είναι αυτονόητο ότι το τεκμήριο αθωότητας λειτουργεί σε σχέση προς τα ζητήματα που συνδέονται άμεσα με την κρίση της κατηγορίας και δεν αφορά οποιαδήποτε πτυχή της ποινικής διαδικασίας.

A. Κατανομή του βάρους απόδειξης, νόμιμα και άλλα τεκμήρια

Στις βασικές εκφάνσεις του τεκμηρίου αθωότητας συγκαταλέγονται αφενός η αρχή κατά την οποία το βάρος απόδειξης της ενοχής το φέρει η εισαγγελική αρχή και αφετέρου η αρχή *in dubio pro reo*, δηλαδή ότι η αμφιβολία λειτουργεί σε όφελος του κατηγορουμένου⁵⁹⁵. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει επανειλημμένα τονίσει ότι «κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους τα μέλη ενός δικαστηρίου δεν θα πρέπει να διακατέχονται από την προδιαμορφωμένη αντίληψη ότι ο κατηγορούμενος έχει διαπράξει το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται. Το βάρος απόδειξης φέρει η κατηγορούσα αρχή και κάθε αμφιβολία θα πρέπει να αποβαίνει προς όφελος του κατηγορουμένου»⁵⁹⁶. Επομένως, το τεκμήριο αθωότητας θα παραβιαστεί εάν το βάρος απόδειξης της αθωότητας μεταφερθεί στον κατηγορούμενο⁵⁹⁷.

593. ΕΔΔΑ, *Magnitskiy κ.ά. κ. Ρωσίας*, 27.8.2019, παρ. 284. Εν προκειμένω, οι αιτιάσεις περί παραβίασης των εγγυήσεων της δίκαιης δίκης υποβλήθηκαν από στενούς συγγενείς του αποβιώσαντος. Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη ότι ο κατηγορούμενος απεβίωσε ενόσω βρισκόταν σε κράτηση στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας σε βάρος του, η οποία κατέληξε στη (μεταθανάτια) καταδίκη του. Παράλληλα το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι αρχές είχαν παραβιάσει τις θετικές τους υποχρεώσεις υπό το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα στη ζωή), ιδίως διότι δεν παρέχον την απαραίτητη ιατρική φροντίδα στον κρατούμενο, με αποτέλεσμα τον θάνατό του. Με βάση αυτές τις σκέψεις, έκρινε ότι οι αιτιάσεις υπό το άρθρο 6 ως προς τη μεταθανάτια καταδίκη ήταν στενά συνδεδεμένες με τον θάνατο του κρατούμενου και κατά συνέπεια τα συγγενικά του πρόσωπα μπορούσαν να θεωρηθούν «θύματα» υπό το φως της Σύμβασης. Με άλλα λόγια, είχαν την απαραίτητη ενεργητική νομιμοποίηση κατά το άρθρο 34 ΕΣΔΑ.

594. ΕΔΔΑ, *Nealon and Hallam κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), ό.π., παρ. 101.

595. ΕΔΔΑ, *Tsalkitzis κ. Ελλάδας* (αρ. 2), 19.10.2017, παρ. 60, *Tsvetkova κ.ά. κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 192.

596. ΕΔΔΑ, *Barberà, Messegue et Jabardo κ. Ισπανίας*, 6.12.1988, παρ. 77. Βλ. επίσης και *Bikas κ. Γερμανίας*, 25.1.2018, παρ. 42, *Episcopo and Bassani κ. Ιταλίας*, 19.12.2024, παρ. 121.

597. ΕΔΔΑ, *SA-Capital Oy κ. Φινλανδίας*, 14.2.2019, παρ. 107-108, *Kislov κ. Ρωσίας*, 9.7.2019, παρ. 122.

ική ευθύνη
αποβιώσα-

ά. κ. Ρωσίας,

angers κ. Λε-

κ.ά. κ. Βουλ-

ΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

- 216 Στο πλαίσιο αυτό έχει κριθεί ως αντίθετο στο άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ το να υποχρεωθεί ο κατηγορούμενος να αποδείξει την αθωότητά του ακόμη και μετά τη δήλωση της εισαγγελικής αρχής ότι δεν υφίστανται επαρκή αποδεικτικά στοιχεία και ότι δεν στηρίζει πλέον την κατηγορία για εμπορία ναρκωτικών⁵⁹⁸. Εξάλλου, το τεκμήριο αθωότητας μπορεί να παραβιασθεί και εάν η δικαστική απόφαση με την οποία καταδικάζεται κάποιος δεν έχει αιτιολογία⁵⁹⁹.
- 217 Περαιτέρω, το τεκμήριο αθωότητας τελεί σε στενή σχέση με το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης⁶⁰⁰. Η καταδίκη στην ποινική διαδικασία που στηρίζεται αμιγώς ή σε αποφασιστικό βαθμό σε μόνη τη σιωπή του κατηγορούμενου ή στην άρνησή του να απαντήσει σε ερωτήσεις ή να παράσχει άλλες εξηγήσεις ή στοιχεία θα παραβιάσει τις αρχές της δίκαιης δίκης υπό το άρθρο 6. Ωστόσο, σε καταστάσεις που απαιτούν σαφώς εξηγήσεις από τον κατηγορούμενο, η σιωπή του ή άλλη απάντησή του μπορεί να ληφθεί υπόψη κατά την αξιολόγηση της πειστικότητας των αποδεικτικών στοιχείων που προσκομίζει η κατηγορούσα αρχή⁶⁰¹. Πράγματι, ο κατηγορούμενος μπορεί να χρειαστεί να παράσχει εξηγήσεις εάν η κατηγορούσα αρχή παρουσιάσει *prima facie* στοιχεία ενοχής σε βάρος του⁶⁰². Σε κάθε περίπτωση, τυχόν εξαγωγή δυσμενών συμπερασμάτων από τη σιωπή του κατηγορουμένου θα εξεταστεί υπό την οπτική της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 6 με βάση όλα τα στοιχεία της υπόθεσης και με γνώμονα τη βαρύτητα που αποδίδεται στα εν λόγω συμπεράσματα κατά την αξιολόγηση των αποδεικτικών στοιχείων⁶⁰³.
- 218 Ενδιαφέρον έχει στο σημείο αυτό η αντιμετώπιση τυχόν τεκμηρίων που εφαρμόζονται στην ποινική διαδικασία. Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι κατά την εισαγωγή τεκμηρίων, τα κράτη πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τη σημασία του διακυβεύματος και τα δικαιώματα του κατηγορούμενου⁶⁰⁴. Με άλλα λόγια, ο επιδιωκόμενος σκοπός πρέπει να τελεί σε σχέση αναλογίας προς τα μετερχόμενα μέσα. Έτσι, η εφαρμογή αμάχητων τεκμηρίων απόδειξης της ενοχής του κατηγορουμένου θα κριθεί κατά κανόνα ως αντίθετη προς το άρθρο 6 παρ. 2, στο μέτρο που δεν επιτρέπει στον ενδιαφερόμενο να κάνει χρήση αποδεικτικών στοιχείων από τα οποία θα προέκυπτε η αθωότητά του⁶⁰⁵. Πράγματι, κάτι τέτοιο στερεί από τον κατηγορούμενο τη δυνατότητα να αποδείξει την αθωότητά του, δεν του επιτρέπει να συμμετάσχει αποτελεσματικά στη δίκη και προεξοφλεί άνευ ετέρου την ενοχή του, χωρίς εξατομικευμένη αξιολόγηση της περίπτωσης του. Έτσι, για παράδειγμα, η καταδίκη για ψευδή καταμήνυση αποκλειστικά και μόνο διότι η έγκληση της προσφεύγουσας κατά του προϊσταμένου της για σεξουαλική παρενόχληση κρίθηκε αβάσιμη και τέθηκε στο αρχείο, έχει κριθεί προβληματική ως προς το τεκμήριο αθωότητας⁶⁰⁶.

598. ΕΔΔΑ, *Martynenko κ. Ουκρανίας* (τριμελής επιτροπή), 24.2.2022, παρ. 16-17.

599. ΕΔΔΑ, *Ajdarić κ. Κροατίας*, 13.12.2011, παρ. 51.

600. ΕΔΔΑ, *Krumpholz κ. Αυστρίας*, 18.3.2010, παρ. 30.

601. ΕΔΔΑ, *Kustova and Bibanin κ. Ρωσίας* (τριμελής επιτροπή), 28.1.2020, παρ. 36.

602. ΕΔΔΑ, *Poletan and Azirovik κ. ΠΓΔΜ*, 12.5.2016, παρ. 65-66.

603. ΕΔΔΑ, *Krauss κ. Αυστρίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 6.2.2018, παρ. 25.

604. ΕΔΔΑ, *Camerini κ. Αγίου Μαρίνου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 17.10.2017, παρ. 20, *Savic κ. Αυστρίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 15.9.2020, παρ. 21.

605. Βλ. Βογιατζής, Π., «Το τεκμήριο αθωότητας (άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ)», ό.π., σελ. 303.

606. ΕΔΔΑ, *Klouvi κ. Γαλλίας*, 21.6.2011, παρ. 44-52.

ερευθεῖ ο
αγγελικὸς
κατηγο-
ισθεῖ και
9.

μη αυτοε-
ισφασι-
σε ερωτή-
δίκης υπό
ιγορούμε-
τη της πει-
Πράγματι,
αρχή πα-
ν εξαγωγή
την οπτική
αι με γνώ-
η των απο-

ονται στην
/, τα κράτη
ου κατηγο-
αναλογίας
ενοχής του
μέτρο που
α οποία θα
μενο τη δυ-
ελεσματοκά
λόγηση της
εισιστικά και
ιλική παρε-
ιρος το τεκ-

Αντίθετα, η εφαρμογή μαχητών τεκμηρίων, ακόμα και στην περίπτωση που η ανατροπή τους 219
είναι δυσχερής, δεν θα προκαλέσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 εάν η ενοχή του κατηγο-
ρουμένου δεν προκύπτει κατά τρόπο αυτοματοποιημένο⁶⁰⁷. Έτσι, για παράδειγμα, δεν έχει
κριθεί ως αντίθετο στο άρθρο 6 παρ. 2 το τεκμήριο καταλογισμού ποινικής ευθύνης στον δι-
ευθυντή εταιρείας ως προς την παράλειψη συμμόρφωσης με φορολογικές και ασφαλιστικές
υποχρεώσεις της εταιρείας⁶⁰⁸. Για να καταλήξει στο συμπέρασμα αυτό, το Δικαστήριο συνεκτί-
μησε αφενός τη δυνατότητα ανατροπής του τεκμηρίου και αφετέρου τον ιδιαίτερα σημαντι-
κό σκοπό που επιδιωκόταν με την επιβολή φορολογικών και ασφαλιστικών υποχρεώσεων.

Με παρόμοιο σκεπτικό έχει αντιμετωπίσει το ΕΔΔΑ και περιπτώσεις που δεν εντάσσονται 220
απαραίτητα στην έννοια του τεκμηρίου, αλλά προσομοιάζουν σε αυτό, όπως για παράδειγ-
μα η συναγωγή του ενδεχόμενου δόλου από τις πράξεις του προσφεύγοντος⁶⁰⁹ ή η καταδίκη
για ξέπλυμα χρήματος που συνδέθηκε από το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος δεν εξήγησε την
προέλευση των ασυνήθιστα υψηλών πληρωμών στον τραπεζικό του λογαριασμό⁶¹⁰.

Β. Διατυπώσεις περί ενοχής από τις δικαστικές ή εισαγγελικές αρχές στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας

Το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένα ότι το τεκμήριο αθωότητας που κατοχυρώνεται 221
στην παράγραφο 2 του άρθρου 6 είναι ένα από τα στοιχεία της δίκαιης δίκης. Στο πλαίσιο
αυτό, οι κρίσεις και οι διατυπώσεις δικαστικών αρχών περί ενοχής του κατηγορουμένου πριν
ακόμη περατωθεί επίσημα η δίκη μπορεί να προσβάλουν το τεκμήριο αθωότητας⁶¹¹. Δεν απαι-
τείται η έκδοση συγκεκριμένης απόφασης δικαστού, αλλά αρκεί να υπάρχει κάποιο σκεπτικό
ή δηλώσεις που να υποδηλώνουν πρωίμως ότι το δικαστήριο θεωρεί ένοχο τον κατηγορού-
μενο⁶¹². Αντίστοιχες σκέψεις ισχύουν καταρχήν και για τις εισαγγελικές αρχές, με τις διευκρί-
νίσεις που αναλύονται παρακάτω.

Το κατά πόσον θα θεωρηθεί ότι μια διατύπωση, κρίση ή σχόλιο του δικαστηρίου ή της εισαγ- 222
γελίας προσέβαλε το τεκμήριο αθωότητας, θα κριθεί υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις⁶¹³.
Αρχικά, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι ο έλεγχος που διενεργείται σε σχέση προς όσα ειπώ-
θηκαν από τη δικαστική αρχή είναι πιο αυστηρός από εκείνον που αφορά άλλους εκπροσώ-
πους δημόσιας αρχής⁶¹⁴.

Περαιτέρω, εκείνο που εξετάζεται ιδίως είναι η επίπτωση που είχαν οι επίμαχες εκφράσεις στο 223
τεκμήριο αθωότητας, λαμβανομένου υπόψη του πλαισίου της εκάστοτε υπόθεσης και των ει-

607. ΕΔΔΑ, *Salabiaku* κ. Γαλλίας, 7.10.1998, παρ. 29. Βλ. επίσης και ΕΔΔΑ, *Pham Hoang* κ. Γαλλίας, 25.9.1992.

608. ΕΔΔΑ, *Busuttil* κ. Μάλτας, 3.6.2021, ιδίως παρ. 49 και 55.

609. ΕΔΔΑ, *Isir* κ. Βελγίου, 26.1.2016, παρ. 31-32.

610. ΕΔΔΑ, *Zschüschen* κ. Βελγίου (απόφαση επί του παραδεκτού), 2.5.2017, παρ. 22.

611. ΕΔΔΑ, *Vardan Martirosyan* κ. Αρμενίας, 15.6.2021, παρ. 80, *Mamaladze* κ. Γεωργίας, 3.11.2022, παρ. 105.

612. ΕΔΔΑ, *Ramkovski* κ. ΠΓΔΜ, 8.2.2018, παρ. 81, *Grubnyk* κ. Ουκρανίας, 17.9.2020, παρ. 136.

613. ΕΔΔΑ, *Nadir Yildirim* κ.ά. κ. Τουρκίας, 28.11.2023, παρ. 70.

614. ΕΔΔΑ, *Chojnacki* κ. Πολωνίας (τριμελής επιτροπή), 11.1.2018, 20.7.2017, παρ. 37, *Mattek* κ. Πολωνίας
(τριμελής επιτροπή), 11.1.2018, παρ. 22, *Nadir Yildirim* κ.ά. κ. Τουρκίας, ό.π., παρ. 75.

δικότερων συνθηκών υπό τις οποίες αυτές διατυπώθηκαν⁶¹⁵. Στο σημείο αυτό, γίνεται μία βασική διάκριση μεταξύ δηλώσεων που αντανακλούν υποψίες για τη διάπραξη του αδικήματος, αφενός, και απερίφραστων δηλώσεων ότι ο κατηγορούμενος έχει διαπράξει το αδίκημα, δηλαδή εκείνων που ανεπιφύλακτα προεξοφλούν την ενοχή του, αφετέρου⁶¹⁶. Κατά κανόνα, η πρώτη περίπτωση είναι ανεκτή, υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ, ενώ η δεύτερη προσβάλλει το τεκμήριο αθωότητας⁶¹⁷.

- 224 Ενδιαφέρουσα είναι η πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την κρίση εθνικής δικαστικής αρχής ως προς την επιβολή ή τη συνέχιση του μέτρου προσωρινής κράτησης και τις διατυπώσεις που αφορούν στον κατηγορούμενο⁶¹⁸. Το Δικαστήριο θα διαπιστώσει καταρχήν την παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 όταν οι δικαστικές αρχές προβούν σε ανεπιφύλακτη κρίση περί ενοχής (ή διάπραξης του αδικήματος) στις αποφάσεις αυτές⁶¹⁹. Αντίθετη θα είναι η κρίση του Δικαστηρίου, ωστόσο, όταν η εθνική απόφαση βασίσει την αιτιολογία της σε χαρακτηριστικά του φερόμενου αδικήματος (όπως η βαρύτητά του), σε ανάλυση των κριτηρίων του νόμου και γενικότερα παρουσιάσει τους προσφεύγοντες με την ιδιότητα τους ως κατηγορουμένων⁶²⁰.
- 225 Όπως αναφέρθηκε, το τεκμήριο αθωότητας μπορεί να προσβληθεί όχι μόνο από διατυπώσεις δικαστών αλλά και άλλων δημόσιων λειτουργών της ποινικής διαδικασίας, όπως είναι οι εισαγγελείς. Πράγματι, ορισμένες διατυπώσεις της εισαγγελικής αρχής μπορεί να θέσουν ζήτημα υπό το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ ανεξάρτητα από το εάν θίγονται άλλες πτυχές της δίκαιης δίκης⁶²¹. Υπενθυμίζεται, ωστόσο, ότι ο έλεγχος που διενεργείται εν προκειμένω είναι λιγότερο αυστηρός από εκείνον που αφορά στους δικαστές. Είναι γεγονός ότι το άρθρο 6 παρ. 2 δεν μπορεί να ερμηνευτεί κατά τρόπο που να εμποδίζει τις εισαγγελικές αρχές από το να ενημερώνουν το κοινό για ποινικές έρευνες που είναι σε εξέλιξη. Κάτι τέτοιο, βέβαια, πρέπει να γίνεται με διακριτικότητα και περίσκεψη ως προς τα δικαιώματα του κατηγορούμενου⁶²².
- 226 Η προαναφερθείσα διάκριση μεταξύ έκφρασης υποψιών και απερίφραστης δήλωσης περί ενοχής έχει και εδώ σημασία. Ωστόσο, η ατυχής επιλογή λεκτικού, από μόνη της, δεν είναι πάντα αρκετή για να διαπιστωθεί παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας. Το ΕΔΔΑ θα εντάξει την επί-

615. ΕΔΔΑ, *Daktaras κ. Λιθουανίας*, 10.10.2000, παρ. 43, *Pandy κ. Βελγίου*, 21.9.2006, παρ. 43, *Kampanellis κ. Ελλάδας*, 21.6.2007, παρ. 27, *Maték κ. Πολωνίας* (τριμελής επιτροπή), ό.π., παρ. 22.

616. ΕΔΔΑ, *Avaz Zeynalov κ. Αζερμπαϊτζάν*, 22.4.2021, παρ. 68.

617. ΕΔΔΑ, *Nadir Yildirim κ.ά. κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 67.

618. Σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου, βλ. ΔΕΕ, C-310/18 PPU, *Emil Milev*, 19.9.2018.

619. ΕΔΔΑ, *Mugoša κ. Μαυροβουνίου*, 21.6.2016, παρ. 68 και 69, *Grubnyk κ. Ουκρανίας*, ό.π., παρ. 144-145. Βλ. επίσης και *Avaz Zeynalov κ. Αζερμπαϊτζάν*, ό.π., παρ. 69-71, στην οποία το ΕΔΔΑ τονίζει ότι η απουσία πρόθεσης προσβολής του τεκμηρίου αθωότητας από τις δικαστικές αρχές δεν παίζει κάποιο ρόλο.

620. ΕΔΔΑ, *Ramkovski κ. ΠΓΔΜ*, ό.π., παρ. 84.

621. Αυτό ισχύει ιδίως, όταν κατά την εθνική νομοθεσία οι εισαγγελείς έχουν οιονεί δικαστικά καθήκοντα, όπως όταν αποφασίζουν επί των αιτημάτων του κατηγορούμενου για παύση της ποινικής κατηγορίας στο προδικαστικό στάδιο κατά τη διάρκεια του οποίου έχουν πλήρη δικονομικό έλεγχο της διαδικασίας. Βλ. ΕΔΔΑ, *Daktaras κ. Λιθουανίας*, ό.π., για την απόφαση του εισαγγελέα να απορρίψει το αίτημα του κατηγορούμενου για παύση της ποινικής δίωξης.

622. ΕΔΔΑ, *Mamaladze κ. Γεωργίας*, 3.11.2022, παρ. 108, *Nadir Yildirim κ.ά. κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 69. Βλ. και *mutatis mutandis*, *Margari κ. Ελλάδας*, 20.6.2023, στην οποία αναφέρεται ότι η δημοσίευση φωτογραφιών υπόπτων από την εισαγγελία δεν οδηγεί από μόνη της σε παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας. Ωστόσο, στην υπόθεση αυτή παραβιάστηκε το δικαίωμα της προσφεύγουσας σε σεβασμό της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 8 ΕΣΔΑ).

μαχη διατύπωση στο ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιήθηκε. Έτσι, καταρχήν, παρατηρείται η ανάγκη διαφοροποίησης μεταξύ των διατυπώσεων της εισαγγελίας κατά την εξέλιξη της ποινικής διαδικασίας και εκείνων που τίθενται υπόψη του κοινού, για παράδειγμα μέσω συνέντευξης ή δελτίων τύπου. Στη δεύτερη περίπτωση, το Δικαστήριο συχνά επαναλαμβάνει ότι η ελευθερία λόγου των εισαγγελέων πρέπει να διασφαλιστεί, πολύ περισσότερο που η σιωπή τους ενδέχεται να δημιουργήσει κενό πληροφόρησης που μπορεί να καλυφθεί από ανεύθυνες πηγές. Ωστόσο, οι διατυπώσεις αυτές συνιστούν λόγια δημόσιας αρχής και είναι ιδιαίτερα πειστικά στα μάτια του κοινού. Επομένως, απαιτείται προσοχή ώστε να αποφεύγονται ανεπιφύλακτες δηλώσεις περί ενοχής, οι οποίες αφενός ενθαρρύνουν το κοινό να πιστέψει ότι ο κατηγορούμενος είναι πράγματι ένοχος, αφετέρου προεξοφλούν την εκτίμηση των γεγονότων από την αρμόδια δικαστική αρχή⁶²³.

Έτσι για παράδειγμα, η διατύπωση γνώμης από τον εισαγγελέα ότι υφίστανται λόγοι για την άσκηση ποινικής δίωξης ή ακόμη και η πιθανολόγηση της καταδίκης δεν θα οδηγήσουν, κατά κανόνα, στη διαπίστωση της παραβίασης του τεκμηρίου αθωότητας⁶²⁴. Αντίθετα, η παραγωγή δελτίου τύπου από την εισαγγελία με προκαταρκτικά πορίσματα έρευνας, που διαχύθηκε ευρέως, και το οποίο δεν εξαντλείτο στην ενημέρωση του κοινού αλλά εμπεριείχε όρους όπως «συνένοχη», «οργανωμένη εγκληματική ομάδα», καθώς και κατηγορηματικές δηλώσεις ότι η ύποπτη γνώριζε την παράνομη προέλευση των χρημάτων, κρίθηκε ως αντίθετη στο άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ⁶²⁵.

Γ. Κρίσεις περί ενοχής σε άλλες παράλληλες διαδικασίες, ποινικές ή μη

Η διατύπωση κρίσεων και σχολίων που γίνονται πρώιμως, δηλαδή πριν από τη διάγνωση της ενοχής ή της αθωότητας, έχει ενδιαφέρον υπό το άρθρο 6 παρ. 2 και σε σχέση προς άλλες διαδικασίες, ποινικές ή μη, που εξελίσσονται παράλληλα με την ποινική διαδικασία από την οποία απορρέει η προστασία του τεκμηρίου αθωότητας. Αρχικά, η διάταξη αυτή εφαρμόζεται όταν εκκρεμούν σε βάρος του κατηγορούμενου δύο διαφορετικές ποινικές διαδικασίες. Σε τέτοιες περιπτώσεις, δεν επιτρέπεται η διαπίστωση ενοχής ή η διατύπωση ανάλογης κρίσης για αδίκημα που δεν αποτελεί αντικείμενο της συγκεκριμένης ποινικής διαδικασίας, αλλά άλλης. Κάτι τέτοιο ισχύει ανεξάρτητα από το εάν στην επίμαχη ποινική διαδικασία στην οποία έγιναν αυτές οι κρίσεις έχουν γίνει σεβαστές οι εγγυήσεις της δίκαιης δίκης ή από το εάν συντρέχουν άλλοι λόγοι, π.χ. λόγοι οικονομίας της δίκης. Με άλλα λόγια, το να κριθεί σε μια ποινική διαδικασία η ενοχή ενός προσώπου ως προς αδίκημα που αποτελεί αντικείμενο άλλης ποινικής διαδικασίας, είναι κάτι που αντιβαίνει στο τεκμήριο αθωότητας του κατηγορούμενου (που ενεργοποιείται σε σχέση προς το εν λόγω αδίκημα)⁶²⁶.

623. ΕΔΔΑ, *Turyev κ. Ρωσίας*, 11.10.2016, παρ. 21.

624. ΕΔΔΑ, *Konstantin Moskaev κ. Ρωσίας*, 7.11.2017, παρ. 65, *Haarde κ. Ισλανδίας*, 23.11.2017, παρ. 95.

625. ΕΔΔΑ, *Yoncheva κ. Βουλγαρίας*, 7.1.2025, ιδίως παρ. 42-43.

626. ΕΔΔΑ, *Kangers κ. Λετονίας*, 14.3.2019, παρ. 60-61, στην οποία η έννοια του ποινικού αδικήματος ερμηνεύτηκε κατά τρόπο αυτόνομο, στο πλαίσιο του άρθρου 6. Βλ. και *Kemal Coşkun κ. Τουρκίας*, 28.3.2017, παρ. 42, καθώς και *mutatis mutandis*, *El Kaada κ. Γερμανίας*, 12.11.2015, ως προς εθνική απόφαση άρσης αναστολής εκτέλεσης ποινής, χωρίς να υπάρχει καταδίκη για τη νέα κατηγορία, αλλά με βάση ομολογία σε προδικαστικό στάδιο, η οποία στη συνέχεια ανακλήθηκε.

- 229 Παράλληλα, το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει υποθέσεις όπου οι επίμαχες κρίσεις πραγματοποιήθηκαν σε συναφείς ποινικές διαδικασίες που εξελίσσονταν παράλληλα σε βάρος συγκατηγορούμενων του προσφεύγοντος⁶²⁷. Πρόκειται, δηλαδή, για περιπτώσεις στις οποίες οι συγκατηγορούμενοι διώχθηκαν ποινικά με ξεχωριστή διαδικασία. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι σε περίπλοκες ποινικές διαδικασίες, στις οποίες εμπλέκονται περισσότερα πρόσωπα που δεν μπορούν να δικάσουν μαζί, οι αναφορές από το δικαστήριο στη συμμετοχή τρίτων προσώπων τα οποία ενδέχεται να δικάσουν σε ύστερο στάδιο, χωριστά, μπορεί να είναι αναπόφευκτες. Τα ποινικά δικαστήρια έχουν υποχρέωση να επιβεβαιώνουν τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης τα οποία είναι συναφή για την αξιολόγηση της ποινικής ευθύνης των κατηγορούμενων σε μια δίκη με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια. Τα περιστατικά της υπόθεσης δεν πρέπει να τίθενται υπό τη μορφή ισχυρισμών ή κατά τρόπο υποθετικό. Αυτό περιλαμβάνει και οτιδήποτε συνδέεται με τη συμμετοχή τρίτων προσώπων.
- 230 Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, τα δικαστήρια οφείλουν να αποφεύγουν την συμπερίληψη και ανάλυση πληροφοριών πέραν εκείνων που είναι αυστηρά απαραίτητες για την εκτίμηση της ενοχής όσων είναι κατηγορούμενοι στη συγκεκριμένη δίκη⁶²⁸. Ακόμη και όταν ο εθνικός νόμος ορίζει ότι καμία συνέπεια δεν γεννάται σε βάρος προσώπου από ποινική δίκη στην οποία δεν συμμετείχε, το λεκτικό των εν λόγω αποφάσεων πρέπει παρόλα αυτά να είναι τέτοιο που να μην προεξοφλεί την ενοχή του προσώπου αυτού και να μην θέτει σε κίνδυνο τον δίκαιο χαρακτήρα της εκκρεμούς ξεχωριστής διαδικασίας⁶²⁹.
- 231 Στο πλαίσιο αυτό, δεν κρίθηκε αντίθετη στο άρθρο 6 παρ. 2 της Σύμβασης, η αναφορά στις επίμαχες δικαστικές κρίσεις του προσφεύγοντος ως «προσώπου που διώκετο χωριστά» και η έμφαση στο γεγονός ότι τα δικαστήρια αυτά δεν καλούνταν να κρίνουν την ενοχή του, αλλά απασχολούνταν μόνο με την αξιολόγηση της ποινικής ευθύνης όσων ήταν κατηγορούμενοι στη συγκεκριμένη δίκη. Εξάλλου, οι παραπάνω κρίσεις δεν είχαν κάποια επιβλαβή επίδραση στη διαδικασία που διεξάχθηκε σε βάρος του προσφεύγοντος⁶³⁰. Αντίθετη ήταν η διαπίστωση του ΕΔΔΑ σε άλλη υπόθεση, στην οποία δεν έγιναν οι παραπάνω διευκρινίσεις και ο προσφεύγων παρουσιαζόταν ότι διέπραξε τα ποινικά αδικήματα, τα οποία όμως αποτελούσαν αντικείμενο άλλης δίκης⁶³¹.
- 232 Πέραν από παράλληλες ποινικές διαδικασίες, το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει την εφαρμογή του τεκμηνίου αθωότητας -καθόσον εκκρεμεί η ποινική διαδικασία- και σε σχέση προς άλλες συναφείς μη ποινικές διαδικασίες. Έτσι, για παράδειγμα, το τεκμήριο αυτό εφαρμόζεται σε σχέση προς «διπλές διαδικασίες», όπως ποινικές αφενός και διοικητικές (και πειθαρχικές) ή αστικές,

627. ΕΔΔΑ, *C.O. κ. Γερμανίας*, 17.9.2024. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Karaman κ. Γερμανίας*, 27.2.2014, παρ. 64, *Bauras κ. Λιθουανίας*, 31.10.2017, παρ. 52, *Beltsios κ. Ελλάδας* (τριμελής επιτροπή), 28.11.2023, ιδίως παρ. 18-20. Βλ. υπό την οπτική γωνία του άρθρου 6 παρ. 1, *Meng κ. Γερμανίας*, 16.2.2021, παρ. 47, *Alarich κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 17.10.2023, παρ. 11. Βλ., επίσης, εξ' επόψεως άρθρου 48 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔΕΕ, *Pometon κ. Επιτροπής*, C-440/19 P, 18.3.2021, παρ. 63, *HSBC Holdings κ.ά. κ. Επιτροπής*, C-883/19 P, 12.1.2023, παρ. 80.

628. ΕΔΔΑ, *C.O. κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 60.

629. Βλ. ΕΔΔΑ, *Navalnyy and Ofitserov κ. Ρωσίας*, 23.2.2016, παρ. 99 και *Mucha κ. Σλοβακίας*, 25.11.2021, παρ. 58 (υπό την οπτική γωνία του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ).

630. ΕΔΔΑ, *C.O. κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 70.

631. ΕΔΔΑ, *Krátky κ. Σλοβακίας* (τριμελής επιτροπή), 15.2.2024.

αφετέρου, που εξελίσσονται παράλληλα⁶³². Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι η Σύμβαση δεν αποκλείει τη διεξαγωγή δύο διαδικασιών κατά τρόπο παράλληλο. Πράγματι, η αναγνώριση αστικής ή άλλου είδους ευθύνης με βάση ένα λιγότερο αυστηρό επίπεδο βάρους απόδειξης σε άλλες διαδικασίες δεν είναι ασυμβίβαστη -ως τέτοια- με το τεκμήριο αθωότητας⁶³³. Επιπλέον, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 2 της Σύμβασης δεν θα πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο που να συνεπάγονται την υποχρέωση εκ μέρους των αρχών να αναστείλουν τη διοικητική (συμπεριλαμβανομένης της πειθαρχικής) διαδικασία εν αναμονή της έκβασης της ποινικής δίκης⁶³⁴. Η εν λόγω διάταξη διαφυλάσσει κυρίως τον τρόπο με τον οποίο ο κατηγορούμενος αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας από τις αρχές. Ταυτόχρονα, δημιουργεί την υποχρέωση στις δικαστικές αρχές που αποφαινόμενες σε άλλες παράλληλες⁶³⁵ διαδικασίες να παραμείνουν εντός του αντίστοιχου φόρουμ τους και να απόσχουν να σχολιάσουν την ποινική ευθύνη του ατόμου, η οποία δεν έχει αποδειχθεί από το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο. Έτσι, εάν για παράδειγμα η διοικητική απόφαση -που εκδίδεται ενόσω εκκρεμεί η ποινική διαδικασία- περιέχει διατυπώσεις περί διάπραξης των ποινικών αδικημάτων, τότε εγείρονται ζητήματα προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας. Όπως γίνεται κατανοητό, ιδιαίτερο ρόλο διαδραματίζει η επιλογή των λέξεων από τις δικαστικές αρχές.

Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Nikolova and Vandova κατά Βουλγαρίας* το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ ως προς πειθαρχική απόφαση απόλυσης της πρώτης προσφεύγουσας που είχε και την ιδιότητα της κατηγορούμενης. Το Δικαστήριο συνεκτίμησε ιδίως το ότι η απόλυση δεν βασιζόταν στη διάπραξη ποινικού αδικήματος, αλλά σε πράξεις οι οποίες -αν και περιείχαν στοιχεία ποινικού αδικήματος- συνιστούσαν αντιεπαγγελματική συμπεριφορά. Επιπλέον, τα γεγονότα είχαν διαπιστωθεί από διοικητικά δικαστήρια, η προσφεύγουσα είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τους σε βάρος της ισχυρισμούς και το λεκτικό στον συλλογισμό και το διατακτικό των αποφάσεων των διοικητικών δικαστηρίων δεν έθετε σε αμφιβολία την αθωότητα της προσφεύγουσας, ούτε υπονοούσε ότι ήταν ένοχη για τη διάπραξη των αδικημάτων για τα οποία κατηγορείτο στο ποινικό δικαστήριο⁶³⁶. Αντίστοιχα, η επιβολή πρόωρης συνταξιοδότησης στον προσφεύγοντα από το Ανώτατο Στρατιωτικό Διοικητικό Δικαστήριο, λόγω της εμπλοκής του σε γεγονότα που οδήγησαν σε ποινικές κατηγορίες δεν θεωρήθηκε ότι προσέβαλε το τεκμήριο αθωότητάς του. Οι αρχές απέλυσαν τον προσφεύγοντα λόγω και μόνο του γεγονότος ότι είχε ασκηθεί ποινική δίωξη στο πλαίσιο έρευνας, την οποία θεώρησαν καθαυτή ασυμβίβαστη προς τις απαιτήσεις της στρατιωτικής ιδιότητας και τη θέση που κατείχε ο προσφεύγων. Σύμφωνα με το σκεπτικό του ΕΔΔΑ, ούτε ο συλλογισμός ούτε η γλώσσα που χρησιμοποίησε το εθνικό δικαστήριο ισοδυναμούσε με πρόωρη «διαπίστωση ενοχής»⁶³⁷.

632. ΕΔΔΑ, *Kemal Coşkun κ. Τουρκίας*, 28.3.2017, παρ. 44.

633. ΕΔΔΑ, *Kemal Coşkun κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 52, *Istrate κ. Ρουμανίας*, 13.4.2021, παρ. 60.

634. ΕΔΔΑ, *Ispiryan κ. Λιθουανίας*, 27.6.2023, παρ. 77.

635. Ή και μεταγενέστερες διαδικασίες όπως θα αναλυθεί στην Ενότητα III.

636. ΕΔΔΑ, *Nikolova and Vandova κ. Βουλγαρίας*, 17.12.2013. Βλ. επίσης, *Güz κ. Τουρκίας*, 23.1.2018, παρ. 41-42, *Orak κ. Τουρκίας* (τριμελής επιτροπή, απόφαση επί του παραδεκτού), 28.1.2020, παρ. 25-28, *Zharchenko κ. Ουκρανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 12.5.2020, παρ. 27-30.

637. ΕΔΔΑ, *Bozkaya κ. Τουρκίας* (τριμελής επιτροπή, απόφαση επί του παραδεκτού), 3.11.2020, παρ. 26-27.

- 234 Αντίθετα, έχει διαπιστωθεί παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας σε υποθέσεις στις οποίες η διοικητική διαδικασία εξέταζε ουσιαστικά το κατά πόσον ο προσφεύγων ήταν ένοχος για τις κατηγορίες που εκκρεμούσαν σε βάρος του στο ποινικό δικαστήριο⁶³⁸. Το ίδιο συμπέρασμα συνάγεται και όταν η απόφαση έκδοσης προσώπου εναντίον του οποίου εκκρεμεί ποινική διαδικασία σε άλλη χώρα, εμπεριέχει ανεπιφύλακτες κρίσεις για την ποινική του ενοχή⁶³⁹.

Δ. Διατυπώσεις περί ενοχής από μη δικαστικές αρχές

- 235 Όπως τονίστηκε, το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ έχει μεταξύ άλλων ως σκοπό να αποτρέψει διατυπώσεις και σχόλια που μπορεί να υπονομεύσουν τον δίκαιο χαρακτήρα της ποινικής διαδικασίας⁶⁴⁰. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και δηλώσεις που προέρχονται από δημόσιους λειτουργούς (πέραν των δικαστικών και εισαγγελικών αρχών), οι οποίες είναι συναφείς προς την εκκρεμή ποινική διαδικασία και ενθαρρύνουν το κοινό να πιστέψει ότι ο ύποπτος/κατηγορούμενος είναι ένοχος, προδικάζοντας την αξιολόγηση της υπόθεσης από την αρμόδια δικαστική αρχή.
- 236 Αρχικά, για να ενταχθούν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 2 της Σύμβασης, οι επίμαχες δηλώσεις θα πρέπει να αφορούν το ίδιο φερόμενο ποινικό αδίκημα για το οποίο ζητείται η προστασία υπό το τεκμήριο αθωότητας⁶⁴¹. Περαιτέρω, προκειμένου να μπορεί να αναζητηθεί η ευθύνη του κράτους, αυτές οι δηλώσεις θα πρέπει να προέρχονται από κρατική αρχή, δηλαδή από κάποιον δημόσιο λειτουργό ή αξιωματούχο. Έτσι, δηλώσεις που γίνονται από ιδιωτικούς φορείς (π.χ. ιδιωτική εφημερίδα), δεν εγείρουν καταρχήν ζητήματα προστασίας υπό το άρθρο 6 παρ. 2, αλλά μπορεί να εξεταστούν υπό το άρθρο 8 ΕΣΔΑ⁶⁴².
- 237 Εξάλλου, κατά τον έλεγχο των επίμαχων διατυπώσεων, υπό το φως της προαναφερθείσας διάκρισης μεταξύ κρίσεων που προεξοφλούν την ενοχή του κατηγορουμένου και εκείνων που απλώς αντανακλούν υποψίες για τη διάπραξη του φερόμενου αδικήματος, συνεκτιμάται ιδίως το πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιηθήκαν οι δηλώσεις⁶⁴³. Είναι γεγονός ότι οι κρατικοί λειτουργοί και αξιωματούχοι οφείλουν να είναι προσεκτικοί ως προς δηλώσεις που αφορούν εκκρεμή ποινική διαδικασία⁶⁴⁴. Κατά την αξιολόγηση των εν λόγω κρίσεων, ωστόσο, το Δικαστήριο δεν θα λάβει υπόψη την κυριολεκτική σημασία τους αλλά θα αναζητήσει το πραγματικό νοηματικό τους περιεχόμενο και θα τις υπαγάγει στο ιστορικό πλαίσιο της διαφοράς⁶⁴⁵.
- 238 Παράλληλα, η προστασία του τεκμηρίου αθωότητας επεκτείνεται έως την αμετάκλητη καταδίκη του κατηγορουμένου. Έτσι, για παράδειγμα, το άρθρο 6 παρ. 2 θα εφαρμοστεί σε σχέση

638. ΕΔΔΑ, *Kemal Coşkun κ. Τουρκίας*, 28.3.2017, παρ. 44.

639. ΕΔΔΑ, *Eshonkulov κ. Ρωσίας*, 15.1.2015, παρ. 74-75.

640. ΕΔΔΑ, *Kasatkina κ. Ρωσίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 22.6.2021, παρ. 22, *Mamaladze κ. Γεωργίας*, 3.11.2022, παρ. 62-67.

641. ΕΔΔΑ, *Larrañaga Arando κ.ά. κ. Ισπανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 25.6.2019, παρ. 50, *Todorov κ.ά. κ. Βουλγαρίας*, 13.7.2021, παρ. 292.

642. ΕΔΔΑ, *Mityanin and Leonov κ. Ρωσίας*, 7.5.2019, παρ. 102 και 105, *Margari κ. Ελλάδας*, 20.6.2023, παρ. 47 επ.

643. ΕΔΔΑ, *Ispiryan κ. Λιθουανίας*, 27.6.2023, παρ. 73, 84, 85.

644. ΕΔΔΑ, *Konstas κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 33.

645. ΕΔΔΑ, *Konstas κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 33, *Bavčar κ. Σλοβενίας*, 7.9.2023, παρ. 107.

IS στις οποίες η
oxos για τις κα-
μπέρασμα συ-
ί ποινική διαδι-
αχή⁶³⁹.

στρέψει διατυ-
τοινικής διαδι-
δημόσιους λει-
συναφείς προς
ύποπτος/κατη-
ν αρμόδια δι-

ασης, οι επίμα-
ηποίο ζητείται η
να αναζητηθεί
κή αρχή, δηλα-
ται από ιδιωτι-
πασίας υπό το

αναφερθείσας
ου και εκείνων
ς, συνεκτιμώται
ότι οι κρατικοί
ς που αφορούν
πόσο, το Δικα-
σει το πραγμα-
διαφορές⁶⁴⁵.

επτάκλητη κατα-
οστεί σε σχέση

aladze κ. Γεωργί-

παρ. 50, Todorov

άδας, 20.6.2023,

προς δηλώσεις που έχουν γίνει ενώ η υπόθεση είναι εκκρεμής ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου. Αντίθετη προσέγγιση θα αντιστρατευόταν τη φύση της έφεσης, η οποία επιτρέπει στο αρμόδιο δικαστήριο να επανεξετάσει εξ αρχής τα πραγματικά και νομικά ζητήματα⁶⁴⁶.

Με βάση τα παραπάνω, το Δικαστήριο έχει εξετάσει μεγάλο αριθμό προσφυγών με αιτιά- 239
σεις υπό το 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ που αφορούσαν επίμαχες δηλώσεις -που έγιναν πριν διαγνωσθεί
αρμοδίως η ενοχή ή αθωότητα του κατηγορούμενου- από πρόσωπα με την ιδιότητά τους
ως: αστυνομικοί που συμμετείχαν στην έρευνα⁶⁴⁷, υψηλόβαθμοι αστυνομικοί⁶⁴⁸, Υπουργοί⁶⁴⁹,
Πρωθυπουργοί⁶⁵⁰, Προέδροι της Βουλής⁶⁵¹, εκπρόσωποι τύπου υπουργείου⁶⁵², κυβερνητικοί
εκπρόσωποι⁶⁵³, Γενικοί Εισαγγελείς⁶⁵⁴, μέλη κοινοβουλευτικής εξεταστικής επιτροπής⁶⁵⁵ κλπ.
Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Bančar κατά Σλοβενίας*, το Δικαστήριο διαπίστωσε παρα-
βίαση του τεκμηρίου αθωότητας λόγω δηλώσεων του Υπουργού Δικαιοσύνης και του Πρω-
θυπουργού σε βάρος του προσφεύγοντος, γνωστού πολιτικού, στο μέτρο που οι δηλώσεις αυ-
τές ασκούσαν κάποιου είδους πίεση προς τους δικαστές που εξέταζαν την υπόθεση σε δεύτερο
βαθμό. Εν προκειμένω, υπήρχε στενή χρονική εγγύτητα μεταξύ της πρωτόδικης καταδίκης, της
δήλωσης του Υπουργού και της μετέπειτα απόφασης από το εφετείο. Το σωρευτικό αποτέλε-
σμα των επίμαχων δηλώσεων ήταν σε θέση να επηρεάσει τη διαδικασία λήψης απόφασης από
το δικαστήριο και ενθάρρυνε το κοινό να πιστέψει στην ενοχή του προσφεύγοντος. Αντίστοι-
χα, στην απόφαση *Sanvaidou κατά Ελλάδας*, διαπιστώθηκε παραβίαση του τεκμηρίου αθω-
ότητας λόγω δηλώσεων της κυβερνητικής εκπροσώπου. Για να καταλήξει σε αυτό το συμπέ-
ρασμα, το Δικαστήριο συνεκτίμησε το γεγονός ότι οι επίμαχοι όροι είχαν διατυπωθεί χωρίς
επιφυλάξεις και δημιούργησαν την εντύπωση στο κοινό ότι η προσφεύγουσα είχε πράγματι
προβεί σε παράνομες πράξεις, αντίθετες προς το γενικό συμφέρον. Το σχόλιο της κυβερνητι-
κής εκπροσώπου προεξοφλούσε, στα μάτια του κοινού, την έκβαση της έρευνας που τότε εκ-
κρεμούσε σε βάρος της προσφεύγουσας⁶⁵⁶.

Από την άλλη, έχει κριθεί ότι οι δηλώσεις που έγιναν από συνταξιούχο αστυνομικό δεν μπο- 240
ρούσαν να καταλογιστούν στο Κράτος για τους σκοπούς του άρθρου 6 παρ. 2⁶⁵⁷. Με παρόμοια
λογική, οι δηλώσεις του επικεφαλής πολιτικού κόμματος το οποίο ήταν νομικά και οικονομικά
ανεξάρτητο από το κράτος, που έγιναν εντός τεταμένου πολιτικού κλίματος, δεν μπορούσαν να

646. ΕΔΔΑ, *Konstas κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 36, *Tsvetkova κ.ά. κ. Ρωσίας*, 10.4.2018, παρ. 192, *Kangers κ. Λε-
τονίας*, ό.π., παρ. 53.

647. ΕΔΔΑ, *Maksim Petrov κ. Ρωσίας*, 6.11.2012.

648. ΕΔΔΑ, *Dovzhenko κ. Ουκρανίας*, 12.1.2012.

649. ΕΔΔΑ, *G.C.P. κ. Ρουμανίας*, 20.12.2011, *Stefanov κ. Βουλγαρίας* (τριμελής επιτροπή), 2.2.2021, *Bančar
κ. Σλοβενίας*, 7.9.2023.

650. ΕΔΔΑ, *Bančar κ. Σλοβενίας*, ό.π.

651. ΕΔΔΑ, *Butkevicius κ. Λιθουανίας*, 26.3.2002, *Filat κ. Μολδαβίας*, 7.12.2021, παρ. 45-51.

652. ΕΔΔΑ, *Huseyn κ.ά. κ. Αζερμπαϊτζάν*, 26.7.2011.

653. ΕΔΔΑ, *Sanvaidou κ. Ελλάδας* (τριμελής επιτροπή), 31.1.2023.

654. ΕΔΔΑ, *Fatullayev κ. Αζερμπαϊτζάν*, 22.4.2010, *Filat κ. Μολδαβίας*, ό.π., παρ. 45-51.

655. ΕΔΔΑ, *Rywin κ. Πολωνίας*, 18.2.2016.

656. ΕΔΔΑ, *Sanvaidou κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 17-18.

657. ΕΔΔΑ, *McCann and Healy κ. Πορτογαλίας*, 20.9.2022, παρ. 65-66.

θεωρηθούν ως δηλώσεις δημόσιου αξιωματούχου⁶⁵⁸. Τέλος, σε υπόθεση άρσης ασυλίας στο κοινοβούλιο, οι δηλώσεις του Γενικού Εισαγγελέα και του Προέδρου της Βουλής που παρέπεμπαν στα αποδεικτικά στοιχεία που υποστήριζαν το αίτημα για άρση της ασυλίας του προσφεύγοντος, με παράλληλη υπόμνηση ότι το αντικείμενο των συζητήσεων δεν αφορούσε την ενοχή του προσφεύγοντος, δεν κρίθηκαν αντίθετες στο άρθρο 6 παρ. 2⁶⁵⁹.

III. Το τεκμήριο αθωότητας μετά την αθωωτική απόφαση ή την εν γένει μη διάγνωση ενοχής

- 241 Όπως αναλύθηκε, υπό την πρώτη του πτυχή, το άρθρο 6 παρ. 2 έχει ως κύριο ρόλο τη διασφάλιση της δικονομικής θέσης του κατηγορούμενου και την προστασία του καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας και έως την αμετάκλητη ολοκλήρωσή της. Υπό τη δεύτερη πτυχή του, που αφορά την αθώωση του κατηγορούμενου ή την εν γένει μη διάγνωση ποινικής του ευθύνης, το τεκμήριο αθωότητας συνοδεύει τον αθωωθέντα για πάντα και πρέπει να γίνεται σεβαστό από όλες τις αρχές. Η διάταξη αυτή του άρθρου 6, λοιπόν, μπορεί να εφαρμοστεί με αφορμή μεταγενέστερες διαδικασίες, ποινικές ή μη, οι οποίες τελούν σε συνάφεια με την ποινική δίκη που περατώθηκε ή ακόμη και σχόλια ή διατυπώσεις που γίνονται από δημόσια πρόσωπα και υποδηλώνουν την ενοχή για τις κατηγορίες από τις οποίες απαλλάχθηκε ο ενδιαφερόμενος.

A. Η μετατροπή του τεκμηρίου σε αμάχητο και η μετενέργειά του

- 242 Το τεκμήριο αθωότητας πέραν της παραδοσιακής διαδικαστικής εγγύησης που παρέχει, κατοχυρώνει παράλληλα τον σεβασμό της τιμής και της αξιοπρέπειας του προσώπου που αθωώθηκε στην ποινική διαδικασία ή του προσώπου για το οποίο δεν διαγνώσθηκε ποινική ευθύνη. Με άλλα λόγια, το τεκμήριο αθωότητας που γεννήθηκε με την ποινική κατηγορία, μετά την περάτωση της δίκης στην οποία δεν διαπιστώνεται ενοχή συνεχίζει να παράγει αποτελέσματα, μετενέργει. Η μετενέργεια αυτή αφορά οποιαδήποτε αθωωτική ποινική απόφαση και οποιαδήποτε απόφαση που εκδίδεται επί ποινικής κατηγορίας και δεν επιβάλλει στον κατηγορούμενο ποινή, όπως εκείνη που διαπιστώνει πανηγυρικά τη μη τέλεση του εγκλήματος, εκείνη που απαλλάσσει τον κατηγορούμενο «λόγω αμφιβολιών», που αναστέλλει την ποινική διαδικασία, που παύει την ποινική δίωξη με οποιοδήποτε τρόπο και εξ αιτίας θανάτου ή ανακαλεί την εις βάρος του έγκληση ή ακόμα και αντίστοιχου περιεχομένου βούλευμα του δικαστικού συμβουλίου, δηλαδή κάθε περίπτωση «μη διαπιστωμένης ενοχής»⁶⁶⁰. Πράγματι, η αρχή *in dubio pro reo* δεν επιτρέπει διαφοροποίηση των παραπάνω καταστάσεων, από την οπτική γωνία του σεβασμού του τεκμηρίου αθωότητας⁶⁶¹.
- 243 Η βασική λειτουργία του τεκμηρίου αθωότητας εν προκειμένω είναι να προστατεύσει τα πρόσωπα για τα οποία δεν υπάρχει καταλογισμός ποινικής ευθύνης από το να αντιμετωπίζονται

658. ΕΔΔΑ, *Mulosmani* κ. *Αλβανίας*, 8.10.2013, παρ. 141.

659. ΕΔΔΑ, *Filat* κ. *Μολδαβίας*, ό.π., παρ. 45-51.

660. Βλ. ΟΛΑΠ 4/2020, ΑΠ 248/2023, ΑΠ 151/2024.

661. ΕΔΔΑ, *Vlieeland Boddy et Marcelo Lanni* κ. *Ισπανίας*, 16.2.2016, παρ. 40.

ιυλίας στο
του παρέ-
του προ-
ρούσε την

ιόλο τη δι-
αθ' όλη τη
τη δεύτερη
ωση ποινι-
ι πρέπει να
εί να εφαρ-
ε συνάφεια
ται από δη-
ταλλάχθηκε

ου

πρέπει, κατο-
που αθωώ-
ριτική ευθύ-
ρία, μετά την
ιοτελέσματα,
η και οποια-
κατηγορού-
ματος, εκείνη
ποινική δια-
του ή ανακα-
του δικαστι-
γματι, η αρχή
τό την οπτική

εύσει τα πρό-
μετωπίζονται

ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

από δημόσιους λειτουργούς, συμπεριλαμβανομένων των δικαστικών αρχών, ως ένοχοι⁶⁶². Η μη διαπίστωση ενοχής από το αποκλειστικά αρμόδιο ποινικό δικαστήριο συνοδεύει εσασί τον αρχικά κατηγορηθέντα και πρέπει να γίνει σεβαστή, χωρίς διατύπωση αμφιβολιών, από κάθε άλλη αρχή και δικαστήριο, είτε ποινικό, είτε πολιτικό, είτε κατά τη διοικητική διαδικασία. Έτσι, μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι μετά την ολοκλήρωση της ποινικής διαδικασίας (και τη μη διαπίστωση ενοχής) η ίδια η φύση του τεκμηρίου αθωότητας μετεξελίσσεται. Από μαχητό, επιδεκτικό ανταπόδειξης και δυνάμενο να ανατραπεί στην ποινική δίκη, καθίσταται πλέον αμάχητο και επεκτείνεται την προστασία του έναντι πάντων, δικαστικών και άλλων αρχών. Η πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ έχει αναδείξει την παραπάνω λειτουργία ιδίως σε σχέση προς παρεπόμενες και συναφείς δίκες που διεξήχθησαν μετά την ποινική δίκη.

Προκειμένου να εφαρμοστεί το άρθρο 6 παρ. 2 της Σύμβασης σε σχέση προς δικαστικές κρίσεις που πραγματοποιήθηκαν σε μετεγενέστερες δίκες, θα πρέπει να υφίσταται συνάφεια (ουσιαστικός σύνδεσμος) μεταξύ της ποινικής δίκης από την οποία απορρέει το αμάχητο τεκμήριο αθωότητας και της εν λόγω μεταγενέστερης διαδικασίας. Στις πολύ αρχικές του αποφάσεις, το Δικαστήριο εφάρμοξε τη διάταξη αυτή της ΕΣΔΑ κυρίως σε σχέση προς αιτήματα αποζημίωσης από τους ίδιους του αθωωθέντες ή από την πολιτική αγωγή. Η προσέγγιση αυτή σταδιακά μετεξελίχθηκε και με την απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, *Allen κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, το Δικαστήριο διευκρίνισε ευθέως ότι το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ μπορούσε να εφαρμοστεί και σε άλλες κατηγορίες δικών που επακολουθούν, παρέχοντας μάλιστα σειρά παραδειγμάτων⁶⁶³. Η απαραίτητη συνάφεια θα υφίσταται, για παράδειγμα, όταν η μεταγενέστερη διαδικασία απαιτεί την εξέταση της έκβασης της ποινικής δίκης και, ιδίως, όταν οι δικαστές πρέπει να αναλύσουν την ποινική απόφαση, να εξετάσουν ή να αξιολογήσουν τα αποδεικτικά στοιχεία στον ποινικό φάκελο, να αξιολογήσουν τη συμμετοχή του κατηγορηθέντος στα περιστατικά που οδήγησαν στην ποινική κατηγορία ή να σχολιάσουν ενδείξεις ενοχής του⁶⁶⁴.

Είναι γεγονός ότι το Δικαστήριο σε κάποιες υποθέσεις δεν έχει διαπιστώσει τέτοια συνάφεια⁶⁶⁵. Από την άλλη, σε πολλές άλλες, την έχει εντοπίσει και έχει επιβεβαιώσει την εφαρμογή του άρθρου 6 παρ. 2. Σε αυτή την περίπτωση, και εφόσον πληρούνται όλοι οι όροι του παραδεκτού της προσφυγής⁶⁶⁶, συνεχίζει στην εξέταση της ουσίας των αιτιάσεων περί παραβίασης του τεκμηρίου αθωότητας.

Σχηματικά, τρεις είναι οι πιο συχνές κατηγορίες μεταγενέστερων συναφών διαδικασιών για τις οποίες υφίσταται σημαντική νομολογία του ΕΔΔΑ από την οπτική γωνία της προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας: αποφάσεις σε αστικές διαδικασίες, σε διοικητικές διαδικασίες (συμπεριλαμβανομένων των πειθαρχικών) και διαδικασίες που αφορούν αξιώσεις αποζημίωσης που ήγειρε ο ίδιος αθωωθείς.

662. ΕΔΔΑ, *Nealon and Hallam κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 11.6.2024, *Machalický κ. Τσεχίας*, 10.10.2024, παρ. 32, παρ. 108, *Episcopo and Bassani κ. Ιταλίας*, 19.12.2024, παρ. 122.

663. ΕΔΔΑ, *Allen κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 12.7.2013, παρ. 98.

664. ΕΔΔΑ, *Ilias Papageorgiou κ. Ελλάδας*, 10.12.2020, παρ. 38, *Cosovan κ. Μολδαβίας* (αρ. 2), 8.10.2024, παρ. 20.

665. Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Martínez Agirre κ.ά. κ. Ισπανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 25.6.2019.

666. Πρβλ. *Diamentopoulos κ. Ελλάδας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 8.3.2022, παρ. 25, ως προς την ανάγκη επίκλησης της προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας ήδη σε εθνικό επίπεδο στο πλαίσιο της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων.

Β. Παρεπόμενες και συναφείς μεταγενέστερες διαδικασίες

- 247 Ειδικότερα, σε υποθέσεις που αφορούν αστικές αξιώσεις των παθόντων, το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι η απαλλαγή από την ποινική ευθύνη πρέπει μεν να γίνει σεβαστή, αλλά αυτό δεν αποκλείει τη διαπίστωση αστικής ευθύνης για καταβολή αποζημίωσης που γεννάται από τα ίδια πραγματικά περιστατικά με βάση ένα λιγότερο αυστηρό βάρος απόδειξης, υπό την προϋπόθεση ότι η εθνική απόφαση για αποζημίωση δεν περιέχει δήλωση που να καταλογίζει ποινική ευθύνη στον διάδικο⁶⁶⁷. Οι αιτιάσεις σε τέτοιες υποθέσεις ενώπιον του ΕΔΔΑ αφορούν κυρίως τις διατυπώσεις, το λεκτικό δηλαδή, των πολιτικών αποφάσεων, που φέρονται να εγείρουν αμφιβολίες ως προς την αθωότητα του διαδίκου.
- 248 Έτσι, για παράδειγμα, στην υπόθεση *Ilias Papageorgiou κατά Ελλάδας*, το Δικαστήριο τόνισε τη σημασία που έχει το ακριβές λεκτικό της απόφασης του πολιτικού δικαστηρίου. Μια ατυχής διατύπωση μπορεί να μην είναι απαραίτητα ασυμβίβαστη προς το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ με βάση τη φύση και το πλαίσιο της διαδικασίας. Το ΕΔΔΑ έχει ωστόσο διαπιστώσει παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας όταν τα πολιτικά δικαστήρια αποφαινόταν ότι ήταν «πολύ πιθανό» ότι ο διάδικος είχε διαπράξει το ποινικό αδίκημα ή όταν ανέφεραν ρητά ότι τα διαθέσιμα στοιχεία ήταν επαρκή για να αποδειχθεί ότι είχε διαπραχθεί ποινικό αδίκημα⁶⁶⁸. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι επίμαχες διατυπώσεις, όπως το ότι ο προσφεύγων «οδηγούσε υπό την επήρεια αλκοόλ», ιδωμένες στο ευρύτερο πλαίσιο της διαδικασίας δεν μπορούσαν να ερμηνευθούν ως αναγνώριση ποινικής ευθύνης. Γενικότερα, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι ο δικανικός συλλογισμός της εθνικής απόφασης δεν περιείχε κάποια διαπίστωση ποινικής ευθύνης ούτε κάποια σκέψη ή αιτιολογία που να υπονοούσε ότι ο προσφεύγων ήταν ένοχος για όσα είχε κατηγορηθεί στην ποινική διαδικασία. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και στην απόφαση *Tsourikas κατά Ελλάδας*⁶⁶⁹.
- 249 Η απόφαση *Ilias Papageorgiou* εξεδόθη λίγους μήνες μετά τη δημοσίευση της ΟΛΑΠ 4/2020. Εν προκειμένω, η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, λαμβάνοντας υπόψη τη νομολογία του ΕΔΔΑ, τονίζει ότι «η αμετάκλητη αθωωτική απόφαση ναι μεν δεν συνεπάγεται αυτόματα την απαλλαγή του αθωωθέντος από την αστική ευθύνη, ακόμη και αν ταυτίζονται τα πραγματικά περιστατικά της αστικής δίκης με αυτά της προηγηθείσας ποινικής τοιαύτης, το πολιτικό δικαστήριο, όμως, έχει υποχρέωση, να συνεκτιμήσει την αμετάκλητη αθωωτική απόφαση, λόγω της σοβαρότητας του αποδεικτικού αυτού στοιχείου και να την αξιολογήσει, ως ισχυρό τεκμήριο, χωρίς να διαλαμβάνει κρίσεις που να σχετίζονται με το ποινικό αδίκημα ή να προβαίνει σε οποιαδήποτε ερμηνεία ως προς τους λόγους απαλλαγής του κατηγορουμένου, ώστε να ανακύπτει ζήτημα αμφισβήτησεως της ορθότητας της απαλλακτικής απόφασης»⁶⁷⁰. Η Ολομέλεια αναλύει, μεταξύ άλλων, τον διαφορετικό ρόλο των ποινικών και των πολιτικών δικαστηρίων και ιδίως τη διαφορά ως προς τα αποδεικτικά μέσα, την αποδεικτική τους δύναμη στην κάθε δίκη και τον διαφορετικό απαιτούμενο βαθμό δικανικής πεποίθησης του κάθε δικαστηρίου. Περαιτέ-

667. ΕΔΔΑ, *Farzaliyev κ. Αζερμπαϊτζάν*, 28.5.2020, παρ. 62, *Agarov κ. Ρωσίας*, 6.10.2020, παρ. 37, *Pasquini κ. Αγίου Μαρίνου* (αρ. 2), 20.10.2020, παρ. 52, *Nealon and Hallam κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), ό.π., παρ. 153.

668. ΕΔΔΑ, *Ilias Papageorgiou κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 48.

669. ΕΔΔΑ, *Tsourikas κ. Ελλάδας* (τριμελής επιτροπή, απόφαση επί του παραδεκτού), 20.2.2024.

670. ΟΛΑΠ 4/2020. Βλ. και προηγούμενες ΑΠ 806/2017, ΑΠ 808/2017, ΑΠ 125/2018, ΑΠ 365/2019, ΑΠ 68/2020, ΑΠ 964/2020.

ρω, τονίζει ότι το πολιτικό δικαστήριο πρέπει να παραμείνει εντός των ορίων της πολιτικής δικαιοσύνης, αποφεύγοντας χαρακτηρισμούς και κρίσεις που σχετίζονται με το ποινικό αδίκημα και ότι οι παραδοχές και η εν γένει συλλογιστική της πολιτικής απόφασης, τόσο στο αιτιολογικό/σκεπτικό, όσο και στο διατακτικό της δεν πρέπει να θέτουν, άμεσα ή έμμεσα, υπό αμφισβήτηση την ορθότητα της αθωωτικής ποινικής απόφασης⁶⁷¹. Οι εν λόγω σκέψεις και αναλύσεις διαλαμβάνονται και σε μεταγενέστερες αποφάσεις του Αρείου Πάγου⁶⁷², εναρμονιζόμενες με την προαναφερθείσα νομολογία του ΕΔΔΑ.

Στο πεδίο του δημοσίου δικαίου, ιδίως σε πειθαρχικές υποθέσεις, μπορούν καταρχήν να γίνουν αντίστοιχες παρατηρήσεις με όσα ισχύουν για την προστασία του τεκμηρίου αθωότητας σε μεταγενέστερες πολιτικές δίκες. Το ΕΔΔΑ έχει δεχθεί ότι το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ δεν παραβιάζεται από μόνο το γεγονός ότι διαπιστώθηκε η διάπραξη πειθαρχικού παραπτώματος με βάση πραγματικά περιστατικά που αποτέλεσαν προηγουμένως αντικείμενο ποινικής κρίσης η οποία δεν απέληξε σε καταδίκη. Αυτό ισχύει ιδίως όταν τα πειθαρχικά σώματα διαπισώσουν τα πραγματικά περιστατικά των υποθέσεων κατά τρόπο αυτοτελή και τα (αντικειμενικά ή υποκειμενικά) συστατικά στοιχεία των ποινικών και πειθαρχικών αδικημάτων δεν είναι πανομοιότυπα⁶⁷³. Το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ δεν έχει ούτε ως σκοπό ούτε ως συνέπεια να αποτρέψει τις αρχές που έχουν πειθαρχικές αρμοδιότητες από το να επιβάλουν πειθαρχικές ποινές αποκλειστικά λόγω του ότι ο υπάλληλος δεν καταδικάστηκε σε ποινική διαδικασία. Σε κάθε περίπτωση, όμως, εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι να μην διαλαμβάνονται στη διοικητική διαδικασία διατυπώσεις ή κρίσεις που να αναγνωρίζουν την ποινική ευθύνη του υπαλλήλου ή να θέτουν σε αμφιβολία την ποινική διαδικασία και το αποτέλεσμά της, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Υπενθυμίζεται ότι η προστασία από το τεκμήριο αθωότητας ενεργοποιείται λόγω της μη καταδίκης και ανεξάρτητα από την αιτιολογία του ποινικού δικαστηρίου (για παράδειγμα λόγω παραγραφής και παύσης της ποινικής δίωξης).

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο διαπίστωσε -μεταξύ άλλων- παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ στην υπόθεση *Kapetanios και άλλοι κατά Ελλάδας*, επειδή το αρμόδιο διοικητικό δικαστήριο που έκρινε τη νομιμότητα των πολλαπλών τελών που επιβλήθηκαν στους προσφεύγοντες λόγω λαθρεμπορίας δεν έλαβε υπόψη την αθώωσή τους σε ποινική διαδικασία για το ίδιο αδίκημα. Το Δικαστήριο τόνισε ιδίως την ταυτότητα της φύσης των δύο εν λόγω διαδικασιών (διοικητικής και ποινικής), των αμφισβητούμενων γεγονότων και των συστατικών στοι-

671. Όπως υπογραμμίζεται από την απόφαση ΟΛΑΠ 4/2020, το αποτέλεσμα της αθωωτικής απόφασης μπορεί να τεθεί σε αμφισβήτηση όταν για παράδειγμα στο αιτιολογικό της πολιτικής απόφασης αναγράφεται ότι το ποινικό δικαστήριο έσφαλε ως προς την κρίση του ή ότι δεν εκτιμήθηκαν ορθά τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, αλλά και όταν το πολιτικό δικαστήριο διαλαμβάνει δηλώσεις όπως ότι: «α) η αθωότητα του κατηγορουμένου είναι προϊόν αμφιβολιών και όχι βεβαιότητας του δικαστηρίου για την αθωότητά του, β) η απόφαση λήφθηκε κατά πλειοψηφία και όχι ομόφωνα, γ) στηρίχθηκε στη μη απόδειξη του υποκειμενικού στοιχείου του αδικήματος (δόλου), δ) διαφώνησε ο εισαγγελέας της έδρας, ε) κατά της αθωωτικής απόφασης ασκήθηκε αναίρεση από τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, η οποία, όμως, απορρίφθηκε για οικονομικούς - τυπικούς λόγους, κ.ά».

672. Βλ. ΑΠ 1238/2021, ΑΠ 1350/2021, ΑΠ 1252/2022, ΑΠ 1577/2022, ΑΠ 1639/2022, ΑΠ 1826/2023, ΑΠ 151/2024, ΑΠ 553/2024. Βλ. επίσης, Αργυρός, Α., «Το τεκμήριο αθωότητας, η ελευθερία πληροφόρησης και τα ΜΜΕ. Το δικαίωμα αποζημίωσης από την παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας», *ΝοΒ*, 2024, σελ. 1500 επ.

673. ΕΔΔΑ, *Allen κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), ό.π., παρ. 124, *Urat κ. Τουρκίας*, 27.11.2018, παρ. 53, *Neallon and Hallam κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), ό.π., παρ. 150.

χείων των σχετικών αδικημάτων⁶⁷⁴. Στη συνέχεια της υπόθεσης αυτής, το Δικαστήριο έχει εκδώσει και άλλες αποφάσεις σε βάρος τη Ελλάδας με παρόμοιο σκεπτικό⁶⁷⁵.

- 252 Η τρίτη μεγάλη κατηγορία υποθέσεων που εξετάζονται από την οπτική γωνία του (αμάχτου) τεκμηρίου αθωότητας είναι οι διαδικασίες που είναι συναφείς ή παρεπόμενες της κύριας ποινικής δίκης, όπως για παράδειγμα υποθέσεις για αιτήματα καταβολής των δικαστικών εξόδων ή αποζημίωσης λόγω κράτησης μετά την παύση της ποινικής δίωξης ή την αθώωση. Στην απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης *Nealon and Hallam κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι ανεξαρτήτως του κατά πόσον η ποινική διαδικασία απέληξε σε διάγνωση αθωότητας ή έπαυσε χωρίς καταδίκη, οι αποφάσεις και η αιτιολόγηση των εθνικών δικαστηρίων σε μεταγενέστερες διαδικασίες που αφορούν διαδικαστικά έξοδα και δαπάνες εγείρουν ζήτημα υπό το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ εφόσον συνεπάγονται την αναγνώριση της ποινικής ευθύνης⁶⁷⁶.
- 253 Κατά συνέπεια, το συνδυαστικό στοιχείο των παραπάνω μεταγενέστερων συναφών διαδικασιών είναι ότι, ανεξαρτήτως της φύσης τους, οι δικαστικές αποφάσεις δεν θα πρέπει να διαλαμβάνουν διατυπώσεις, κρίσεις ή σχόλια, στο αιτιολογικό ή το διατακτικό τους, με τα οποία είτε άμεσα είτε έμμεσα αναγνωρίζεται ποινική ευθύνη. Αυτό ισχύει ανεξάρτητα από το κατά πόσον η ποινική διαδικασία οδήγησε στη διάγνωση της αθώωσης ή διακόπηκε για άλλους λόγους αλλά χωρίς να απολήξει σε καταδίκη. Αυτονόητο είναι ότι καμία διαφοροποίηση δεν επιτρέπεται μεταξύ της αναμφίβολης αθώωσης και εκείνης που διακηρύχθηκε με παράλληλη διατύπωση αμφιβολιών. Το λεκτικό των μεταγενέστερων δικαστικών αποφάσεων έχει μεγάλη σημασία, αλλά θα υπαχθεί κάθε φορά στο ειδικότερο πλαίσιο της υπόθεσης. Εξάλλου, δεν αποκλείεται τυχόν ζητήματα προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας που εγείρονται από ατυχή δήλωση κατώτερου δικαστηρίου να θεραπευθούν από το ιεραρχικώς ανώτερο δικαστήριο το οποίο να διορθώνει ουσιαστικά το λεκτικό αυτό⁶⁷⁷.

IV. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

- 254 Το τεκμήριο αθωότητας κατέχει εξέχουσα θέση στη νομολογία του ΕΔΔΑ υπό το άρθρο 6 της Σύμβασης. Η ισχύς του ενεργοποιείται ήδη από το πρώτο στάδιο στο οποίο μπορεί να θεωρηθεί ότι υφίσταται «κατηγορία ποινικής φύσης», όπως η έννοια αυτή ερμηνεύεται αυτόνομα, δηλαδή ήδη από τη στιγμή που λαμβάνονται μέτρα που έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην κατάσταση του υπόπτου. Από το σημείο αυτό και πέρα, το τεκμήριο αθωότητας συνοδεύει τον ύποπτο/κατηγορούμενο καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας έως την περάτωσή της.
- 255 Εν προκειμένω, το τεκμήριο αθωότητας επιδρά ως διαδικαστική εγγύηση που αποσκοπεί στην προστασία των υπερασπιστικών δικαιωμάτων, αλλά και στην προστασία της τιμής και της αξιοπρέπειας του υπόπτου/κατηγορούμενου. Στο πλαίσιο αυτό, οι εθνικές αρχές οφείλουν να αντιμετωπίζουν τον ύποπτο σαν να ήταν αθώος. Από την μία πλευρά, κατά την εκτέλεση των

674. ΕΔΔΑ, *Kapetanios κ.ά. κ. Ελλάδας*, 30.4.2015.

675. ΕΔΔΑ, *Sismanidis et Sitaridis κ. Ελλάδας*, 9.6.2016, *Papakyriakou κ. Ελλάδας* (τριμελής επιτροπή), 10.12.2024, *Papadopoulos κ. Ελλάδας*, (τριμελής επιτροπή), 10.12.2024, *Mathiantonis κ. Ελλάδας*, (τριμελής επιτροπή), 10.12.2024, *Sylakos κ. Ελλάδας* (τριμελής επιτροπή), 21.1.2025.

676. ΕΔΔΑ, *Neallon and Hallam κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), ό.π., ιδίως παρ. 164 επ.

677. Βλ. ΕΔΔΑ, *Benghezal κ. Γαλλίας*, 24.3.2022, παρ. 36.

ΕΣΔΑ

καθηκόντων τους τα μέλη ενός δικαστηρίου δεν θα πρέπει να διακατέχονται από την προδιαμορφωμένη αντίληψη ότι ο κατηγορούμενος έχει διαπράξει το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται. Το βάρος απόδειξης φέρει η κατηγορούσα αρχή και κάθε αμφιβολία θα πρέπει να αποβαίνει προς όφελος του κατηγορουμένου. Παράλληλα, οποιαδήποτε άλλη αρχή, δικαστική ή μη, οφείλει να απέχει από κρίσεις ή διατυπώσεις συναφείς προς την εκκρεμή ποινική διαδικασία οι οποίες ενθαρρύνουν το κοινό να πιστέψει ότι ο ύποπτος/κατηγορούμενος είναι ένοχος, προδικάζοντας την αξιολόγηση της υπόθεσης από την αρμόδια δικαστική αρχή. Το μόνο αρμόδιο όργανο να κρίνει την ενοχή ή την αθωότητα του κατηγορούμενου είναι το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο. Παρατηρείται επομένως ότι το προστατευτικό πεδίο του άρθρου 6 παρ. 2 λειτουργεί τόσο στο πλαίσιο της ποινικής δίκης όσο και πέραν αυτής, ως προς παράλληλες συναφείς διαδικασίες ή ακόμη και συναφείς δηλώσεις δημόσιων λειτουργών.

Η ισχύς του τεκμηρίου αθωότητας μπορεί να επεκταθεί και πέραν της ποινικής δίκης, όταν διαγνωσθεί η αθωότητα του κατηγορούμενου ή παύσει με άλλο τρόπο η διαδικασία χωρίς να απολήξει σε αναγνώριση ποινικής του ευθύνης. Σε αυτή την περίπτωση, το τεκμήριο παύει να είναι μαχητό, δεν επιδέχεται πλέον ανταπόδειξης, και μετατρέπεται σε αμάχητο. Με άλλα λόγια, η διαπίστωση της αθωότητας του κατηγορούμενου έχει ως συνέπεια τη μετενέργεια του τεκμηρίου αθωότητας στο διηνεκές. Το τεκμήριο μετασχηματίζεται, λοιπόν, τόσο ποιοτικά (καθίσταται αμάχητο) όσο και χρονικά (ισχύει πέραν του χρονικού πλαισίου της ποινικής δίκης, για πάντα). Η λειτουργική επέκταση αυτή του άρθρου 6 παρ. 2 έχει ως συνέπεια την εφαρμογή της διάταξης ως προς παρεπόμενες και συναφείς μεταγενέστερες διαδικασίες της ποινικής δίκης ή και συναφείς διατυπώσεις.

Η πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ, υπό το άρθρο 6 παρ. 2 της Σύμβασης αναδεικνύει τον παραπάνω διττό ρόλο του τεκμηρίου αθωότητας επιχειρώντας να καταστήσει την προστασία του αποτελεσματική και όχι θεωρητική. Μέσα από πλήθος αποφάσεών του, το Δικαστήριο διευκρινίζει τις υποχρεώσεις των εθνικών αρχών και έτσι αποκρυσταλλώνει τον τρόπο προστασίας του εν λόγω δικαιώματος σε εθνικό επίπεδο.

ΜΑΡΙΑ - ΑΝΔΡΙΑΝΗ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ (άρθρο 6 παρ. 3 ΕΣΔΑ)

Ι. Εισαγωγικά

- 258 Η παρ. 3 του άρθρου 6 απαριθμεί μία σειρά από δικαιώματα τα οποία έχει κάθε κατηγορούμενος. Όπως είδαμε στην παρ. 1, η έννοια του «κατηγορουμένου» είναι αυτόνομη και η προστασία του άρθρου 6 ξεκινάει με την άσκηση της ποινικής δίωξης ή και πριν από αυτήν, όταν λαμβάνονται μέτρα που έχουν «σημαντικές επιπτώσεις στην κατάσταση του υπόπτου»⁶⁷⁸. Εξάλλου, είναι πάγια η νομολογία του ΕΔΔΑ κατά την οποία οι απαιτήσεις της παρ. 3 του άρθρου 6 αποτελούν ειδικότερες πτυχές του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη που διακηρύσσεται στην παρ. 1⁶⁷⁹. Με άλλα λόγια, τα εν λόγω υπερασπιστικά δικαιώματα αποτελούν προϋπόθεση του δίκαιου χαρακτήρα της διαδικασίας. Έτσι, το Δικαστήριο εξετάζει επανειλημμένως τις δύο παραγράφους σε συνδυασμό⁶⁸⁰.
- 259 Παρακάτω θα αναλυθούν τα εν λόγω υπερασπιστικά δικαιώματα, τα οποία αφορούν, σε γενικές γραμμές, την έγκαιρη και λεπτομερή πληροφόρηση του κατηγορουμένου για τον λόγο και τη φύση της κατηγορίας, τη διάθεση χρόνου και ευκολιών για την προετοιμασία της υπεράσπισης, την αυτοπρόσωπη υπεράσπιση ή την υπεράσπιση με συνήγορο, την εξέταση μαρτύρων και τη διερμηνεία. Είναι ευνόητο ότι οι εν λόγω εγγυήσεις αφορούν το ελάχιστο επίπεδο προστασίας που πρέπει να παρέχεται⁶⁸¹. Εξάλλου, το ΕΔΔΑ δεν ελέγχει κατά τρόπο μεμονωμένο τα ζητήματα στα οποία βασίζονται οι επικαλούμενες παραβιάσεις του άρθρου 6 παρ. 3, αλλά αποδίδει ταυτόχρονα ιδιαίτερη σημασία στο κατά πόσον η ποινική διαδικασία στο σύνολό της ήταν δίκαιη⁶⁸².
- 260 Τέλος, έχει κριθεί ότι ούτε το πνεύμα ούτε το γράμμα του άρθρου 6 απαγορεύουν την ελεύθερη, οικειοθελή, ρητή ή σιωπηρή παραίτηση από τα δικαιώματα που προστατεύονται σε αυτό⁶⁸³. Ωστόσο, τυχόν παραίτηση θα πρέπει να είναι σαφής, αναμφισβήτητη, να μην έρχεται σε αντίθεση προς κάποιο σημαντικό δημόσιο συμφέρον και να συνοδεύεται από ένα *minimum* εγγυήσεων αντίστοιχων της σημασίας της⁶⁸⁴. Παράλληλα, η έγκυρη παραίτηση προϋποθέτει την επαρκή γνώση των περιστάσεων της υπόθεσης από τον ενδιαφερόμενο. Έτσι, πριν θεωρηθεί ότι ο κατηγορούμενος παραιτήθηκε σιωπηρά, λόγω της συμπεριφοράς του,

678. ΕΔΔΑ, *Diamantidis κ. Ελλάδος*, 23.10.2003, παρ. 20, *Simeonovi κ. Βουλγαρίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.5.2017, παρ. 110.

679. Ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *D.M.T. et D.K.I. κ. Βουλγαρίας*, 24.7.2012, παρ. 74, *Ibrahim κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 13.9.2016, παρ. 251, *Tsalkitzis κ. Ελλάδας* (αρ. 2), 19.10.2017, παρ. 47.

680. ΕΔΔΑ, *Krombach κ. Γαλλίας*, 13.2.2001, παρ. 82, *Boshkoski κ. Βόρειας Μακεδονίας*, 4.6.2020, παρ. 55, *Galović κ. Κροατίας*, 31.8.2021, παρ. 96.

681. Βλ. εξάλλου, το γαλλικό και το αγγλικό κείμενο του άρθρου 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ όπου χρησιμοποιούνται οι λέξεις «notamment» και «minimum» αντίστοιχα.

682. Ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Gäfgen κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 1.6.2010, παρ. 163 επ., *Taxquet κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύνθεση), 16.11.2010, παρ. 84, *Kaya κ. Τουρκίας* (τριμελής επιτροπή), 13.7.2021, παρ. 26, *Strassenmeyer κ. Γερμανίας*, 2.5.2023, παρ. 68.

683. ΕΔΔΑ, *Idalon κ. Ρωσίας* (Ευρεία Σύνθεση), 22.5.2012, παρ. 172, *Damir Sibgatullin κ. Ρωσίας*, 24.4.2012, παρ. 46, *Dijkhuizen κ. Ολλανδίας*, 8.6.2021, παρ. 58, *Leka κ. Αλβανίας*, 5.3.2024, παρ. 98.

684. ΕΔΔΑ, *Sejdovic κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 1.3.2006, παρ. 86, *Salduz κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 27.11.2008, παρ. 59, *Avetisyan κ. Αρμενίας*, 10.11.2016, παρ. 60, *Caka κ. Αλβανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.5.2024, παρ. 13.

θα πρέπει να εξακριβωθεί από τα εθνικά δικαστήρια ότι ο τελευταίος είναι σε θέση να κατανοήσει όλες τις συνέπειες από τη συμπεριφορά του αυτή⁶⁸⁵. Κατά την ανάλυση των επιμέρους δικαιωμάτων του κατηγορουμένου δεν αποκλείεται να αναφερθούμε εκ νέου στην παραίτηση, στο μέτρο που θα ανακύπτει κάποιο ειδικό ζήτημα.

II. Το δικαίωμα σε πληροφόρηση

Η πρώτη κατά σειρά πρόβλεψη του άρθρου 6 παρ. 3 παρέχει στον κατηγορούμενο το δικαίωμα να πληροφορείται «λεπτομερώς, το συντομότερο δυνατό και σε γλώσσα που κατανοεί τη φύση και τον λόγο της εναντίον του κατηγορίας». Το εν λόγω δικαίωμα συνδέεται στενά και με το δικαίωμα του εδαφίου Β' της ίδιας παραγράφου, που αφορά την ύπαρξη χρόνου και δυνατότητας για την κατάλληλη προετοιμασία της υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Το Δικαστήριο συχνά εξετάζει σε συνδυασμό τα δικαιώματα που προβλέπονται στα εδάφια Α' και Β'. Παρακάτω θα αναλυθεί το περιεχόμενο, η απαιτούμενη λεπτομέρεια και ο τύπος της πληροφόρησης που πρέπει να παρέχεται στον κατηγορούμενο. Παράλληλα, θα διευκρινιστεί σε ποια γλώσσα θα πρέπει να ενημερώνεται και πότε θεωρείται ότι οι εθνικές αρχές τον πληροφόρησαν εγκαίρως.

A. Το περιεχόμενο, η έκταση και ο τύπος της πληροφόρησης

Το δικαίωμα που προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 3 (α) συνίσταται σε πληροφόρηση τόσο ως προς «τη φύση» όσο και ως προς «τον λόγο» της κατηγορίας. Το πρώτο στοιχείο, η φύση, αφορά ουσιαστικά τη νομική βάση της κατηγορίας. Με άλλα λόγια, πρόκειται για τον νομικό χαρακτηρισμό της πράξης που έχει δοθεί από τις αρμόδιες κρατικές αρχές. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο κατηγορούμενος γνωρίζει την ποινική ή τις ποινικές διατάξεις που στηρίζουν τη σε βάρος του κατηγορία. Ο «λόγος» αφορά τα πραγματικά περιστατικά που φέρεται να έχει διαπράξει ο κατηγορούμενος και που συγκροτούν την *πραγματολογική βάση της κατηγορίας*.

Η πληροφόρηση για τη φύση και τον λόγο της κατηγορίας πρέπει να είναι λεπτομερής⁶⁸⁶. Η έκταση της πληροφόρησης διαφέρει ανάλογα με την υπόθεση. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η πληροφόρηση πρέπει να είναι τέτοια ώστε ο κατηγορούμενος να κατανοήσει πλήρως την κατηγορία και να είναι σε θέση να προετοιμάσει επαρκώς την υπεράσπισή του⁶⁸⁷. Έτσι, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι το κατηγορητήριο διαδραματίζει καταρχήν καθοριστικό ρόλο, στο μέτρο που από τη στιγμή της γνωστοποίησής του (με κλητήριο θέσπισμα ή άλλο τρόπο, ανάλογα με τις πρόνοιες του εθνικού δικαίου) ο κατηγορούμενος ενημερώνεται επίσημα για την πραγ-

685. ΕΔΔΑ, *Talat Tunç κ. Τουρκίας*, 27.3.2007, παρ. 59, *Drača κ. Κροατίας*, 20.1.2022, παρ. 31. Βλ. και ΕΔΔΑ, *Dijkhuizen κ. Ολλανδίας*, 8.6.2021, στην οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι η επίμονη άρνηση του προσφεύγοντος επί 11 μήνες να συμμετάσχει διαδικτυακά στην κατ' έφεση δίκη, παρότι κάτι τέτοιο προβλεπόταν υπό τις περιστάσεις, συνεπαγόταν την παραίτησή του από τη συμμετοχή στην ακροαματική διαδικασία.

686. Η υποχρέωση για πληροφόρηση στο εν λόγω άρθρο είναι ειδικότερη και εκτενέστερη από την αντίστοιχη υποχρέωση του άρθρου 5 παρ. 2 ΕΣΔΑ, στο οποίο δεν αναφέρεται η απαίτηση για τον λεπτομερή χαρακτήρα της πληροφόρησης.

687. ΕΔΔΑ, *Mattoccia κ. Ιταλίας*, 25.7.2000, ιδίως παρ. 60. Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως τονίσει τη στενή σχέση μεταξύ της υποχρέωσης λεπτομερούς πληροφόρησης και του άρθρου 6 παρ. 3 (β) της Σύμβασης. Βλ. ενδεικτικά, *Pereira Cruz κ.ά. κ. Πορτογαλίας*, 26.6.2018, παρ. 198.

ματολογική και νομική βάση των κατηγοριών εναντίον του⁶⁸⁸. Επομένως, οι εθνικές αρχές οφείλουν να αποδίδουν «ιδιαίτερη προσοχή» κατά τη σύνταξή του⁶⁸⁹.

- 264 Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α) λόγω της αοριστίας του κατηγορητηρίου, ως προς τον τόπο και τον χρόνο τέλεσης του αδικήματος. Η μεταγενέστερη συμπλήρωσή του κατά τη διάρκεια της δίκης, χωρίς επίσημη σχετική πληροφόρηση του κατηγορουμένου από τις αρμόδιες αρχές, δεν θεωρήθηκε επαρκής. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης επιτάσσει την παροχή στον κατηγορούμενο της δυνατότητας να πληροφορείται με πληρότητα τις τροποποιήσεις ή συμπληρώσεις του κατηγορητηρίου και να διαθέτει τον κατάλληλο χρόνο για να οργανώνει την άμυνά του⁶⁹⁰. Το γεγονός και μόνο ότι ο κατηγορούμενος θα μπορούσε να είχε ζητήσει τον φάκελο της δικογραφίας δεν απαλλάσσει τις αρχές από την υποχρέωση για πληροφόρηση⁶⁹¹. Ωστόσο, δεν αποκλείεται, υπό προϋποθέσεις, ορισμένες λεπτομέρειες που αφορούν την τέλεση του αδικήματος να μπορούν να διευκρινιστούν μετά την κοινοποίηση του κατηγορητηρίου ή και κατά τη διάρκεια της δίκης⁶⁹². Σημαντικό στοιχείο παραμένει πάντα το να δοθεί χρόνος στον κατηγορούμενο για την υπεράσπισή του.
- 265 Το Δικαστήριο επιδεικνύει ιδιαίτερη προσοχή στις περιπτώσεις *μεταβολής* της κατηγορίας, στο μέτρο που η τελευταία μπορεί να επηρεάσει καθοριστικά τη θέση του κατηγορουμένου. Η εν λόγω μεταβολή μπορεί να αφορά διάφορα στοιχεία, μεταξύ των οποίων η τροποποίηση του βαθμού συμμετοχής του κατηγορουμένου⁶⁹³, η προσθήκη επιβαρυντικής περίπτωσης⁶⁹⁴ και οι εν γένει ουσιαστικές αλλαγές στην υπαγωγή της πράξης στις διατάξεις του νόμου⁶⁹⁵. Το επιτρεπτό ή μη της μεταβολής της κατηγορίας εξετάζεται συχνά τόσο υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 3 (α) όσο και υπό το πρίσμα του εδαφίου β' του εν λόγω άρθρου⁶⁹⁶. Εξάλλου, στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος δικάζεται (και καταδικάζεται) για άλλη πράξη από εκείνη για την οποία έχει πληροφορηθεί ότι κατηγορείται, παραβιάζεται, κατά κανόνα, η εγγύηση για πλήρη

688. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, 19.12.1989, παρ. 79.

689. ΕΔΔΑ, *Zhelezov κ. Βουλγαρίας*, 22.6.2021, παρ. 28.

690. ΕΔΔΑ, *Mattoccia κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 58-72.

691. ΕΔΔΑ, *Mattoccia κ. Ιταλίας*, ό.π. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι ο κατηγορούμενος θα πρέπει να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που θα του παρασχεθούν από τις αρχές προκειμένου να ενημερωθεί για τη σε βάρος του κατηγορία. Έτσι, το γεγονός ότι ο φυλακισμένος δεν παραστάθηκε σε ακρόαση στην οποία θα μπορούσε να λάβει περισσότερες πληροφορίες για την εναντίον του κατηγορία έχει αξιολογηθεί αρνητικά από το Δικαστήριο. Βλ. ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 28.6.1984, παρ. 96.

692. ΕΔΔΑ, *Pereira Cruz κ.ά. κ. Πορτογαλίας*, ό.π., παρ. 198, *Peleki κ. Ελλάδας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 5.3.2020, παρ. 56. Βλ. επίσης *Sampech κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 19.5.2015, παρ. 110 που αφορούσε δίκη για σεξουαλική κακοποίηση παιδιών. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο τόνισε ότι ορισμένες λεπτομέρειες τέλεσης των αδικημάτων, όπως ο ακριβής τόπος παραγωγής του οπτικοακουστικού υλικού παιδικής κακοποίησης ή η ταυτότητα ορισμένων παιδιών που κακοποιήθηκαν, ενδέχεται να παραμείνουν αδιευκρίνιστες. Εξάλλου, η μη ταυτοποίηση των παιδιών θυμάτων δεν απέκλειε ούτε την ύπαρξή τους ούτε την ύπαρξη εγκληματικών ενεργειών.

693. ΕΔΔΑ, *Juha Nuutinen κ. Φινλανδίας*, 24.4.2007.

694. ΕΔΔΑ, *De Salvador Torres κ. Ισπανίας*, 27.10.1996.

695. Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Dallos κ. Ουγγαρίας*, 1.3.2001, η οποία αφορούσε μεταβολή της κατηγορίας στον δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας από υπεξαίρεση σε απάτη.

696. ΕΔΔΑ, *Abramyan κ. Ρωσίας*, 9.10.2008, παρ. 35.

και έγκαιρη πληροφόρησή του. Επιπλέον, ο κατηγορούμενος δεν είναι σε θέση να προετοιμάσει αποτελεσματικά την υπεράσπισή του σε σχέση προς τη νέα κατηγορία.

Στο πνεύμα αυτό, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι όταν επιτρέπεται, κατά το εθνικό δίκαιο, ο επαναχαρακτηρισμός των γεγονότων από το εθνικό δικαστήριο, ο κατηγορούμενος θα πρέπει να μπορεί να ασκήσει τα υπερασπιστικά του δικαιώματα εγκαίρως, κατά τρόπο πρακτικό και αποτελεσματικό⁶⁹⁷. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι ο κατηγορούμενος θα πρέπει να πληροφορηθεί εγκαίρως και με λεπτομέρεια, όχι μόνο τα πραγματικά γεγονότα στα οποία βασίζεται η κατηγορία, αλλά και τον τυχόν νέο νομικό χαρακτηρισμό που έχει δοθεί σε αυτά⁶⁹⁸.

Ειδικότερα, είναι σημαντικό να προκύπτει ότι ο κατηγορούμενος είναι ενήμερος για τη δυνατότητα μεταβολής της κατηγορίας⁶⁹⁹. Ωστόσο, στην περίπτωση κατά την οποία ο επαναχαρακτηρισμός αφορά «εγγενή στοιχεία» της αρχικής κατηγορίας, ο κατηγορούμενος θεωρείται, κατά κανόνα, ότι γνωρίζει την πιθανή μεταβολή και κατά συνέπεια δεν διαπιστώνεται παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α)⁷⁰⁰. Αντιθέτως, εάν η μεταβολή δεν αφορά εγγενές στοιχείο της αρχικής κατηγορίας, τότε το ΕΔΔΑ εξετάζει περαιτέρω την τήρηση της εγγύησης για σχετική λεπτομερή και έγκαιρη πληροφόρηση του κατηγορουμένου. Έτσι, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η βοήθεια και η ενθάρρυνση σε δόλια χρεοκοπία δεν αποτελεί εγγενές στοιχείο της αρχικής κατηγορίας για αυτοουργία στο ίδιο αδίκημα⁷⁰¹. Το ίδιο ισχύει και για τη μετατροπή της αρχικής κατηγορίας για «άρνηση γενοκτονίας» σε «δικαιολόγηση γενοκτονίας». Εν προκειμένω, ο κατηγορούμενος θα πρέπει να ενημερώνεται σε εγκαίρως και λεπτομερώς για την εν λόγω μεταβολή⁷⁰² και να του δίδεται κατάλληλος χρόνος προετοιμασίας, για παράδειγμα με την αναβολή της δίκης⁷⁰³. Από την άλλη, έχει κριθεί ότι ο δημόσιος χαρακτήρας της θέσης του κατηγορουμένου (προϊστάμενος δημόσιου νοσοκομείου) ήταν εγγενές στοιχείο της αρχικής κατηγορίας για κατάχρηση δημοσίων πόρων και, προφανώς, γνωστό στον κατηγορούμενο από την αρχή των διαδικασιών. Κατά συνέπεια, το γεγονός ότι το Ανώτατο Δικαστήριο έλαβε υπόψη τον εν λόγω παράγοντα ως επιβαρυντικό στοιχείο στη λιγότερο βαριά κατηγορία της υπεξαίρεσης δεν παραβίασε το άρθρο 6 παρ. 3 (α)⁷⁰⁴. Αντίστοιχα, η απόπειρα μπο-

697. ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 62, *Mattochia κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 71.

698. ΕΔΔΑ, *Drassich κ. Ιταλίας*, 11.12.2007, παρ. 34, *D.M.T. et D.K.I. κ. Βουλγαρίας*, 24.7.2012, παρ. 75, *Çavuş κ. Τουρκίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 31.5.2016, παρ. 49.

699. ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 50 και 56.

700. ΕΔΔΑ, *Leka κ. Αλβανίας*, 5.3.2024, παρ. 67. Για τη σημασία του εγγενούς χαρακτήρα των νέων στοιχείων στην αρχική κατηγορία, βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 61, *Juha Nuutinen κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 32.

701. ΕΔΔΑ, *Pélissier and Sassi κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 61. Ειδικότερα, επρόκειτο για μεταβολή της κατηγορίας από αυτοουργία σε δόλια χρεοκοπία -για την οποία υπήρξε πρωτόδικη απαλλακτική απόφαση-, σε συνέργεια σε δόλια χρεοκοπία στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο και συναφή καταδίκη. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Sadak κ. Τουρκίας*, 17.7.2001, παρ. 56, στην οποία το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η συμμετοχή σε παράνομη ένοπλη οργάνωση δεν αποτελεί εγγενές στοιχείο του αδικήματος της προδοσίας κατά της ακεραιότητας του κράτους. Μάλιστα, η εν λόγω μεταβολή της κατηγορίας πραγματοποιήθηκε την τελευταία ημέρα της συζήτησης στο ακροατήριο.

702. ΕΔΔΑ, *Varela Geis κ. Ισπανίας*, 5.3.2013, παρ. 53.

703. ΕΔΔΑ, *Gelenidze κ. Γεωργίας*, 7.11.2019, παρ. 33. Βλ. επίσης *Zhelezov κ. Βουλγαρίας* (τριμελής επιτροπή), 22.6.2021, παρ. 28.

704. Ο κατηγορούμενος θεωρήθηκε ότι έπρεπε να γνωρίζει, λόγω της θέσης του, ότι ήταν πιθανό τα εθνικά δικαστήρια να αποφανθούν ότι η ιδιότητά του συνιστούσε επιβαρυντικό παράγοντα. ΕΔΔΑ, *De Salvador Torres κ. Ισπανίας*, ό.π., ιδίως παρ. 33.

ρεί να θεωρηθεί εγγενές στοιχείο της αρχικής κατηγορίας για ολοκληρωμένο αδίκημα⁷⁰⁵, όπως και η επιμέρους πράξη έναντι της αρχικής κατηγορίας για κατ' εξακολούθηση τέλεση⁷⁰⁶.

- 268 Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας θα αξιολογηθεί υπό το φως του συνόλου των στοιχείων της υπόθεσης⁷⁰⁷. Στην κατεύθυνση αυτή, δεν διαπιστώθηκε παραβίαση του δικαιώματος σε πληροφόρηση σε υπόθεση όπου η κατηγορία μεταβλήθηκε στον δεύτερο βαθμό από υπεξαίρεση σε απάτη και μάλιστα χωρίς προηγούμενη ενημέρωση του κατηγορουμένου για το ενδεχόμενο αυτό. Ωστόσο, καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε ότι το Ανώτατο Δικαστήριο, στο οποίο προσέφυγε ο κατηγορούμενος ακολούθως, είχε πλήρη αρμοδιότητα κατά την εξέταση του σχετικού ζητήματος (τόσο για τα νομικά ζητήματα όσο και τα πραγματικά περιστατικά)⁷⁰⁸. Με άλλα λόγια, τυχόν «ελαττώματα» της διαδικασίας σε δεύτερο βαθμό θεραπεύτηκαν στη συνέχεια. Αντίθετα, όταν ο κατηγορούμενος δεν έχει τη δυνατότητα, κατά την επανεξέταση της υπόθεσης, να αμφισβητήσει τη νομική ή την πραγματολογική πλευρά της κατηγορίας, το ΕΔΔΑ διαπιστώνει κατά κανόνα παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α)⁷⁰⁹.
- 269 Τέλος, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ δεν απαιτείται κάποιος συγκεκριμένος τύπος για την πληροφόρηση⁷¹⁰. Αν και λόγω της σημασίας του περιεχομένου το συνήθως συμβαίνουν είναι η πληροφόρηση να παρέχεται γραπτώς, η προφορική ενημέρωση δεν αποκλείεται *ipso facto*⁷¹¹. Όταν η πληροφόρηση αποστέλλεται με επιστολή, απαιτείται γενικά απόδειξη παραλαβής⁷¹². Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος είναι μειωμένης πνευματικής ικανότητας, οι αρμόδιες αρχές θα πρέπει να επιδείξουν ιδιαίτερη επιμέλεια προκειμένου να τον ενημερώσουν για τη φύση και τον λόγο της σε βάρος του κατηγορίας⁷¹³.

705. ΕΔΔΑ, *Mihelj κ. Σλοβενίας*, 15.1.2015, παρ. 43.

706. ΕΔΔΑ, *Marilena-Carmen Popa κ. Ρουμανίας*, 18.2.2020, παρ. 47 (πλαστογραφία).

707. ΕΔΔΑ, *Dallos κ. Ουγγαρίας*, ό.π., παρ. 47, *Melandri κ. Αγίου Μαρίνου*, 12.9.2024, παρ. 43.

708. ΕΔΔΑ, *Dallos κ. Ουγγαρίας*, ό.π., παρ. 48-53. Αντίστοιχη είναι η ΕΔΔΑ, *Sivaničius κ. Λιθουανίας*, 21.2.2002, παρ. 29-34.

709. Τέτοια είναι η περίπτωση κατά την οποία ο επαναχαρακτηρισμός της κατηγορίας από το εφετείο ως προς τον βαθμό συμμετοχής του κατηγορουμένου (από φυσική αυτοργία σε συνέργεια μιας σειράς φορολογικών αδικημάτων) δεν ελέγχθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο περιορίστηκε στο κατά πόσον η προσφυγή έπρεπε να εξεταστεί ή όχι (leave to appeal). Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α). ΕΔΔΑ, *Juha Nuutinen κ. Φινλανδίας*, ό.π., παρ. 32-33. Βλ. και *Florin-Ioan Nistor et Adrian Marcel Nistor κ. Ρουμανίας* (τριμελής επιτροπή), 29.3.2022, παρ. 23 όπου το Ανώτατο δικαστήριο δεν εξέτασε το επιχείρημα των προσφευγόντων ότι δεν είχαν τη δυνατότητα να αμφισβητήσουν τη μεταβολή της κατηγορίας που έγινε από το Εφετείο. Εάν, ωστόσο, ο προσφεύγων δεν κάνει χρήση της δυνατότητας να αμφισβητήσει τον χαρακτηρισμό της κατηγορίας σε ανώτερο βαθμό, δεν ευθύνονται οι εθνικές αρχές. Βλ. *Farrakhov κ. Ρωσίας* (τριμελής επιτροπή), 24.7.2018, παρ. 81-82.

710. ΕΔΔΑ, *Adrian Constantin κ. Ρουμανίας*, 12.4.2011, παρ. 19.

711. ΕΔΔΑ, *Kamasinki κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 78-81, στην οποία θεωρήθηκε ότι παρασχέθηκαν επαρκείς πληροφορίες προφορικά κατά την ανάκριση που ακολούθησε τη σύλληψη του κατηγορουμένου.

712. ΕΕπιτροπήΔΑ, *C. κ. Ιταλίας*, 11.5.1988. Βλ., ωστόσο, ΕΕπιτροπήΔΑ, *Erdogan κ. Τουρκίας*, 9.7.1992, στην οποία ο κατηγορούμενος απέφυγε να παραλάβει το ένταλμα με τις απαραίτητες πληροφορίες και συνεπώς δεν παραβιάστηκε το δικαίωμά του για πληροφόρηση.

713. ΕΔΔΑ, *Vaudelle κ. Γαλλίας*, 30.1.2001, παρ. 50-66.

Β. Η γλώσσα της πληροφόρησης

Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 (α), κάθε κατηγορούμενος έχει δικαίωμα «να πληροφορηθεί (...) σε γλώσσα που κατανοεί» τη σε βάρος του κατηγορία. Έτσι, εάν δεν γνωρίζει ή γνωρίζει ανεπαρκώς τη γλώσσα της χώρας στην οποία κατηγορείται, θα πρέπει οι πληροφορίες να μεταφραστούν σε γλώσσα που κατανοεί επαρκώς ώστε να μπορεί να ασκήσει αποτελεσματικά το δικαίωμα υπεράσπισής του (όχι απαραίτητα στη μητρική του γλώσσα). Για τα ζητήματα μετάφρασης και διερμνεύας, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι δεν απαιτείται καταρχήν να έχει υποβληθεί κάποιο ρητό αίτημα από τον κατηγορούμενο, αλλά οι εθνικές αρχές φέρουν το βάρος να αξιολογήσουν την ανάγκη για διερμνεύα και να προβούν στις δέουσες ενέργειες⁷¹⁴. Θα πρέπει, επομένως, να πληροφορηθούν τον κατηγορούμενο σε γλώσσα που κατανοεί, εκτός εάν μπορούν να αποδείξουν ότι γνωρίζει επαρκώς τη γλώσσα της χώρας στην οποία κατηγορείται⁷¹⁵.

Από το γράμμα της διάταξης δεν προκύπτει ότι η μετάφραση πρέπει να παρέχεται εγγράφως στον αλλοδαπό κατηγορούμενο. Ωστόσο, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στο κατηγορητήριο, το οποίο, όπως είδαμε παραπάνω, παίζει σημαντικό ρόλο στις ποινικές διαδικασίες. Πράγματι, ο κατηγορούμενος που δεν κατανοεί τη γλώσσα της διαδικασίας μπορεί να βρεθεί σε μειονεκτική θέση εάν δεν του παρασχεθεί γραπτή μετάφραση του κατηγορητηρίου σε γλώσσα που κατανοεί⁷¹⁶. Κάθε περίπτωση, όμως, θα κριθεί *in concreto*. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση όταν το κατηγορητήριο δεν είχε μεταφραστεί γραπτώς, αλλά προφορικά, στο μέτρο που το κείμενο ήταν απλό και ο κατηγορούμενος είχε ήδη ανακριθεί *in extenso* για τις κατηγορίες από αστυνομικούς και ανακριτή με την παρουσία διερμνεύα. Περαιτέρω, ο προσφεύγων δεν είχε παραπνευθεί σχετικώς στις εθνικές αρχές⁷¹⁷.

Γ. Η πληροφόρηση «το συντομότερο δυνατό»

Ο κατηγορούμενος δικαιούται να πληροφορηθεί τη σε βάρος του κατηγορία το συντομότερο δυνατό. Το εάν έχει τηρηθεί η συγκεκριμένη εγγύηση είναι ζήτημα που εξαρτάται από τις ειδικότερες περιστάσεις. Ιδιαίτερη σημασία έχει το κατά πόσον το χρονικό σημείο στο οποίο παρασχέθηκαν οι πληροφορίες επηρεάζει δυσμενώς τη θέση του κατηγορουμένου. Στο πλαίσιο αυτό έχει κριθεί ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α) για τον λόγο ότι ο κατηγορούμενος δεν ενημερώθηκε αμέσως από τον ανακριτή, αλλά αργότερα και σε εύλογο χρόνο για τις κατηγορίες σε βάρος του, στο μέτρο που δεν μεταβλήθηκε βλαπτικώς η θέση του⁷¹⁸. Αντιθέτως, έχει θεωρηθεί ότι η απουσία ενημέρωσης για χρονικό διάστημα άνω των δέκα ετών ως προς κατηγορίες για τραπεζική απάτη με τη δικαιολογία ότι ο προσφεύγων δεν θεωρείτο, κατά το εθνικό δίκαιο, κατηγορούμενος παραβίασε την εγγύηση για πληροφόρηση στη συντομότερη προθεσμία⁷¹⁹. Περαιτέρω, διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (α) σε υπόθεση στην

714. ΕΔΔΑ, *Vizgirda κ. Σλοβενίας*, 28.8.2018, παρ. 80 επ.

715. ΕΔΔΑ, *Brožicek κ. Ιταλίας* (Ολομέλεια), 19.12.1989, παρ. 38-42. Ο προσφεύγων, ο οποίος δεν ήταν Ιταλός ούτε κατοικούσε στην Ιταλία, είχε ενημερώσει τις αρμόδιες αρχές ότι δεν κατανοούσε την ιταλική γλώσσα. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι από τη στιγμή που οι αρχές δεν απέδειξαν ότι ο προσφεύγων γνώριζε επαρκώς τα ιταλικά, έπρεπε να έχουν μεταφράσει τα σχετικά έγγραφα κατηγορίας.

716. ΕΔΔΑ, *Vizgirda κ. Σλοβενίας*, ό.π., παρ. 75.

717. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., ιδίως παρ. 79.

718. ΕΕπιτροπήΔΑ, *C. κ. Ιταλίας*, 11.5.1988.

719. ΕΔΔΑ, *Casse κ. Λουξεμβούργου*, 27.4.2006, παρ. 74-75.

οποία κατά τη διάρκεια της κατάθεσής του στις εισαγγελικές αρχές με την ιδιότητα του μάρτυρα ο προσφεύγων ενημερώθηκε για το αντικείμενο της έρευνας, την υποχρέωσή του να καταθέσει με ειλικρίνεια και για το δικαίωμά του να μην αυτοενοχοποιηθεί, αλλά δεν ενημερώθηκε για το ότι οι υπό έρευνα κατηγορίες αφορούσαν μεταξύ άλλων και εκείνον⁷²⁰. Μάλιστα, ήδη πριν από τη συγκεκριμένη κατάθεση, η εισαγγελία είχε λάβει σειρά μέτρων που είχαν «σημαντικές επιπτώσεις στην κατάστασή» του, όπως η επί δύο μήνες παρακολούθηση των τηλεφωνικών του επικοινωνιών. Εξάλλου, επειδή ο προσφεύγων δεν κατέθεσε στις αρχές με την ιδιότητα του κατηγορούμενου, δεν επωφελήθηκε συνδρομής δικηγόρου. Το ΕΔΔΑ σημείωσε ότι δεν ήταν σε θέση να αξιολογήσει κατά πόσον επηρεάστηκε ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας στο σύνολό της, αλλά σε κάθε περίπτωση η κυβέρνηση δεν μπόρεσε να αποδείξει το αντίθετο.

III. Το δικαίωμα σε χρόνο και αναγκαίες ευκολίες

- 273 Το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 6 παρ. 3 αναφέρεται στο δικαίωμα του κατηγορουμένου να διαθέτει τον αναγκαίο χρόνο και ευκολίες προκειμένου να προετοιμάσει την υπεράσπισή του. Όπως αναφέρθηκε, το παραπάνω δικαίωμα μπορεί να επικαλύπτεται ως προς ορισμένες πτυχές με το δικαίωμα σε πληροφόρηση του κατηγορουμένου. Περαιτέρω, το δικαίωμα σε αναγκαίο χρόνο και ευκολίες με σκοπό την προετοιμασία της υπεράσπισης τελεί σε στενή σχέση και με το δικαίωμα σε συνήγορο κατά την παρ. 3 (γ). Εξάλλου, δεν είναι λίγες οι φορές στις οποίες το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη τόσο τη θέση του κατηγορουμένου όσο και του συνηγόρου του και εξετάζει από κοινού το άρθρο 6 παρ. 3 (β) και (γ). Στην περίπτωση αυτή, αξιολογεί τις δυσκολίες που αντιμετώπισε η υπεράσπιση, καθώς και τη γενική επίδραση των εν λόγω δυσκολιών στον δίκαιο χαρακτήρα του συνόλου της δίκης⁷²¹.
- 274 Το άρθρο 6 παρ. 3 (β) συνεπάγεται ότι η ουσιαστική υπεράσπιση του κατηγορουμένου μπορεί να περιλαμβάνει οτιδήποτε είναι «αναγκαίο» για την προετοιμασία της κύριας δίκης. Ο κατηγορούμενος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να οργανώσει την υπεράσπισή του με κατάλληλο τρόπο και να μπορεί να θέσει όλα τα υπερασπιστικά επιχειρήματα ενώπιον του δικαστηρίου, προκειμένου να επηρεάσει την έκβαση της δίκης⁷²². Η επάρκεια του παρεχόμενου χρόνου και ευκολιών στον κατηγορούμενο εκτιμάται υπό το φως των ειδικότερων πραγματικών περιστάσεων κάθε υπόθεσης⁷²³.
- 275 Ως προς την ενεργητική νομιμοποίηση του προσφεύγοντος, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι ο κατηγορούμενος που αθώωθηκε δεν μπορεί να επικαλεστεί παραδεκτά την παραβίαση του δικαιώματός του για προετοιμασία της υπεράσπισής του σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3⁷²⁴. Το ίδιο ισχύει και για τον κατηγορούμενο που δηλώνει ότι δεν προτίθεται να συμμετάσχει περαιτέρω στην ποινική διαδικασία⁷²⁵.

720. ΕΔΔΑ, *Bjarki H. Diego κ. Ισλανδίας*, 15.3.2022, παρ. 50 επ.

721. ΕΔΔΑ, *Moiseyev κ. Ρωσίας*, 9.10.2008, παρ. 201 επ., *Suslov and Batikyan κ. Ουκρανίας*, 6.10.2022, παρ. 152.

722. ΕΔΔΑ, *ΟΑΟ Neftyanaya Kompaniya Yukos κ. Ρωσίας*, 20.9.2011, παρ. 538, *Leas κ. Εσθονίας*, 6.3.2012, παρ. 80.

723. ΕΔΔΑ, *Galstyan κ. Αρμενίας*, 15.11.2007, παρ. 84, *Kornev and Karpenko κ. Ουκρανίας*, 21.10.2010, παρ. 66, *Kikabidze κ. Γεωργίας*, 16.11.2021, παρ. 44, *Nevzlin κ. Ρωσίας*, 18.1.2022, παρ. 140.

724. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 13.3.1980.

725. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.10.1980.

A. Ο αναγκαίος χρόνος

Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να διαθέτει χρόνο για να προετοιμάσει δεόντως την υπεράσπισή του και η ανάγκη αποφυγής μιας βεβιασμένης δίκης τελούν σε σχέση λεπτής ισορροπίας προς το δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεση σε λογική προθεσμία, όπως προβλέπεται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 6⁷²⁶. Το Δικαστήριο εξετάζει την τήρηση της παραπάνω ισορροπίας δυνάμει των πραγματικών περιστατικών κάθε υπόθεσης.

Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, στις δίκες που διαρκούν περισσότερες ημέρες, το άρθρο 6 παρ. 3 (β) της Σύμβασης δεν απαιτεί η όλη προετοιμασία του κατηγορουμένου να έχει ολοκληρωθεί πριν από την πρώτη μέρα της ακροαματικής διαδικασίας. Με άλλα λόγια, αυτό που έχει σημασία είναι ο πραγματικός χρόνος που έχει στη διάθεσή του ο κατηγορούμενος. Εξάλλου, δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά, δεδομένου ότι η πορεία της δίκης δεν δύναται να προβλεφθεί με ακρίβεια και νέα στοιχεία που χρήζουν περαιτέρω προετοιμασίας είναι πιθανό να ανακύψουν κατά τη διάρκεια της συζήτησης στο ακροατήριο.

Η διάθεση χρόνου για κατάλληλη προετοιμασία αφορά τόσο τον κατηγορούμενο όσο και τον δικηγόρο του⁷²⁷. Ο τελευταίος, ωστόσο, πρέπει να είναι σε θέση να διαχειριστεί πιο επείγουσες καταστάσεις⁷²⁸. Η επάρκεια του χρόνου που δίδεται στον κατηγορούμενο κρίνεται *in concreto* και εξαρτάται από διάφορους παράγοντες όπως η φύση και η πολυπλοκότητα της υπόθεσης⁷²⁹, το στάδιο της διαδικασίας⁷³⁰, η τυχόν αυτοπρόσωπη υπεράσπιση του κατηγορουμένου⁷³¹, η εκπροσώπηση του κατηγορουμένου από ομάδα πεπειραμένων δικηγόρων⁷³² ή ο φόρτος εργασίας του δικηγόρου⁷³³. Περαιτέρω, το αίτημα για αναβολή από μέρους του κατηγορουμένου θα ληφθεί υπόψη για να εκτιμηθεί κατά πόσον ο τελευταίος χρειαζόταν πράγματι περισσότερο χρόνο⁷³⁴. Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι η επίκληση και προσαγωγή νέων στοιχείων που αφορούν τον χαρακτήρα του κατηγορουμένου και όχι τις συνθήκες τέλεσης του αδικήματος μπορούν να πραγματοποιηθούν και χωρίς αναβολή της υπόθεσης⁷³⁵.

726. ΕΔΔΑ, *Öcalan κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.5.2005, παρ. 130-149.

727. Από μόνο του το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος αρνήθηκε την εκπροσώπηση του από δικηγόρο και επέλεξε να παρασταθεί αυτοπροσώπως στη δίκη δεν συνεπάγεται ότι δεν χρειάζεται τον αναγκαίο χρόνο και ευκολίες για την αποτελεσματική προετοιμασία του. ΕΔΔΑ, *Galstyan κ. Αρμενίας*, 15.11.2007, παρ. 86.

728. ΕΔΔΑ, *Mattick κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 31.3.2005. Στην απόφαση αυτή, η παράδοση του φακέλου της υπόθεσης στον συνήγορο ένα μήνα πριν τη δίκη δεν κρίθηκε από το ΕΔΔΑ ως αντιβαίνουσα στις εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 3 (β).

729. ΕΔΔΑ, *Gregacevic κ. Κροατίας*, 10.7.2012, παρ. 51, *Kikabidze κ. Γεωργίας*, 16.11.2021, παρ. 43.

730. ΕΔΔΑ, *Galović κ. Κροατίας*, 31.8.2021, παρ. 82, *Nevzlin κ. Ρωσίας*, 18.1.2022, παρ. 139.

731. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Αυστρίας*, 11.2.1967.

732. ΕΔΔΑ, *Khodorkovskiy and Lebedev κ. Ρωσίας*, 25.7.2013, παρ. 580 επ. Βλ. και *Lambin κ. Ρωσίας*, 21.11.2017, στην οποία ο προσφεύγων και οι δύο δικηγόροι του είχαν πέντε ημέρες για να μελετήσουν φάκελο περίπου 1.500 σελίδων, που είχαν διαβάσει σε προηγούμενη διαδικασία. Οι δικηγόροι επιβεβαίωσαν ενώπιον των εθνικών αρχών ότι ο χρόνος αυτός ήταν αρκετός για να προετοιμαστούν και κατά τη διάρκειά του συνάντησαν πολλές φορές τον προσφεύγοντα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (β).

733. ΕΔΔΑ, *Mattick κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 31.3.2005.

734. ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 98.

735. ΕΔΔΑ, *G.B. κ. Γαλλίας*, 2.10.2001, ιδίως παρ. 60-63.

- 279 Στο παραπάνω πλαίσιο, οι σχετικά σύντομες προθεσμίες δεν κρίνονται *per se* αντίθετες στο άρθρο 6 παρ. 3 (β). Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι η δίκη λίγες ώρες μετά τη σύλληψη προσώπου που δεν εκπροσωπείτο από συνήγορο παραβίαζε τις εγγυήσεις του εν λόγω άρθρου⁷³⁶. Το ίδιο κρίθηκε και για τη χορήγηση προθεσμίας δύο εβδομάδων πριν τη δίκη για προετοιμασία σε υπόθεση η οποία είχε 17.000 σελίδες φάκελο⁷³⁷ ή ακόμη και 19.000 σελίδες⁷³⁸. Από την άλλη, το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (β), όταν χορηγήθηκε στον συνήγορο υπεράσπισης χρονικό διάστημα τριών εβδομάδων προκειμένου να απαντήσει σε έγγραφο 49 σελίδων⁷³⁹.
- 280 Η επάρκεια του χρόνου αξιολογείται διαφορετικά αναλόγως του σταδίου της διαδικασίας. Όταν για παράδειγμα ασκείται έφεση ή «αίτηση ακύρωσης» (*plea of nullity*), ο κατηγορούμενος είναι κατά κανόνα εξοικειωμένος με τον φάκελο της υπόθεσης και ιδίως με τη φύση των κατηγοριών και τα στοιχεία στα οποία στηρίζονται αυτές⁷⁴⁰. Στην υπόθεση *Χατζηαναστασίου κατά Ελλάδας*, ωστόσο, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (β) λόγω του ότι η προθεσμία άσκησης της έφεσης εξέπνευσε πριν ακόμη ο κατηγορούμενος λάβει γνώση του γραπτού κειμένου της καταδικαστικής απόφασης. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, είναι σημαντικό το εθνικό δικαστήριο να υποδεικνύει κατά τρόπο αναμφίβολο τους λόγους στους οποίους βασίζει την απόφασή του, προκειμένου ο κατηγορούμενος να μπορεί να ασκήσει έφεση. Δεδομένου ότι εν προκειμένω δεν επιτρεπόταν στον προσφεύγοντα να καταθέσει συμπληρωματικό υπόμνημα, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι παραβιάστηκε η εγγύηση για διάθεση του αναγκαίου χρόνου για προετοιμασία της υπεράσπισης⁷⁴¹.
- 281 Ωστόσο, σε άλλη υπόθεση έχει κριθεί ότι το δικαίωμα για προετοιμασία της υπεράσπισης του κατηγορουμένου δεν επηρεάστηκε από το γεγονός ότι έως τη λήξη της προθεσμίας για άσκηση έφεσης εκείνος δεν είχε πρόσβαση στο πλήρες κείμενο της πρωτόδικης απόφασης. Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη ότι του είχε ήδη επιδοθεί περίληψη της εν λόγω απόφασης και ότι το εφετείο θα επανεκτιμούσε το σύνολο των σχετικών πραγματικών και νομικών ζητημάτων⁷⁴².

Β. Οι αναγκαίες ευκολίες

- 282 Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι η αρχή της εκατέρωθεν ακροάσεως και η αρχή της ισοπλίας μεταξύ κατηγορούσας αρχής και κατηγορουμένου συνεπάγονται ότι και τα δύο μέρη πρέπει να λαμβάνουν γνώση και να σχολιάζουν τις κατατεθειμένες παρατηρήσεις και τα στοιχεία που έχουν προσκομισθεί⁷⁴³. Στο πλαίσιο του άρθρου 6 παρ. 3 (β), η παραπάνω διαπίστωση αποκτά

736. ΕΔΔΑ, *Galstyan κ. Αρμενίας*, ό.π., παρ. 84-88.

737. ΕΔΔΑ, *Öcalan κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.5.2005, παρ. 130 επ.

738. ΕΔΔΑ, *Nevzlin κ. Ρωσίας*, 18.1.2022, παρ. 149.

739. ΕΔΔΑ, *Kramzow κ. Αυστρίας*, 21.9.1993, παρ. 45 επ.

740. ΕΔΔΑ, *Lambin κ. Ρωσίας*, ό.π., που αφορούσε επανάληψη διαδικασίας.

741. ΕΔΔΑ, *Hadjianastassiou κ. Ελλάδας*, 16.12.1992, παρ. 29-37.

742. ΕΔΔΑ, *Zoon κ. Ολλανδίας*, 7.12.2000, παρ. 45-51.

743. ΕΔΔΑ, *Brandstetter κ. Αυστρίας*, 28.8.1991, παρ. 66-67, *Fitt κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 16.2.2000, παρ. 44, *Rowe and Davis κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 16.2.2000, παρ. 60.

ντίθετες στο τη σύλληψη εν λόγω άρθρου / τη δίκη για 19.000 σελίδες (β), όταν χορηγούνται να

διαδικασίας. κατηγορούμενη φύση των γυναικείων ρ. 3 (β) λόγω λάβει γνώση, είναι σημαντικές στους οποίους κήσει έφεση. συμπληρωμένη για διά-

τάσισης του is για άσκηση της. Το ΕΔΔΑ το εφετείο θα

ισοπλίας με- έρη πρέπει να στοιχεία που πωση αποκτά

ιδιαίτερη σημασία, υπό την έννοια ότι ο κατηγορούμενος θα πρέπει να λαμβάνει γνώση όλων των αποδεικτικών στοιχείων που έχει στη διάθεσή της η κατηγορούσα αρχή⁷⁴⁴.

Το δικαίωμα στις αναγκαίες «ευκολίες» δεν είναι απόλυτο. Σε ορισμένες υποθέσεις τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου θα πρέπει να περιοριστούν για λόγους δημοσίου συμφέροντος ή προστασίας δικαιωμάτων τρίτων προσώπων⁷⁴⁵. Πράγματι, στις ποινικές διαδικασίες μπορεί να υπάρχουν αντιπαθέμενα προς την υπεράσπιση συμφέροντα, όπως η εθνική ασφάλεια, η ανάγκη προστασίας των μαρτύρων από τυχόν αντίποινα ή η διαφύλαξη της μεθόδου εργασίας των αστυνομικών (κεκαλυμμένη δράση αστυνομικών)⁷⁴⁶. Τα συγκρουόμενα αυτά συμφέροντα θα πρέπει να σταθμίζονται κάθε φορά με τα δικαιώματα του κατηγορουμένου. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι μόνο τα απολύτως απαραίτητα περιοριστικά μέτρα γίνονται δεκτά⁷⁴⁷. Σε κάθε περίπτωση, όταν επιβάλλεται ένας περιορισμός στα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου θα πρέπει να αντισταθμίζεται με την τήρηση άλλων εγγυήσεων κατά τις διαδικασίες που ακολουθούν οι δικαστικές αρχές⁷⁴⁸. Το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τη διάρκεια του τυχόν περιορισμού και κρίνει το κατά πόσον παρασχέθηκαν οι απαιτούμενες ευκολίες υπό το φως των συγκεκριμένων πραγματικών περιστατικών⁷⁴⁹.

Ένα μεγάλο μέρος των αποφάσεων του ΕΔΔΑ αφορά δύο είδη «ευκολιών»: τη δυνατότητα επικοινωνίας με εμπιστευτικό και αποτελεσματικό τρόπο μεταξύ κατηγορουμένου και δικηγόρου και την πρόσβαση στη δικογραφία που έχει σχηματιστεί σε βάρος του πρώτου. Ως προς τη δυνατότητα επικοινωνίας με δικηγόρο, το Δικαστήριο έχει διαπιστώσει παραβίαση της εγγύησης του άρθρου 6 παρ. 3 (β) όταν ετέθη σειρά περιορισμών στους συνηγόρους του κατηγορουμένου, όπως η ανάγνωση από τις διοικητικές αρχές των σημειώσεών τους, η αδυναμία να έχουν πρόσβαση στη δικογραφία παρά μόνο εντός συγκεκριμένου κτιρίου, η ανάγκη αδείας για να επισκέπτονται τον κατηγορούμενο, κ.λπ. Παράλληλα, ο κατηγορούμενος αδυνατούσε να προετοιμαστεί δεόντως, λόγω των άσχημων συνθηκών κράτησης και μεταφορές του στο δικαστήριο⁷⁵⁰. Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι περιορισμοί στο δικαίωμα του κατηγορουμένου που αφορούν την απαγόρευση επίσκεψης από τον δικηγόρο σε συγκεκριμένες ώρες⁷⁵¹ ή την υποχρέωση εχεμύθειας του δικηγόρου (και μη αποκάλυψης στοιχείων στον ίδιο

744. Ο κατηγορούμενος δικαιούται να λάβει γνώση των αποτελεσμάτων της έρευνας. ΕΔΔΑ, *Galstyan κ. Αρμενίας*, ό.π., παρ. 84, *Murtazaliyeva κ. Ρωσίας*, 18.12.2018, παρ. 91, *Sigurður Einarsson κ. Ισλανδίας*, 4.6.2019, παρ. 86.

745. ΕΔΔΑ, *Dowsett κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.6.2003, παρ. 42, *Mansell κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.1.2003, V. κ. *Φινλανδίας*, 24.4.2007, παρ. 75, *Natunen κ. Φινλανδίας*, 31.3.2009, παρ. 40, *Sigurður Einarsson κ.ά. κ. Ισλανδίας*, 4.6.2019, παρ. 85.

746. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Kurup κ. Δανίας*, 10.7.1985 (περιορισμός στον δικηγόρο του κατηγορουμένου να μη συζητήσει μαζί του τις καταθέσεις ανώνυμου μάρτυρα προκειμένου να μην αποκαλυφθούν τα στοιχεία του τελευταίου), *Cannon κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.1.1997 (όπου δεν γνωστοποιήθηκαν στοιχεία τα οποία θα αποκάλυπταν λεπτομέρειες για τους πληροφοριοδότες της αστυνομίας).

747. ΕΔΔΑ, V. κ. *Φινλανδίας*, ό.π.

748. ΕΔΔΑ, *Fitt κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 45-46.

749. ΕΔΔΑ, *Tepashkin (αρ. 2) κ. Ρωσίας*, 16.12.2010, παρ. 159-168.

750. ΕΔΔΑ, *Moiseyev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 213 επ.

751. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Bonzi κ. Ελβετίας*, ό.π.

του τον πελάτη), σε αρχικό στάδιο των διαδικασιών και προκειμένου να προστατευθεί μάρτυρας έχουν θεωρηθεί επιτρεπτοί⁷⁵².

- 285 Περαιτέρω, ως «αναγκαία ευκολία», την οποία πρέπει να διαθέτει ο κατηγορούμενος κατ' άρθρο 6 παρ. 3 (β) για την προετοιμασία της υπεράσπισής του, νοείται και η δυνατότητα ανεμπόδιστης πρόσβασης στη δικογραφία. Πράγματι, ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα πρόσβασης σε όλα τα στοιχεία του φακέλου που έχουν συγκεντρωθεί από τις αρμόδιες αρχές⁷⁵³. Ωστόσο, προσωρινή αδυναμία πρόσβασης σε ορισμένα έγγραφα, η οποία δεν επηρεάζει το τελικό αποτέλεσμα της διαδικασίας, δεν φαίνεται να παραβιάζει το δικαίωμα του κατηγορουμένου σε «αναγκαίες ευκολίες»⁷⁵⁴. Εξ άλλου, η πρόσβαση που δίδεται στον δικηγόρο του κατηγορουμένου, αλλά όχι στον τελευταίο δεν έχει κριθεί ως αντίθετη στις εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 3 (β)⁷⁵⁵. Η άρνηση, όμως, πρόσβασης στη δικογραφία στον κατηγορούμενο που δεν εκπροσωπείται από συνήγορο, αλλά παρίσταται σε όλες τις διαδικασίες αυτοπροσώπως, παραβιάζει το εν λόγω άρθρο⁷⁵⁶. Με βάση τα ανωτέρω, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (β) στην περίπτωση κατά την οποία η πρόσβαση στη δικογραφία ήταν περιορισμένη, δεν επιτρεπόταν η φωτοτύπηση των εγγράφων και οι σημειώσεις δεν μπορούσαν να μεταφερθούν εκτός της γραμματείας⁷⁵⁷.
- 286 Πέραν από τις παραπάνω περιπτώσεις, το άρθρο 6 παρ. 3 (β) μπορεί να περιλαμβάνει και άλλου είδους «ευκολίες», στο μέτρο που είναι αναγκαίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης. Κάτι τέτοιο περιλαμβάνει, για παράδειγμα, τη διευκόλυνση του προσφεύγοντος να διασφαλίσει αποδεικτικά μέσα που είναι απαραίτητα. Έτσι, η άρνηση αστυνομικού να συνοδεύσει τον προσφεύγοντα στο νοσοκομείο ώστε να υποβληθεί σε αλκοτέστ, παρότι τέτοια παρουσία ήταν απαραίτητη για να μπορεί να χρησιμοποιηθεί το αποτέλεσμα της εξέτασης στη δίκη, παραβιάζει το δικαίωμα του κατηγορούμενου σε αναγκαίες ευκολίες⁷⁵⁸.
- 287 Ιδιαίτερη σημασία μπορεί να αποκτήσει το δικαίωμα στις αναγκαίες ευκολίες και στην περίπτωση των κρατουμένων. Αυτό μπορεί να συμβεί όχι μόνον υπό την οπτική γωνία της δυνατότητας επικοινωνίας με τον δικηγόρο τους, αλλά και ως προς την προετοιμασία των ίδιων των κατηγορουμένων για την επικείμενη δίκη. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ δεν έχει αποκλείσει ότι στην περίπτωση των κρατουμένων η έννοια των αναγκαίων ευκολιών μπορεί να περιλαμβάνει την εξασφάλιση συνθηκών κράτησης, μεταφοράς, σίτισης και άλλων που θα επιτρέψουν στον κατηγορούμενο να διαβάσει και να γράψει με κάποιο βαθμό συγκέντρωσης⁷⁵⁹. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει λάβει υπόψη τη σωματική και ψυχική κούραση των κατηγορουμένων από την εξαντλητική νυχτερινή τους μεταφορά με φορτηγό ως παράγοντα που υπονόμωσε τον δίκαιο χαρακτήρα της πολύ σημαντικής δίκης που ακολούθησε αμέσως μετά. Το ΕΔΔΑ σημείωσε ότι παρά τη βοήθεια των δικηγόρων τους, που μπορούσαν να υποβάλουν τις παρατηρή-

752. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Kurup κ. Δανίας*, 10.7.1985, ό.π.

753. ΕΕπιτροπήΔΑ, *C.G.P. κ. Ολλανδίας*, 15.1.1997.

754. ΕΔΔΑ, *Khodorkovskiy and Lebedev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 598-599.

755. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., ιδίως παρ. 87-88.

756. ΕΔΔΑ, *Foucher κ. Γαλλίας*, 18.3.1997, παρ. 27 επ.

757. ΕΔΔΑ, *Matyjek κ. Πολωνίας*, 4.4.2007, παρ. 55 επ.

758. ΕΔΔΑ, *Lilian Erhan κ. Μολδαβίας*, 5.7.2022, παρ. 20-21.

759. ΕΔΔΑ, *Mayzit κ. Ρωσίας*, 20.1.2005, παρ. 81, *Razvozhayev κ. Ρωσίας και Ουκρανίας και Udaltsov κ. Ρωσίας*, 19.11.2019, παρ. 252.

θεί μάρτυ-

ος κατ' άρ-
τα ανεμπό-
ιρόσθασης
5⁷⁵³. Ωστό-
ει το τελικό
υμμένου σε
ατηγορου-
ρου 6 παρ.
δεν εκπρο-
ι, παραβιά-
ου άρθρου
ιορισμένη,
α μεταφερ-

άνει και άλ-
εράσπισης.
1 διασφαλί-
δεύσει τον
ουσία ήταν
η, παραβιά-

1 στην περί-
ία της δυνα-
των ιδίων
οκλείσει ότι
περιλαμβά-
επιτρέψουν
59. Εξάλλου,
υμένων από
ιευσε τον δί-
ΕΔΔΑ σημεί-
s παρατηρή-

σεις τους, οι παραπάνω συνθήκες αποδυνάμωσαν αναμφίβολα τη θέση των κατηγορουμένων σε μια πολύ καθοριστική στιγμή κατά την οποία είχαν ανάγκη όλες τις δυνάμεις τους για να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, να αντιμετωπίσουν ερωτήσεις και να συμβουλευτούν αποτελεσματικά τους δικηγόρους τους⁷⁶⁰. Στην ίδια κατεύθυνση, το ΕΔΔΑ έχει διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παρ. 1 σε μια υπόθεση κατά την οποία η ακροαματική διαδικασία διήρκεσε πάνω από δεκαεπτά συνεχόμενες ώρες (με ελάχιστα σύντομα διαλείμματα) με αποτέλεσμα τόσο ο κατηγορούμενος όσο και οι δικαστές να έχουν εξουθενωθεί⁷⁶¹.

IV. Το δικαίωμα υπεράσπισης με ή χωρίς συνήγορο

Το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) προβλέπει ότι ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να υπερασπιστεί ο ίδιος 288 τον εαυτό του ή να αναθέσει την υπεράσπισή του σε συνήγορο της επιλογής του. Περαιτέρω, στην περίπτωση κατά την οποία ο κατηγορούμενος δεν δύναται να πληρώσει συνήγορο, οι αρμόδιες αρχές θα πρέπει να φροντίσουν για τη δωρεάν νομική του υπεράσπιση, εφόσον αυτό ενδείκνυται από το συμφέρον της ορθής απονομής δικαιοσύνης. Όπως γίνεται κατανοητό, το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) ενσωματώνει τρία ειδικότερα δικαιώματα: το δικαίωμα για αυτοπρόσωπη εμφάνιση και υπεράσπιση του κατηγορουμένου, το δικαίωμα του κατηγορουμένου να διορίσει συνήγορο της επιλογής του και, υπό προϋποθέσεις, το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή. Τα παραπάνω δικαιώματα δεν αφορούν μόνον την ακροαματική διαδικασία. Το ΕΔΔΑ έχει τονίσει επανειλημμένως ότι η εφαρμογή των εγγυήσεων που περιέχονται στο εν λόγω άρθρο όχι μόνο δεν αποκλείεται, αλλά μπορεί και να απαιτείται στο στάδιο της προδικασίας.

Είναι γεγονός ότι ο ακριβής τρόπος άσκησης των παραπάνω δικαιωμάτων δεν προκύπτει από 289 τη γραμματική διατύπωση της ρύθμισης. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι η επιλογή των μέσων που θα διασφαλίσουν τα ως άνω δικαιώματα επαφίεται στα συμβαλλόμενα Κράτη και ο ρόλος του Δικαστηρίου επικεντρώνεται στο να ελέγξει κατά πόσον η μέθοδος που έχει επιλεγεί από τις εθνικές αρχές είναι σύμφωνη με τις απαιτήσεις της δίκαιης δίκης⁷⁶². Η σχετική νομολογία του Δικαστηρίου είναι πλούσια και αναδεικνύει τις θεμελιώδεις εγγυήσεις που ενσωματώνονται στα τρία ειδικότερα δικαιώματα του άρθρου 6 παρ. 3 (γ).

A. Το δικαίωμα σε αυτοπρόσωπη υπεράσπιση

Το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) προβλέπει ότι ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να υπερασπιστεί ο ίδιος 290 τον εαυτό του, ακόμη και χωρίς την παρουσία δικηγόρου. Το Δικαστήριο έχει τονίσει, ωστόσο, ότι το εν λόγω δικαίωμα δεν είναι απόλυτο. Με άλλα λόγια, έχει κριθεί ότι η υποχρεωτική

760. ΕΔΔΑ, *Barberà, Messegue and Jabardo κ. Ισπανίας* (Ολομέλεια), 6.12.1988, ιδίως παρ. 70 και 89. Η απόφαση εξετάζει τα πραγματικά περιστατικά υπό το φως του άρθρου 6 παρ. 1.

761. ΕΔΔΑ, *Makhfi κ. Γαλλίας*, 19.10.2004, παρ. 40-41. Το Δικαστήριο έκρινε ότι είναι σημαντικό όχι μόνον οι κατηγορούμενοι, αλλά και οι συνήγοροί τους να μπορούν να παρακολουθούν τη συζήτηση, να απαντούν σε ερωτήσεις και να αγορεύουν χωρίς να βρίσκονται σε κατάσταση υπερβολικής κόπωσης. Ομοίως, είναι σημαντικό οι δικαστές και οι ένορκοι να μπορούν να συγκεντρωθούν, να παρακολουθούν τη διαδικασία και να προβούν σε μια συνειδητή απόφαση. Βλ. επίσης, *Moiseyev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 219-223.

762. ΕΔΔΑ, *Quaranta κ. Ελβετίας*, 24.5.1991, παρ. 30.

νομική εκπροσώπηση ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου δεν παραβιάζει απαραίτητα τη Σύμβαση⁷⁶³. Ειδικότερα, το συμφέρον της δικαιοσύνης επιτάσσει συχνά ο κατηγορούμενος να εκπροσωπείται και να συνεπικουρείται από συνήγορο⁷⁶⁴. Εξάλλου, η υποχρεωτική πρόβλεψη παρουσίας δικηγόρου αποτελεί μέτρο που ευνοεί τον κατηγορούμενο και αποβλέπει στο να διαφυλάξει τα συμφέροντά του. Επιπλέον, τα Κράτη βρίσκονται σε καλύτερη θέση για να επιλέξουν τα μέσα οργάνωσης του δικαστικού τους συστήματος που θεωρούν καταλληλότερα ώστε να προστατεύονται τα δικαιώματα υπεράσπισης⁷⁶⁵. Τέτοιες ρυθμίσεις απαντώνται στην εσωτερική έννομη τάξη μεγάλου αριθμού συμβαλλομένων Κρατών. Επομένως, η επιλογή μεταξύ των δυνατοτήτων του άρθρου 6 παρ. 3 (γ), δηλαδή το δικαίωμα του κατηγορούμενου να υπερασπίζεται τον εαυτό του αυτοπροσώπως ή να εκπροσωπείται από δικηγόρο της επιλογής του (ή ακόμη και από δικηγόρο που ορίζει το εθνικό δικαστήριο), εξαρτάται καταρχήν από το εθνικό δίκαιο ή τους κανόνες διαδικασίας του εθνικού δικαστηρίου⁷⁶⁶. Τα κράτη έχουν περιθώριο εκτίμησης για την εν λόγω επιλογή, το οποίο βέβαια δεν είναι ευρύ.

- 291 Όταν τίθεται το ζήτημα της απαγόρευσης της αυτοπροσώπων υπεράσπισης στις ποινικές δίκες, το ΕΔΔΑ θα ελέγξει αρχικά τον σχετικό εθνικό νόμο και τη δικαιολογητική του βάση. Εάν υφίστανται επαρκείς λόγοι για τη συγκεκριμένη νομοθετική επιλογή, θα εξεταστούν, αφενός το κατά πόσον το εθνικό δικαστήριο αιτιολόγησε επαρκώς την απόφασή του όταν εφάρμοσε τον νόμο, αφετέρου, ο εν γένει δίκαιος (ή μη) χαρακτήρας της ποινικής διαδικασίας. Το κεντρικό ερώτημα που τίθεται είναι το εάν ο κατηγορούμενος είχε τη δυνατότητα να συμμετάσχει ενεργά και αποτελεσματικά στη δίκη⁷⁶⁷.
- 292 Ξεχωριστό ενδιαφέρον έχει το ζήτημα της υποχρεωτικής νομικής εκπροσώπησης κατηγορούμενου που έχει νομική εκπαίδευση. Στην υπόθεση *Correia de Matos κατά Πορτογαλίας*, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης εξέτασε τις αιτιάσεις του προσφεύγοντος, νομικού, η δικηγορική ιδιότητα του οποίου είχε ανασταλεί από τον τοπικό Δικηγορικό Σύλλογο, ότι παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) διότι δεν είχε τη δυνατότητα να υπερασπιστεί χωρίς νομική συνδρομή την υπόθεσή του. Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη το πλαίσιο στο οποίο είχε επιβληθεί και εφαρμοστεί η υποχρέωση νομικής εκπροσώπησης, καθώς και τη δυνατότητα του προσφεύγοντος να παρεμβαίνει αυτοπροσώπως στις διαδικασίες. Περαιτέρω, έκρινε ως επαρκείς τους λόγους για τους οποίους είχε ρυθμιστεί κατά αυτόν τον τρόπο το ζήτημα. Στο μέτρο που η ποινική διαδικασία σε βάρος του προσφεύγοντος δεν είχε χαρακτηριστικά που επηρέαζαν τον δίκαιο χαρακτήρα της, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι δεν παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) της Σύμβασης⁷⁶⁸.

763. ΕΔΔΑ, *Croissant κ. Γερμανίας*, 25.9.1992, παρ. 32, όπου κρίθηκε ότι η υποχρεωτική νομική συνδρομή προς τον κατηγορούμενο, δυνάμει νομοθετικής πρόβλεψης, σε όλα τα στάδια ενώπιον του περιφερειακού δικαστηρίου δεν ήταν ασύμβατη προς τα άρθρα 6 παρ. 3 (γ) και 6 παρ. 1.

764. ΕΔΔΑ, *Correia de Matos κ. Πορτογαλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 15.11.2001.

765. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Νορβηγίας*, 30.5.1975, *Weber κ. Ελβετίας*, 17.5.1995, ΕΔΔΑ, *Correia de Matos κ. Πορτογαλίας*, ό.π., *Χ. κ. Φινλανδίας*, 3.7.2012, παρ. 182.

766. ΕΔΔΑ, *J.B. κ. Τσεχίας*, 21.7.2011, παρ. 60. Αντίθετα, η Επιτροπή ΔΣΑΠΔ ερμηνεύει ευρύτερα το περιεχόμενο του δικαιώματος σε αυτοπροσώπη υπεράσπιση, τονίζοντας ότι αυτό μπορεί να περιοριστεί μόνο εφόσον συντρέχουν σοβαροί και αντικειμενικοί λόγοι, όπως π.χ. όταν ο κατηγορούμενος παρακωλύει τη δικαιοσύνη, όταν υφίστανται κατηγορίες για σοβαρά αδικήματα και ο κατηγορούμενος δεν είναι σε θέση να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Βλ. Επιτροπή ΔΣΑΠΔ, Γενικό Σχόλιο 32 (CCPR/C/GC/32), παρ. 37.

767. ΕΔΔΑ, *Correia de Matos κ. Πορτογαλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 4.4.2018, παρ. 143.

768. ΕΔΔΑ, *Correia de Matos κ. Πορτογαλίας* (Ευρεία Σύνθεση), ό.π., παρ. 144-168.

Στην περίπτωση κατά την οποία το εθνικό δίκαιο το επιτρέπει και ο κατηγορούμενος επιλέγει να υπερασπιστεί ο ίδιος τον εαυτό του, χωρίς νομικό παραστάτη, τότε θεωρείται ότι έχει παραιτηθεί εν γνώσει του από το δικαίωμα νομικής συνδρομής⁷⁶⁹ και οφείλει να επιδεικνύει επιμέλεια ως προς τις διαδικασίες. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) όταν ο κατηγορούμενος (ο οποίος είχε ασκήσει στο παρελθόν το δικηγορικό λειτούργημα) θέλησε να υπερασπίσει τον εαυτό του χωρίς συνήγορο, αλλά τελικά δεν υπέβαλε εγκαίρως και νομοτύπως τις παρατηρήσεις του ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου λόγω άγνοιας των διαδικασιών⁷⁷⁰.

Περαιτέρω, το δικαίωμα σε αυτοπροσωπή υπεράσπιση συνδέεται άρρηκτα με το δικαίωμα παρουσίας και συμμετοχής στη δίκη⁷⁷¹. Ο διορισμός συνηγόρου δεν απαλλάσσει τις αρχές από την υποχρέωση διασφάλισης της παρουσίας του κατηγορουμένου στη δίκη, τουλάχιστον στον πρώτο βαθμό⁷⁷², εκτός εάν ο τελευταίος είναι φυγόδικος ή έχει παραιτηθεί από το σχετικό δικαίωμά του⁷⁷³. Η προστασία του εν λόγω δικαιώματος πρέπει να είναι αποτελεσματική και οι τυχόν περιορισμοί που τίθενται από την εσωτερική νομοθεσία να μην καθιστούν αυτή την προστασία θεωρητική. Έτσι, η νομοθετική πρόβλεψη ότι ο κρατούμενος δύναται να παρίσταται στην εκδίκαση της υπόθεσής του (για την επιμήκυνση ή μη της ποινής και τον τρόπο έκτισής της) μόνον εφόσον έχει υποβάλει ρητά σχετικό αίτημα στο κείμενο του «υπομνήματός» του, κρίθηκε ασύμβατη προς το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παρ. 1. Το ΕΔΔΑ συνεκτίμησε το γεγονός ότι το διακύβευμα για τον κατηγορούμενο ήταν καθοριστικής σημασίας και ως εκ τούτου το Κράτος είχε θετική υποχρέωση να διασφαλίσει την παρουσία του⁷⁷⁴.

Β. Η παράσταση με συνήγορο

Το Δικαστήριο έχει επανειλημμένα τονίσει ότι η δεύτερη πτυχή του δικαιώματος που προβλέπεται στο άρθρο 6 παρ. 3 (γ), εκείνη της παράστασης με δικηγόρο, θα πρέπει να ασκείται αποτελεσματικά. Με άλλα λόγια, ο δικηγόρος θα πρέπει να είναι σε θέση να βοηθήσει ουσιαστικά τον πελάτη του⁷⁷⁵. Έτσι, το δικαίωμα υπεράσπισης με συνήγορο δεν εξαντλείται στην απλή παρουσία του τελευταίου, αλλά ο κατηγορούμενος δικαιούται να επικοινωνεί ελεύθερα μαζί του και να τον συμβουλευέται⁷⁷⁶. Εξ άλλου, οι εθνικές αρχές οφείλουν να απέχουν από οποιαδή-

769. Βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Galstyan κ. Αρμενίας*, 15.11.2007, παρ. 89-92.

770. ΕΔΔΑ, *Melin κ. Γαλλίας*, 22.6.1993, ιδίως παρ. 24-25.

771. ΕΔΔΑ, *Colozza κ. Ιταλίας*, 12.2.1985, παρ. 27, *Monnell and Morris κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 2.3.1987, παρ. 58, *Zana κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 25.11.1997, παρ. 68, *Seliwiak κ. Πολωνίας*, 21.7.2009, παρ. 54, *Seyithan Demir κ. Τουρκίας*, 28.7.2009, παρ. 37.

772. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το δικαίωμα του κατηγορουμένου να είναι παρών στην εκδίκαση της υπόθεσής του έχει ιδιαίτερη σημασία στον πρώτο βαθμό. Βλ. ΕΔΔΑ, *Kremzow κ. Αυστρίας*, 21.9.1993, παρ. 58.

773. ΕΔΔΑ, *Sejdovic κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύνθεση), 1.3.2006, ιδίως παρ. 81 επ.

774. ΕΔΔΑ, *Kremzow κ. Αυστρίας*, ό.π., ιδίως παρ. 65-69.

775. ΕΔΔΑ, *A.T. κ. Λουξεμβούργου*, 9.4.2015, παρ. 85 επ., *Doyle κ. Ιρλανδίας*, 23.5.2019, παρ. 74, *Atristain Gorosabel κ. Ισπανίας*, 18.1.2022, παρ. 49.

776. ΕΔΔΑ, *Aras κ. Τουρκίας* (αρ. 2), 18.11.2014, όπου το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) γιατί ο δικηγόρος του κατηγορουμένου μπορούσε να είναι παρών κατά την ανάκριση, αλλά δεν είχε δικαίωμα να επικοινωνήσει με τον πελάτη του. Βλ. επίσης, *Khachapuridze and Khachidze κ. Γεωρ-*

ποτε αυθαίρετη επέμβαση στην εμπιστευτικότητα της εν λόγω επικοινωνίας⁷⁷⁷. Το Κράτος μπορεί να θέσει ορισμένους όρους για την επικοινωνία μεταξύ δικηγόρου και πελάτη, όπως για παράδειγμα συγκεκριμένες ώρες και τόπο συνάντησης μεταξύ του δικηγόρου και του έγκλειστου πελάτη του. Επίσης, εύλογοι περιορισμοί στην επικοινωνία μπορεί να υπαγορεύονται από «κινδύνους για την ασφάλεια». Οι λόγοι ασφαλείας συνεκτιμώνται με βάση σειρά στοιχείων, μεταξύ των οποίων είναι η φύση των κατηγοριών, το ποινικό προφίλ του κατηγορουμένου, η συμπεριφορά του κατά τη διάρκεια της δίκης, κ.λπ. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει ανευρεθεί ορισμένους περιορισμούς στην επικοινωνία δικηγόρου-πελάτη σε υποθέσεις τρομοκρατίας και οργανωμένου εγκλήματος⁷⁷⁸.

1. Η παράσταση με συνήγορο στο στάδιο της προδικασίας

- 296 Όπως είδαμε ανωτέρω, το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) μπορεί να εκτείνεται τόσο στην κύρια διαδικασία όσο και στο στάδιο της προδικασίας. Πράγματι, ορισμένες έννομες τάξεις ενδέχεται να αποδίδουν, ήδη από το αρχικό στάδιο των ερευνών, συνέπειες στη στάση και τις δηλώσεις του υπόπτου ή κατηγορουμένου που να είναι αποφασιστικής σημασίας για την υπεράσπισή του στη μεταγενέστερη ποινική διαδικασία. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το άρθρο 6 απαιτεί, κατά κανόνα, να παρέχεται η δυνατότητα στον ύποπτο/κατηγορούμενο⁷⁷⁹ να επωφεληθεί από την παρουσία δικηγόρου ήδη από την πρώτη εξέτασή του από τις αστυνομικές αρχές⁷⁸⁰. Αντίθετα, έχει γίνει δεκτό ότι στα αυτόφωρα αδικήματα η παρουσία του δικηγόρου δεν απαιτείται καταρχήν για την καταγραφή των υλικών αποδεικτικών στοιχείων η οποία δεν συνδυάζεται με εξέταση του υπόπτου⁷⁸¹.
- 297 Σε παλαιότερές του αποφάσεις, το ΕΔΔΑ είχε τονίσει ότι το συγκεκριμένο δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο, μπορούσε να περιοριστεί εφόσον συνέτρεχε εύλογη αιτία (*good cause*)⁷⁸². Σε μεταγενέστερη νομολογία, επισήμανε ότι τέτοιος περιορισμός επιτρέπεται μόνον όταν συ-

γίας, 29.8.2024, παρ. 136 επ., στην οποία οι κατηγορούμενοι που συμμετείχαν διαδικτυακά και επεδείκνυσαν καταρχήν μη συνεργάσιμη συμπεριφορά (π.χ. μιλώντας χωρίς να τους δίνεται ο λόγος, κ.λπ.) αποκλείστηκαν οριστικά από τη δίκη και δεν είχαν καμία επικοινωνία με τους δικηγόρους τους.

777. ΕΔΔΑ, *Khodorkovskiy and Lebedev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 627. Βλ. επίσης, *Beuze κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύμβαση), 9.11.2018, παρ. 133.

778. Βλ. ΕΔΔΑ, *Khodorkovskiy and Lebedev κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 628, *Μ. κ. Ολλανδίας*, 25.7.2017, παρ. 88. Για την ανάγκη εξατομικευμένης αξιολόγησης στο ζήτημα του περιορισμού της επικοινωνίας σε τέτοιες υποθέσεις βλ. Επιτροπή Βενετίας, CDL-AD(2016)037-e, παρ. 173.

779. Το δικαίωμα αυτό, δηλαδή, πρέπει να παρέχεται ανεξάρτητα από τον επίσημο ή μη χαρακτηρισμό κάποιου ως «κατηγορούμενου» από το εθνικό δίκαιο, εφόσον οι εθνικές αρχές έχουν βάσιμους λόγους να υποπτεύονται την ανάμειξή του στη διάπραξη ποινικού αδικήματος. Βλ. ΕΔΔΑ, *Κnox κ. Ιταλίας*, 24.1.2019, παρ. 152, *Dubois κ. Γαλλίας*, 28.4.2022, παρ. 45.

780. ΕΔΔΑ, *John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση), 8.2.1996, παρ. 63, *Turbylev κ. Ρωσίας*, 6.10.2015, παρ. 93, *Almasi κ. Σερβίας*, 8.10.2019, παρ. 106, *Atristain Gorosabel κ. Ισπανίας*, 18.1.2022, παρ. 41.

781. ΕΔΔΑ, *Blaj κ. Ρουμανίας*, 8.4.2014, παρ. 92 επ. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Sršen κ. Κροατίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 22.1.2019, που αφορούσε σε τυπικές ερωτήσεις και λήψη δείγματος αίματος και ούρων οδηγών και επιβατών που εμπλέκονταν σε αυτοκινητιστικό ατύχημα.

782. ΕΔΔΑ, *Öcalan κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 131, *John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 63, *Šebalj κ. Κροατίας*, 28.6.2011, παρ. 250.

ντρέχουν «επιτακτικοί λόγοι»⁷⁸³. Η σημασία της παράστασης δικηγόρου αναδεικνύεται πλέον σε πλήθος αποφάσεων, στις οποίες υπογραμμίζεται ότι κατά αυτόν τον τρόπο εκπληρώνονται καλύτερα οι σκοποί του άρθρου 6, στους οποίους περιλαμβάνονται η ισοπλία μεταξύ διωκτικών, ανακριτικών αρχών και κατηγορούμενου, η προσπάθεια ενάντια στην κακομεταχείριση και τον εξαναγκασμό, καθώς και ο σεβασμός του δικαιώματος σε μη αυτοενοχοποίηση⁷⁸⁴. Στο πλαίσιο αυτό, είναι πολύ σημαντική η ενημέρωση του κατηγορούμενου για το δικαίωμά του να αναθέσει την υπεράσπισή του σε δικηγόρο, αλλά και να επιτραπεί στην πράξη στον δικηγόρο να ασκήσει τα καθήκοντά του⁷⁸⁵.

Ο έλεγχος του επιτρεπτού ή μη του περιορισμού του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο διενεργείται από το ΕΔΔΑ σε δύο στάδια. Αρχικά εξετάζεται η συνδρομή «επιτακτικών λόγων». Το βάρος απόδειξης φέρει το εναγόμενο κράτος, το οποίο θα πρέπει να επικαλεστεί και να αναλύσει τους παράγοντες που κατέστησαν απολύτως αναγκαίο το να μην παρασχεθεί η δυνατότητα παράστασης δικηγόρου κατά την εξέταση του κατηγορούμενου⁷⁸⁶. Τέτοια μπορεί να είναι η περίπτωση, για παράδειγμα, της επείγουσας ανάγκης να αποτραπεί σοβαρός κίνδυνος για τη ζωή και τη σωματική ακεραιότητα τρίτου προσώπου⁷⁸⁷. Σημειώνεται ότι η απουσία επιτακτικών λόγων δεν αρκεί πάντα για να οδηγήσει το Δικαστήριο αυτόματα στη διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 3 (γ), αλλά θα εξεταστεί ο δίκαιος ή μη χαρακτήρας της ποινικής διαδικασίας στο σύνολό της⁷⁸⁸. Ο συγκεκριμένος έλεγχος θα είναι αυστηρός και η απουσία επιτακτικών λόγων θα συνεκτιμηθεί ως ιδιαίτερα επιβαρυντικός παράγων⁷⁸⁹. Εφόσον κριθεί ότι πράγματι υπήρχαν επιτακτικοί λόγοι που δικαιολογούσαν κατ' εξαίρεση την μη πρόσβαση του κατηγορούμενου σε δικηγόρο και πάλι το ΕΔΔΑ θα ελέγξει, σε δεύτερο στάδιο, τον δίκαιο ή μη χαρακτήρα της διαδικασίας στο σύνολο της. Στην πλούσια νομολογία του, το Δικαστήριο έχει προσδιορίσει μια σειρά από στοιχεία που θα ληφθούν υπόψη εν προκειμένω, όπως⁷⁹⁰: το κατά πόσον οι αρχές προέβησαν σε εξατομικευμένη αξιολόγηση πριν αποφασίσουν ότι θα προχωρήσουν στην εξέταση του κατηγορούμενου χωρίς την παρουσία δικηγόρου⁷⁹¹, το εάν ο κατηγορούμενος προέβη σε ενοχοποιητικές δηλώσεις χωρίς την παρουσία δικηγόρου⁷⁹², το εάν ο κατηγορούμενος ήταν ανήλικος ή βρισκόταν σε κατάσταση ευαλωτό-

783. ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας* (Ευρεία Σύνθεση), 27.11.2008, παρ. 55.

784. ΕΔΔΑ, *Simeonovi κ. Βουλγαρίας* (Ευρεία Σύνθεση), 12.5.2017, παρ. 112, *Beuze κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύνθεση), 9.11.2018, παρ. 125-130, *Leka κ. Αλβανίας*, 5.3.2024, παρ. 89.

785. Π.χ. με την αναβολή της εξέτασης έως ότου καταφθάσει ο δικηγόρος που εκλήθη. ΕΔΔΑ, *Soytemiz κ. Τουρκίας*, 27.11.2018, ιδίως παρ. 44-46.

786. ΕΔΔΑ, *Rodionov κ. Ρωσίας*, 11.12.2018, παρ. 161.

787. ΕΔΔΑ, *Simeonovi κ. Βουλγαρίας* (Ευρεία Σύνθεση), ό.π., παρ. 117.

788. ΕΔΔΑ, *Simeonovi κ. Βουλγαρίας* (Ευρεία Σύνθεση), ό.π., παρ. 118.

789. ΕΔΔΑ, *Dimitar Mitev κ. Βουλγαρίας*, 8.3.2018, παρ. 71, *Κ.Κ. κ. Ρουμανίας*, 30.10.2018, παρ. 48.

790. Για τα κριτήρια αυτά, βλ. ιδίως *Ibrahim κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 13.9.2016, παρ. 274, *Simeonovi κ. Βουλγαρίας* (Ευρεία Σύνθεση), ό.π., *Beuze κ. Βελγίου* (Ευρεία Σύνθεση), ό.π., παρ. 150, *Bogdan κ. Ουκρανίας*, 8.2.2024, παρ. 44.

791. ΕΔΔΑ, *Bjarki H. Diego κ. Ισλανδίας*, 15.3.2022, παρ. 59 και 60.

792. ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας*, ό.π., ιδίως παρ. 56-62. Εν προκειμένω, οι τουρκικές αρχές είχαν αρνηθεί τη συνδρομή δικηγόρου στον προσφεύγοντα, ο οποίος δήλωσε την ενοχή του κατά την κράτησή του και η δήλωσή του αυτή χρησιμοποιήθηκε για την καταδίκη του. Παρότι ο κατηγορούμενος μπόρεσε να αμφισβητήσει τις σε βάρος του κατηγορίες στο ακροατήριο, το γεγονός ότι στερήθηκε τον δικηγόρο του κατά την κράτησή του έθιξε ανεπανόρθωτα τα υπερασπιστικά του δικαιώματα, ιδίως με δεδο-

τητας⁷⁹³, ο συστηματικός ή μη χαρακτήρας του αποκλεισμού του δικαιώματος (π.χ. με νομοθετική βάση)⁷⁹⁴, η φύση της κατάθεσης που έγινε χωρίς δικηγόρο⁷⁹⁵, το κατά πόσον αμφισβητήθηκε το εν λόγω αποδεικτικό στοιχείο ή ακόμη και ο προβλεπόμενος από το εθνικό δίκαιο αποκλεισμός αποδεικτικών στοιχείων που αποκτήθηκαν χωρίς την παρουσία δικηγόρου, η ποιότητα τέτοιων αποδεικτικών στοιχείων, το εάν αποκτήθηκαν παράνομα ή κατά παραβίαση άλλου άρθρου της ΕΣΔΑ, το κατά πόσον η εκτίμηση της ενοχής έγινε από δικαστές ή ενόρκους (και το περιεχόμενο των οδηγιών που τους δόθηκε στη δεύτερη περίπτωση)⁷⁹⁶, κλπ. Μέλημα, λοιπόν, του Δικαστηρίου είναι να εξετάζει, υπό το φως του συνόλου της διαδικασίας, κατά πόσον ο εν λόγω περιορισμός έθιξε τα υπερασπιστικά δικαιώματα και στέρησε στον κατηγορούμενο μια δίκαιη δίκη.

- 299 Τέλος, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι τυχόν παραίτηση από το δικαίωμα σε συνήγορο στο στάδιο της προδικασίας πρέπει να είναι οικειοθελής, αναμφισβήτητη, να μην έρχεται σε αντίθεση προς κάποιο σημαντικό δημόσιο συμφέρον και να συνοδεύεται από ένα *minimum* εγγυήσεων αντίστοιχων της σημασίας της παραίτησης⁷⁹⁷. Επιπλέον, πριν θεωρηθεί ότι ο κατηγορούμενος παραιτήθηκε από το παραπάνω δικαίωμα, θα πρέπει να διασφαλίζεται ότι έχει συνειδητοποιήσει πλήρως τις συνέπειες που θα έχει η εν λόγω παραίτηση. Το στοιχείο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία ως προς τους ανήλικους ανακρινόμενους, οι οποίοι ενδέχεται λόγω του νεαρού της ηλικίας τους να μην είναι σε θέση να αντιληφθούν τη σημασία της παρουσίας συνηγόρου, καθώς και γενικότερα τη σημασία της παραίτησης από το δικαίωμα σε δικηγόρο. Εν προκειμένω, οι αρχές θα πρέπει να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου ο ανήλικος να τελεί σε πλήρη επίγνωση των υπερασπιστικών του δικαιωμάτων και των συνεπειών της τυχόν παραίτησής του από αυτά⁷⁹⁸. Αντίστοιχα, το ΕΔΔΑ έχει αμφισβητήσει την ισχύ παραίτησης του προσφεύγοντος από το δικαίωμα σε δικηγόρο κατά τη διάρκεια άτυπης κράτησής του και ενόσω βίωνε κατάσταση στέρησης ναρκωτικών ουσιών⁷⁹⁹.

μένο ότι ήταν ανήλικος. Βλ. *a contrario*, ΕΔΔΑ, *Brennan κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 16.10.2001, παρ. 48, όπου το Δικαστήριο έλαβε υπόψη το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος δεν προέβη σε ενοχοποιητικές δηλώσεις και ότι όσα είπε (ή δεν είπε) στις αρχές εν απουσία του δικηγόρου του δεν αξιολογήθηκαν από τα εθνικά δικαστήρια.

793. ΕΔΔΑ, *Panovits κ. Κύπρου*, 11.12.2008, παρ. 71-77, *Adamkiewicz κ. Πολωνίας*, 2.3.2010, παρ. 86-92.

794. ΕΔΔΑ, *Dayanan κ. Τουρκίας*, 13.10.2009, ιδίως παρ. 33-34. Βλ. επίσης, *Yeşilkaya κ. Τουρκίας*, 8.12.2009, παρ. 31-32, *Boz κ. Τουρκίας*, 9.2.2010, παρ. 34-35, *Fazlı Kaya κ. Τουρκίας*, 17.9.2013, παρ. 25-26, *Borg κ. Μάλτας*, 12.1.2016, παρ. 60-63.

795. ΕΔΔΑ, *Magee κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 6.6.2000, ιδίως παρ. 43. Το Δικαστήριο έκρινε ότι ο κατηγορούμενος που κρατείτο απομονωμένος από τον κόσμο και υφίστατο ψυχολογική πίεση σε μια ανάκριση ειδικά σχεδιασμένη να τον εξαναγκάσει να ομολογήσει είχε δικαίωμα σε συνήγορο, ο οποίος θα αποτελούσε το σχετικό αντίβαρο. Με δεδομένο επιπλέον ότι οι δηλώσεις στις οποίες προέβη ο κατηγορούμενος ήταν σημαντικές για την καταδίκη του, διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ).

796. Βλ. π.χ. ΕΔΔΑ, *W.R. κ. Ολλανδίας*, 27.8.2024, παρ. 83 και 86.

797. ΕΔΔΑ, *Salduz κ. Τουρκίας*, ό.π., παρ. 59.

798. ΕΔΔΑ, *Panovits κ. Κύπρου*, ό.π., παρ. 68, *Adamkiewicz κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 89.

799. ΕΔΔΑ, *Bogdan κ. Ουκρανίας*, 8.2.2024, παρ. 69.

2. Το δικαίωμα σε συνήγορο της επιλογής του κατηγορουμένου

Όταν ο κατηγορούμενος δεν επιθυμεί (ή δεν του επιτρέπεται) να υπερασπιστεί τον εαυτό του 300 μόνος του, έχει το δικαίωμα να αναθέσει την υπεράσπισή του σε συνήγορο⁸⁰⁰ της αρεσκείας του⁸⁰¹. Περαιτέρω, το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) εγγυάται, όπως είδαμε, την παρουσία του δικηγόρου αλλά και του ίδιου του κατηγορουμένου⁸⁰². Ωστόσο, το δικαίωμα σε νομική εκπροσώπηση δεν θα πρέπει να βασίζεται απαραίτητα στην εμφάνιση και παράσταση του κατηγορουμένου. Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι η ανάγκη εξασφάλισης της εμφάνισης του κατηγορουμένου στη δίκη είναι σημαντική, αλλά κατά κανόνα υποχωρεί έναντι του δικαιώματος νομικής υπεράσπισής του. Με άλλα λόγια, ο κατηγορούμενος δεν χάνει το δικαίωμά του σε νομική εκπροσώπηση αποκλειστικά λόγω του ότι δεν παρίσταται στη δίκη⁸⁰³. Αν και η εθνική νομοθεσία οφείλει να αποθαρρύνει τις αδικαιολόγητες απουσίες των κατηγορουμένων, δεν πρέπει να τιμωρεί τους τελευταίους με το να τους αφαιρεί το δικαίωμα σε συνήγορο. Ο νόμιμος σκοπός της εμφάνισης στη δίκη μπορεί να διασφαλιστεί με άλλα μέσα από την αφαίρεση του δικαιώματος υπεράσπισης⁸⁰⁴.

Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι το δικαίωμα σε συνήγορο της επιλογής του κατηγορουμένου δεν 301 είναι απόλυτο και μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς. Η επιλογή εκ μέρους του κατηγορουμένου, καταρχήν, θα πρέπει να γίνει σεβαστή. Ωστόσο, το Κράτος μπορεί να αρνηθεί ένα συγκεκριμένο συνήγορο για «σχετικούς και επαρκείς» λόγους⁸⁰⁵. Εν προκειμένω, δηλαδή, εφαρμόζεται ένα λιγότερο αυστηρό κριτήριο από εκείνο που ισχύει για το γενικότερο δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο: το δικαίωμα επιλογής συγκεκριμένου δικηγόρου μπορεί να περιοριστεί εφόσον συντρέχουν «σχετικοί και επαρκείς» λόγοι, ενώ το δικαίωμα εν γένει πρόσβασης σε δικηγόρο μόνο για «επιτακτικούς» λόγους⁸⁰⁶. Κατά την αξιολόγηση τυχόν απαγόρευσης ως προς την επιλογή δικηγόρου, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη μια σειρά παραγόντων, όπως τη φύση της διαδικασίας και την τυχόν εφαρμογή συγκεκριμένων επαγγελματικών κριτηρίων για δικηγόρους, τη δυνατότητα αμφισβήτησης από τον κατηγορούμενο της διαδικασίας ορισμού δικηγόρου από το δικαστήριο, την ηλικία του κατηγορούμενου, την αποτελεσματικότητα του διορισμένου από το δικαστήριο δικηγόρου, καθώς και το κατά πόσον ο κατηγορούμενος μπόρεσε να ασκήσει αποτελεσματικά όλα τα άλλα υπερασπιστικά του δικαιώματα (περί μη αυτονενοχοποίησης, κ.λπ.)⁸⁰⁷.

800. Η γραμματική διατύπωση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) (*legal assistance, assistance d'un défenseur*) δεν αποκλείει *de plano* την εκπροσώπηση του κατηγορουμένου από πρόσωπο που δεν έχει άδεια άσκησης του δικηγορικού λειτουργήματος. Το Κράτος, ωστόσο, δύναται να θέτει σε ισχύ νομοθετικό πλαίσιο που να ρυθμίζει το σχετικό ζήτημα. Βλ. ΕΕπιτροπήΔΑ, Χ. κ. Γερμανίας, 14.12.1959.

801. ΕΔΔΑ, *Campbell and Fell* κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 28.6.1984, παρ. 99, *Whitfield* κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 12.4.2005, παρ. 48, *Pavlenko* κ. Ρωσίας, 1.4.2010, παρ. 98, *Almaši* κ. Σερβίας, 8.10.2019, παρ. 104.

802. ΕΔΔΑ, *F.C.B.* κ. Ιταλίας, 28.8.1991, παρ. 28 επ.

803. ΕΔΔΑ, *Stroek* κ. Βελγίου, 20.3.2001, παρ. 23, *Goedhart* κ. Βελγίου, 20.3.2001, παρ. 26, *Neziraj* κ. Γερμανίας, 8.11.2012, παρ. 46-50, *Tolmachev* κ. Εσθονίας, 9.7.2015, παρ. 48.

804. ΕΔΔΑ, *Neziraj* κ. Γερμανίας, ό.π., παρ. 51, *Tolmachev* κ. Εσθονίας, ό.π., παρ. 48, *Frolovs* κ. Λεττονίας, 15.6.2017, παρ. 45.

805. ΕΔΔΑ, *Croissant* κ. Γερμανίας, ό.π., ιδίως παρ. 30.

806. ΕΔΔΑ, *Dvorski* κ. Κροατίας (Ευρεία Σύμβαση), 20.10.2015, ιδίως παρ. 81, *Atristain Gorosabel* κ. Ισπανίας, 18.1.2022, παρ. 44-45, *Elif Nazan Şeker* κ. Τουρκίας, 8.3.2022, παρ. 44-45.

807. ΕΔΔΑ, *Dvorski* κ. Κροατίας (Ευρεία Σύμβαση), ό.π., παρ. 81-82, *Lobzhanidze and Peradze* κ. Γεωργίας, 27.2.2020, παρ. 80, *Elif Nazan Şeker* κ. Τουρκίας, ό.π. Βλ. αντιθέτως, ΕΔΔΑ, *Stevan Petrović* κ. Σερβίας, 20.4.2021, όπου ο προσφεύγων επικαλέστηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) ΕΣΔΑ λόγω περιορισμού

Ειδικότερα, περιορισμοί σε σχέση προς την υποχρεωτική επιλογή δικηγόρων-μελών από συγκεκριμένο δικηγορικό σύλλογο ή κανόνες που ορίζουν τα τυπικά προσόντα και την απαιτούμενη συμπεριφορά των δικηγόρων που δικαιούνται να εξασκήσουν τη δικηγορία έχουν θεωρηθεί επιτρεπτοί⁸⁰⁸. Στην ίδια κατεύθυνση, ένας δικηγόρος μπορεί να αποκλειστεί λόγω μη συμμόρφωσής του προς τους κανόνες επαγγελματικής δεοντολογίας⁸⁰⁹, λόγω του ότι ήταν και μάρτυρας στην ίδια υπόθεση⁸¹⁰, λόγω σύγκρουσης συμφερόντων⁸¹¹, κ.λπ. Περιορισμοί ως προς τον αριθμό των δικηγόρων που διορίζει ο κατηγορούμενος έχουν κριθεί συμβατοί με το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) στο μέτρο που δεν διαταράσσουν την ισότητα των όπλων σε σχέση προς την κατηγορούσα αρχή⁸¹². Εξάλλου, το ΕΔΔΑ δεν έχει διαπιστώσει παραβίαση της εν λόγω παραγράφου στην περίπτωση υποχρεωτικού διορισμού συνηγόρου από το δικαστήριο παράλληλα με τους συνηγόρους της επιλογής του προσφεύγοντος για λόγους που εξυπηρετούν το συμφέρον της δικαιοσύνης⁸¹³. Αντίθετα, η άρνηση από το εθνικό δικαστήριο να δεχθεί την παράσταση του δικηγόρου της επιλογής του κατηγορούμενου, χωρίς αιτιολόγηση και ενημέρωση του τελευταίου, και ο ορισμός άλλου νομικού παραστάτη σε διαδικασία στην οποία ο κατηγορούμενος ήταν απών, έχει κριθεί ότι παραβίασε το άρθρο 6 παρ. 3 (γ)⁸¹⁴.

- 302 Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση κατά την οποία ο διορισμένος από τον κατηγορούμενο συνήγορος δεν εμφανίζεται στο ακροατήριο λόγω ασθένειας. Σε μια τέτοια υπόθεση, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του τις προβλέψεις του εσωτερικού δικαίου σύμφωνα με τις οποίες ο δικηγόρος που έχει κώλυμα οφείλει να παράσχει αντικατάσταση και έκρινε ότι το Κράτος δεν μπορούσε να καταστεί υπεύθυνο για κωλύματα του συνηγόρου που επιλέχθηκε από τον κατηγορούμενο⁸¹⁵. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε την παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) σε άλλη υπόθεση η οποία αφορούσε ασθένεια δικηγόρου κατά την τελευταία ακροαματική διαδικασία στην οποία παρουσιάζονταν τα τελικά επιχειρήματα της κατηγορούσας αρχής και του κατηγορουμένου. Προκειμένου να καταλήξει στο συμπέρασμα αυτό, το ΕΔΔΑ υπογράμμισε ότι το εθνικό δικαστήριο απέρριψε αίτημα αναβολής του εν λόγω δικηγόρου, παρότι ο τελευταίος είχε ειδοποιηθεί για την ξαφνική ασθένειά του στέλλοντας το αντίστοιχο ιατρικό πιστοποιητικό⁸¹⁶.

του δικαιώματός του επιλογής δικηγόρου. Η προσφυγή αυτή ωστόσο υποβλήθηκε πριν ακόμη ολοκληρωθεί η ποινική διαδικασία και χωρίς εξειδίκευση του κατά πόσον ο περιορισμός αυτός είχε επίπτωση στον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης. Κατά συνέπεια, δεν διαπιστώθηκε παραβίαση (βλ. παρ. 171-172).

808. ΕΔΔΑ, *Meftah κ.ά. κ. Γαλλίας*, 26.7.2002 όπου κρίθηκε ότι το γαλλικό σύστημα κατά το οποίο ο προσφεύγων μπορούσε να διορίσει μόνο δικηγόρους με δικαίωμα παράστασης στα ανώτατα δικαστήρια δεν παραβίαζε το άρθρο 6 παρ. 3 (γ). Το Δικαστήριο συνεκτίμησε τη φύση των διαδικασιών, οι οποίες ήταν κυρίως γραπτές και αφορούσαν νομικά ζητήματα, καθώς και τις σχετικές (τότε) κοινοτικές Οδηγίες (ό.π., ιδίως παρ. 45 επ.).
809. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Ensslin, Baader and Raspe κ. Γερμανίας*, 8.7.1978.
810. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Κ. κ. Δανίας*, 5.5.1993.
811. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.10.1978.
812. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Ensslin, Baader and Raspe κ. Γερμανίας*, ό.π.
813. ΕΔΔΑ, *Croissant κ. Γερμανίας*, ό.π., ιδίως παρ. 29 επ.
814. ΕΔΔΑ, *Lobzhanidze and Peradze κ. Γεωργίας*, 27.2.2020, παρ. 87-91.
815. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Tripodi κ. Ιταλίας*, 13.1.1992. Βλ., επίσης ΕΔΔΑ, *Milone κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 23.3.1999 (όπου ο συνήγορος δεν παραστάθηκε λόγω συμμετοχής του σε -μη υποχρεωτική για όλους τους δικηγόρους- απεργία).
816. ΕΔΔΑ, *Hanzevacki κ. Κροατίας*, 16.4.2009, ιδίως παρ. 24 επ. Βλ., επίσης, ΕΔΔΑ, *Gunec κ. Τουρκίας*, 20.1.2009, όπου ο κατηγορούμενος για σοβαρά αδικήματα ήταν ανήλικος και ο επιλεγμένος από τον ίδιο

Γ. Το δικαίωμα σε δωρεάν νομική συνδρομή

Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) ο κατηγορούμενος δικαιούται, υπό προϋποθέσεις, την παροχή συνηγόρου δωρεάν. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να τονιστεί ότι η άρνηση της δωρεάν συνδρομής που στηρίζεται σε επικαλούμενη σιωπηρή παραίτηση του κατηγορουμένου από το εν λόγω δικαίωμα υπόκειται σε αυστηρό έλεγχο από το ΕΔΔΑ⁸¹⁷. Επιπλέον, η δωρεάν παροχή αναφέρεται στο χρονικό διάστημα της δίκης (ή προδικασίας) και καθόσον ο κατηγορούμενος δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώσει. Με άλλα λόγια, δεν αποκλείεται η μεταγενέστερη επιβολή της υποχρέωσης καταβολής του σχετικού κόστους. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η υποχρέωση του καταδικασθέντα για απόδοση της αμοιβής των συνηγόρων μετά τη δίκη δεν είναι *per se* αντίθετη προς τη Σύμβαση, στο μέτρο που ο διορισμός των συνηγόρων είναι απαραίτητος και το χρεωθέν ποσό αμοιβής λογικό⁸¹⁸.

Παρακάτω θα εξετάσουμε τις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά προκειμένου ο κατηγορούμενος να μπορεί να λάβει δωρεάν νομική βοήθεια: την οικονομική αδυναμία του τελευταίου να πληρώσει την αμοιβή του συνηγόρου και την εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης⁸¹⁹. Στη συνέχεια, θα αναλυθεί η υποχρέωση του Κράτους για παροχή πρακτικής και αποτελεσματικής δωρεάν νομικής συνδρομής.

1. Οι προϋποθέσεις

α) Η οικονομική αδυναμία του κατηγορουμένου

Αρχικά, ο κατηγορούμενος θα πρέπει να καταδείξει ότι δεν έχει τους πόρους για να πληρώσει δικηγόρο. Η συνδρομή της πρώτης προϋπόθεσης αξιολογείται από τις εθνικές αρχές. Ωστόσο, το Δικαστήριο ελέγχει τις σχετικές εθνικές αποφάσεις για τυχόν αυθαιρεσία ή έλλειψη επαρκούς αιτιολόγησης. Έτσι, για παράδειγμα, έχει κριθεί ότι συνέτρεχε η προϋπόθεση της οικονομικής αδυναμίας του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος λάμβανε οικονομική ενίσχυση από το Κράτος λόγω οικονομικής ανέχειας⁸²⁰ ή ήταν άνεργος⁸²¹ ή είχε κριθεί δικαιούχος δωρεάν νομικής βοήθειας στον πρώτο και τον δεύτερο βαθμό, αλλά εξέπεσε του εν λόγω δικαιώματος στην αναίρεση χωρίς συγκεκριμένο λόγο⁸²². Κατά την νομολογία του ΕΔΔΑ, δεν απαιτείται εκ μέρους του προσφεύγοντος να αποδείξει την οικονομική του

δικηγόρος δεν εμφανίστηκε σε αρκετές ακροάσεις. Εν όψει της προφανούς ανεπάρκειας του δικηγόρου να εκπροσωπήσει τον ανήλικο, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το εθνικό δικαστήριο όφειλε να μεριμνήσει για τη νομική εκπροσώπηση του κατηγορουμένου (ό.π., παρ. 131-133).

817. ΕΔΔΑ, *Volkov and Adamskiy κ. Ρωσίας*, 26.3.2015, παρ. 56 επ.

818. ΕΔΔΑ, *Pfister κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 7.9.1993, *Croissant κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 33-38. Βλ. επίσης ΕΕπιτροπήΔΑ, *Χ. κ. Γερμανίας*, 6.5.1982, όπου επισημαίνεται ότι το Κράτος δεν μπορεί να ζητήσει την απόδοση του ποσού εφόσον ο κατηγορούμενος εξακολουθεί να μη διαθέτει τα μέσα να πληρώσει.

819. ΕΔΔΑ, *Pham Hoang κ. Γαλλίας*, 25.9.1992, παρ. 39, *Jemeljanovs κ. Λεττονίας*, 6.10.2016, παρ. 76, *Grabovskiy κ. Ουκρανίας*, 29.11.2018, παρ. 49.

820. ΕΕπιτροπήΔΑ, *S.D. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.9.1998, παρ. 62 επ., *M.C., Deary and Clark κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.9.1998, παρ. 62 επ.

821. ΕΕπιτροπήΔΑ, *Johnson κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.9.1998, παρ. 58-59 όπου μάλιστα η Επιτροπή υπογράμμισε ότι το εναγόμενο Κράτος δεν ισχυρίστηκε ότι ο προσφεύγων είχε τα οικονομικά μέσα να πληρώσει συνήγορο.

822. ΕΔΔΑ, *R.D. κ. Πολωνίας*, 18.12.2001, παρ. 46.

αδυναμία «πέραν πάσης αμφιβολίας», αλλά αρκεί «να υφίστανται κάποιες ενδείξεις»⁸²³ ή κατά άλλη διατύπωση «να μην υφίστανται σαφείς ενδείξεις για το αντίθετο», και οι εθνικές αρχές να μην εξέτασαν τον σχετικό ισχυρισμό του κατηγορουμένου ή να μην αιτιολόγησαν (επαρκώς) την άρνηση παροχής δωρεάν νομικής συνδρομής⁸²⁴.

β) Το συμφέρον της δικαιοσύνης

- 306 Η δεύτερη προϋπόθεση που τίθεται από το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) προκειμένου ο κατηγορούμενος να τύχει δωρεάν νομικής βοήθειας είναι εκείνη της εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης. Το Δικαστήριο έχει τονίσει ότι δεν χρειάζεται να αποδειχθεί ότι εάν είχε παρασχεθεί νομική συνδρομή, η δίκη θα είχε διαφορετική έκβαση. Κάτι τέτοιο είναι τελείως υποθετικό, δύσκολο να αποδειχθεί και θα καθιστούσε αναποτελεσματική την εγγύηση για δωρεάν παροχή συνηγού⁸²⁵. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, να χρειαστεί να προσδιοριστεί σε ποια σημεία θα μπορούσε να συνεισφέρει ο συνήγορος.
- 307 Προκειμένου το Δικαστήριο να αποφανθεί κατά πόσον η παροχή δωρεάν νομικής συνδρομής ενδείκνυται από το συμφέρον της δικαιοσύνης λαμβάνει υπόψη του ορισμένα στοιχεία. Σε αυτά συγκαταλέγεται καταρχήν η σοβαρότητα του αδικήματος και η βαρύτητα της επαπειλούμενης ποινής⁸²⁶. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι όταν το διακύβευμα είναι η στέρση της ελευθερίας, το συμφέρον της δικαιοσύνης υπαγορεύει κατά κανόνα τη νομική εκπροσώπηση του κατηγορουμένου⁸²⁷. Στο πλαίσιο αυτό, έχει κριθεί ότι η μέγιστη επαπειλούμενη ποινή ύψους τριών ετών συνεπάγεται από μόνη της την ανάγκη ορισμού δωρεάν συνηγού⁸²⁸. Δεν συμβαίνει το ίδιο στην περίπτωση κατά την οποία το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται ο προσφεύγων τιμωρείται με μικρό πρόστιμο⁸²⁹. Το Δικαστήριο συνεκτιμά επίσης την πολυπλοκότητα της διαδικασίας⁸³⁰, τα πραγματικά περιστατικά στο σύνολό τους, συμπεριλαμβανομένων τυχόν προσωπικών δυσκολιών του κατηγορουμένου ως προς τη γλώσσα, την κατανόηση κ.λπ.⁸³¹ και γενικότερα την κατάσταση του κατηγορουμένου. Ως προς το τελευταίο σημείο, έχει υπογραμμιστεί ότι η ικανότητα του κατηγορουμένου να παρουσιάσει

823. ΕΔΔΑ, *Fortunskiy κ. Ουκρανίας*, 2.2.2017, παρ. 26.

824. ΕΔΔΑ, *Tsonyo Tsonev κ. Βουλγαρίας* (αρ. 2), 14.1.2010, ιδίως παρ. 39 και *Tsonyo Tsonev κ. Βουλγαρίας* (αρ. 3), 16.10.2012, παρ. 51. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Twalib κ. Ελλάδας*, 9.6.1998, παρ. 51.

825. ΕΔΔΑ, *Artico κ. Ιταλίας*, 13.5.1980, ιδίως παρ. 35 επ.

826. ΕΔΔΑ, *Twalib κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 52, *Talat Tunc κ. Τουρκίας*, 27.3.2007, παρ. 56, *Zdravko Stanev κ. Βουλγαρίας*, 6.11.2012, παρ. 38, *Mikhaylova κ. Ρωσίας*, 19.11.2015, παρ. 79, 80 και 91, *Leka κ. Αλβανίας*, 5.3.2024, παρ. 92.

827. ΕΔΔΑ, *Benham κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 10.6.1996, παρ. 60-61, *Padalov κ. Βουλγαρίας*, 10.8.2006, παρ. 43, *Shabelnik κ. Ουκρανίας*, 19.2.2009, παρ. 58.

828. ΕΔΔΑ, *Quaranta κ. Ελβετίας*, ό.π., ιδίως παρ. 33.

829. ΕΔΔΑ, *Gutfreund κ. Γαλλίας*, 12.6.2003, παρ. 39. Βλ., ωστόσο, ΕΔΔΑ, *Pham Hoang κ. Γαλλίας*, στην οποία το επαπειλούμενο πρόστιμο ήταν ιδιαίτερα υψηλό και το γεγονός αυτό συνεκτιμήθηκε από το Δικαστήριο (ό.π., παρ. 39-41).

830. Έτσι, όσο πιο πολύπλοκη είναι η διαδικασία, τόσο πιο πιθανό είναι να απαιτείται ο διορισμός συνηγού. Βλ. ΕΔΔΑ, *Pham Hoang κ. Γαλλίας*, ό.π., παρ. 40 *in fine*, *Tsonyo Tsonev κ. Βουλγαρίας* (αρ. 2), ό.π., ιδίως παρ. 40.

831. ΕΔΔΑ, *Twalib κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 53 (αλλοδαπός που δεν γνώριζε ελληνικά ή το ελληνικό νομικό σύστημα), *Vaudelle κ. Γαλλίας*, 30.1.2001, ιδίως παρ. 60 επ. (κατηγορούμενος μειωμένης νοητικής ικανότητας).

ΕΣΔΑ

τα επιχειρήματά του και οι τυχόν νομικές του γνώσεις δεν απαλλάσσουν τις εθνικές αρχές από την υποχρέωση νομικής συνδρομής στο μέτρο που αυτός δεν είναι νομικός⁸³². Γενικότερα, το ΕΔΔΑ δεν ελέγχει κατά πόσον η απουσία νομικής βοήθειας προκάλεσε συγκεκριμένη βλάβη στην υπεράσπιση, αλλά το εάν συνάγεται εύλογα από τις συγκεκριμένες περιστάσεις ότι η παροχή δικηγόρου θα ήταν βοηθητική⁸³³.

2. Η «πρακτική και αποτελεσματική» νομική συνδρομή

Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι οι υποχρεώσεις του Κράτους ως προς το άρθρο 6 παρ. 3 (γ) δεν εξαντλούνται στην παροχή συνηγόρου υπεράσπισης. Με άλλα λόγια, ο ορισμός συνηγόρου, από μόνος του, δεν εξασφαλίζει την αποτελεσματική παροχή νομικής συνδρομής, στο μέτρο που οι διοριζόμενοι συνήγοροι από το δικαστήριο μπορεί να αποποιηθούν τα καθήκοντά τους ή να εμποδιστούν από το να τα ασκήσουν⁸³⁴. Από τη στιγμή που θα ενημερωθούν σχετικά, οι αρχές οφείλουν είτε να αντικαταστήσουν τον δικηγόρο είτε να τον υποχρεώσουν να εκπληρώσει τα καθήκοντά του⁸³⁵.

Το Κράτος, ωστόσο, δεν μπορεί να καταστεί υπεύθυνο για κάθε αδυναμία ή παράλειψη εκ μέρους του συνηγόρου που ορίστηκε από τις αρχές (ή και εκ μέρους του συνηγόρου που επέλεξε ο κατηγορούμενος). Από την ανεξαρτησία του δικηγορικού λειτουργήματος προκύπτει ότι η υπεράσπιση είναι κυρίως ζήτημα που αφορά τον κατηγορούμενο και τον συνήγορό του, ανεξάρτητα από το αν οι νομικές υπηρεσίες παρέχονται δωρεάν ή όχι⁸³⁶. Η αποτελεσματικότητα της νομικής συνδρομής δεν προϋποθέτει καταρχήν κάποια ιδιαίτερα ενεργητική στάση εκ μέρους του δικηγόρου με την ανάληψη πρωτοβουλιών, ούτε μπορεί να αξιολογηθεί με βάση τον αριθμό των δικογράφων ή των ενστάσεων που υποβάλλει. Από την άλλη πλευρά, όμως, η προφανώς παθητική στάση του νομικού παραστάτη εγείρει σοβαρές αμφιβολίες ως προς την αποτελεσματικότητα της νομικής συνδρομής. Κάτι τέτοιο ισχύει, ιδίως, όταν παράλληλα ο κατηγορούμενος αμφισβητεί έντονα την κατηγορία και τα αποδεικτικά στοιχεία ή δεν είναι σε θέση να παραστεί στη δίκη και να εξασφαλίσει αυτοπροσώπως την υπεράσπισή του⁸³⁷.

Οι εθνικές αρχές οφείλουν να επέμβουν όταν η αδυναμία του διορισμένου συνηγόρου για αποτελεσματική εκπροσώπηση είναι προφανής ή περιέχεται επαρκώς σε γνώση τους με κά-

832. ΕΔΔΑ, *Mikhaylova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 91.

833. ΕΔΔΑ, *Mikhaylova κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 78-82, *Bucha κ.ά. κ. Ρωσίας* (τριμελής επιτροπή), 11.2.2020, παρ. 44. Βλ. όμως, ΕΔΔΑ, *Hamdani κ. Ελβετίας*, 28.3.2023, όπου ο προσφεύγων -σε κατάσταση πλήρους ένδειας- ζήτησε τον ορισμό του δικηγόρου που τον βοηθούσε *pro bono* ως δικηγόρο νομικής βοήθειας σε ποινική υπόθεση που μάλιστα δεν ήταν ήσσονος σημασίας. Τα εθνικά δικαστήρια δεν ικανοποίησαν το αίτημά του και το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση. Βλ., εν προκειμένω, την από κοινού διαφωνούσα άποψη των Δικαστών Σεργίδη, Κτιστάκη και Zünd.

834. ΕΔΔΑ, *Kemal Kahraman and Ali Kahraman κ. Τουρκίας*, 26.4.2007, παρ. 35.

835. ΕΔΔΑ, *Iglin κ. Ουκρανίας*, 12.1.2012, παρ. 67, *Zinchenko κ. Ουκρανίας*, 13.3.2014, παρ. 90.

836. ΕΔΔΑ, *Cuscani κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.9.2002, παρ. 39.

837. ΕΔΔΑ, *L.T. κ. Ουκρανίας*, 6.6.2024, στην οποία το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι ο διορισμένος από το δικαστήριο δικηγόρος όχι μόνο δεν υπερασπίστηκε τα συμφέροντα της προσφεύγουσας, αλλά φαινόταν να υιοθετεί τη θέση της εισαγγελίας, τόσο σε ουσιαστικά όσο και σε σημαντικά διαδικαστικά ζητήματα, όπως η παράσταση της προσφεύγουσας στη δίκη (ό.π., παρ. 67).

ποιο τρόπο⁸³⁸. Έτσι, στην απόφαση *Βαμβακάς κατά Ελλάδας*, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (γ) επειδή οι εθνικές δικαστικές αρχές απέρριψαν την αίτηση ακύρωσης του κατηγορουμένου που ήταν έγκλειστος σε φυλακή λόγω της μη εμφάνισης του διορισμένου από τον Πρόεδρο του Αρείου Πάγου δικηγόρου του, χωρίς να αναβάλουν την υπόθεση και να εξετάσουν τον λόγο της μη παράστασής του και το κατά πόσον διαφυλάχθησαν τα συμφέροντα του κατηγορουμένου⁸³⁹.

V. Το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας και υπεράσπισης

- 311 Όπως γίνεται κατανοητό από τη γραμματική του διατύπωση, το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) περιέχει το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει ή να ζητά την εξέταση μαρτύρων κατηγορίας και το δικαίωμα να πετύχει την πρόσκληση και εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης με τους ίδιους όρους με αυτούς των μαρτύρων κατηγορίας. Η χρήση κατάθεσης απόντα μάρτυρα από το δικαστήριο δεν συνεπάγεται απαραίτητα παραβίαση του εν λόγω άρθρου, αλλά λαμβάνονται διάφορα στοιχεία υπόψη, όπως το κατά πόσον ο μάρτυρας έχει εξετασθεί σε προηγούμενο στάδιο με τη συμμετοχή της υπεράσπισης.
- 312 Μέλημα του ΕΔΔΑ είναι να ερευνήσει εάν η διαδικασία διεξήχθη δίκαια⁸⁴⁰. Έτσι, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, το ΕΔΔΑ δεν θα επανεξετάσει τις μαρτυρικές καταθέσεις⁸⁴¹, εκτός εάν τα εθνικά δικαστήρια έχουν καταλήξει σε προφανώς άδικα ή αυθαίρετα συμπεράσματα⁸⁴². Παρακάτω θα αναλυθεί η έννοια του «μάρτυρα», όπως νοείται στο άρθρο 6 παρ. 3 (δ), θα εξεταστούν οι περιπτώσεις του ανώνυμου μάρτυρα ή της μη εμφάνισης του μάρτυρα κατηγορίας στο ακροατήριο, καθώς και τα ζητήματα της άρνησης κλήσης μάρτυρα υπεράσπισης.

A. Η έννοια του «μάρτυρα»

- 313 Το ΕΔΔΑ έχει υπογραμμίσει ότι ο όρος «μάρτυρας» αποτελεί αυτόνομη έννοια, η οποία ερμηνεύεται κατά τρόπο ανεξάρτητο από εκείνον με τον οποίο γίνεται αντιληπτή στο εσωτερικό δίκαιο των συμβαλλόμενων Κρατών⁸⁴³. Με άλλα λόγια, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 3 (δ) μπορούν να εφαρμοστούν και σε σχέση με πρόσωπα οι καταθέσεις των οποίων χρησιμοποιούνται στην ποινική διαδικασία⁸⁴⁴ και τα οποία δεν θα χαρακτηρίζονταν ως «μάρτυρες» από

838. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 65, *Daud κ. Πορτογαλίας*, 21.4.1998, παρ. 38, *Czekalla κ. Πορτογαλίας*, 10.10.2002, παρ. 60 επ., *Huseyn κ.ά. κ. Αζερμπαϊτζάν*, 26.7.2011, παρ. 180, *Nikolayenko κ. Ουκρανίας*, 15.11.2012, παρ. 57.

839. ΕΔΔΑ, *Vamvakas κ. Ελλάδας* (αρ. 2), 9.4.2015, παρ. 41.

840. ΕΔΔΑ, *Gäffgen κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 162.

841. ΕΔΔΑ, *Perna κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 6.5.2003, παρ. 29-32, *Van Mechelen κ.ά. κ. Ολλανδίας*, 23.4.1997, παρ. 50.

842. ΕΔΔΑ, *Scheper κ. Ολλανδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 5.4.2005.

843. ΕΔΔΑ, *Kostovski κ. Ολλανδίας* (Ολομέλεια), 20.11.1989, παρ. 40, *A.L. κ. Φινλανδίας*, 27.1.2009, παρ. 38, *Damir Sibgatullin κ. Ρωσίας*, 24.4.2012, παρ. 45, *Oddone and Pecci κ. Αγίου Μαρίνου*, 17.10.2019, παρ. 93, *Strassenmeyer κ. Γερμανίας*, 2.5.2023, παρ. 72.

844. Όχι όμως και όταν δεν λαμβάνονται υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια. Βλ. *Strassenmeyer κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 75.

το εσωτερικό ποινικό δικονομικό δίκαιο, όπως για παράδειγμα πραγματογνώμονες⁸⁴⁵, αστυνομικοί⁸⁴⁶, συγκατηγορούμενοι⁸⁴⁷, αλλά και εν γένει αποδεικτικά στοιχεία, όπως εκθέσεις και άλλα έγγραφα⁸⁴⁸.

Ειδικότερα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση των πραγματογνώμων. Όπως 314 έχει υπογραμμίσει το Δικαστήριο, οι εγγυήσεις του άρθρου 6 παρ. 3 (δ) αποτελούν εγγενή στοιχεία της αρχής της δίκαιης δίκης που προβλέπεται στην πρώτη παράγραφο. Το δικαίωμα του κατηγορούμενου να εξετάσει πραγματογνώμονες προστατεύεται λοιπόν από τη γενική αυτή αρχή και λαμβάνονται δεόντως υπόψη οι εγγυήσεις της τρίτης παραγράφου⁸⁴⁹. Περαιτέρω, όπως αναφέρθηκε, στην έννοια του μάρτυρα μπορεί να ενταχθεί και ο συγκατηγορούμενος, στο μέτρο που ο τελευταίος προβαίνει σε επιβαρυντική κατάθεση για τον κατηγορούμενο. Το γεγονός ότι οι καταθέσεις έγιναν από συγκατηγορούμενο και όχι από μάρτυρα δεν διαδραματίζει κάποιο ρόλο. Εφόσον μία κατάθεση μπορεί να χρησιμεύσει ουσιωδώς ως βάση για καταδίκη, αποτελεί αποδεικτικό υλικό για την κατηγορούσα αρχή, ανεξάρτητα από το εάν έγινε από μάρτυρα με τη στενή έννοια του όρου ή από συγκατηγορούσα αρχή, ανεξάρτητα από το εάν ο υλικός αυτός εφαρμόζονται οι εγγυήσεις του 6 παρ. 3 (δ)⁸⁵⁰. Οι φερόμενοι ως συνεργοί σε ποινικό αδίκημα (που καταδικάστηκαν σε προηγούμενη διαδικασία) πρέπει επίσης να θεωρούνται ως «μάρτυρες», για τους σκοπούς του άρθρου 6 παρ. 3 (δ), όταν οι καταθέσεις τους υποβάλλονται ενώπιον του δικαστηρίου και λαμβάνονται υπόψη κατά την κρίση της υπόθεσης του προσφεύγοντος⁸⁵¹. Η προστατευτική λειτουργία του εν λόγω άρθρου συνίσταται στη διασφάλιση του δικαιώματος του κατηγορουμένου να αντιπαράτίθεται άμεσα και να εξετάζει τον μάρτυρα-συγκατηγορούμενο⁸⁵².

Εξάλλου, ως προς την πρόσβαση του κατηγορούμενου σε άλλα αποδεικτικά μέσα και τον 315 λιασμό τους, υπό το άρθρο 6 παρ. 3 (δ), στην υπόθεση *Γεώργιος Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι στο μέτρο που, παρά τα επανειλημμένα αιτήματα του κατηγορουμένου, ουσιώδη αποδεικτικά μέσα (πρωτότυπα επιταγών στη συγκεκριμένη περίπτωση) δεν προσκο-

845. ΕΔΔΑ, *Constantinides κ. Ελλάδας*, 6.10.2016, παρ. 37, *Khodorkovskiy and Lebedev κ. Ρωσίας* (αρ. 2), 14.1.2020, παρ. 476.

846. ΕΔΔΑ, *Ürek and Ürek κ. Τουρκίας*, 30.7.2019, παρ. 50, *Makarashvili κ.ά. κ. Γεωργίας*, 1.9.2022, παρ. 62.

847. ΕΔΔΑ, *Oddone and Pecci κ. Αγίου Μαρίνου*, 17.10.2019, παρ. 94-95.

848. ΕΔΔΑ, *Butkevich κ. Ρωσίας*, 13.2.2018, παρ. 98-99.

849. ΕΔΔΑ, *Constantinides κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 37, *Butkevich κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 90. Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι ο ρόλος του πραγματογνώμονα είναι διαφορετικός από εκείνον του μάρτυρα, ο οποίος θα πρέπει να μεταφέρει στο δικαστήριο την προσωπική του ανάκληση ενός περιστατικού. ΕΔΔΑ, *Danilov κ. Ρωσίας*, 1.12.2020, παρ. 109.

850. ΕΔΔΑ, *Lucà κ. Ιταλίας*, 27.2.2001, παρ. 41, *Kaste and Mathisen κ. Νορβηγίας*, 9.11.2006, παρ. 53, *Gossa κ. Πολωνίας*, 9.1.2007, παρ. 56, *Vidgen κ. Ολλανδίας*, 10.7.2012, παρ. 39.

851. ΕΔΔΑ, *Oddone and Pecci κ. Αγίου Μαρίνου*, ό.π., *Guidi κ.ά. κ. Αγίου Μαρίνου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 8.4.2021, παρ. 52.

852. Στην περίπτωση που ο τελευταίος αρνηθεί να απαντήσει στις ερωτήσεις, ασκώντας το δικαίωμά του για μη αυτοενοχοποίηση, δεν υφίσταται κάποια πραγματική σύγκρουση δικαιωμάτων. Η εν λόγω άρνηση αξιοποιείται κατά τη διαδικασία των αποδείξεων και δεν συνδέεται με τον σχηματισμό κρίσης σε βάρος του ερωτώμενου-συγκατηγορουμένου, αλλά σε βάρος του ερωτώντα-κατηγορουμένου. Βλ. Τσόλκα Ο., «Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει "μάρτυρες κατηγορίας" κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 3 δ της ΕΣΔΑ: με αφορμή την υπ' αριθμ. 571/2004 απόφαση του Πενταμελούς Ναυτοδικείου Πειραιώς», *ΠοινΧρ*, 2006, ΝΣΤ, (1), σελ. 86-89, (σελ. 88).

μίσθηκαν ούτε συζητήθηκαν επαρκώς στη δίκη και με την παρουσία του κατηγορουμένου, η διαδικασία στο σύνολό της δεν ικανοποιούσε τις απαιτήσεις της δίκαιης δίκης⁸⁵³. Αντίστοιχες διαπιστώσεις έχουν γίνει και ως προς την πρόσβαση σε άλλες αποδείξεις και τον σχολιασμό τους, όπως εκθέσεις αστυνομικών αρχών που ελήφθησαν στην ποινική διαδικασία⁸⁵⁴.

Β. Ο μάρτυρας κατηγορίας

1. Οι γενικές αρχές

- 316 Όπως προκύπτει από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, το δικαίωμα «εξετάσης» των μαρτύρων κατηγορίας συνίσταται τόσο στην αμφισβήτηση των καταθέσεων τους όσο και στην υποβολή ερωτήσεων απευθείας σε αυτούς. Το διττό αυτό περιεχόμενο του όρου «εξετάση» συνεπάγεται ότι ο κατηγορούμενος μπορεί να εξετάζει τόσο την ακρίβεια των γεγονότων που καταθέτει ο μάρτυρας όσο και την αξιοπιστία του τελευταίου. Είναι ευνόητο ότι για να μπορέσει να συμβεί αυτό, ο κατηγορούμενος θα πρέπει να γνωρίζει την ταυτότητα των μαρτύρων⁸⁵⁵.
- 317 Το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) καθιερώνει την αρχή ότι όλα τα αποδεικτικά στοιχεία πρέπει να παρουσιαστούν ενώπιον του κατηγορουμένου, πριν την καταδίκη του, σε δημόσια συνεδρίαση με σκοπό την κατ' αντιδικία συζήτηση (*adversarial argument*)⁸⁵⁶. Εξαιρέσεις στην παραπάνω αρχή είναι δυνατές⁸⁵⁷, αλλά δεν πρέπει να παραβιάζουν τα υπερασπιστικά δικαιώματα. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να δοθεί στον κατηγορούμενο η κατάλληλη και επαρκής ευκαιρία να αμφισβητήσει και να εξετάσει ένα μάρτυρα κατηγορίας είτε τη στιγμή της κατάθεσης είτε σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας⁸⁵⁸.
- 318 Ειδικότερα, στην απόφαση *Al-Khawaja and Tahery κατά Ηνωμένου Βασιλείου* το ΕΔΔΑ ανέδειξε τρία επιμέρους στάδια-κριτήρια ελέγχου της συμβατότητας προς το άρθρο 6 παρ. 1 και το 6 παρ. 3 (δ) μιας διαδικασίας στην οποία η κατάθεση μάρτυρα που δεν ήταν παρών και δεν εξετάστηκε στη δίκη από τον κατηγορούμενο χρησιμοποιήθηκε ως αποδεικτικό στοιχείο⁸⁵⁹. Το Δικαστήριο εξετάζει κατά πόσον: α) συντρέχει εύλογη αιτία (*good reason*) για τη μη εμφά-

853. Τα εθνικά δικαστήρια είχαν αρνηθεί, μεταξύ άλλων, να διατάξουν την προσαγωγή των πρωτοτύπων των επιταγών ή επικυρωμένων αντιγράφων από την ίδια την τράπεζα. ΕΔΔΑ, *Georgios Papageorgiou κ. Ελλάδας*, 9.5.2003, παρ. 35-39. Βλ., επίσης, Χριστόπουλου Π., «Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' της ΕΣΔΑ», *ΠοινΔικ*, 2009, 12, (11), σελ. 1283-1303, (σελ. 1284).

854. ΕΔΔΑ, *Butkevich κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 98-99.

855. Ή ακόμη και να έχει οπτική επαφή με αυτούς για να παρατηρεί τις αντιδράσεις τους. Βλ. ΕΔΔΑ, *Van Mechelen κ.ά. κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 59.

856. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση), 15.12.2011, παρ. 118, *Snijders κ. Ολλανδίας*, 6.2.2024, παρ. 57, *Saakashvili κ. Γεωργίας*, 23.5.2024, παρ. 124.

857. Π.χ. για να προστατευτούν οι μέθοδοι εργασίας της αστυνομίας, ΕΔΔΑ, *Lüdi κ. Ελβετίας*, 15.6.1992. Όπως θα δούμε, σε μία σειρά περιπτώσεων μπορεί να κριθεί απαραίτητη η αναφορά σε καταθέσεις που έγιναν στο στάδιο της προδικασίας, ιδιαίτερα εάν ο μάρτυρας αρνείται να τις επαναλάβει στο ακροατήριο λόγω φόβου, όπως μπορεί να συμβαίνει σε υποθέσεις που αφορούν οργανώσεις τύπου μαφίας. ΕΔΔΑ, *Vidgen κ. Ολλανδίας*, 10.7.1012, παρ. 39.

858. ΕΔΔΑ, *Lucà κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 39, *Solakov κ. ΠΓΔΜ*, 31.10.2001, παρ. 57, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 118, *Fikret Karahan κ. Τουρκίας*, 16.3.2021, παρ. 77, *Avaz Zeynalov κ. Αζερμπαϊτζάν*, 22.4.2021, παρ. 117.

859. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 119.

νιση του μάρτυρα στην ακροαματική διαδικασία ή για τη μη αποκάλυψη των στοιχείων της ταυτότητάς του (ανώνυμος μάρτυρας), β) η εν λόγω μαρτυρία αποτέλεσε την αποκλειστική ή την αποφασιστική βάση για την καταδίκη του κατηγορουμένου («κανόνας περί αποκλειστικού ή καθοριστικού αποδεικτικού μέσου») και γ) υπήρχαν αντισταθμιστικοί παράγοντες, ιδίως στέρεες δικονομικές εγγυήσεις, για την εξισορρόπηση των δυσκολιών που προκλήθηκαν στην υπεράσπιση από την αποδοχή της παραπάνω μαρτυρίας και για τη διαφύλαξη του δίκαιου χαρακτήρα της διαδικασίας στο σύνολό της.

Στη συνέχεια, με την απόφαση *Schatschaschwili κατά Γερμανίας*, το Δικαστήριο διευκρίνισε τη σχέση που συνδέει τα παραπάνω αναφερόμενα στάδια ελέγχου και συγκεκριμένα το κατά πόσον εξετάζονται συνολικά ή κατά τρόπο ξεχωριστό και διαδοχικό, δηλαδή έτσι ώστε η μη συνδρομή μιας προϋπόθεσης να οδηγεί αυτόματα στη διαπίστωση παραβίασης χωρίς να χρειάζεται να ελεγχθεί κάτι άλλο. Εν προκειμένω, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης υπογράμμισε ότι θα πρέπει να εξετάζεται ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας στο σύνολό της⁸⁶⁰. Αυτό συνεπάγεται ότι ο έλεγχος διενεργείται και στα τρία στάδια ανεξάρτητα από το εάν συντρέχει ή όχι κάποιο από τα προαναφερθέντα κριτήρια. Με άλλα λόγια, η μη πλήρωση κάποιου κριτηρίου δεν συνιστά αναγκαία συνθήκη για τη διαπίστωση της παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 3 (δ), αλλά συνεκτιμάται μαζί με τα άλλα κριτήρια και η υπόθεση εξετάζεται κατά τρόπο ενιαίο και συνολικό. Εξ άλλου, η σειρά ελέγχου των τριών σταδίων δεν είναι προκαθορισμένη, αλλά το Δικαστήριο μπορεί να προτάξει την εξέταση του δεύτερου ή του τρίτου κριτηρίου, ιδίως όταν κάποιο από αυτά είναι αποφασιστικό για τον προσδιορισμό του δίκαιου χαρακτήρα ή μη της διαδικασίας⁸⁶¹. Πλέον, η εν λόγω προσέγγιση συνιστά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ⁸⁶².

2. Ο σοβαρός λόγος για την ανωνυμία ή τη μη εμφάνιση

Ο κατηγορούμενος δεν χρειάζεται να αποδείξει τη σημασία εμφάνισης του μάρτυρα κατηγορίας⁸⁶³. Από τη στιγμή που η κατηγορούσα αρχή αποφασίζει ότι κάποιο πρόσωπο συνιστά πηγή πληροφοριών, στηρίζεται σε στοιχεία που δίδει και η εν λόγω κατάθεση χρησιμοποιείται στο δικαστήριο για υποστήριξη της κατηγορίας, κατά κανόνα η εμφάνιση αυτού του προσώπου και η εξέτασή του είναι απαραίτητες⁸⁶⁴. Με άλλα λόγια, η γενική αρχή που απορρέει από το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) επιτάσσει ότι πρέπει να γίνουν όλες οι δυνατές προσπάθειες προκειμένου να εξασφαλιστεί η συμμετοχή των μαρτύρων, οι καταθέσεις των οποίων χρησιμοποιούνται στη δίκη. Έτσι, όταν οι μάρτυρες δεν παρίστανται για να δώσουν «ζωντανά» στοιχεία, οι δικαστικές αρχές οφείλουν να ερευνήσουν εάν η εν λόγω απουσία είναι δικαιολογημένη. Το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένως ότι η απλή ανάγνωση της κατάθεσης θα πρέπει να είναι η έσχατη λύση, όταν η απουσία του μάρτυρα είναι ιδιαιτέρως επιβαρυντική για τα υπερασπιστικά δικαιώματα. Με άλλα λόγια, πριν την απαλλαγή του μάρτυρα από την υποχρέωση εμφάνισης στο ακροατήριο, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να έχει διασφαλίσει ότι ήταν αδύνατο

860. ΕΔΔΑ, *Schatschaschwili κ. Γερμανίας*, Ευρεία Σύνθεση, 15.12.2015, παρ. 107.

861. ΕΔΔΑ, *Schatschaschwili κ. Γερμανίας*, ό.π., παρ. 110 επ.

862. Ενδεικτικά, ΕΔΔΑ, *Keskin κ. Ολλανδίας*, 19.1.2021, παρ. 47, *Suslov and Batikyan κ. Ουκρανίας*, 6.10.2022, παρ. 159, *Okropiridze κ. Γεωργίας*, 7.9.2023, παρ. 82.

863. ΕΔΔΑ, *Süleyman κ. Τουρκίας*, 17.11.2020, παρ. 92.

864. ΕΔΔΑ, *Keskin κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 45, 55-56.

να καταφύγει σε εναλλακτικές λύσεις, όπως η ανωνυμία του μάρτυρα ή άλλα ειδικά μέτρα⁸⁶⁵. Από τη δικαστική πρακτική προκύπτει μια σειρά λόγων (πρακτικών ή νομικών) για τους οποίους ένας μάρτυρας δεν εμφανίζεται στη δίκη.

- 321 Στο πλαίσιο αυτό, όταν ένας μάρτυρας έχει αποβιώσει, προκειμένου οι ισχυρισμοί του να ληφθούν υπόψη θα πρέπει να προσκομιστεί και να αναγνωστεί η δήλωσή του⁸⁶⁶. Περαιτέρω, εάν ο μάρτυρας έχει εξαφανιστεί και γενικότερα οι αρχές δεν μπορούν να έρθουν σε επαφή μαζί του, το Δικαστήριο αποδίδει ιδιαίτερο βάρος στην επιμέλειά τους να τον ψάξουν⁸⁶⁷. Έτσι, έχει κριθεί ότι το γεγονός ότι ένας μάρτυρας δεν ζει στη χώρα στην οποία διεξάγεται η δίκη δεν επαρκεί, από μόνο του, για να θεωρηθεί ότι εκπληρώθηκαν οι υποχρεώσεις εκ του άρθρου 6 παρ. 3 (δ). Πράγματι, τα Κράτη οφείλουν να λάβουν ουσιαστικά μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσουν την εξέταση του μάρτυρα⁸⁶⁸. Ούτε το γεγονός ότι ο μάρτυρας ζει σε άλλη περιοχή της χώρας αρκεί για να δικαιολογηθεί η απουσία του από τη δίκη⁸⁶⁹. Όταν ο μάρτυρας σκοπίμως δεν εμφανίζεται, το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει πρώτα να επιβεβαιώσει ότι λιπομαρτυρεί και στη συνέχεια να ενημερώσει τον κατηγορούμενο, δίδοντάς του τη δυνατότητα να σχολιάσει τα μέτρα που ελήφθησαν⁸⁷⁰.
- 322 Ορισμένες φορές οι μάρτυρες επικαλούνται τον φόβο τους ως λόγο για τη μη εμφάνισή τους στο δικαστήριο. Το ΕΔΔΑ έχει διακρίνει μεταξύ δύο περιπτώσεων: του φόβου που αποδίδεται σε απειλές ή πράξεις του κατηγορουμένου ή προσώπων που ενεργούν για λογαριασμό του και του γενικότερου φόβου του τί θα συμβεί εάν ο μάρτυρας δώσει στοιχεία στη δίκη⁸⁷¹.
- 323 Ειδικότερα, όταν ο φόβος του μάρτυρα οφείλεται στον κατηγορούμενο ή σε εκείνους που ενεργούν αντ' αυτού, το Δικαστήριο έχει κρίνει θεμιτή την ανάγνωση της κατάθεσής του εν λόγω μάρτυρα, χωρίς να είναι απαραίτητη η εξέτασή του από την υπεράσπιση. Αυτό ισχύει ακόμη κι εάν η παραπάνω κατάθεση είναι το αποκλειστικό ή αποφασιστικό στοιχείο σε βάρος του κατηγορουμένου. Το να επιτραπεί στον κατηγορούμενο να επωφεληθεί από τον φόβο που ο ίδιος προκάλεσε είναι ασυμβίβαστο με τα δικαιώματα των θυμάτων και των μαρτύρων. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, ο κατηγορούμενος που έχει ενεργήσει κατά αυτόν τον τρόπο θεωρείται ότι έχει παραιτηθεί από το δικαίωμά του να εξετάσει μάρτυρες κατά το άρθρο 6 παρ. 3 (δ). Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει το Δικαστήριο στις περιπτώσεις όπου ο φόβος του

865. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 125, *Al Alo κ. Σλοβακίας*, 10.2.2022, παρ. 43, *Vasile Pruteanu κ.ά. κ. Ρουμανίας*, 14.1.2025, παρ. 55.

866. ΕΔΔΑ, *Ferrantelli and Santangelo κ. Ιταλίας*, 7.8.1996, παρ. 52, *Mika κ. Σουηδίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 27.1.2009, παρ. 37.

867. ΕΔΔΑ, *Doorson κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 70-73 (όπου το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη ότι ο μάρτυρας ήταν αδύνατο να παρουσιαστεί, παρά τις προσπάθειες των δικαστικών αρχών), *Calabro κ. Ιταλίας και Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 21.3.2002 (όπου το Δικαστήριο αναφέρει ότι οι ιταλικές αρχές έκαναν σοβαρές προσπάθειες ανεύρεσης μάρτυρα στη Γερμανία). Βλ. *a contrario*, *Asani κ. ΠΓΔΜ*, 1.2.2018, παρ. 45, στην οποία το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι οι αρχές δεν έκαναν καμία προσπάθεια να εξασφαλίσουν την εμφάνιση του μάρτυρα κατηγορίας.

868. ΕΔΔΑ, *Gabrielyan κ. Αρμενίας*, 10.4.2012, παρ. 81.

869. ΕΔΔΑ, *Faysal Pamuk κ. Τουρκίας*, 18.1.2022, παρ. 51-58, όπου το εθνικό δικαστήριο έκανε χρήση της δυνατότητας εξέτασης των μαρτύρων ενώπιον άλλων δικαστηρίων, εκείνων του τύπου διαμονής τους.

870. ΕΔΔΑ, *Lobarev κ.ά. κ. Ρωσίας*, 28.1.2020, παρ. 33-34.

871. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 122.

μάρτυρα οφείλεται σε πράξεις προσώπων που ενήργησαν κατ' εντολή ή εν γνώσει και με τη συγκατάθεση του κατηγορουμένου⁸⁷².

Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτει ότι πιο συχνό φαινόμενο αποτελεί ο γενικός φόβος των μαρτύρων για «αντίποινα», ο οποίος δεν συνδέεται με συγκεκριμένες απειλές, αλλά αποδίδεται για παράδειγμα στην κακή φήμη του κατηγορουμένου ή των συνεργατών του⁸⁷³. Δεν απαιτείται επομένως ο φόβος να οφείλεται ευθέως στις απειλές του κατηγορουμένου προκειμένου ο μάρτυρας να απαλλαγεί από το να εμφανιστεί στο ακροατήριο. Επιπλέον, ο φόβος του θανάτου ή τραυματισμού άλλου προσώπου ή ο φόβος οικονομικής ζημίας θα πρέπει να συνεκτιμηθούν από το εθνικό δικαστήριο. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι αρκεί ο οποιοσδήποτε υποκειμενικός φόβος του μάρτυρα. Το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να ερευνήσει εάν υπάρχουν αντικειμενικές βάσεις που να στηρίζονται σε αποδείξεις⁸⁷⁴.

Το ΕΔΔΑ έχει επιδείξει ευαισθησία ως προς τα θύματα αδικημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας (σεξουαλικών αδικημάτων)⁸⁷⁵. Οι σχετικές διαδικασίες αποτελούν συχνά μια δοκιμασία για το θύμα, ιδίως όταν το τελευταίο δεν επιθυμεί να έρθει αντιμέτωπο με τον κατηγορούμενο⁸⁷⁶. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι κατά την αξιολόγηση του εάν ο χαρακτήρας μιας δίκης είναι δίκαιος ή όχι, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή του θύματος και η ανάγκη προστασίας του από δευτερογενή θυματοποίηση⁸⁷⁷. Με άλλα λόγια, στις ποινικές διαδικασίες που αφορούν σεξουαλικά αδικήματα, το εθνικό δικαστήριο θα πρέπει να λάβει μέτρα που να συναιρούν την ανάγκη προστασίας του θύματος και την αποτελεσματική άσκηση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων⁸⁷⁸. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) δεν μπορεί να ερμηνευτεί κατά τέτοιο τρόπο που να απαιτεί την απευθείας υποβολή των ερωτήσεων στο θύμα μέσω μιας κατ' αντιπαράσταση εξέτασης⁸⁷⁹. Ωστόσο, οι αρχές οφείλουν να κάνουν προσπάθειες προκειμένου να ελεγχθεί η αξιοπιστία των θυμάτων, είτε στην προδικασία είτε στο ακροατήριο. Αυτό μπορεί να συμβεί με ένα λιγότερο επεμβατικό τρόπο απ' ό,τι η κατ' αντιπαράσταση εξέταση, όπως για παράδειγμα η συνέντευξη του παιδιού από ένα ψυχολόγο που θα συνοδεύεται από γραπτές ερωτήσεις εκ μέρους της υπε-

872. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 123.

873. ΕΔΔΑ, *Dzelili κ. Γερμανίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 29.9.2009.

874. ΕΔΔΑ, *Krasniki κ. Τσεχίας*, 8.2.2006, παρ. 80-83, όπου τα εθνικά δικαστήρια, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, δεν διεξήγαγαν έρευνα ως προς τους λόγους του φόβου ενός μάρτυρα, πριν αποφασίσουν να αποκρύψουν τα στοιχεία της ταυτότητάς του.

875. Για το ζήτημα αυτό, βλ. Kostopoulou, M.-A., «Right to a fair trial (Article 6 CEDH) in cases concerning sexual offences against children: how to balance the rights of the defence and those of victims?» σε R. Spano (et al.), *Fair trial : regional and international perspectives : Liber amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, Anthemis, 2020, σελ. 281-291.

876. Βλ. σε γενικότερη βάση και από την οπτική γωνία των δικαιωμάτων της καταγγέλλουσας, ΕΔΔΑ, *Χ. κ. Ελλάδας*, 13.2.2024, παρ. 70.

877. ΕΔΔΑ, *W.S. κ. Πολωνίας*, 19.6.2007, παρ. 57, *B.Ż. κ. Πολωνίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 31.8.2021, παρ. 37-42.

878. ΕΔΔΑ, *Lemasson and Achat κ. Γαλλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 14.1.2003.

879. ΕΔΔΑ, *S.N. κ. Σουηδίας*, 2.7.2002, παρ. 52. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Oyston κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 22.1.2002, όπου το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (δ) λόγω των περιορισμών που τέθηκαν κατά την εξέταση προκειμένου να μην ερωτηθούν τα θύματα σεξουαλικών αδικημάτων για τις τυχόν προηγούμενες σεξουαλικές εμπειρίες τους.

ράσπισης⁸⁸⁰. Επίσης, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι η υπεράσπιση είχε τη δυνατότητα να αμφισβητήσει τόσο την αξιοπιστία του μάρτυρα-θύματος όσο και την ακρίβεια των δηλώσεών του, στην περίπτωση που τέθηκαν ερωτήσεις του συνηγόρου υπεράσπισης στο παιδί και ο εν λόγω συνήγορος παρακολουθούσε τη διαδικασία πίσω από καθρέφτη με παράλληλη ηχογράφηση και προβολή της εξέτασης στο δικαστήριο⁸⁸¹. Η παραπάνω προσέγγιση συνάδει με εκείνη άλλων διεθνών συμβάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως η Σύμβαση Λανζαρότε και η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες ζητούν από τα Κράτη Μέλη τη λήψη μέτρων αποφυγής δευτερογενούς θυματοποίησης, κατά τρόπο που να συναιρούνται τα δικαιώματα των θυμάτων και της υπεράσπισης⁸⁸².

- 326 Όπως ήδη έγινε κατανοητό, το Δικαστήριο δεν διακρίνει στην πράξη την περίπτωση του ανώνυμου μάρτυρα από εκείνη του απόντα μάρτυρα στο ακροατήριο, έχοντας τονίσει ότι, καταρχήν, οι δύο αυτές καταστάσεις δεν διαφέρουν⁸⁸³. Με άλλα λόγια, εφαρμόζει *mutatis mutandis* τις ίδιες αρχές. Έτσι, κατά την αξιολόγηση του δίκαιου χαρακτήρα της δίκης, το ΕΔΔΑ εξετάζει αντίστοιχα εάν υπήρχε σοβαρός λόγος για τη μη αποκάλυψη των στοιχείων της ταυτότητας του μάρτυρα⁸⁸⁴.
- 327 Υπενθυμίζεται ότι η ανυπαρξία σοβαρού λόγου για τη χρήση κατάθεσης από έναν απόντα (ή ανώνυμο) μάρτυρα στη δίκη δεν αξιολογείται κατά τρόπο μεμονωμένο και ανεξάρτητο και δεν θίγει από μόνη της και κατά τρόπο αυτόματο τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας. Αντίθετα, αποτελεί κριτήριο που συνεκτιμάται από το ΕΔΔΑ μαζί με το αποδεικτικό βάρος της μαρτυρίας και τη συνδρομή αντισταθμιστικών παραγόντων προκειμένου να εξακριβωθεί εάν η διαδικασία που τηρήθηκε ήταν σύμφωνη προς το άρθρο 6 παρ. 3 (δ).

3. Ο κανόνας περί «αποκλειστικού ή αποφασιστικού αποδεικτικού μέσου»

- 328 Σύμφωνα με τον κανόνα περί αποκλειστικού ή αποφασιστικού αποδεικτικού μέσου, εάν η καταδίκη ενός κατηγορουμένου βασίζεται κατά τρόπο αποκλειστικό ή αποφασιστικό σε αποδείξεις που παρασχέθηκαν από μάρτυρα τον οποίο ο κατηγορούμενος δεν εξέτασε σε κανένα στάδιο της δίκης (ή της προδικασίας), τα υπερασπιστικά του δικαιώματα περιορίζονται, κατά κανόνα, σε μεγάλο βαθμό. Η έννοια του «αποκλειστικού» είναι σαφής και σημαίνει ότι το αποδεικτικό μέσο είναι εν προκειμένω η μόνη απόδειξη στην οποία στηρίζεται η καταδίκη⁸⁸⁵. Λιγότερο σαφής είναι η έννοια του «αποφασιστικού» αποδεικτικού μέσου. Αποφασιστικό («decisive») σημαίνει κάτι περισσότερο από μέσο που έχει μια συνηθισμένη αποδεικτι-

880. ΕΔΔΑ, *W.S. κ. Πολωνίας*, ό.π., παρ. 61.

881. ΕΔΔΑ, *Accardi κ.ά. κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 20.1.2005. Βλ. αντίθετα, *T.K. κ. Λιθουανίας*, 12.6.2018, όπου το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απουσία των μαρτύρων δεν αντισταθμίστηκε από άλλους παράγοντες.

882. Βλ. Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης (Σύμβαση Λανζαρότε) άρθρο 35 παρ. 2 και Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης), άρθρο 56.

883. ΕΔΔΑ, *Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 127, *Ellis, Simms and Martin κ. Ηνωμένου Βασιλείου* (απόφαση επί του παραδεκτού), 10.4.2012, παρ. 75.

884. ΕΔΔΑ, *Pesukic κ. Ελβετίας*, 6.12.2012, παρ. 45.

885. Βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Saïdi κ. Γαλλίας*, ό.π., ιδίως παρ. 44, *Keskin κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 49.

τα να αμ-
ηλώσεων
δί και ο εν
η ηχογρά-
ζει με εκεί-
πότε και η
των απο-
ύματα των

του ανώ-
ότι, καταρ-
mutandis
ΔΔΑ εξετά-
ταυτότη-

απόντα (ή
το και δεν
Αντίθετα,
μαρτυρί-
άν η διαδι-

του»

σου, εάν η
κό σε απο-
σε κανέ-
ιορίζονται,
ημαίνει ότι
η η καταδί-
Αποφασί-
αποδεικτι-

κ. Λιθουανί-
ό άλλους πα-

σας εκμετάλ-
υλίου της Ευ-
ηκογενειακής

artin κ. Ηνω-

, παρ. 49.

ΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

κή ισχύ⁸⁸⁶. Αυτό που έχει σημασία δεν είναι απλά η αποδεικτική αξία, αλλά η καθοριστική αξία που έχει. Χωρίς το εν λόγω αποδεικτικό μέσο, οι πιθανότητες καταδίκης θα μειώνονταν και οι πιθανότητες αθώωσης θα αυξάνονταν. Η λέξη «αποφασιστικό» πρέπει να ερμηνεύεται στενά: το επίμαχο αποδεικτικό μέσο πρέπει να έχει καταλυτική σημασία για το αποτέλεσμα της δίκης. Εάν η κατάθεση μάρτυρα που δεν εξετάστηκε από τον κατηγορούμενο στηρίζεται και από άλλες επιβεβαιωτικές αποδείξεις, η αξιολόγηση του κατά πόσον η εν λόγω μαρτυρία αποτελεί καθοριστικό μέσο θα εξαρτηθεί από τη φύση των επιβεβαιωτικών αυτών στοιχείων. Όσο πιο ισχυρές είναι οι συγκλίνουσες αποδείξεις, τόσο λιγότερο πιθανό είναι η μαρτυρία να θεωρηθεί αποφασιστικό αποδεικτικό μέσο⁸⁸⁷.

Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η καταδίκη του προσφεύγοντα στηρίχθηκε αποκλειστικά ή σε καθοριστικό βαθμό στην κατάθεση απόντα μάρτυρα, το ΕΔΔΑ έχει ως αφετηρία τις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων. Ωστόσο, εάν η εκτίμηση των εθνικών δικαστηρίων ως προς το βάρος απόδειξης της εν λόγω κατάθεσης είναι αυθαίρετη⁸⁸⁸ ή δεν είναι ξεκάθαρη⁸⁸⁹, το Δικαστήριο του Στρασβούργου μπορεί να προβεί στη δική του αξιολόγηση.

4. Η ύπαρξη αντισταθμιστικών παραγόντων

Με δεδομένο ότι το άρθρο 6 παρ. 3 ερμηνεύεται στο πλαίσιο μιας συνολικής εξέτασης του δικαίου χαρακτήρα της δίκης, ο κανόνας περί αποκλειστικού ή αποφασιστικού αποδεικτικού μέσου δεν πρέπει να εφαρμόζεται κατά τρόπο ανελαστικό. Ειδικότερα, η αποδοχή της κατάθεσης μάρτυρα που δεν εμφανίζεται στο ακροατήριο, ακόμη και αν αποτελεί το αποκλειστικό ή καθοριστικό στοιχείο μιας καταδίκης δεν οδηγεί αυτόματα σε παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ωστόσο, το Δικαστήριο πρέπει να υποβάλει τις διαδικασίες σε πιο εξονυχιστικό έλεγχο⁸⁹⁰. Λόγω του σχετικού κινδύνου, η αποδοχή ενός τέτοιου αποδεικτικού μέσου θα πρέπει να συνοδεύεται από επαρκείς «αντισταθμιστικούς παράγοντες», συμπεριλαμβανομένων των αυστηρών διαδικαστικών εγγυήσεων⁸⁹¹. Με άλλα λόγια, το ερώτημα σε κάθε υπόθεση είναι το κατά πόσον υπάρχουν επαρκείς αντισταθμιστικοί παράγοντες, όπως μέτρα που επιτρέπουν τη σωστή και δίκαιη εκτίμηση της αξιοπιστίας του αποδεικτικού μέσου. Αυτό συνεπάγεται ότι η καταδίκη που βασίζεται σε τέτοιο αποδεικτικό μέσο θα είναι αποδεκτή μόνο εάν αυτό είναι επαρκώς αξιόπιστο, δεδομένης της σημασίας της υπόθεσης⁸⁹². Στην από-

886. ΕΔΔΑ, Tseber κ. Τσεχίας, 22.11.2012, παρ. 53, Balta et Demir κ. Τουρκίας, 23.6.2015, παρ. 49.

887. ΕΔΔΑ, Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου, ό.π., παρ. 131, Pichugin κ. Ρωσίας, 23.10.2012, παρ. 197, Štefančič κ. Σλοβενίας, 25.10.2012, παρ. 37, Oddone and Pecci κ. Αγίου Μαρίνου, 17.10.2019, παρ. 103.

888. ΕΔΔΑ, McGlynn κ. Ηνωμένου Βασιλείου (απόφαση επί του παραδεκτού), 16.10.2012, παρ. 23, Garafolo κ. Ελβετίας (απόφαση επί του παραδεκτού), 2.4.2013, παρ. 52-53.

889. ΕΔΔΑ, Pichugin κ. Ρωσίας, 23.10.2012, παρ. 196-200, Nikolitsas κ. Ελλάδας, 3.7.2014, παρ. 36, Schatschaschwili κ. Γερμανίας (Ευρεία Σύνθεση), ό.π., παρ. 124.

890. Το Δικαστήριο έχει αξιολογήσει επανειλημμένως την επίδραση που έχει η μη εξέταση ενός μάρτυρα από τον κατηγορούμενο στο σύνολο της δίκης. Προκειμένου να διαπιστωθεί εάν τα υπερασπιστικά δικαιώματα περιορίστηκαν ανεπίτρεπτα θεωρείται πάντα αναγκαίο να συνεκτιμηθεί η σημασία των αποδεικτικών μέσων που δεν εξετάστηκαν από τον κατηγορούμενο. ΕΔΔΑ, Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου, ό.π., παρ. 143.

891. ΕΔΔΑ, Al-Khawaja and Tahery κ. Ηνωμένου Βασιλείου, ό.π., παρ. 147.

892. ΕΔΔΑ, Pesukic κ. Ελβετίας, ό.π., παρ. 44-45.

φαση *Schtschaschwili*, το ΕΔΔΑ διευκρίνισε ότι ο έλεγχος συνδρομής αντισταθμιστικών παραγόντων θα πρέπει να διενεργείται τόσο στις υποθέσεις όπου διαφαίνεται ξεκάθαρα ότι η κατάθεση του μάρτυρα αποτέλεσε το αποκλειστικό ή καθοριστικό αποδεικτικό μέσο όσο και σε εκείνες όπου, αν και δεν μπορεί να διαπιστωθεί με σιγουριά κάτι τέτοιο, η κατάθεση είχε ειδικό βάρος και η αποδοχή της θα μπορούσε να θέσει σε δυσκολίες στην υπεράσπιση⁸⁹³.

- 331 Στην ίδια απόφαση, αποτύπωσε μια σειρά παραγόντων που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, όπως: η προσεκτική εξέταση της ανέλεγκτης μαρτυρικής κατάθεσης (του ανέλεγκτου αποδεικτικού στοιχείου) και η αναγνώριση μικρότερης βαρύτητας σε αυτήν από το εθνικό δικαστήριο, η λεπτομερής επεξήγηση στην εθνική απόφαση των λόγων που οδήγησαν στη θεώρηση της κατάθεσης αυτής ως αξιόπιστης, η ύπαρξη βιντεοσκοπημένης κατάθεσης και η προβολή της ώστε το δικαστήριο, ο εισαγγελέας, ο κατηγορούμενος και ο συνήγορός του να είναι σε θέση να παρατηρήσουν τη συμπεριφορά του μάρτυρα και να σχηματίσουν τη δική τους εντύπωση για την αξιοπιστία του, καθώς επίσης η ύπαρξη άλλων αποδεικτικών στοιχείων που επιβεβαιώνουν την ανέλεγκτη μαρτυρική κατάθεση, η δυνατότητα της υπεράσπισης να θέσει έστω εμμέσως ερωτήσεις, όπως για παράδειγμα γραπτώς, κατά τη δίκη ή την προδικασία, κ.λπ.
- 332 Έτσι, για παράδειγμα, στην απόφαση *Νικολίτσας κατά Ελλάδας*, το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι τα ελληνικά δικαστήρια δεν είχαν ερευνήσει τις συνθήκες υπό τις οποίες ελήφθησαν οι δηλώσεις των συγκατηγορούμενων του προσφεύγοντα, παρά τους ισχυρισμούς του τελευταίου περί βασανιστηρίων και δεν είχαν αξιολογήσει την αξιοπιστία των εν λόγω αποδείξεων ούτε τα κίνητρα των «μαρτύρων». Με βάση τις σκέψεις αυτές, διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 (δ) της Σύμβασης⁸⁹⁴.
- 333 Ειδικότερα ως προς την κατάθεση μάρτυρα στο στάδιο της προδικασίας, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει τη σημασία της τήρησης των όρων ανεξαρτησίας και αμεροληψίας κατά τη διαδικασία αυτή. Σημαντική είναι και η δυνατότητα της υπεράσπισης να θέτει ερωτήσεις, καθώς και η μαγνητοσκόπηση της κατάθεσης για λόγους μεταγενέστερης προβολής της στους παράγοντες της δίκης ώστε να αντισταθμιστεί η απουσία του μάρτυρα⁸⁹⁵. Γενικότερα, το Δικαστήριο συνεκτιμά το κατά πόσον ο κατηγορούμενος ήταν σε θέση να παρουσιάσει τη δική του εκδοχή των γεγονότων, να αμφισβητήσει την αξιοπιστία του μάρτυρα και να υπογραμμίσει την έλλειψη συνοχής ή την αντιφατικότητα των δηλώσεών του.

893. ΕΔΔΑ, *Schtschaschwili* κ. Γερμανίας, ό.π., παρ. 116.

894. ΕΔΔΑ, *Nikolitsas* κ. Ελλάδας, ό.π., ιδίως παρ. 37.

895. ΕΔΔΑ, *Chmura* κ. Πολωνίας, 3.4.2012, παρ. 50, *D.T.* κ. Ολλανδίας (απόφαση επί του παραδεκτού), 2.4.2013, παρ. 50, *Rosin* κ. Εσθονίας, 19.12.2013, παρ. 62, *González Nájera* κ. Ισπανίας (απόφαση επί του παραδεκτού) 11.2.2014, παρ. 54, *Scholer* κ. Γερμανίας, 18.12.2014, παρ. 60. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Chernika* κ. Ουκρανίας, 12.3.2020, παρ. 42-45, *Khavshabova* κ. Γεωργίας, 29.6.2023, παρ. 55, στις οποίες η συνέντευξη στο στάδιο προδικασίας δεν είχε μαγνητοσκοπηθεί και κατά συνέπεια το δικαστήριο, η εισαγγελία και η υπεράσπιση δεν είχαν δυνατότητα να την παρακολουθήσουν. Στην απόφαση *Vasile Pruteanu* κ.ά. κ. Ρουμανίας, ό.π., ομοίως η κατάθεση των μαρτύρων-θυμάτων εμπορίας, δεν είχε μαγνητοσκοπηθεί. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ δεν διαπίστωσε παραβίαση, ιδίως λόγω του ότι οι καταθέσεις αυτές δεν ήταν αποκλειστικό ή καθοριστικό αποδεικτικό μέσο. Πράγματι, υπήρχαν άλλα αποδεικτικά στοιχεία που επιβεβαίωναν όσα εμπεριείχονταν στις καταθέσεις.

Γ. Ο μάρτυρας υπεράσπισης

Το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι η αξιολόγηση των προσαγόμενων αποδεικτικών μέσων, καθώς και της συνάφειας ή της χρησιμότητας των αποδεικτικών στοιχείων που οι κατηγορούμενοι επιθυμούν να προσκομίσουν εναπόκειται, κατά κανόνα, στα εθνικά δικαστήρια⁸⁹⁶. Η διαδικασία που απολήγει στην παντελή άρνηση εξέτασης οποιουδήποτε μάρτυρα υπεράσπισης μπορεί να ανατρέψει τις ισορροπίες και να μη σέβεται τα υπερασπιστικά δικαιώματα, αλλά το άρθρο 6 παρ. 3 (δ) δεν επιτάσσει την κλήση ή εξέταση όλων των μαρτύρων που ζητούνται από τον κατηγορούμενο⁸⁹⁷. Όπως καταδεικνύεται από τη γραμματική διατύπωση της διάταξης («με τους ίδιους όρους με αυτούς των μαρτύρων κατηγορίας»), ένας από τους βασικούς σκοπούς της είναι η εγγύηση της ισότητας των όπλων⁸⁹⁸. Ωστόσο, η εν λόγω αρχή δεν εξαντλεί το περιεχόμενο της παραγράφου 3 (δ).

Το ΕΔΔΑ έχει αναπτύξει και εδώ έναν έλεγχο τριών σταδίων για να αξιολογηθεί η άρνηση των αρχών να εξετάσουν κάποιον μάρτυρα υπεράσπισης υπό το φως του άρθρου 6 παρ. 3 (δ). Σε μια πρώτη φάση διερευνάται κατά πόσον ο κατηγορούμενος υπέβαλε σχετικό αίτημα εξέτασης μάρτυρα, δεόντως αιτιολογημένο. Δεν αρκεί μια απλή αναφορά στον μάρτυρα, αλλά θα πρέπει να εξηγηθεί ειδικώς ο λόγος για τον οποίο η μαρτυρία αυτή είναι σημαντική για την έκβαση της δίκης ή για τη στήριξη της θέσης του κατηγορούμενου⁸⁹⁹. Η αξιολόγηση της σημασίας του μάρτυρα πρέπει να γίνει υπό το φως των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης και να συνεκτιμηθούν, μεταξύ άλλων, οι εφαρμοστέες διατάξεις του εθνικού δικαίου, το στάδιο της διαδικασίας, η επιχειρηματολογία και η γραμμή υπεράσπισης και κατηγορίας από τα μέρη και η δικονομική τους συμπεριφορά⁹⁰⁰. Για παράδειγμα, η κλήση μάρτυρα που ισχυρίζεται ότι θα επιβεβαιώσει τις καταγγελίες του κατηγορούμενου περί εξαναγκασμού σε ομολογία ως αποτέλεσμα κακομεταχείρισης, ενδέχεται να μην είναι αναγκαία εάν η ομολογία αυτή δεν διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο για τη διάγνωση της ενοχής⁹⁰¹.

Σε δεύτερη φάση, ελέγχεται το εάν τα εθνικά δικαστήρια εξέτασαν το αίτημα αυτό, καθώς και τη σημασία της μαρτυρίας και εάν αιτιολόγησαν επαρκώς την απόφασή τους να μην κληθεί ο συγκεκριμένος μάρτυρας. Γίνεται κατανοητό ότι όσο πιο πειστική είναι η επιχειρηματολογία του κατηγορούμενου τόσο μεγαλύτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στο σχετικό αίτημα από το εθνικό δικαστήριο⁹⁰².

896. ΕΔΔΑ, *Vidal κ. Βελγίου*, 22.4.1992, παρ. 33, *Murtazaliyeva κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 140, *Keskin κ. Ολλανδίας*, 19.1.2021, παρ. 33.

897. ΕΔΔΑ, *Vidal κ. Βελγίου*, ό.π., *Murtazaliyeva κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 139. Οι εθνικές αρχές δεν μπορούν να καταστούν υπεύθυνες όταν είναι αδύνατη η εξασφάλιση της συμμετοχής ενός συγκεκριμένου μάρτυρα που ζητείται από τον κατηγορούμενο. Π.χ. ΕΔΔΑ, *Ubach Mortes κ. Ανδόρρας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 4.5.2000, όπου ο μάρτυρας βρισκόταν στην Ισπανία και δεν μπορούσε να συμμετάσχει στη δίκη για λόγους υγείας.

898. ΕΔΔΑ, *Polufakin and Chernyshev κ. Ρωσίας*, 25.9.2008, παρ. 205, *Caka κ. Αλβανίας*, 8.12.2009, παρ. 101, *Keskin κ. Ολλανδίας*, ό.π., παρ. 42.

899. ΕΔΔΑ, *Perna κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 29, *Erich Priebke κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 5.4.2001, αλλά βλ. ιδίως *Murtazaliyeva κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 144, στην οποία το Δικαστήριο διευκρίνισε το κριτήριο αυτό.

900. ΕΔΔΑ, *Murtazaliyeva κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 161, *Vasaráb and Paulus κ. Σλοβακίας*, 15.12.2022, παρ. 52, *Škoberne κ. Σλοβενίας*, 15.2.2024, παρ. 101, *Khachapuridze and Khachidze κ. Γεωργίας*, 29.8.2024, παρ. 97.

901. ΕΔΔΑ, *Tarasov κ. Ουκρανίας*, 31.10.2013, παρ. 105. Βλ. επίσης, *Murtazaliyeva κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 145.

902. ΕΔΔΑ, *Zimite κ. Λεττονίας*, 11.6.2020, παρ. 48 και 56.

- 337 Σε ένα τρίτο επίπεδο, ελέγχεται κατά πόσον η απόφαση αυτή υπέσκαψε τον εν γένει δίκαιο χαρακτήρα της δίκης. Συνάγεται, επομένως, ότι ο προσφεύγων θα πρέπει να καταδείξει όχι μόνο ότι δεν εξετάστηκε συγκεκριμένος μάρτυρας υπεράσπισης, αλλά και ότι εξ αυτού του λόγου εθίγησαν τα υπερασπιστικά του δικαιώματα και ο εν γένει δίκαιος χαρακτήρας της δίκης⁹⁰³. Κατά τη γνώμη του Δικαστηρίου, ο σεβασμός του εν γένει δίκαιου χαρακτήρα της δίκης ως το τελικό σημείο αναφοράς για την αξιολόγηση των διαδικασιών διασφαλίζει ότι ο παραπάνω έλεγχος τριών σταδίων δεν καταλήγει σε υπερβολικά άκαμπτα ή μηχανικά αποτελέσματα κατά την εφαρμογή του. Αν και τα συμπεράσματα υπό τα δύο πρώτα στάδια αυτού του ελέγχου θα παρέχουν ισχυρές ενδείξεις ως προς το εάν η διαδικασία ήταν δίκαιη ή όχι, δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι σε ορισμένες, ομολογουμένως εξαιρετικές, περιπτώσεις η γενική θεώρηση της διαδικασίας θα μπορούσε να δικαιολογήσει το αντίθετο συμπέρασμα⁹⁰⁴.

VI. Το δικαίωμα σε διερμνεΐα

- 338 Όπως προκύπτει από το άρθρο 6 παρ. 3 (ε), ο κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα σε δωρεάν διερμνεΐα. Ειδικότερα, το εν λόγω δικαίωμα υφίσταται στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος δεν κατανοεί τη γλώσσα που χρησιμοποιείται είτε κατά την ακροαματική διαδικασία ή ακόμη και στην προδικασία⁹⁰⁵. Έτσι, εάν ο τελευταίος κατανοεί ικανοποιητικά τη χρησιμοποιούμενη γλώσσα δεν δικαιούται τις υπηρεσίες της διερμνεΐας προκειμένου να οργανώσει την υπεράσπισή του σε άλλη γλώσσα. Η ρύθμιση αυτή δεν συνεπάγεται ότι η διερμνεΐα πρέπει να είναι απαραίτητα στη μητρική γλώσσα του κατηγορουμένου, αλλά μπορεί να παρασχεθεί σε άλλη γλώσσα που αυτός γνωρίζει ικανοποιητικά. Ωστόσο, το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος έχει βασική (αλλά όχι επαρκή) γνώση της γλώσσας της διαδικασίας, ή τυχόν τρίτης γλώσσας στην οποία μπορεί να παρασχεθεί άμεσα διερμνεΐα, δεν θα πρέπει από μόνο του να στερήσει στον κατηγορούμενο τη δυνατότητα να λάβει υπηρεσίες διερμνεΐας σε γλώσσα που κατανοεί επαρκώς ώστε να ασκήσει πλήρως τα υπερασπιστικά του δικαιώματα⁹⁰⁶. Σκοπός της διάταξης είναι να επιτρέψει στον κατηγορούμενο να κατανοήσει τη διαδικασία, να υπερασπιστεί τον εαυτό του και να προβάλει τη δική του εκδοχή⁹⁰⁷.

903. ΕΔΔΑ, *Murtazaliyeva κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 148, *Guliyev κ. Αζερμπαϊτζάν* (απόφαση επί του παραδεκτού), 5.9.2023, παρ. 22.

904. ΕΔΔΑ, *Murtazaliyeva κ. Ρωσίας*, ό.π., παρ. 148. Βλ. επίσης, *Kikabidze κ. Γεωργίας*, 16.11.2021, παρ. 59 στην οποία το αίτημα εξέτασης μαρτύρων απορρίφθηκε επειδή υπεβλήθη εκτός προθεσμίας. Το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη το γεγονός ότι η απόρριψη αφορούσε δικονομικό ζήτημα για το οποίο δεν υφίστατο ακόμη παγιωμένη νομολογία και βασιζόταν σε ιδιαίτερα αυστηρή ερμηνεία του εθνικού δικαίου. Οι συνέπειες αυτής της απόφασης ήταν ιδιαίτερα επιβαρυντικές, στο μέτρο που απορριπτόταν ο κατάλογος μαρτύρων υπεράσπισης στο σύνολό του. Το Δικαστήριο συνεκτίμησε τη φύση του αδικήματος (ανθρωποκτονία με επιβαρυντικές περιστάσεις σε σωφρονιστικό κατάστημα παρουσία δεκάδων κρατούμενων) και την επαπειλούμενη ποινή, το γεγονός ότι πέραν από τους μάρτυρες (κυρίως κρατούμενοι) δεν υπήρχαν άλλα αποδεικτικά μέσα και ότι η υπόθεση κρινόταν από ενόρκους, και κατέληξε -υπό το φως του κανόνα περί δίκαιου χαρακτήρα της δίκης- στο ότι παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ. 3 (δ).

905. ΕΔΔΑ, *Baytar κ. Τουρκίας*, 14.10.2014, παρ. 49.

906. ΕΔΔΑ, *Vizgirda κ. Σλοβενίας*, 28.8.2018, παρ. 83.

907. ΕΔΔΑ, *Hermi κ. Ιταλίας* (Ευρεία Σύμβαση), 18.10.2006, παρ. 70, *Baytar κ. Τουρκίας*, ό.π., *Vizgirda κ. Σλοβενίας*, ό.π., παρ. 79. Έτσι, για παράδειγμα, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι η παροχή διερμνεΐας στη δίκη σε πρώτο και δεύτερο βαθμό, αλλά όχι στο στάδιο της προδικασίας και ιδίως κατά τη διάρκεια της

Το δικαίωμα παράστασης διερμηνέα πρέπει να παρέχεται κατά τρόπο και σε τέτοια έκταση 339
ώστε να μην θίγεται ο εν γένει δίκαιος χαρακτήρας της δίκης. Στο πλαίσιο αυτό, δεν συνάγεται
υποχρέωση για μετάφραση όλων ανεξαιρέτως των εγγράφων της δικογραφίας ή για διερμηνεία
κάθε λέξης στην ακροαματική διαδικασία ή την ανάκριση⁹⁰⁸. Περαιτέρω, η περιλήψη κά-
ποιων μερών της ακροαματικής διαδικασίας από τον διερμηνέα δεν παραβιάζει οπωσδήποτε
το άρθρο 6 παρ. 3 (ε), αλλά αποτελεί στοιχείο που συνεκτιμάται για την κρίση του δίκαιου χα-
ρακτήρα της δίκης⁹⁰⁹. Ωστόσο, η μετάφραση θα πρέπει να επεκτείνεται σε όλα τα έγγραφα, κα-
ταθέσεις, κ.λπ. που είναι απαραίτητα για την επίτευξη των παραπάνω εγγυήσεων⁹¹⁰.

Αξιοσημείωτες είναι οι διαδικαστικές πτυχές του άρθρου 6 παρ. 3 (ε). Αρχικά, οι εθνικές αρ- 340
χές οφείλουν να προβούν σε εξατομικευμένη αξιολόγηση της ανάγκης που έχει ο κατηγορού-
μενος για διερμηνεία. Η υποχρέωση αυτή δεν περιορίζεται σε περιπτώσεις στις οποίες ο κα-
τηγορούμενος υποβάλλει ρητά αίτημα για διερμηνεία. Με γνώμονα την εξέχουσα θέση που
έχει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη σε μια δημοκρατική κοινωνία, το Δικαστήριο τονίζει ότι τέ-
τοια υποχρέωση γεννάται κάθε φορά που υπάρχουν υποψίες ότι ο κατηγορούμενος δεν γνω-
ρίζει καλά τη γλώσσα της διαδικασίας, για παράδειγμα, επειδή δεν είναι κάτοικος της χώρας
διεξαγωγής της διαδικασίας ή είναι αλλοδαπός. Εάν τίθεται το ζήτημα χρήσης τρίτης γλώσσας,
τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να αξιολογήσουν κατά πόσον ο κατηγορούμενος τη γνωρίζει ικα-
νοποιητικά⁹¹¹. Εφόσον αρνηθούν να παράσχουν διερμηνεία, οι αρχές φέρουν και το βάρος
απόδειξης ότι ο κατηγορούμενος είχε επαρκή γνώση της γλώσσας στην οποία εξελίσσεται η
διαδικασία⁹¹². Ειδικότερα, ο εθνικός δικαστής οφείλει να επιδείξει την προσήκουσα επιμέλεια
προκειμένου να κρίνει εάν η απουσία διερμηνέα θα θίξει την αποτελεσματική συμμετοχή του
κατηγορουμένου στη διαδικασία⁹¹³. Αυτονόητο είναι ότι για να μπορεί να ασκήσει το δικαίω-
μά του, ο κατηγορούμενος θα πρέπει να ενημερωθεί για τη δυνατότητα διερμηνείας τη στιγμή
που πληροφορείται και τη σε βάρος του κατηγορία⁹¹⁴. Το ΕΔΔΑ αποδίδει σημασία στην τήρη-
ση αρχείου ως προς τη διαδικασία που ακολουθήθηκε και την απόφαση που ελήφθη σε σχέ-

κράτησης του κατηγορουμένου (που προέβη σε ενοχοποιητικές δηλώσεις) έπληξε ανεπανόρθωτα τα υπε-
ρασπιστικά δικαιώματα του τελευταίου. Βλ. ΕΔΔΑ, *Saman κ. Τουρκίας*, 5.4.2011, παρ. 36.

908. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 83. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει υπογράμμισει ότι
το κείμενο του άρθρου 6 παρ. 3 (ε) αναφέρεται σε «διερμηνέα» και όχι σε «μεταφραστή». Από αυτό συ-
νάγεται ότι η προφορική γλωσσική βοήθεια μπορεί να ικανοποιεί τις απαιτήσεις του εν λόγω άρθρου.
Βλ. ΕΔΔΑ, *Husain κ. Ιταλίας* (απόφαση επί του παραδεκτού), 24.2.2005, *Katritsch κ. Γαλλίας*, 4.11.2010,
παρ. 41.

909. ΕΔΔΑ, *Kamasinski κ. Αυστρίας*, ό.π., παρ. 83.

910. ΕΔΔΑ, *Lagerblom κ. Σουηδίας*, 14.1.2003, παρ. 61. Το δικαίωμα σε διερμηνεία μπορεί να αφορά τόσο
καταθέσεις που έγιναν στην ακροαματική διαδικασία όσο και έγγραφα από το στάδιο της προδικασίας.
Βλ. ΕΔΔΑ, *Hermi κ. Ιταλίας*, ό.π., παρ. 69.

911. ΕΔΔΑ, *Vizgirda κ. Σλοβενίας*, ό.π., παρ. 81.

912. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι η βοήθεια διερμηνέα πρέπει να παρέχεται και κατά το στάδιο της ανά-
κρισης, εκτός εάν μπορεί να αποδειχθεί ότι, υπό το φως των συγκεκριμένων πραγματικών περιστά-
σεων, συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι για τον περιορισμό του δικαιώματος αυτού. ΕΔΔΑ, *Diallo κ. Σουηδίας*
(απόφαση επί του παραδεκτού), 5.1.2010.

913. ΕΔΔΑ, *Cusani κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 24.9.2002, παρ. 38.

914. ΕΔΔΑ, *Wang κ. Γαλλίας*, 28.4.2022, παρ. 73-78.

ση προς την αξιολόγηση των αναγκών διερμηνείας, την ενημέρωση του κατηγορουμένου για το δικαίωμα, και οποιαδήποτε άλλη συνδρομή του παρασχέθηκε⁹¹⁵.

- 341 Στη συνήθη περίπτωση κατά την οποία ο κατηγορούμενος παρίσταται με δικηγόρο, δεν είναι αρκετή η γνώση της χρησιμοποιούμενης γλώσσας μόνον από τον τελευταίο. Με άλλα λόγια, ο ίδιος ο κατηγορούμενος θα πρέπει να είναι σε θέση να κατανοεί τις διαδικασίες και να μπορεί να συνεννοείται με τον δικηγόρο του για κάθε ζήτημα που αφορά την υπεράσπιση⁹¹⁶. Περαιτέρω, η υποχρέωση των κρατών υπό το άρθρο 6 παρ. 3 (δ), δεν εξαντλείται στον τυπικό διορισμό διερμηνέα, αλλά προϋποθέτει και τον έλεγχο της επάρκειας της διερμηνείας⁹¹⁷. Στο πλαίσιο αυτό, η μη εξέταση από τις αρχές των ισχυρισμών του κατηγορουμένου για κακή ποιότητα της διερμηνείας ή γενικότερα για ακαταλληλότητα του διερμηνέα, μπορεί να οδηγήσει στη διαπίστωση της παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 3 (δ)⁹¹⁸.
- 342 Τέλος, όπως προκύπτει από το γράμμα της διάταξης, η διερμηνεία πρέπει να χορηγείται δωρεάν. Αυτό σημαίνει ότι οι αρχές δεν μπορούν να αναζητήσουν μεταγενέστερα το κόστος της διερμηνείας, ανεξαρτήτως του αποτελέσματος της δίκης⁹¹⁹. Με άλλα λόγια, το δικαίωμα σε διερμηνεία είναι δωρεάν ακόμη κι αν ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε για το αδίκημα για το οποίο κατηγορείτο. Πράγματι, το να περιοριστεί η παρεχόμενη προστασία του άρθρου 6 παρ. 3 (ε) απλά σε ένα δικαίωμα προσωρινής απαλλαγής από πληρωμή της διερμηνείας, θα ήταν αντίθετο τόσο στο γράμμα (*free/gratuitement*) όσο και στο αντικείμενο και τον σκοπό του εν λόγω άρθρου⁹²⁰. Παράλληλα, θα επηρέαζε αρνητικά και τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει σημειώσει τις σοβαρές συνέπειες που θα είχε κάτι τέτοιο στα υπερασπιστικά δικαιώματα, ιδίως σε οριακές υποθέσεις στις οποίες ο κατηγορούμενος που δεν θα κατανοούσε τη χρησιμοποιούμενη γλώσσα, δεν θα επιθυμούσε υπηρεσίες διερμηνείας λόγω πιθανού οικονομικού κόστους⁹²¹.

VII. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

- 343 Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα δικαιώματα του κατηγορουμένου, υπό το άρθρο 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ, συνιστούν ειδικές εκφάνσεις της γενικής αρχής περί δίκαιης δίκης, η οποία απορρέει από την παρ. 1 της ίδιας διάταξης. Πρόκειται για κατάλογο θεμελιωδών εγγυήσεων που θα επιτρέψουν στον κατηγορούμενο να συμμετάσχει αποτελεσματικά στη σε βάρος του διαδικασία. Το προστατευτικό πεδίο των επιμέρους εκφάνσεων της τρίτης παραγράφου είναι αρκετά ευρύ και δεν αφορά μόνο την ίδια την ποινική δίκη, αλλά κατά κανόνα και την προδικασία. Για την ακρίβεια, η προστασία της διάταξης «ενεργοποιείται» ήδη από τη στιγμή που οι πράξεις των αρχών έχουν «σημαντικές επιπτώσεις στην κατάσταση» του υπόπτου. Η εκτενέστατη νομολογιακή επεξεργασία της παραγράφου 3 από το ΕΔΔΑ έχει συμβάλει καθοριστικά στον εμπλουτισμό των επιμέρους εγγυήσεων και στην ανάδειξη καθοριστικών υποχρεώσεων

915. ΕΔΔΑ, *Vizgirda* κ. *Σλοβενίας*, ό.π., παρ. 85.

916. Πρβλ. ΕΔΔΑ, *Cuscani* κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 38.

917. ΕΔΔΑ, *Cuscani* κ. *Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 35-39, *Kamasinski* κ. *Αυστρίας*, ό.π., παρ. 74.

918. ΕΔΔΑ, *Κnox* κ. *Ιταλίας*, 24.1.2019, παρ. 182-187.

919. ΕΔΔΑ, *Işyar* κ. *Βουλγαρίας*, 20.11.2008, παρ. 46-49, *Hovanesian* κ. *Βουλγαρίας*, 21.10.2010, παρ. 48-52.

920. ΕΔΔΑ, *Luedicke, Belkacem and Koc* κ. *Γερμανίας*, 28.11.1978, ιδίως παρ. 42.

921. ΕΔΔΑ, *Luedicke, Belkacem and Koc* κ. *Γερμανίας*, ό.π.

των αστυνομικών, εισαγγελικών και δικαστικών αρχών. Η ενημέρωση του κατηγορούμενου/υπόπτου για την κατηγορία σε βάρος του, η παροχή χρόνου και διευκολύνσεων, η πρόσβαση σε δικηγόρο, η δυνατότητα εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας και υπεράσπισης και η δωρεάν συνδρομή διερμηνείας αποτελούν ελάχιστες εγγυήσεις που μαζί με τις εγγυήσεις των άλλων δύο παραγράφων του άρθρου 6 συνθέτουν το πλαίσιο στο οποίο πρέπει να λειτουργεί το ποινικό σύστημα δικαιοσύνης.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει συχνά στις αποφάσεις του ότι τα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου δεν είναι απόλυτα. Με την πάροδο των ετών, έχει αποκρυσταλλώσει τους παράγοντες που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για να διαπιστωθεί κατά πόσον παραβιάστηκαν ή όχι τα δικαιώματα αυτά. Στην πλούσια νομολογία του, η έννοια του εν γένει δίκαιου χαρακτήρα της διαδικασίας έχει πλέον αναχθεί σε γενική ρήτρα που χρησιμοποιείται σε όλες σχεδόν τις αξιολογήσεις υπό την παράγραφο 3. Η γενική αυτή ρήτρα λειτουργεί διττά: από τη μία πλευρά, ως ασφαλιστική δικλείδα σε περίπτωση που οι επιμέρους πτυχές της υπόθεσης δεν θα μπορούσαν αυτοτελώς να οδηγήσουν στη διαπίστωση παραβίασης των υπερασπιστικών δικαιωμάτων. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύγονται άκαμπτες και φορμαλιστικές προσεγγίσεις. Από την άλλη πλευρά, όμως, δεν αποκλείεται η ίδια ρήτρα να λειτουργήσει κατά τρόπο «δικαιολογητικό» ως προς ορισμένους περιορισμούς επιμέρους πτυχών δικαιωμάτων, εφόσον κριθεί ότι η διαδικασία στο σύνολό της δεν έθιξε σημαντικά τη θέση του κατηγορουμένου. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε να πει κανείς με ασφάλεια ότι, παρά τις εξαιρετικές περιπτώσεις στις οποίες η ερμηνεία του Δικαστηρίου ίσως είναι αυστηρή για τον κατηγορούμενο, η νομολογία στο σύνολό της έχει οδηγήσει στη βελτίωση του τρόπου απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στα επιμέρους κράτη.

ΜΑΡΙΑ - ΑΝΔΡΙΑΝΗ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ